STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01238

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

*Permanent preservation of this book was made possible
by Benjamin Bromberg
in memory of
Hersh Bryks*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

פינפטער באַנד

פון די גאונים ביז גירוש שפּאַניען

מיט אַ פֿאָרעדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר׳ יצחק שיפּער

פֿאַרלאַג ב. שימין וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל״ וואַרשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW

Druk. Sikora i Mylner, Warszawa,
Nowolipki 6.

די עפּאָכע פון די גאונים

ערשטעס קאַפּיטעל

יודען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם

עס זענען נאָך נישט אריבער קיין גאנצע צעהן יאָהר נאָך מחמד׳ס טויט, און די שענסטע לענדער פון צפון און צפון־מערב אראביען האבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאפט פון איסלאַם. מיט׳ן שווערד אין איין האנד און דעם קאָראַן אין דער אנדערער האָבען זיך די האלב־ווילדע מדבר־קינדער אריינגעריסען אין די לענדער פון אזיע און צפון אפריקא, און ווי א שטורם־ווינד האט זיך איבער די דאָזיגע לענדער געטראָגען זייער מעכטיגער אויסרוף: „נישטא קיין גאָט אויסער אללאה און מחמד איז זיין נביאו״

דער ערשטער מארשרוט פון די אראבישע שארען איז געווען קיין פערסיען, און באלד איז אט די פון אלטקייט אָבגעשוואכטע מלוכה צופאלען געוואָרען אונטער דעם מעכטיגען שטורם פון די העלדישע גלויבענס־קעמפפער. דאן זענען געקומען די ביזאנטינישע פראָווינצען פאלעסטינא, סיריען און עגיפטען, וואו די יודישע בעפעלקערונג, אונטערדריקט פון די קריסטליכע דעספאָטען, האָט געקוקט אויף די אראבער, ווי אויף אויסלייזער און בעפרייער. מעדינא, א אָזע אין דעם גרויסען מדבר, וואס די אייראפעאישע פעלקער האָבען ביזהער גארנישט געוואוסט פון איהר, איז איצט געוואָרען די געזעצגעבערין פאר מיליאָנען, ווי רוים אין די אלטע צייטען, און די בעזיעגטע האָבען געמוזט אָדער אָנערקענען מחמד׳ן פאר א נביא און זיך אונטערגעבען דעם איסלאַם, אָדער צאָהלען שטייער די אראבישע מושלים.

דער בעזיעגער פון פאַלעסטינא איז געווען דער צווייטער קאַליף אָמאַר. ער האָט זיך גלייך אַליין בעזעצט אין דער אַמאָליגער יהודה'עאישער הויפטשטאָדט (638), און פון דעמאָלט אָן איז זי הייליג געוואָרען אויך פאַר די מחמד'נער; אָמאַר האָט געלעגט דעם גרונדשטיין פאַר דער בעריהמטער פעלזען-מאָשעע (אָם סוקראַ), אויף דעם אָרט, וואו ס'זאָל האָבען געשטאַנען דער בית המקדש, און ביז היינטיגען טאָג פערהייליגען די מחמד'ניש-גלויביגע אָט דעם בית המקדש-פעלזען נישט ווענינגער, ווי דעם שוואַרצען שטיין אין דעם מעקא'נישען קאַאַבאַ-טעמפעל, אין וועלכען זיי גלויבען צו זעהן די פוס-טריט פון דעם ערשטען יודישען פאַטריאַרך — אברהם. די בעזיעגטע קריסטליכע בעלי בתים פון שטאָדט, וועלכע זענען איצט אונטערגעוואָרפען געוואָרען דעם רעזשים פון איסלאַם, האָבען זיך, נאַטירליך, געמוזט אָבזאָגען פון אַלע זייערע פריווילעגיעס; דאָס האָט זיי שטאַרק אויפגערייצט געגען די מיטהעלפער פון דעם אַראַבישען נצחון, די יודען, און לויט אַ געוויסען נוסח זאָל דער בישאָף פון ירושלים, סאָפראָניוס, האָבען זאָגאַר בפירוש אויסגערעדט מיט'ן קאַליף אָמאַר, אַז ער גיט איהם איבער די שליסלען פון שטאָדט, נאַר אונטער דער בעדינגונג, אויב די יודען וועט אויף ווייטער אויך פערבאָטען זיין אַריינצוקומען אין זייער אַמאָליגער הויפטשטאָדט. אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, איז אָבער פון דער השתדלות גאָרנישט געוואָרען, און די מושלמענישע הערשאַפט האָט די פאַלעסטינישע יודען פאַקטיש בעפרייט פון דער געדריקטער לאַגע, אין וועלכער זיי האָבען זיך געפונען.

פערדיענט פון דעם מחמד'נישען נצחון האָבען אויך די יודען אין בבל, וועלכע האָבען, צוזאַמען מיט די כאַלדעאישע (נעסטאָריאַנישע) קריסטען, אַרויסגעוויזען אַ גרויסע שטיצע אָמאַר'ן אין זיין קאַמפּף מיט די לעצטע מלכים פון דער סאַסאַנידישער דינאַסטיע. אָמאַר האָט די שטיצע פערשטאַנען אָבצושאַצען און די קריסטליכע קהלות, ווי די יודישע, ביידע האָבען פון איהם בעקומען גרויסע הנחות. די ערשטע האָט ער געשענקט אַ געוויסע אַדמיניסטראַטיווע זעלבסטשטענדיגקייט מיט אַ אייגענעם פיהרער און הויפטריכטער (אונטער'ן טיטול „קאַטאָליקאָס"), און פאַר די בבלי'שע יודען איז צוריקגעשטעלט געוואָרען די אויטאָנאָמישע הערשאַפט פון די עקזילאַרכען, וועלכע איז שטאַרק געפאַלען געווען אין די לעצטע צייטען פון דער פערסישער ממשלה. אָמאַר האָט געלאָזען ברענגען צו זיך דעם לעצטען אָבשטאַמלינג

פֿון די ריש גלותא'ס (ממילא אויך — פֿון די מלכי בית דוד), מיט'ן נאָמען בוסתנאי, האָט איהם געגעבען פֿאַר א ווייב די טאָכטער פֿון דעם פּערסישען קעניג כאָזרו, וואָס האָט זיך געפֿונען ביי איהם אלס געפֿאַנגענע, און איבערגעגעבען אין זיינע הענד די פּאָליטישע און געריכטליכע פֿיהרונג פֿון דער יודישער קאָלאָניע אין בבל.

וועגען דעם דאָזיגען בוסתנאי דערצעהלט זיך אין א פֿאַרצייטיגער לעגענדע פֿאָלגענדעס: איינער פֿון די פּערסישע מלכים האָט געלאָזען אויסראָטען דעם גאַנצען שטאַם פֿון די יודישע עקזילאַרכען אין בבל, און נאָר די אלמנה פֿון דעם דערהרג'עטען עקזילאַרך (חנינאי) איז דערווייל געבליבען לעבען. דאַן האָט זיך דעם מלך גע־חלום'ט א שרעקליכער חלום: איהם האָט זיך געדאַכט, אז ער געהט ארום מיט א האַק אין זיין פּרעכטיגען גאָרטען (בסתן) און האַקט אויס איין בוים נאָכ'ן אנדערן; נאָר ווען ער האָט אויפגעהויבען די האַק אויף דעם לעצטען צווייגעל פֿון לעצטען בוים, האָט זיך אנטקעגען איהם אוועקגעשטעלט א גרויער מאַן און איהם, דעם מלך, אזא שטאַרקען קלאַפּ געטאָן מיט דער האַק, אז ער איז אומגעפֿאַלען און זיך בעגאָסען מיט בלוט; דער קעניג האָט דעמאָלט זיך אנגעהויבען בעטען ביי דעם אלטען מאַן און זיך שווערען פֿאַר איהם, אז ער וועט נישט אויפהויבען מעהר זיין האַנד אויף דעם לעצטען צווייגעל און איהם היטען, ווי דעם שוואַרצאַפּעל פֿון אויג. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעכאַפּט און געזעהען, ווי פֿון זיין שטערן רינט בלוט; האָט ער געשיקט רופֿען איינעם פֿון די יודישע חכמים, וואָס האָט געקענט פּותר זיין חלומות, און יענער האָט איהם אזוי בעשיידט זיין שרעקליכע זעהונג: דער אויסגעהאַקטער גאָרטען — דאָס איז דער שטאַם פֿון דוד המלך, און דאָס איבערגעבליבענע צווייגעל איז דאָס קינד, וואָס דאַרף אין גיכען געבוירען ווערן פֿון דער מעוברת'ער עקזילאַרכין. און דעם מלך איז דער בעשייד געפֿעלען געוואָרען, האָט ער געהייסען אָפּהיטען דער אלמנה פֿון דעם געטויטען עקזילאַרך. ווען זי האָט געבוירען א זוהן, האָט ער איהם א נאָמען געגעבען בוסתנאי. און בוסתנאי איז אויסגעוואַקסען און האָט געלערנט תורה און משנה, הלכה און חכמה; דעמאָלט האָט איהם דער מלך בעשטימט פֿאַר א ריש גלותא און געגעבען איהם א בעזונדער שטעמפּעל מיט א הערב. שפּעטער, נאָך דעם נצחון פֿון די קאַליפֿען, האָט בוסתנאי, ווי געזאָגט, בעקומען פֿאַר א

ווײַב די געפאנגענע טאכטער פון קעניג כאזרו, און אין זײַן צײַט האט זיך יודען גאנץ רוהיג געלעבט.

בעזונדער פעסט און געהויבען איז געווארען די לאגע פון די בבלי׳שע יודען אין די צײַטען פון דעם פירטען קאליף אלי, מחמד׳ס מיטקעמפפער און אײדים (656). איהם האבען ארויפגעזעצט אויפ׳ן קאליפען־שטוהל די אראבישע רעוואלוציאנערן, וועלכע האבען געטויט די פריהערדיגע קאליפען אמאר און אטמאן; ער האט אבער אויך בעקומען א סך שונאים און פערביטערטע נעגנער, וועלכע זענען געשטאנען אויף דער זײַט פון מאאוויא, א קרוב פון דעם געהרג׳עטען אטמאן. אין דעם קאמפף האבען די בבלי׳שע יודען, נאטירליך, נישט געקענט בלײַבען נײַטראל, און זיי האבען זיך אפען אײַנגעשטעלט פאר דעם בעגאבטען אלי; זיי האבען איהם געהאלפען אײַנעהמען די שטאדט פירוז־שבור, און לויט א געוויסער לעגענדע, זענען אלע נײַנציגטויזענד יודישע אײַנוואוינער, מיט׳ן ארטיגען ריש מתיבתא מר יצחק בראש, ארויסגעגאנגען איהם מקבל פנים זײַן און בעגריסען (668). פאר דער פרײַנדליכקײַט האט אלי געשענקט דעם ריש מתיבתא עטליכע בעדײַטענדע פריווילעגיעס, און פון דעמאלט אן האט זיך אנגעהויבען צו פראקטיצירען דער טיטול גאון פאר׳ן ריש מתיבתא, וואס האט געשפיעלט אין דער יודישער זעלבסטפערוואלטונג נישט קײן קלענערע ראליע פון ריש גלותא. די דאזיגע נײַע לאגע, וואס האט געשאפען ווי א מין קאנקורירענדע מאכט פאר׳ן ריש גלותא, האט געבראכט אין אנהויב צו פערשידענע ככסוכים און רײַבונגען צווישען די בײדע פארשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין לאנד; ביסלעכווײַז זענען אבער די בעציהונגען רעגולירט און אויסגעגליכט געווארען, און עס האט זיך אויסגעבילדעט א ארגאנישע אײַנהײַט אין דער פיהרונג פון בבלישען יודענטום, מיט בעשטימטע, אבגעטײַלטע פונקציעס פאר׳ן ריש גלותא, ווי פאר די פארשטעהער פון דער גאונות. דער ערשטער האט פערטרעטען די אפיציעלע, פאליטישע מאכט; ער האט אײַנגעמאהנט די שטײַערן פון די יודישע קהלות; בעשטימט פערוואלטער און ריכטער, זיך משתדל געווען פאר דער צענטראלער רעגירונג וועגען דער גרינדונג פון נײַע אינסטיטוציעס, און איז פון דער בעפעלקערונג אויך בעטראכט געווארען, ווי א וועלטליכער מאכטהאבענדער פירשט. דאגעגען איז די רעליגיעזע אײַנהײַט פון בבלי׳שען יודענטום און זײַן גײַסטיגע אויסבילדונג געלעגען אינגאנצען

אין די הענד פון די צוויי גאונים — די פיהרער פון די ישיבות אין סורא און פומבדיתא. אט די לעצטע האבען ארויסגעגעבען נייע געזעצען און תקנות, און האבען אויך געהאט דאס רעכט צו בעשטראפען פאר'ן נישט אבהיטען זיי. זיי האבען געמוזט בעשטעטיגען יעדער בעשטימונג פון ריש גלותא בנוגע צו דיינים און לעהרער, און בכלל האבען זיי געהאט א שטארקע דעה אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם פאלקס-לעבען. די עקזילארכען גופא אפילו זענען אויך אין א געוויסער פארם געווען אבהענגיג פון די גאונים, ווארום חאטש דער טיטול ריש גלותא איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור אין דער בוסתנאי'שער דינאסטיע, האט דאך יעדער נייער ריש גלותא געמוזט האבען די אפיציעלע הסכמה פון ביידע גאונים.

א אויספיהרליכע שילדערונג פון די פייערליכקייטען ביים בעשטימען א נייעם ריש גלותא איז דערגאנגען צו אונז אין'ם „ספר היוחסין" פון ר' נתן הבבלי, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט. ער דערצעהלט:

ווען יודען האבען געוואלט אויפנעהמען א ריש גלותא, זענען זיך צוזאמענגעקומען די ראשי ישיבות מיט אלע אנגעזעהענע בעלי בתים, נדיבים, זקנים און שופטים פון גאנצען לאנד אין א גרויסען רייך פערפוצטען זאל, וואו ס'זענען געשטאנען שטוהלען פאר אלע פערזאמעלטע און בעזונדער דריי שטוהלען אויבען-אן פאר'ן ריש גלותא מיט די צוויי גאונים. דא שטעלט זיך אויף דער גאון פון סורא און זאגט מוסר דעם ריש גלותא: ער זאל זיך נישט גרויס האלטען און נישט דריקען דעם פאלק. דאן געהט מען אוועק אין שוהל (דאס קומט פאר דאנערשטאג), וואו די גאונים גיעבען איהם סמיכה און בענשען איהם און מ'בלאזט שופר, כדי אנצוזאגען דעם גאנצען פאלק פון קליין ביז גרויס: „זאל לעבען אונזער האר דער נשיא פלוני בן פלוני! ער איז אונזער פירשט! ער איז דער ראש הגולה, די קרוין פון ישראל!" — און מ'בעגלייט איהם א היים מיט גרויס פאראד. פאר זיין הויז בלאזט מען מיט טראמפייטען, און די רייכע שיקען דעם ניי-אויסגעוועהלטען נשיא טייערע מתנות: גאלד, זילבער, טייערע קליידער און אנדערע ציערונגען. שבת קומט פאר ביים ראש הגולה א פרעכטיגער באל, אויף וועלכען עס זענען איינגעלאדען די אנגעזעהענסטע יודען פון לאנד, ווי אויך אלע הויכע בעאמטע פון שטאדט.

און צום דאוונען אין שוהל ווערט דער נשיא ווידער געפייערט מיט
אלערליי כבודים: פאר איהם ווערט אויפגעשטעלט א בעזונדער עסטרא-
דע, וואס איז אויסגעבעט מיט פורפור און זייד; די גאונים בוקען זיך
פאר איהם און זעצען זיך אויף זייערע שטוהלען, איהם ביין זייט,
ערשט דאן, ווען ער ענטפערט זיי אויף זייער בעגריסונג; די ספר
תורה ווערט צו איהם צוגעטראגען און דאס גאנצע פאלק בעט פאר
זיין געזונד. פון דעם שבת אן געהט דער עקזילארך נישט ארויס פון
שטוב גאנצע זיעבען טאג, און ביי נויטיגע פעלן פאהרט ער ארויס
אין א עקיפאזש, רייך אנגעטאן און בעגלייט פון פופצעהן מאן מיט א
שקלאף, וואס לויפט נאך פון הינטען

די הוצאות פון דעם עקזילארכישען הויף, אין א סומע פון זיע-
בען הונדערט גאלדענע רענדלעך, פלעגען גערעקט ווערן מיט די
הכנסות פון די יודישע קהלות אין בבל און דערצו זענען צוגעקומען
נאך אויסערגעוועהנליכע הכנסות פון איינצעלנע פערזאנען.

דעם צווייטען ראנג אין דעם בבליש-יודישען קהלה-לעבען האט
פערנומען דער ריש מתיבתא (אדער ווי מ'האט איהם איצט גערופען:
גאון) פון סורא, וועלכער איז אין א סך הינזיכטען געווען געשעצט
העכער פון זיין קאלעגע אין פומבדיתא אפילו אין דעם פאל, ווען יענער
איז געוועזן פיעל עלטער פון איהם; בנוגע צו דער פאקטישער אקאדע-
מישער און געזעצגעבענדער טעטיגקייט איז אבער פומבדיתא געשטאנען
נישט נידריגער פון סורא און האט געהאט אויך די זעלביגע פריווי-
לעגיעס און זכיות. אט די ביידע ראשי ישיבות האבען געהאט ארום
זיך א קאלעגיום, אין וועלכען עס זענען ווידער געווען פער-
שידענע ראנגען און מדרגות. דער נעהנסטער בייזיצענדער פון ריש
מתיבתא איז געווען דער הויפט-ריכטער אדער „אב בית דין”. אונטער
איהם זענען געשטאנען זיעבען „ראשי כלה” (לעהרער פון די אקאדע-
מישע פערזאמלונגען) מיט דריי חברים, וועלכע האבען צוזאמען געביל-
דעט א מין קליינעם סענאט

דאס זענען געווען די שטענדיגע זיצונגען פון דער אקאדעמ-
יע; דערצו זענען נאך צוגעקומען עטליכע זיצונגען אין בעשטימטע
צייטען, וואס דערמאהנען שטארק מיט זייער ארגאניזאציע די זיצונגען
פון א פארלאמענט. די דאזיגע זיצונגען פלעגען פארקומען צוויי מאל
אין יאהר, אין אדר און אלול, און פלעגען זיך ציהען צו גאנצען
חודש. אויף די זיצונגען זענען אויך בעהאנדעלט געווארען פערשידענע

טעאָרעטישע בעלייכטונגען פון צווייפעלהאפטע תלמודישע הלכות; די הויפּט-טעטיגקייט פון אט די זיצונגען איז אָבער געווען געווידמעט פראקטישע פראגען. דאָ זענען בעהאנדעלט און אָנגענומען געוואָרען נייע געזעצען און תקנות, און פון דאנען פלעגען ארויסגעשיקט ווערן תשובות אויף אלע שאלות פון פערשידענע קהלות, וואס זענען איינגע-לאָפען אין דעם משך פון דער גאנצער צייט. די דאָזיגע תשובות פון דער גרויסער פערזאמלונג, — אין וועלכער עס האבען זיך בעטייליגט (אויסער דעם שטענדיגען קאָלעגיום) זיעבעציג פאקטישע מיטגליעדער („אלופים") און דרייסיג קאנדידאטען (בני קיומי) — האבען געמוזט געחתמ'עט ווערן פון ריש מתיבתא, און ער פלעגט זיי אבשיקען דורך בעשטימטע שלוחים צו די דיינים אדער ראשי הקהלות.

די קהלות גופא ווידער האבען אויך געהאט בעשטימטע פער-וואלטונגס-ארגאנען, וואס האבען ארומגענומען אלע פונקציעס פון דעם שטאָדטישען לעבען. בראש פון דער קהלה, אלס גייסטיגער פיהרער און וועג-ווייזער, איז געשטאנען דער דיין, וועלכער איז געווען אי ריכטער, אי רעליגיעזער לעהרער; ער פלעגט זיך אויסוועהלען פון די קהלה-מיטגליעדער צוויי בייזיצער, און די דריי האבען געבילדעט צוזא-מען דעם שטענדיגען בית דין. דורכ'ן בית דין האבען געמוזט דורכגעהן און בעשטעטיגט ווערן אלע אקטען פון חתונה-פערבינדונגען, גט'ען, געשעפטליכע אבמאכען, ווי בכלל אלערליי שאלות פון דעם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען, און ווי ס'איז צו גלויבען זענען אויך די קינדער-שולען, וועלכע זענען געווען פערבונדען מיט די בתי מדרשים, געשטאנען אונטער דער השגחה פונ'ם דיין. איבער די ווירטשאפטליכע ענינים פון דער קהלה האט געהאט צו פערוואלטען א בעזונדער קאָלעגיום פון זיעבען אנגעזעהענע בעלי בתים (פרנסים). אט דער קאָלעגיום האט געהאט א בעדייטענדע מאכט איבער די מיט-גליעדער פון דער קהלה, און אויסער דער געוועהנליכער שטראף („מלקיות") פאר פערברעכער געגען די געזעצען פון דער תורה, מיט וועלכער דאס יודישע בית דין האט זיך שטענדיג בענוצט, האט די קהלה-פערוואלטונג זיך געקענט בענוצען אויך מיט'ן שרעקליכען חרם ביים בעשטראפען יענע יודישע מיטגליעדער, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט אונטערגעבען איהרע פעראָרדנונגען.

ביי אזא פעסטער אינוועניגסטער ארגאניזאציע האט די יודישע קאָלאָניע אין בבל וואס ווייטער אלץ מעהר אנגענומען דעם כאראקטער

פון א זעלבסטשטענדיגער יודישער מלוכה אונטער דער פאהן פון איסלאם; די מאכט פון די יודישער הערשער האט זיך אבער פערשפרייט גאנץ וויט איבער די גרענעצען פון בבל. אין צפון ביז טראנסקאקסאניען, אין מזרח ביז אינדיען, אין מערב און דרום ביז אפריקא און די פירענעען, — אומעטום, וואו נאר ס'האט דערגרייכט די הערשאפט פון קאליפאט, האט מען זיך צוגעהערט צו די בעשטימונגען פון די יודישע געזעצלעהרער אין סורא און פומבדיתא, און פון די אלע לענדער פלעגט מען זיך ווענדען צו זיי מיט שאלות וועגען צווייפעלהאפטע רעליגיעזע און יורידישע הלכות. אויף אזא אופן זענען די נארמען פון תלמוד פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קבוצים, און דאס האט ווידער א סך מיטגעווירקט, צו דערנעהנטערן צווישען זיך די אבגעזונ־דערטע טיילען פון דער אומה, וואס זענען געווען צעשטרייט איבער די לענדער פון אזיע, אפריקא און אייראפא.

צווייטעס קאפיטעל

יודען אין שפאניען אונטער די וועסטגאטען און אראבער

אין דער צייט, ווען די יודען אין מזרח האט זיך רוהיג און פריי געלעבט אונטער דער איבערהערשאפט פון די אראבישע קאליפען, האבען די יודען אין די קריסטליכע לענדער געמוזט אויסשטעהן שווערע און אכזריות'דיגע רדיפות.

בעזונדער טרויריג איז געווען די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען. אויפן בעפעהל פון דעם פאנאטישען קעניג חינטילא, האט דער גרעסטער טייל פון די שפאנישע יודען זיך געמוזט אויס'שמד'ען, און די איבריגע זענען פערטריבען געווארען פון לאנד. די משומדים האבען אפילו געמוזט געבען א פייערליכע שבועה, טריי צו דינען דער קריסטליכער קירך און זיך אבצוזאגען אינגאנצען פון דעם גלויבען פון זייערע עלטערן; פאקטיש האבען זיי אבער נישט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיך, ווי אויף קינדער פון דער אויסגעוועהלטער יודישער אומה, און ווי נאר דער גרויזאמער הערשער האט די אויגען געשלאסען, זענען זיי גלייך צוריק אריבער צו דעם יודישען גאט און דער יודישער תורה. עטליכע יאהר האבען זיי נאכדעם אבגעלעבט במנוחה, אונטער דער שוץ פון דעם יודענפריינדליכען קעניג חינדאסווינד (642—652). דער זוהן און נאכפאלגער פון דעם קעניג, רעצעזווינד, איז אבער געווען צו יודען גאנץ אנדערש געשטימט. ער האט זיך געשטעלט פאר א הייליגע אויפגאבע, אויסצוראטען אלע יודען פון זיין לאנד, און בעזונדער

אכזריות'דיג האט ער געראָפ'ט די „יודאיצאנטעס", די אָפיציעלע קריס־טען, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט אָבצוהיטען אַלע געזעצען פון יודענטום. „זיי זאָלען דורך אונזער פרומקייט פערבעסערט אָדער דורך אונזער שטרענגקייט פערטיליגט ווערן", — האט דער קעניג פערביטערט אויסגערופען, און ער האט זיין ווארט געהאלטען: די „יודאיצאנטעס" זענען פערברענט אָדער פערשטיינט געוואָרען, און די איבערגעבליבענע פון זיי האבען ווידער געגעבען א פייערליכע שבועה, אז פון איצט אָן וועלן זיי נישט האבען מעהר קיין שיכות צו יודען און וועלן נישט היטען קיין יודישע געזעצען און מנהגים. נאר דאס איינע האבען זיך די אונגליקליכע אָבגעבעטען: קיין חזיר־פלייש קענען זיי נישט עסען — עס עקעלט זיי; דערפאר האבען זיי זיך פערפליכטעט צו עסען אנדערע שפייזען, וואס זענען געקאָכט מיט חזיר־פעטס.

אויף דעם אַלעם האבען זיי געשוואוירען ביי דער הייליגער דרייאייניגקייט; דאס איז אבער נאך אלץ ווייניג געווען, אום אויסצוליעשען דעם יודישען פונק, וואס האט נישט אויפגעהערט צו גליהען אין זייערע געפייניגטע הערצער, און אין עטליכע יאהר ארום האט מען געמוזט אננעהמען נייע מיטלען געגען די פערברעכערישע „יודאיצאנטעס".

אונטער דעם קעניג וואמבא (680—672) איז די יודישע לאגע נישט בעסער געוואָרען, און זיי האבען זיך פעראייניגט מיט די מורדים פון דרום־פראנקרייך (סעפטימאניע), וואס האט אנגעהערט ביז אהער צו דער שפאנישער קרוין. דער אויפשטאנד האט זיך אבער נישט איינגעגעבען און די יודען זענען בעשטראפט געוואָרען צוזאמען מיט די מורדים.

וואמבא'ס נאכפאלגער, ערוויג (680), איז געווען א געבוירע־נער ביזאנטינער, וואס האט מיט פערשידענע פאלשקייטען און שווינד־לעריי'ען אויסגענארט די קרוין פון דעם געזעצליכען הערשער, און כדי זיך ריין צו וואשען פון דעם חטא האט ער געמוזט זיך צוחנפה'נען צו די גייסטליכע און זיי געווינען פאר זיך. נאטירליך, זענען יודען געווען זיין ערשטער קרבן, און אויף דעם קירכען־קאנגרעס אין טאלעדא האט ערוויג בעשוואוירען די פערזאמעלטע, זיי „זאָלען פערטיליגען מיט'ן וואָרצעל די יודישע פעסט". צו דעם צוועק האט דער קעניג פאָרגעלעגט דער פערזאמלונג צום בעשטעטיגען גאנצע זיבען און צוואנציג פאראַ־גראפען, פון וועלכע נאר איינער רעדט וועגען יודען און די איבריגע

בעשעפטיגען זיך ווידער מיט די פערשאלטענע „יודאיצאנטעס“. אין דעם פאראגראף וועגען יודען האט ערוויג פארגעלעגט א קורצען מיטעל: יעדער יוד, וואס וועט זיך נישט אבשמד'ען אין דעם משך פון א יאהר צייט, פערליערט אלע זיינע גיטער, און בעקומט הונדערט שמיץ; דאן שינדט מען איהם אב די הויט פון קאפ און שטערן צום צייכען פון איינביגער שאנד און מ'שיקט איהם ארויס פון לאנד. מיט דעם זעלביגען „ערפינדערישען“ גייסט זענען דורכגעדרונגען אויך די פאראגראפען וועגען דער שמירה איבער די יודישע קריסטען. דא ווערן איבערגעחזר'ט אלע אכזריות'ען פון די פריהערדיגע פרומע הערשער, מיט א צוגאב פון נייע אונמענשליכע רדיפות.

די פערזאמלונג, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען דער פון יודען שטאמענדער ערציבישאף יוליאן, האט די פארשלאגען פון קעניג אנגענומען, און אין צווי טאג ארום זענען די יודען, ווי די יודישע קריסטען, צוזאמענגערופען געווארען אויף איין פלאץ, וואו מ'האט פאר זיי געלייענט די ניי-בעשטימטע געזעצען. צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען דאס מאל אויך די געזעצען נישט פערווירקליכט געווארען, און די פאקטישע הערשער פון לאנד, די כעאדאלען, האבען בעשיצט די יודען פון אלע אכזריות'ען.

די דאזיגע שטיצע האט זיך אבער אויפגעהערט צו פראקטיצירען אין די צייטען פון דעם קעניג עגיקא (687 — 701). אט דער הערשער האט אנגעגריפען דעם לעבעדיגסטען נערוו פון דער יודישער עקסיסטענץ: ער האט די יודען און די יודען-קריסטען פערבאטען אינגאנצען יעדען געשעפטליכען פערקעהר מיט קריסטען; דערצו האט ער נאך ארויסגעריסען פון יודישע הענד דעם רייכען וואסער-האנדעל מיט אפריקא, און געלאזען קאנפיסקירען אלע זייערע אונבעוועגליכע גיטער (693).

נאך אזעלכע געזעצען איז שוין די יודען מעהר קיין אויסוועג נישט געבליבען, און זיי האבען געפועל'ט ביי זיך, צו מאכען א געפעהרליכען שריט: זיי האבען זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין צפון-אפריקא, וועלכע האבען געלעבט רוהיג אונטער דער הערשאפט פון איסלאם, און געוואלט ארויסרופען א פאלשטענדיגע מלוכה-איבערקעהרעניש, מיט דער הילף פון די אונצופריעדענע פעאדאלען (694); צום אונגליק, איז אבער די יודישע פערשווערונג ענטדעקט געווארען, און דער אויפגערייצטער קעניג האט זיך אויף א שרעקליכען אופן נוקם

געוועזן אין די „העזה׳דיגע״ מורדים. ער האט אלע יודען, „די וואס לעבען אין שפאניען, ווי יענע, וועלכע האלטען זיך אויף אין די גאלישע פראווינצען״, ערקלערט פאר שקלאפען און זיי איינגעטיילט צווישען די קריסטליכע בעלי בתים פון לאנד, וועלכע האבען נישט געהאט קיין רעכט זיי פריי צו לאזען; דערצו זענען אלע יודישע קינדער, עלטער פון זיבען יאהר, איבערגעגעבען געווארען אין קריסטליכע הייזער. א אויסנאהם האט געמאכט פאר די קריגערישע יודען, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען אויף די גרענעץ-בערג צווישען שפאניען און גאליען און געשיצט דאס לאנד פון א אנפאל.

דאס איז געווען דער לעצטער גיפט-טראפען פון דער אב-שטארבענדער וועסטגאטישער דינאסטיע. יודען האבען געליטען א קורצע צייט פון דער שענדליכער גזירה, די שפאנישע מלוכה האט אבער בעצאהלט דערפאר מיט איהר לעבען. די יודען, וועלכע האבען אין פערשידענע צייטען אויסגעוואנדערט פון שפאניען, ווי יענע, וועלכע זענען איבערגעבליבען אין דעם שפאנישען גיהנם, האבען געשלאסען יד אחת מיט דעם העלדישען מחמד׳נישען בעזיעגער טאריק, וואס האט זיך ארייננגעריסען אין לאנד מיט זיין צפון-אפריקאנישער מחנה.

נאך דער בעריהמטער שלאכט ביי קסערעס (יולי 711), אין וועלכער עס איז אומגעקומען דער לעצטער וועסגאטישער קעניג (ראדעריך), זענען די אראבער געווארען די בעלי בתים פון דעם גרעסטען טייל פון לאנד, און אומעטום זענען זיי פון יודען שטארק געשטיצט געווארען. איז אריינגעפאלען א שטאדט צו די מחמד׳נער אין די הענד, האט זי דער קריגספיהרער איבערגעגעבען יודען אבצוהיטען, און ער אליין איז געגאנגען מיט זיין מחנה ווייטער, זיכער אין דער העלדישער איבערגעגעבענקייט פון די יודישע היטער. ווען טאריק איז צוגעקומען צו דער וועסטגאטישער הויפשטאדט, צו טאלעדא, זענען זיך אלע קירכליכע און וועלטליכע גדולים צולאפען, און אין דער צייט, ווען די איבערגעבליבענע קריסטען האבען אין די קירכען מתפלל געוועזן פאר דעם נצחון פון דער הייליגער אמונה, — האבען די יודען אויפגעעפענט די טויערן פון שטאדט פאר דעם אראבישען זיעגער און איהם עמפפאנגען מיט א בעגייסטערטער שמחה. דער לעצטער האט דאן זיי איבערגעגעבען די בעוואכונג פון דער שטאדט, און איז געלאפען מיט זיין מחנה פערפאלגען די אנטלויפענדע (712).

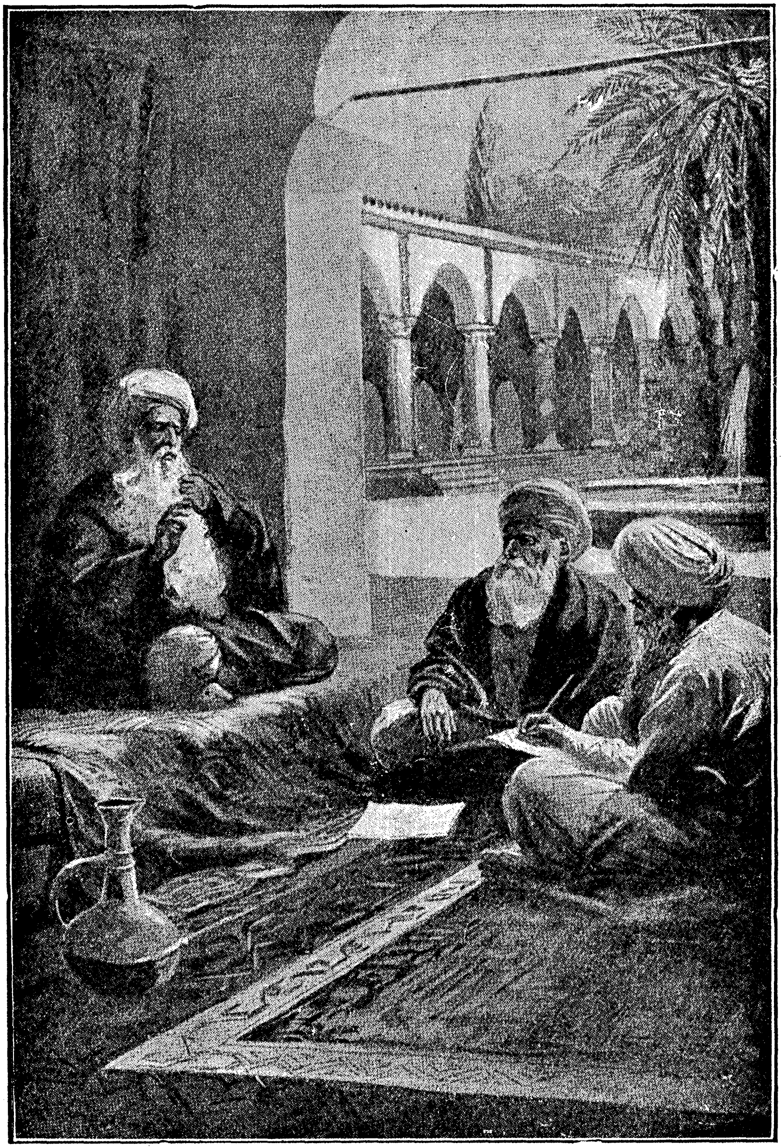

מאכמעד דיקטירט זיינע שרייבערס דעם קאָראַן

אזוי זענען די יודען צוריק געוואָרען בעלי בתּים איבער די שטעדט, פון וועלכע מ'האָט זיי ערשט נישט לאַנג אַזוי אַכזריות'דיג געטריבען. בעהערשענדיג דאָס לאַנד, האָבען די אַראַבער גוט געדענקט די יודישע שטיצע, און זיי האָבען יודען געגעבען אַלע בירגערליכע און רעליגיעזע פרייהייטען. יודען האָבען נאָר געהאַט צו צאָהלען אַ געוויסען קאָפּ-שטייער, אַלס אונגלויביגע, גלייך מיט די אונטערגעוואָרפענע קריסטען; אויסער דעם זענען זיי אָבער אין אַלע הינזיכטען פריי און זעלבסטשטענדיג געוואָרען, און די גרויסע יודישע קהלות, וואָס האָבען זיך דאָ אין גיכען אויסגעבילדעט, (ווי קאָרדאָוואַ, טאָלעדאַ, א. נ. א.) האָבען אויך געהאַט אַזאַ זעלבסט-פערוואַלטונג, ווי די קהלות אין בבל.

צום גליק פון שפּאַנישען יודענטום זענען די ערשטע אַראַבישע עמירען (הערשער) אין שפּאַניען ווייט געווען פון רעליגיעזען פאַנאַטיזם, און זיי האָבען יודען קיינע שוועריגקייטען נישט געמאַכט. מאַוויאַ, יעזיד I, אַבדול-מאַליק, וואַליד I און סולימאַן (656—717) זענען געווען געשטימט מעהר וועלטליך, ווי רעליגיעז, און זייער ווייטער בליק האָט זיך גאַנץ ווייניג צוגעפּאַסט צו דער בעגרענעצטקייט פון קאָראַן און די אַנדערע מחמד'נישע מסורות (סונא'ס). זיי האָבען ליעב געהאַט די אַראַבישע דיכטקונסט און מענשען פון פעדער זענען פון זיי נישט ווייניגער געשעצט געוואָרען, ווי מענשען פון שווערד. דאָס האָט אויף די יודען זעהר גוט געווירקט און זיי האָבען זיך באַלד צוגעפּאַסט צו דעם כאַראַקטער פון דער אייגענטליכער אַראַבישער קולטור. די אַראַבישע שפּראַך איז יודען נישט שווער אָנגעקומען צו דערלערנען, ווייל זי איז זעהר נאָהנט צו העברעאיש, און די יודישע בעציהונג צו העברעאיש גופא האָט זיך אויך שטאַרק פערבעסערט, אונטער דעם איינפלוס פון דעם אַראַבישען געשמאַק בנוגע צו דער ריינקייט פון דער שפּראַך און איהר ריטמישען קלאַנג. צו דעם איז צוגעקומען אויך דער פאַקט, וואָס די אָנהענגער פון קאָראַן האָבען, ווי פריהער די אָנהענגער פון עוואַנגעליום, אָנגעהויבען צו געפינען אין די הייליגע שריפטען רמזים אויף דער ערשיינונג פון'ם אַראַבישען נביא, און די יודען האָבען זיך געמוזט מעהר פערטיעפען אין דער שפּראַך פון די נביאים, כדי צו קענען ענטפערן זייערע מחמד'נישע געגנער.

דריטעס קאפיטעל

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאם.

די דירעקטע פאלגע פון דעם יודישען פערטיעפען זיך אין דער העברעאישער שפראך איז געווען די שאפונג פון א מין נײ־העברעאישער פאעזיע. עס האבען זיך בעוויזען דיכטערישע נאטורען, וועלכע האבען בעצוואונגען דעם וואולקאנישען גייסט פון דער העבראישער נבואה־שפראך און איהם אײנגעפאסט אין די ראהמען פון געמאסטענע פערזען מיט בעשטימטע תנועות, — ענהליכע צו דעם כאראקטער פון דער אראבישער דיכטונג. אין דער צייט אבער, ווען די אראבישע דיכטער האבען געזונגען פון קריגערישע העלדישקייטען, שטארקע ליידענשאפטען און אונגעצווינגבארער ליעבע, האט די העברעאישע פאעזיע זיך נישט בעפרייט פון איהר אייביגען אינהאלט: גאט און זיין משפט, די פערלאזענקייט פון דער יודישער אומה, איהרע ליידען און האפנונגען. דאס זענען געווען פאעטישע הארץ־אויסגיסונגען אין דער העברעאישער שפראך, וואס האבען זיך גאנץ ווייניג אונטערגעשיידט פון די ביזהעריגע ברכות און תפילות אינ׳ם אלטעגליכען און יום־טוב׳דיגען דאווענען, און דעריבער טאקי זענען זיי באלד אריינגענומען געווארען אינ׳ם סדר פון די תפילות, אלס הוספה צו דעם געוועהנליכען שוהל־גאטעסדיענסט (אונטערן נאמען פיוטים — פון פאעזיס, פאעטיקא).

דער ערשטער פון די דאָזיגע פייטנים (פייטן — אויטאָר פון פיוטים) איז געוועזן איינער מיט'ן נאָמען יוסי בן יוסי היתום פון פאַלעסטינא, וואָס האָט געלעבט, לויט דער השערה, אין דער לעצטער העלפט פון VII-טען יאָהרהונדערט. איהם ווערן צוגעשריבען די בעריהמטע פיוטים, וואָס ווערן געזאָגט צו מוסף פון צווייטען טאָג ראש השנה (אהללה אלהי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) און יום כפור אין דער עבודה (אתה כוננת, אזכיר גבורות). אין די פיוטים קלאָגט די פערביטערטע כנסת ישראל מיט'ן מויל פון דיכטער און בעט זיך ביי איהר הארציגען פאָטער אין הימעל:

קום צו מיר, פרעג זיך אויף מיר נאָך —
איך בין א פערבלאָנדזשעטע שעפּסעלע;
מ'האָט מיך ארומגעשווירען, איך בין פערשטומט
און קען קיין מויל נישט עפנען.
מיינע שערער זאָגען: זי איז א פערשטויסענע,
איהר היטער און איהר שאָטען רופט זיך נישט אָב...
אָ, וועה, דרינג אריין אין מיין פיין, אין מיין עלענד,
איך האָב נישט קיינעם, וועמען צו רופען,
פאַר וועמען זיך צו קלאָגען...

— — — — — — — — — — — —

דערמאָן דיך אָן דיין הויז-פויגעלע,
פרעג דיך נאָך אויף דער שטומער טייבעלע!
שאַל צו זיי אין שופר,
טו א פייף צו זיי מיט דער שטים.

— — — — — — — — — — — —

זעהט: אָט איז א פאָהן אין די בערג,
אָט הערט זיך א שופר-שאַלען איבער דער ערד,
און א געזאַנג טראָגט זיך פון פערשטומטע שטימען —
יון'ס קינדער בוקען זיך פאַר ציון'ס זיהן!

די דאָזיגע פיוטים האָבען נישט, נישט קיין גראַמען און נישט קיין זילבענמאָס, און דאָס איינציג קינסטלערישע אין זיי איז דער אָנהויב פון די פערזען, וואָס איז צונויפגעשטעלט לויט'ן אלף-בית (אקראָסטיכאָן). דערפאַר האָבען זיך די שפּעטערדיגע פייטנים שוין מעהר בערעכענט מיט דער אויסערליכער קינסטלערישער פאָרם פון זייערע פיוטים און זיי געשאַפען נאָר אין גראַמען און מיט א ריטמישען קלאַנג,

וועלכע זענען די געריימטע יוצרות און קרובות פאר די פייערליכע שבתים (פרשת החודש, פרשת שקלים) פון א געוויסען ר׳ ינאי.

דער פרוכטבארסטער פון די דעמאלדיגע פייטנים איז געווען ר׳ אליעזר הקליר, ר׳ ינאי׳ם תלמיד. זיינע צאהלרייכע פיוטים זענען ריטמיש און געריימט; דערביי זענען זיי אבער אויך שווערפעליג, הארט און פערטונקעלט. ער האט געשאפען איבער הונדערט און פופציג ליטורגישע הימנעס פאר אלערליי יום טובים און תעניתים, נעהמענדיג אלס אינהאלט פערשיעדענע אגדות און מדרשים, און וויל ער האט זיך געהאלטען שטרענג אין די ראהמען פון ריטמישע און געריימטע פערזען, איז ער אפט געצוואונגען געווען צו בעשאפען איינענע שפראך-ווענדונגען און אויסדריקען. וועלכע זענען גארנישט צונעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער העברעאישער שפראך. נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעסטוועגען דעם קליר׳ס פיוטים אנגענומען געווארען אין אלע יודישע קהלות פון בבל, איטאליען, דייטשלאנד און פראנקרייך, נאר די שפאנישע יודען אליין האבען פארגעשטעלט מיט זיך א אויסנאהם אין דער הינזיכט — זייער שפראכגעפיהל האט זיי אבגעשטויסען פונ׳ם קאליר׳ס בארבאריזמען. אין די דערמאנטע לענדער, דאגעגען, האבען זיך די פיוטים בכלל וואס ווייטער אלץ מעהר איינגעבירגערט אין דעם יודישען שוהל-לעבען, און מיט דער צייט האבען זיי אפילו ארויסגעשטויסען די אגדי׳שע דרשות, וואס פלעגען געוועהנליך געהאלטען ווערן בעת׳ן דאווענען. —

נישט אהן א איינפלוס אויף דער יודישער גייסטיגער אויסבילדונג איז אריבער אויך די אלגעמיינע קולטור-אויפלעבונג, וואס האט ארומגענומען די מחמד׳נישער וועלט אין VII — IX-טען יאהרהונדערט. יודען האבען זיך איצט גייסטיג צוזאמענגעלעבט מיט די קולטורעלע אראבער, ווי אמאל מיט די העלענען, און באלד האבען זיך פון זיי אויסגעטיילט בעדייטענדע קרעפטען אויף אלע געביטען פון דעם אלגעמיין-מענשליכען שאפען און דענקען. פיעל פון די דאזיגע געבילדעטע יודען האבען אפילו איבערגענומען די שפראך פון יענע, פון וועלכע זיי האבען געצויגען זייער גייסטיגע יניקה, און זיי האבען געשריבען זייערע ווערק אין דער אראבישער שפראך אדער איבערגעטראגען אין דעם לשון דאס בעסטע און שענסטע פון די אלטע ליטעראטורען: די גריכישע און רוימישע.

אין די ערשטע צעהנדליגער פון נײנטען יאהרהונדערט האט זיך

בעריהמט געמאַכט אלס אסטראָלאָג און אַסטראָנאָם דער יוד מאשאלא בן אתרי (818); שפּעטער, אין די פּיערציגער יאָהרען פון דעם יאָה־הונדערט, האָט זיך דער יוד סאַגל־אל טאַבארי פון טאַבאריסטאַן אויסגעצייכענט אלס דאָקטאָר און מאַטעמאַטיק, און האָט איבערגעזעצט אין אראַביש די גריכישע אַסטראָנאָמישע ווערק פון דעם בעריהמטען פּטאָלאָמעאוס. בעריהמט אלס גרויסער אויטאָריטעט אין מעדיצין איז געוועזען אויך סאַגל'ס זוהן, אבו־סאַגל־אלי, וועלכער איז איבערגעגאַנגען צום איסלאַם און האָט פערנומען א גרויסען אָרט אין א קאַליפישען הויף. אין קיירואַן (טוניס) האָט געלעבט אלס לייב־מעדיק פון קאַליף דער יוד יצחק הישראלי (940 — 850), וועלכער האָט אָנגעשריבען ניין בעדייטענדע מעדיצינישע ווערק אין אראַביש, און איז אָנערקענט געוואָרען אויך פון די שפּעטערדיגע דורות פאַר א שטאַרקען בר סמכא אין מעדיצינישע פראַגען; דער זעלביגער יצחק האָט פערפאַסט אויך וויכטיגע פילאָזאָפישע ווערק, פון וועלכע עס זענען דערגאַנגען צו אונז אין העברעאישע איבערזעצונגען דער „ספר הגבולין" מיט'ן „ספר היסודות". דער תלמיד פון יצחק הישראלי, דונש אבן תמים (960 — 900), האָט זיך פערנומען מיט פילאָזאָפיע און נאַטור־וויסענשאַפט, און פון איהם שטאַמט די בעקאַנטע איינטיילונג, לויט וועלכער דעם ניעדריגסטען אָרט אין דער וויסענשאַפט פערנעהמט מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע און מוזיק; דעם מיטעלען — נאַטור־לעהרע און מעדיצין, און דעם העכסטען — מעטאַפיזיק און טעאָלאָגיע.

ביי אזא ענגען גייסטיגען צוזאַמענלעבען צווישען יודען און דער אראַבישער אינטעליגענץ, האָט זיך ביי די ערשטע געמוזט ענטוויקלען א נייע בעציהונג צו דער טראַדיציאָנעלער יודישער וועלט־אַנשויאונג, און דאָס האָט זיך באַלד ארויסגעוויזען אין דעם קאַמפּף וועגען תלמוד, וואָס האָט אַרומגענומען א גרויסען טייל פון דער יודישער אומה און געבראַכט ענדליך צו א טרויעריגער שפּאַלטונג מיט טלע דער־מיט־פערבונדענע פאָלגען.

דער תלמוד האָט בעהערשט דאָס גאַנצע יודישע לעבען — א דאַנק דער אונערמידליכער, סיסטעמאַטישער אַרבייט פון די אמוראים, סבוראים און גאונים איז געשאַפען געוואָרען א מין תלמודישע אַטמאָספערע, וואָס האָט אַרומגענומען יעדען שריט פון דעם יודישען שאַפען און ווירקען. די דאָזיגע ספּעציפיש־יודישע אַטמאָספערע האָט אין די

פריהערדיגע יאהרהונדערטער ארומגענומען בלויז פאלעסטינא, בבל און א קלײנעם טײל פון אײראפא; איצט אבער, מיט דער פערשפרײ־טונג פון איסלאם, זענען די יודען פון אינדיען ביז שפאניען און פון קאווקאז ביז טיעף אין אפריקא פערוואנדעלט געווארען אין אײן גרויסען זעלבסטשטענדיגען קיבוץ אונטער דער הערשאפט פון די קאליפען, און דאס האט אויך געווירקט צו פערשפרײטען די ממשלה פון תלמוד איבער דעם גרעסטען טײל פון דער אומה. די מעהרסטע קהלות האבען זיך פרײוויליג אונטערגעגעבען די געבאטען פון דעם הײליגען יודישען קאדעקס, און מיט דער צײט האט זיך דאס יודישע לעבען אינגאנצען צוגעפאסט צו זײן כאראקטער — די תלמודישע בעגריפען און געזעצען זענען געווארען א ארגאנישער טײל פון דער יודישער פסיכיק.

אט דער פראצעס האט אבער געפונען פאר זיך אויך בעדײטענ־דע שטערונגען. די יודען פון אראביען, וואס האבען אײנגעוואנדערט קײן פאלעסטינא, סיריען און בבל, — זײ האבען נישט געקענט צופאסען זײער לעבען צו דעם גײסט פון תלמוד. דאס זענען געווען קינדער פון מדבר, מענשען פון שווערד, קריגער און רײטער, וועל־כע זענען געוועהנט געווען פון דער הײם צו א לעבען פון אונבעגרע־נעצטער פרײהײט און קריגערישע העלדישקײטען, און דאס לעבען לויט די געבאטען פון תלמוד האט אויף זײ געמוזט מאכען דעם אײנ־דריק פון א שרעקליכען אסקעטיזם. און דא זענען גראד די יודען, וועלכע זענען נעהנטער געשטאנען צו די מחמד'נער, אפטער ארײנגע־צויגען געווארען אין וכוחים מיט די לעצטע וועגען אויסטײטשונגען פון פערשידענע שטעלען אין דער ביבעל, און זײערע נישט פער'פלפול'טע מוחות האבען זיך אנגעשטויסען אן דעם פאקט, וואס די תורה אלײן איז גארנישט אזוי הארב און שלעכט. נאר די תלמוד־לײט, הײסט עס, זײ האבען אנגעהויפט גאנצע בערגער מיט דינים און גזירות און חומרות און סיגים, וואס לאזען נישט געניעסען פון קײן פערגניגען, שטערן אויף יעדען טריט און שריט, און מאכען דאס גאנצע לעבען פאר א מין אבקומעניש אין גלות.

אויף דעם באדען זענען אויסגעוואקסען פערשידענע אנטי־תלמודישע בעוועגונגען, וואס האבען נישט אויפגעהערט אין דעם משך פון איבער הונדערט יאהר. די ערשטע פון די דאזיגע בעוועגונגען זענען געווען פערבונדען מיט פאליטיש־רעליגיעזע אויפשטאנדען און

משיח־חלומות. אזוי האָט אַ געוויסער יוד פון סיריען, מיט'ן נאָמען סערענוס, זיך אָנגעגעבען פאַר משיח'ן און צוגעזאָגט צו בעפרייען דאָס הייליגע לאַנד פון דעם מחמד'נישען יאָך; זיין ערשטע עובדא איז אָבער געווען, צו בעפרייען יודען פון די תלמודישע גזירות און חומרות. סערענוס האָט מבטל געווען די דינים פון תלמוד וועגען פייערן צוויי טעג יום־טוב, וועגען יין נסך, וועגען טרפה שפייזען און נאָך אַנדערע בעדייטענדע חומרות, און דאָס האָט זיין ערפאָלג נישט אָבגעשוואַכט, נאָר פערשטאַרקט. עס זענען צו איהם צוגעשטאַנען מאַסען יודען פון די שכני'שע לענדער און אפילו אין דער וויטער שפּאַניען האָט זיין אויסרוף אַנ'אָבקלאַנג געפונען. די דאָרטיגע יודען זענען ערשט מיט צעהן יאָהר צוריק בעפרייט געוואָרען פון דעם וועסטגאָטישען יאָך, אַ דאַנק די נצחונות פון איסלאַם, און איצט האָבען זיי זייער האָב און גוטס פערלאָזען און זיך געשטעלט אונטער דער פאָהן פון דעם סירישען משיח. דעם לעצטענס שטערן איז אָבער באַלד פערלאָשען געוואָרען, און דער קאַליף יאַזיד האָט איהם, אלס געפאַנגענעם, איבערגעגעבען אין די הענד פון דער יודישער געריכטסמאַכט. פון די אָנהענגער האָבען דעמאָלט אַ סך זיך אָפען מתודה געווען אין זייער זינד געגען דער יודישער מסורה און זענען צוריק אַריינגעטרעטען אלס מיטגליעדער אין די יודישע קהלות; אַנדערע דאַגעגען, זענען געבליעבען ביי זייער עקשנות און נישט געוואָלט זיך ווידער אונטערוואַרפען די תלמודישע האַרבקייטען.

מיט דריי צעהנדליג יאָהר שפּעטער איז אין אַנ'אַנדער ווינקעל ווידער ענטשטאַנען אַנ'אַנטי־תלמודישע בעוועגונג, פעראייניגט מיט מיסטישע שווערמעריי. דאָס איז געווען איינער פון איספּאַהאַן אין פערסיען, מיט'ן נאָמען אַבאַדיאַ־אַבו־איסאַ. ער האָט זיך תחילת אָנגעגעבען נישט פאַר משיח'ן אליין, נאָר פאַר אַ אָנזאָגער (דאי) פון דעם לעצטען, און אָנגעזאָגט האָט ער, אז גאָט האָט איהם בערופען, צו בעפרייען דעם יודישען שטאַם פונ'ם יאָך פון די פעלקער און פון די אונגערעכטע הערשער.

אלס „נביא" האָט אַבו איסאַ זיך גענומען דאָס רעכט, צו ענדערן אַ סך געזעצען פון דער תורה, און אַט די רעפאָרמען האָבען איהם אויך נישט געשטערט צונויפצוזאַמלען אַרום זיך גאַנצע צעהן טויזענד מאַן. לויט די בעגריפען פון דער אַראַבישער וועלט, האָט אַבו־איסאַ אויך פערוואַנדעלט זיינע אָנהענגער אין קריגער, און מיט'ן

שווערד האָט ער געוואָלט איבערצייגען די געגנער אין זיין אמת; דאָס איז איהם אָבער נישט געלונגען: ער אליין איז אומגעקומען אין קאמפף און די מחנה איז צוקלאַפּט געוואָרען. די איבערגעבליעבענע אנהענגער האָבען, איבריגענס, אויך נאָך זיין טויט נישט אויפגעהערט צו גלויבען אין איהם, און אַז ביז'ן צעהנטען יאָהרהונדערט האָט עקזיסטירט אַ סעקטע פון די דאָזיגע איסאַוויטען, וועלכע זענען אין אַ סך הינזיכטען איבערגעטרעטען די געבאָטען פון תלמוד. שפּעטער האָט זיך פון די סעקטאַנטען גופא אויסגעטיילט איינער מיט'ן נאָמען יודגאַן און געגרינדעט אַ נייע סעקטע. די יודגאַנטען האָבען צוגעגעבען אַ גרויסע בעדייטונג די יודישע תפילות און תעניתים; זיי האָבען אָבער אָבגעלייקענט אַלע שטרענגקייטען פון תלמוד וועגען שבת, שפּייזען און נאָך אַזעלכע ענינים.

כאַראַקטעריסטיש ביי די אַלע בעוועגונגען איז דאָס, וואָס די טאָן-געבער פון יודענטום, די גאונים, האָבען גאָרנישט געטאָן, כדי צו פערהיטען די געפאַהר; זיי האָבען כסדר געזוכט צו בעשיצען זייערע אייגענע אינטערעסען און דערמיט אַליין אפשר דערנעהנטערט די צייט פון דער שפּאַלטונג. עס האָבען זיך בעניצט די אַמאָליגע טרומרייסענישען צווישען די עקזילאַרכען און די גאונים, און אַזוי ווי די פּאַקטישע מאַכט איז נאָך געווען אין די הענד פון די ערשטע, האָבען זיי געהערשט, ווי דעספּאָטען און זיך מיט קיינעם נישט גערעכענט. דער עקזילאַרך שלמה, בוסתנאי'ס אַ אוראייניקעל, האָט בעשטימט, למשל, אַ געוויסען אונבעדייטענדען נאַטרונאַי כהנא פאַר אַ גאון אין סורא, און איז פערבייגעגאַנגען דעם בעקאַנטען געזעצלעהרער אחאי פון שבחא. דער לעצטער איז דאַן אַוועק קיין פּאַלעסטינא (750), וואו ער האָט פערפאַסט אַ מין פּראַקטישען האַנדבוך פאַר די הלכות פון תלמוד, אונטערן נאָמען שאלתות דר' אחאי. אַ עהנליך ווערק, אונטערן נאָמען הלכות, איז אין יענער צייט צוזאַמען-געשטעלט געוואָרען אויך פון דעם ריש ישיבה פון סורא מיט'ן נאָמען ר' יהודאי.

פיערטעס קאפיטעל

די קאראאימער (קראים) און אנדערע סעקטעס

אויב די אנטי־תלמודישע בעוועגונגען אונטער דער פאהן פון פאלשע משיחים האבען אפילו נישט איבערגעלאזען נאך זיך קיין טיעפען רושם, האבען זיי דאך געוויזען, אז אין דער שטימונג פון פאלק איז פערהאן א באדען פאר א בעוועגונג געגען דער צו־שטארקער אנהויפונג פון רעליגיעזע נארמען און געבאטען, און דאס האט גוט פערשטאנען איינער, וואס איז אמבעסטען צוגעפאסט געווען צו דער אנפיהרערשאפט פון אזא מין בעוועגונג.

דאס איז געווען ענן בן דוד פון דער בוסתנאי׳שער דינאסטיע. דער דאזיגער עקזילארכען־זוהן איז געווען א טיעפער קענער פון די הייליגע שריפטען, פון תלמוד און פון דער אראבישער ליטעראטור; וייל אבער עס איז בעקאנט געווען, אז ענן איז א געגנער פון א סך תלמודישע געזעצען, האט מען אין די לומדישע קרייזען געקוקט אויף איהם קרום, און איינמאל איז די דאזיגע אונצופריעדענהייט דער־גאנגען ביז א עפענטליכען ארויסטריט געגען דעם אריסטאקראטישען פריידענקער. דער צוזאמענשטויס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן:

נאכ׳ן טויט פון עקזילארך שלמה (760), זענען די איינציגע יורשים אויפ׳ן עקזילארכענטיטול געבליבען: ענן מיט זיין ברודער חנניה, וועלכער איז געווען פיעל וועניגער געלעהרנט פון איהם. די גאונים (ר׳ יהודאי און זיין ברודער דודאי) זענען אבער

געוועזן געגען דעם אפּיקורסיש געשטימטען ענן, און א דאנק זייער השתדלות איז פאר א עקזילארך בעשטימט געווארען ענן׳ס יונגערער ברודער הנניה. דאס האט דעם פעררימענעם ענן שטארק אנגעגריפען, און ער האט צונויפגענומען ארום זיך א פארטיי פון זיינע אנהענגער, וועלכע האבען איהם בשתיקה געקרוינט פאר א עקזילארך. ווען די זאך איז דערגאנגען צום באגדאד׳ער קאליף אל-מאנסור, האט ער דעם נישט געזועצליכען „ראס-אל-דזשאלוט“ (ריש גלותא, עקזילארך) פער־משפט צום טויט; דאן איז ענן געפאלען אויף א אריגינעלער המצאה: ער האט זיך פערטיידיגט פאר׳ן הערשער דערמיט, וואס ער איז אויפגענומען געווארען פאר א עקזילארך איבער יודען פון א גאנץ אנדער גלויבען, — איבער יודען פון א גלויבען, וואס איז פיעל נעהנטער צו די יסודות פון איסלאם, און האט גאנץ וועניג געמיינזא־מעס מיט דעם תלמוד-גלויבען פון זיין ברודער׳ס קהלות. די פערטיידיגונג איז פון קאליף אנגענומען געווארען, און פון דעמאלט אן טרעט ענן ארויס אלס געזעצליכער פיהרער פון א נייער סעקטע אין יודענטום, א סעקטע פון יודען, וואס האלטען זיך בלויז ביי דער תורה און אנערקענען איננאנצען נישט דעם אינהאלט פון תלמוד.

ע נ ן האט פארגעווארפען די תלמודיסטען, אז זיי האבען געפעלשט דאס ריינע יודענטום, און חוץ דעם, וואס זיי האבען צוגעגעבען אזעלכע געבאטען, וועלכע זענען אין דער תורה גארנישט דערמאנט, האבען זיי אויך ג ע מ י נ ע ר ט א סך געבאטען פון דער תורה, ווייל זיי האבען אויסגעטייטשט איהרע פסוקים נישט בוכשטעבליך, נאר לויט דעם זין זייערן. זיין דעוויז איז געווען: „ז ו כ ט פ ל י י ס י ג א י ן ד י ה י ל י ג ע ש ר י פ ט ע ן!“ און פון דאנען איז ענטשטאנען דער נאמען ק ר א י ם, ב ע ל י מ ק ר א, אים געגענזאץ צו די רבני׳טען, די אנהענגער פונ׳ם רבני׳שען תלמוד.

כדי צו בעקאנען זיינע אנהענגער מיט׳ן גייסט פון זיין לעה־רע, האט ענן פערפאסט א פירוש אויף דעם ביבלישען קאדעקס מיט׳ן נאמען „ס פ ר ה מ צ ו ו ת“, וואו ער האט ענטוויקעלט זיינע מופתים און ארגומענטען געגען דער געטליכער הייליגקייט און ריכטיג־קייט פון די תלמודישע געבאטען; דערביי האט ער ארויסגעוויזען א געוויסע אויסגעהאלטענקייט, און אנגעהמענדיג פאר א כלל, אז מ׳דארף זיך האלטען שטרענג ביי דעם בוכשטעבליכען טייטש פון דעם הייליגען טעקסט, האט ער זיך נישט אבגעזאגט דערפון אפילו אין

יענע פעלן, וואו דאס איז געווען געגען אלע פאדערונגען פון לעבען און כמעט אויך געגען דער מעגליכקייט. דעם יודישען קאלענדאר, וואס איז איינגעשטעלט געווארען זינט דעם פירטען יאהרהונדערט, האט ענן אבגעשאפט, און איינגעפיהרט צוריק דעם פרימיטיווען קאלענדאר-סיסטעם, וואס האט זיך פראקטיצירט ביי יודען אין די צייטען פון בית המקדש. בנוגע צו די געזעצען וועגען שבת איז ענן געווען פיעל הארבער פון תלמוד; אום שבת טאר מען, לויט זיין לעהרע, פון פייער בכלל נישט געניסען, קיין רפואה נישט מאכען און נישט נעהמען, פון שטוב נישט ארויסטרעטען (אויב די בעפעלקערונג אין שטאדט איז געמישט פון יודען און נישט-יודען) קיין ווארים שפייז נישט עסען און אזוי כסדר. שטארקע ענדערונגען האט ענן ארייננעבראכט אויך אין דער ארדנונג פון די יודישע יום טובים און דער נאציאנאלער יום טוב חנוכה צום אנדענקען פון די חשמונאים איז פון איהם אינגאנצען אבגעשאפט געווארען.

די געזעצען וועגען חתונה-פערבינדונגען צווישען בלוט-קרובים זיינען פון דעם קאראאימישען געזעצלעהרער אויך אויסגעטייטשט געווארען זעהר הארב, און די קרובים, וואס לויט די תלמודישע געזעצען האבען זיי יא געמעגט התונה האבען צווישען זיך, האבען דאס לויט ענן'ס לעהרע נישט געטארט; דאס זעלבע איז געווען אויך מיט נאך אנדערע געביטען פון דעם אלטעגליכען לעבען, וועלכע זענען א דאנק דער נייער ארדנונג בעשרענקט און בעגרענעצט געווארען ביז דאס אונמעגליכסטע; דאס רעליגיעזע לעבען האט דורך דער קאראאימישער לעהרע בעקומען זעהר א טרויריגען און טרוקענעם כאראקטער. און חייל די גאנצע לעהרע איז בעשטאנען אין איינענע אויסטייטשונגען פון דעם ביבלישען טעקסט, האט זיך באלד ארויסגעוויזען די קורצזיכטיגקייט און נישט בעגרינדעטקייט פון ענן'ס אויפטו. עס האבען זיך אנגעהויבען צו שאפען צעהנדליגער פירושים אויף די פסוקים פון דער תורה, און יעדער איינער האט זיי, נאטירליך, פערשטאנען אנדערש פון צווייטען, אזוי אז אנשטאט צו בילדען א איינהייטליכע ארגאניזאציע מיט א קלאר בעשטימטען קאדעקס, האבען די קאראאימער גופא זיך אויך געטיילט אויף פערשיעדענע סעקטעס מיט נאנץ זעלבסטשטענדיגע מנהגים און געזעצען.

דערווייל איז אבער אין ביידע לאגערן נאך פריש געווען דער איינדריק פונ'ם ערשטען ריס און דער צארן איז געווען זעהר הייפטיג.

די פֿיהרער פֿון בײדע ישיבות האָבען ענן׳ען מיט זײנע אָנהענגער אַרײנגעלעגט אין חרם און אױסגעשלאָסען פֿון כלל ישראל, און פֿון דער צװײטער זײט האָבען אױך די קאַראַאימער זיך אָבגעריסען אינגאַנצען פֿון די רבני׳שע יודען: נישט געװאָלט זיך מתחתן זײן מיט זײ, נישט געגעסען מיט זײ צוזאַמען און אױסגעמיטען אפילו זײערע הײזער אום שבת, װען בײ זײ האָט געברענט פֿײער. נאַטירליך, האָט מען זיך דערבײ פֿון בײדע זײטען בענוצט אױך מיט מעהר ממשות׳דיגע רדיפֿות, און דער סוף איז געװען, אַז ענן מיט זײן פּאַרטײ האָט אינגאַנצען אױסגעװאַנדערט פֿון לאַנד און זיך בעזעצט אין פּאַלעסטינא; דאָ האָט ענן פֿערענדיגט דעם בנין, װאָס ער האָט אָנגעהױבען בױען אין בבל, און אין גיכען איז ער געשטאָרבען (אָדער געטױט געװאָרען פֿון אַ פֿאַנאַטישען רבני׳סט) *).

נאָך ענן׳ס טױט איז די הנהגה פֿון דער סעקטע איבערגעגאַנגען, לױט דער קאַראַאימישער מסורה, צו זײן זוהן און אײניקעל, מיט די נעמען שאול און יאשיהו; זײער טעטיגקײט האָט אָבער נאָך זיך קײנע שפּורען נישט איבערגעלאָזען, און דער אױטאָריטעט בנוגע צו אַלע פֿראַגען פֿון דער סעקטע איז איבערגעגאַנגען צו זײטיגע געלעהרטע, װעלכע האָבען אַרײנגעבראַכט אַ שטאַרקען פֿלאַנטער אין דער קאַראַאימישער לעהרע און נישט געלאָזען איהר זיך פֿונאַנדערגעװאַקסען. דער ערשטער פֿון די דאָזיגע געלעהרטע איז געװען דער דײן ב נ י מ י ן ב ן מ ש ה נ אַ ה אַ װ ע נ ד י פֿון פּערסיען (830 — 800). בנימין איז געװען אַ שטאַרקער אָנהענגער פֿון דעם ראַציאָנאַליזם, װאָס האָט געהערשט דעמאָלט אין דער אַראַבישער װעלט (אונטערן נאָמען מוטאַ-

*) אין די קאַראַאימישע שוהלען װערט נאָך ביז הײנטיגען טאָג אָבגעהאַלטען יעדען שבת אַ תפילה פֿאַר דער נשמה פֿון דעם גרינדער פֿון דער סעקטע; אין דער תפילה זאָגט זיך: „גאָט, דער גאָט פֿון אונזערע עלטערן, װעט זיך דערבאַרמען איבער אונזערע טױטע... און צום ערשטען איבער אונזער פֿיהרער, דעם פּ י ר ש ט ע נ ן, דעם געטליכען מאַן און עקװילאַרך, װעלכער האָט אױסגעטרעטען פֿאַר אונז אַ װעג צו דער תורה, האָט בעלױכטען די אױגען פֿון די קראים, אָבגעצױגען אַ סך פֿון זינד און פֿערברעכען און אונז געפֿיהרט אין גלײכען װעג. דער גאָט פֿון ישראל זאָל איהם מאַכען רוהען אין אַ פּרעכטיגען רוה-אָרט, געבען די זיבען כתות פֿון צדיקים, װעלכע ירשה׳נען גן עדן“.

פיטיליוס), און ער האט געלעהרנט, אז גאט אלס א וועזען, וועלכען מ'קען נישט צושרייבען קיין שום קערפערליכע אייגענשאפטען, האט נישט געקענט זיך פאקטיש בעטייליגען אין דער יצירה פון דער וועלט אדער אין דעם פאקט פון מתן תורה; די אלע אנטראפאמארפיסטישע שילדערונגען פון דער תורה מוזען דעריבער אויסגעטייטשט ווערן נישט בוכשטעבליך. בנוגע צו די פראקטישע געבאטען פון דער תורה האט בנימין פערפאסט צוויי זאמעל-ווערק: „ספר הדינים" און „ספר המצוות", און אויך דא האט ער זיך נישט געהאלטען שטרענג ביי די יסודות פון די ערשטע קאראאימישע געזעצלעהרער.

אבגעטרעטען פון די ערשטע עיקרים אין דער קאראאימישער לעהרע זענען אויך נאך אנדערע ביבעל-ערקלערער, און אט דער מאנגעל פון א פעסטען סיסטעם האט געבראכט צו אייביגע רייבונגען און סכסוכים אין די רייהען פון דער נייער סעקטע. א געוויסער ישמעאל פון דער שטאדט אקבארא האט איינגעפיהרט גאר א נייעם סדר בנוגע צו שפייזען (כשר און טרפה) און צום שבת; איהם האט ווידער נאכגעטאן איינער מיט'ן נאמען משבי פון סיריען און איינגעפיהרט נייע דינים וועגען יום-כפור און אנדערע יום-טובים; דאן איז געקומען א דריטער, מוסא-אלי-זאפראני (אבו-אימראן-אל-טיפליסי) פון באגדאד, וועלכער האט זיך בעזעצט אין טיפלים (ארמעניען) און געגרינדעט א אייגענע קאראאימישע סעקטע.

מיט דער צייט זענען אנגענומען געווארען געוויסע מיטלען, אום אבצושטעלען דעם פלאנטער פון די ביבעל-אויסטייטשונגען, און דער סוף איז געווען, אז די קאראאימישע טעארעטיקער זענען איינגעגאנגען אויף א געוויסער פשרה בנוגע צו די טראדיציאנעלע מנהגים פון דער אומה. אזוי האט זיך געענדיגט דער פראצעס פון דער קאראאימישער שפאלטונג, וואס האט זיך אנגעהויבען נאך אין די צייטען פון דער חשמונאישער הערשאפט (צדוקים). ווי געזאגט, האט מען זיך פון דער יודישער זייט גאנץ ווייניג גערעכענט מיט דעם שאדען פון א בעדייטענדען טייל פון דער אומה — דא האט מען באלד אנגעהויבען צו בעטראכטען די סעקטאנטען, ווי אבגעפאלענע בלעטער פון דעם יודישען בוים, וואס דארפען אין אלע הינזיכטען פערגלייכט ווערן מיט פרעמדע, מ'קען אבער אויך נישט זאגען, אז די גאנצע בעוועגונג איז אריבער אהן א שום איינדריק אויף דעם טאן-געבענדען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ.

די אַנפֿאַלען אויפֿ'ן תלמוד פֿון פֿערשידענע קרייזען האָבען קודם כל אויפֿגעוועקט דעם פֿאָרשונגס-גייסט פֿון די תלמודיסטען גופא, וועלכער האָט אין דער לעצטער צייט קיין אינטענסיווע טעטיגקייט נישט אַרויסגעוויזען; דאַן איז ווידער צוגעקומען דער פֿאַקט, וואָס די קראים האָבען זיך פֿערטיעפֿט אין די הייליגע שריפֿטען און פֿלייסיג געלערנט די העבּרעאישע שפּראַך, אום צו קענען טיעפֿער אַריינדרינגען אין דעם פּשוט'ען, בוכשטעבליכען זין פֿון די פּסוקים. דאָס האָט געמוזט ווירקען אויף די תלמודיסטען, און זיי האָבען אויך אָנגעהויבען זיך מעהר אָבגעבען מיט דעם שפּראַכליכען שטודיום פֿון דער ביבעל. די פֿערטיידיגער און בעשיצער פֿון די תלמודישע אויסטייטשונגען האָבען איצט פֿון די פּסוקים גופא געמוזט דערווייזען יעדעס מאָל די ריכטיגקייט פֿון דער תלמודישער ערקלערונג, און דאָ האָבען די שפּראַך-קענער זיך אַרומגעזעהען, אַז ביידע צדדים לייענען פּשוט פֿאַלש די ווערטער פֿון דער תורה. די סיבה דערפֿון איז געווען דאָס, וואָס די הייליגע שריפֿטען, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען אין פֿאָלק פֿון דור צו דור, זענען געווען געשריבען אָהן נקודות (וואָקאַל-צייכענס), און נאָר געציהלטע מענשען, וועלכע האָבען זיך פֿערנומען ספּעציעל מיט'ן לייענען אָדער איבערשרייבען די ביבעל, האָבען געוואוסט די כללים פֿון דער שפּראַך, וואָס האָבען געהייסען מסורה. אָט די מסורה איז איבערגעגעבען געוואָרען בעל פּה (מונדליך) פֿון איינעם צום אַנדערען; און ווייל דאָס האָט זיך פּראַקטיצירט אין דעם משך פֿון הונדערטער דורות איז די מסורה גופא אויך פֿערגרייזט געוואָרען און די איבערשרייבונגען פֿון די הייליגע שריפֿטען פֿלעגען אַרויסקומען מיט שרעקליכע פֿעהלערן. די דאָזיגע פֿערגרייזטע עקזעמפּליאַרען פֿון דער תורה פֿלעגען צושיקט ווערן הונדערטערווייז אין די צושטרייטע קהלות פֿון אַלע לענדער, וואו זיי זענען ווידער איבערגעשריבען געוואָרען פֿאַר די קומענדיגע דורות, און קיינער האָט זיך נישט אומגעקוקט אויף דער פֿערדאַרבונג פֿון דעם הייליגען טעקסט.

איצט, ביי דעם קאַמפּף איבער יעדען וואָרט פֿון דער ביבעל, האָט מען דייטליך געזעהן די שלעכטע פֿאָלגען פֿון דער נאַכלעסיגקייט און די גייסטיגע פֿיהרער פֿון דער אומה האָבען זיך גענומען ברענגען די זאַך אין אָרדנונג. ס'איז אויסגעאַרבייט געוואָרען, ערשטענס, אַ סיסטעם פֿון פֿערשידענע נקודות (וואָקאַל-צייכענס), וואָס דאַרפֿען פֿערטרעטען דעם אָרט) פֿון וואָקאַל-בוכשטאַבען. אָט די נקודות ווערן געשטעלט

אונטער די בוכשטאבען (לויט דעם בבלישען סיסטעם — איבער די בוכשטאבען) און צוזאמען מיט די דגושים (אקצענט-צייכענס) און טעמים (טראפ, אינטאנאציע-צייכענס) וואו זיי ווערען אויף א גאנץ פשוט׳ען אופן, ווי צו לייענען דאס געשריבענע ווארט און ווי עס צו בעטאנען. דאן האט מען גענומען קאנטראלירען און פער- גלייכען די ביבעל-טעקסטען פון פערשידענע לענדער, און מיט דער הילף פון דער טראדיציאנעלער מסורה האט זיך ענדליך איינגעגעבען צו בעצייכנען דעם גאנצען טעקסט מיט די ערפונדענע נקודות.

פון דעמאלט אן זענען די היילינע שריפטען צוגענגליך געווארען פאר אלע אהן שום בעזונדערע מסורות, און דאס האט נישט וועניג מיטגעווירקט אי צו דער פערשפרייטונג פון דער תורה גופא אין אלע שיכטען פון דער אומה, אי צו דער פערפאלקאמונג פון דער העברעאישער גראמאטיק.

זיבעטעס קאַפּיטעל

יודען אין מזרח- און מערב-אייראָפּאַ

כמעט גלייכצייטיג מיט די אַנטי-תּלמודישע בעווענונגען אין די לענדער פון קאַליפאַט איז פאָרגעקומען אַ אונגעוועהנליך געשעהעניש אין'ם לעבען פון דער יודישער קאָלאָניע אין דרום-מזרח אייראָפּאַ. פאָרגעקומען איז דער פאַקט, ווי דורך אַ צופאַל, אָהן בעשטימטע כונות און פאָרבערייטונגען; די פאָלגען זיינע זענען אָבער געוועזען זעהר וויכטיג: עס איז ענטשטאַנען אַ גאַנצע מלוכה פון יודיש-גלויביגע, וואָס האָבען זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער יודישער אומה און איהרע הייליגסטע טראַדיציעס.

די כ אַ ז אַ ר ע ן (אָדער כאָזאַרען), אַ פינישער שבט, פערוואַנדט מיט די בולגאַרען אָדער אונגאַרען, האָט זיך נאָך פון די צייטען פון דער „גרויסער פעלקער-וואַנדערונג” בעזעצט אויף דעם גרענעץ-פּאַס צווישען אַזיע און אייראָפּאַ, און געגרינדעט דאָ אַ מעכטיג קעניגרייך, וואָס האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח פון דער וואָלגאַ ביז די צפון-ברעגעס פון קאַספּישען ים (אין דער געגענד פון היינטיגען אַסטראַחאַן). די כאַזאַרישע מלכים, אונטער דעם טיטול ח אַ ק אַ נ ע (אָדער ה אַ ג אַ נ ע) האָבען כסדר געפיהרט מלחמות מיט די אַרומיגע פעלקער: פריהער האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין פּערסיען און אויף איהר אַ שרעק אַרויפגעוואָרפען; דאַן זענען זיי אַריבער קאַווקאַז, חרוב געמאַכט אַרמעניען און איינגענומען די קרימער האַלב-אינזעל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסען כ אַ ז אַ ר י ע. די ביזאַנטינישע מלכים האָבען

געציטערט פאַר די האַלב-ווילדע כאַזאַרען און זיך אויסגעקויפט פון זיי מיט שטײַערן און מתנות, די בולגאַרען און נאָך אַנדערע סלאַוויאַנישע שטאַמען פון יענער געגענד זענען געווען אונטערגעוואָרפען דער כאַזאַרישער הערשאַפט; די רוסען בײַם דניעפּער האָבען געמוזט יעהרליך ברענגען דעם כאַזאַרישען מלך אַ בעשטימטען מס, און מיט די אַלמעכטיגע זיעגער פון יענער עפּאָכע, די אַראַבער, האָבען זיי אויך געפיהרט בלוטיגע מלחמות.

לויט זײַער גלויבען זענען די כאַזאַרען אין אָנהויב פערוואַנדט געווען מיט די שכני'שע סלאַוויאַנער: זײַער געצענדיענסט איז געווען גראָב, ווילד און פעראײַניגט מיט שענדליכער אויסגעלאַסענקײַט; שפּעטער זענען זיי בעאײַנפלוסט געוואָרען פון די דורכפאָהרענדע אַראַבער און גריכען, און האָבען טײלווײַז אָנגענומען דעם איסלאַם און דאָס קריסטענטום; אָט די בײדע אמונות האָבען אָבער באַלד אָבגעטרעטען זײַער פּלאַץ, און דאָס יודענטום איז געוואָרען די הערשענדע אמונה אין לאַנד.

דאָס איז געשעהען אין VIII-טען יאָהרהונדערט, ווען יודען האָבען געליטען שטאַרקע רדיפות אין פּערסיען און ביזאַנטיען, און האָבען מאַסענווײַז אויסגעוואַנדערט אין די כאַזאַרישע לענדער; צווישען די דאָזיגע יודישע עמיגראַנטען, וואָס האָבען גלײַך פערנומען אַ אָנגעזעהענעם אָרט אין'ם פּאָליטישען און קולטורעלען לעבען פון כאַזאַריען, האָט זיך געפונען אַ בעדײַטענדער געלעהרטער, וואָס איז געוואָרען אַ שטאַרקער מקורב אין הויף פון די כאַזאַרישע הערשער, און אַ דאַנק זײַן אײַנפלוס האָט אײנער פון די חאַקאַנעם אָנגענומען דעם יודישען גלויבען. לויט אַ שפּעטערדיגער לעגענדע זאָל דאָס האָבען געווען דער חאַקאַן בולאַן, וועלכער האָט בײַ זיך פעסט בעשלאָסען, זיך אָבצוזאָגען פון דער שענדליכער געצענדיענערײַ; ער האָט אָבער נישט געוואוסט, וועלכען גלויבען אויסצוקלויבען פון די דרײַ, וואָס מ'האָט איהם פאָרגעלעגט: דאָס קריסטענטום, דעם איסלאַם אָדער דאָס יודענטום. בולאַן איז דאַן געפאַלען אויף אַ'נ המצאה: ער האָט אויפגענומען דעם קריסטליכען מיסיאָנער און איהם געפרעגט: די יודישע און די מחמד'נישע — וועלכע פון די צוויי אמונות איז בעסער? די יודישע, די מוטער פון אַלע אמונות — האָט דער מיסיאָנער געענטפערט; דערנאָך האָט ער אַרײַנגערופען דעם פרעדיגער פון איסלאַם און איהם געפרעגט: דאָס קריסטענטום און דאָס יודענטום —

וואס איז בעסער? און ווען דער האט אויך העכער געשטעלט דעם יודי-
שען פונ'ם קריסטליכען גלויבען, האט דער קעניג געזאגט: אויב אזוי,
אויב סיי דער מחמרנ'ער, סיי דער קריסט שטעלן דעם יודישען גלויבען
העכער פונ'ם אנדערנ'ס, וועל איך טאקי אננעהמען דאס יודענטום".
און ער מיט זיין גאנצער סוויטע האבען זיך מגייר געווען.

מיט דער צייט האבען אויף די ברייטע שיכטען פון דעם כאזארי-
שען שטאם נאכגעטאן די מעשים פון קעניג, און בולאנ'ס א אייניקעל
מיט'ן נאמען עובדיה, האט איינגעלאדען צו זיך אין לאנד יודישע
געלעהרטע פון אנדערע מלוכות און געהייסען זיי לעהרנען מיט'ן פאלק
תורה און תלמוד. נאך עובדיה'ן האבען רעגירט איבער דעם כאזארי-
שען פאלק נאך א גאנצע רייהע פון יודישע חאקאנ'ען; דערביי איז
כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס די דאזיגע יודישע מושלים האבען
זיך בעצויגען פאלשטענדיג טאלעראנט צו דער נישט יודישער בעפעל-
קערונג פון זייער לאנד, און אין דעם הויפט-געריכט, למשל, זענען
געווען צוויי יודישע שופטים פאר דער יודישער בעפעלקערונג, צוויי
מחמר'נישע און צוויי קריסטליכע פאר די קריסטען און מחמר'נער און
איין געצענדיענערישער — פאר די רוסען און בולגארען. עס זענען
געווען פאלען אויך פון שארפע ארויסטרעטונגען געגען נישט יודישע
אמונות; דאס פלעגט אבער שטענדיג פארקומען נאר אין צוזאמענהאנג
מיט וועלכע ס'איז רדיפות געגען יודען. אזוי איז פארגעקומען אמאל,
אז מחמר'נער האבען ערגעץ אין א ווייטער שטאדט חרוב געמאכט א
יודישע שוהל, און ווען דער כאזארישער חאקאן האט זיך דערפון דער-
וואוסט, האט ער געהייסען אראבווארפען דעם מינארעט (טורעם) פון
איין מחמר'נישען מעטשעט (געבעט-הויז) און הרג'נען א געוויסע צאהל
סוערזינעם (שמשים). דערביי האט ער זיך אויסגעדריקט: „איך וואלט דעם
מעטשעט אליין אויך חרוב געמאכט, ווען איך וואלט נישט מורא האבען
דערפאר, טאמער וועט קיין איין שוהל נישט בלייבען אויף דער מחמר'-
נישער ערד" (932).

ביי אזא פריינדליכער צוגעבונדענקייט מצד די הערשענדע קרייזען,
האט זיך די ווירקליכע יודען אין דעם לאנד, נאטירליך, גאנץ גוט
געלעבט און זיי האבען געפיהרט א ברייטען האנדעל צווישען דער באל-
קאנישער האלב-אינזעל און די לענדער פון צפון-קאווקאז; קיין נאהנטע
פערקעהר מיט די יודען פון די גרעסערע צענטערן האבען זיי אבער
נישט געהאט, און דערמיט ערקלערט זיך דאס, וואס יענע האבען אין

די ערשטע צייטען קיין אהנונג נישט געהאט פון דעם גאנצען פאקט; אין די שפעטערדיגע דורות, ווען עס זענען דערגאנגען צו זיי געוויסע טונקעלע ידיעות וועגען דער עקזיסטענץ פון א יודישער מלוכה, האבען זיי געגלויבט, אז די כאזארען זענען א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים". פאר זיי איז עס געווארן א לעגענדע, וואס איז ארום־געגאנגען פון מויל צו מויל און האט דערצעהלט: וויט, וויט ערגעץ הינטער די הרי חשך, וואוינען אמת'ע צדיקים, הייליגע לייט פון שבט שמעון און האלב־שבט מנשה, און זיי זענען אזוי שטארק, אז גאנצע פינפאונצוואנציג פעלקער זענען זיי אונטערטעניג.

נישט שלעכט און מיט א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער ארומיגער סביבה האט זיך געלעבט אין יענער עפאכע אויך די יודען אין מערב־אייראפא. קארל דער גרויסער (768—814), דער גרינדער פון דער מיטעל־אייראפעאישער אימפעריע, וועלכער האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענסשטראם אין דער מענשליכער קולטור־געשיכטע, האט ארויסגערופען נייע כחות אויך אין דעם טייל פון דער יודישער אומה, וואס האט זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. אליין א בעשיצער פון דער קירך, וועלכע האט אין יענער צייט, כסדר אבי־געהיט די קריסטען פון א צו־נאהנטער קרובה'שאפט מיט יודען און מחמד'נער, — האט קארל דאך געקוקט אויף דער זאך פיעל ברייטער און ניכטערער. דער דאזיגער מעכטיגער הערשער האט געזעהן, וויפיעל גייסט און לעבען די יודען ברענגען אריין אין דעם לאנד, וואו זיי וואוינען, א דאנק זייער גייסטיגער געשיקליכקייט און אנגעבוירענער שארפזיניגקייט, און ער האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען, אפילו געגען א דיענער פון דער הייליגער קירך. איהם איז די אויפבליהונג פון לאנד געווען נישט ווייניגער טייער ווי די דערהאלטונג פון גלויבען, און ער האט פערשטאנען אפצושאצען די בעדייטונג פון דעם יודישען שטאנד פאר דער קולטורעלער און עקאנאמישער אויפלעבונג פון דער גאנצער סביבה.

יודען זענען דעמאלט געווען די הויפטפערטרעטער פון דעם וועלטהאנדעל. זיי האבען פארגעשטעלט מיט זיך א בעזונדער שטאנד צווישען דעם אדעל, וואס האט שטענדיג געטראכט נאר וועגען קריעגערישע אויסצייכנונגען, און דעם פויער, דעם לייב־אייגענעם, וואס האט געוואוסט נאר צו אקערן דעם פריץ'ס ערד, און זענען געווען די איינציגע פערמיטלער צווישען בעזיצער און אבנעהמער. זייענדיג צווישען

זיך ווי מיטגליעדער פון א אינטערנאציאנאלער, פערצווייגטער משפחה, האבען יודען גערעדט אויף די פערשיעדענסטע שפראכען, און לויט דער בעשטעטיגונג פון א דעמאלדיגען אראבישען בעאבאכטער האבען זיי זיך אין זייער געשעפטליכען פערקעהר בענוצט מיט גאנצע זעקס שפראכען: רומיש, פראנקיש, שפאניש, אראביש, פערסיש און סלאויש. יודען האבען געוואנדערט פון ים אויף דער יבשה, פון מזרח קיין מערב און אזוי צוריק, אריינפיהרענדיג אין איין לאנד די פראדוקטען, וואס זענען דארט נישטא, און ארויספיהרענדיג פון דארטין דעם איבערפלוס, די ארטיקלען, וואס זענען דא געווען אין א צו גרויסער מאס.

אין דער אימפעריע גופא האבען יודען אויך אונטערגענומען גרויסע געשעפטען, און קארל האט זיי נישט בלויז נישט געשטערט, נאר אויך געשטיצט אין א סך הינזיכטען. יודען האבען געמעגט דינגען צו דער ארבייט קריסטען און האבען זיך נאר פערפליכטעט, נישט צו ארבייטען מיט זיי זונטאג; צווישען-זיך האבען יודען זיך געמעגט בענוצען מיט זייער איינענעם בית-דין, און לויט א געוויסער לעגענדע זאל קארל זאגאר האבען ארויסגעשריבען פון בבל א בעריהמטען יודישען געלעהרטער, וועלכען ער האט בעשטימט פאר א אפיציעלען פארשטעהער און פיהרער פון דער יודישער קאלאניע אין אלע דריי לענדער, וואס זענען טריין אין דעם פערנעהם פון זיין אימפעריע: פראנקרייך, דייטשלאנד און איבער-איטאליען. לויט אנ'אנדער לעגענדע האט קארל אראבגעבראכט קיין מיינץ א בעקאנטען יודישען געלעהרטען פון איטאליען, מיט'ן נאמען ר' קלונימוס (787), און איהם מיטגעהאלפען צו גרינדען דא א צענטראלע אקאדעמיע (ישיבה) פאר דער יודישער געלעהרטע. מיט דער צייט זאל אט דער צענטר זיך האבען איבערגעטראגען קיין נארבאנא (אין פראנקרייך), וואו די פאמיליע פון דעם דערמאהנטען ר' קלונימוס האט בעקומען א מין פירשטליכע מאכט איבער אלע יודען פון לאנד און דער קווארטאל פון זייער פלאץ האט געהייסען „דער הויף פון יודישען קעניג".

די יודישע שפראכען-קענטעניש און זייערע אינטערנאציאנאלע בעציהונגען זענען גאנץ אפט אויסגענוצט געווארען אויך צו דיפלאמאטישע צוועקען, און אין דער בעריהמטער דעפוטאציע, וואס קארל האט געשיקט צו דעם מעכטיגען קאליף פון באגדאד, הארון-אל-ראשיד, האט זיך געפונען אלס איבערזעצער דער יוד יצחק (797).

דער לעצטער האט זיך פאקטיש בעטהייליגט אויך אין די דיפלאמאטישע אונטערהאנדלונגען, און ווייל די שלוחים גופא (לאנדפריד און סיגיזמונד) זענען צוריקוועגס געשטארבען, האט ער אליין געבראכט קארל'ען (אין אאכען) דעם ענטפער מיט די טייערע מתנות פון דעם באגדאד'ער קאליף.

אונטער דער הערשאפט פון לודוויג דעם פרומען (840—814), קארל'ס נאכפאלגער, האט זיך יודען אויך זעהר גוט געלעבט. דער דאזיגער גוטהערציגער הערשער האט יודען ארונטערגענומען אונטער זיין פערזענליכער שוץ, און נישט געלאזען קיינעם זיי שלעכטס טאן. אויף זיין בעפעהל, האבען די קריסטליכע גלחים נישט געטארט שמד'ען קיין יודישען שקלאף און פון דער יודישער טובה וועגען איז דער וואכען-מארק אפילו אבגעלעגט געווארען פון שבת אויף זונטאג. יודען זענען, אויסער דעם, פריי געווען פון די פערשיידענע לייבשטראפען, וואס האבען זיך פראקטיצירט אין לאנד, און נישט קוקענדיג אויף דעם שטרענגען פערבאט פון דער קירכה, האבען זיי אבגעדונגען פון דער רעגירונג פערשיידענע שטייערן, וועלכע זיי פלעגען אויפמאהנען פון דער בעפעלקערונג. כדי צו בעשיצען יודען פון יעדער עולה'דיגער בעציהונג צו זיי, האט לודוויג בעשטימט א ספעציעלען בעאמטען, מיט'ן טיטול יודען-מייסטער (Magister Judaeorum), וואס האט געהאט צו וואכען איבער די יודישע זכיות און פריווילעגיעס.

א דאנק די אלע הנחות האבען זיך בכלל שטארק פערבעסערט די בעציהונגען פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג צו די יודישע בירגער פון לאנד. יודען זענען געווארען אפטע איינגעהער אין קעניגליכען הויף און אין די הויכע קרייזען, און די לעצטע האבען זיך ביסליכווייז ארומגעזעהען, אז זיי האבען דא פאר זיך אנ'אלט אריסטאקראטיש פאלק, וואס פערמאגט גאנצע אוצרות פון גייסט, שענקייט און קולטור. די קייזערין יהודית, לודוויג'ס צווייטע פרוי, האט געטראגען אין הארצען א טיעפע ליעבע צו דער שענקייט פונ'ם יודישען אלטערטום; קריסטליכע אדעללייט פלעגען קומען אין יודישע שוהלען און לייענען די ווערק פון יודישע געלעהרטע, און דער גאנצער טאן פון לעבען אין די אויבערשטע שיכטען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געווען דורכגענומען מיט א טיעפער סימפאטיע צו די זיטען און מנהגים פון דעם גייסטרייכען פאלק.

נאר איין קלאס פון דער הערשענדער בעפעלקערונג האט געקוקט

קרום אויף דער דאָזיגער קרובה'שאפט צווישען יודען און קריסטען — די נייםטליכע. די פאנאטישע קירכען-לייט האבען צוגעזעהען, ווי עס ווערן בסדר פערלעצט די קאנאָנישע געזעצען געגען דער פערשאָלטענער אומה און ווי עס וואקסט דער איינפלוס פון יודענטום אויף די טאָן-געבענדע ספערען פון דער מלוכה, — און דאָס האָט זיי נישט געלאָזען רוהען. צו דער אייביגער שנאה איז דאָ צוגעקומען, ערשטענס, אַ נייפטיגע קנאה און אויסער דעם אויך אַ שרעק פאַר דער איינגענער צוקונפט: צי וועלן אמאָל אָט די קלוגע און איינפלוסרייכע יודען נישט אונטערגראבען איינגאנצען דעם יסוד פון דער הייליגער קירך? און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטילער, אָבער סיסטעמאטישער קאמפף געגען די יודישע בעשיצער אין הויף.

דער אָנפיהרער פון דעם קאמפף מצד דער קירך איז געוועזען אַ נ אָ ב אַ ר ד, בישאָף אין ליאָן. אַ פאנאטיש-לײַדענשאפטליכער יודען-פײַנד, האָט אָט דער הייליגער זיך גענומען מיט אלע מיטלען קעמפפען געגען דער יודישער גלײַכבערעכטיגונג. אין אָנהויב האָט ער זיך געפרובט ווירקען אויפן קייזער אליין און געוואָלט אויספועל'ן ביי איהם געוויסע בעגרענעצונגען פאַר יודען, און ווען ער האָט געזעהען, אַז דאָס וועט זיך איהם נישט אײַנגעבען, האָט ער זיך גענומען אויסניצען זײַן איינענע מאכט, אלס פרעדיגער און ערציהער פון המון. אַגאָבארד האָט אָנגעהויבען האלטען פײַערדיגע דרשות געגען יודען, און געפלאנצט אין זײַנע צוהערער דעם געדאנק, אַז ס'שיקט זיך נישט, „די קינדער פון ליכט" (די קריסטען) זאָלען זיך פערשמוצען אינ'ם פערקעהר מיט די „קינדער פון פינסטערניש", און די „זינדלאָזע יונגע קירך" זאָל זיך פערבינדען מיט דער „אלטער פערשימעלטער שוהל"; אויך דאָ אָבער האָט זיך דער פאנאטישער נייםטליכער אָנגעשטויסען אָן לודוויג'ם פרײַנדשאפט צו יודען — דער „יודענמײַסטער" האָט פערבאָטען אַגאָבאַרדען צו האלטען ווײַטער זײַנע העצע-דרשות און די ליאָנער יודען האבען בעקומען אַ קייזערליכען שוץ-בריעף (826).

אָט דער פאקט האָט דעם ליאָנער בישאָף נאָכמעהר אויפגערײַצט, און ער האָט זיך גענומען אָרגאַניזירען די גאנצע נייסטליכקייט פון לאנד: זאָלען אלע אינאיינעם ארויסטרעטען געגען די שענדער פון דער הייליגער קירך. ער האָט פונאנדערגעשיקט הײַסע בריעף צו אלע בישאָפען פון לאנד, אין וועלכע ער האָט געשילדערט די גאנצע בעפאַהר פאַר דעם הייליגען גלויבען, וואָס דער ליבעראַליזם פון די

הויכע ספערען פערשפרייט איבערן לאנד. די בישאפען זענען זיך דאך צונויפגעקומען קיין ליאן און האבען אבגעהאלטען א ספעציעלע בעראטונג וועגען די מיטלען, וואס דארפען אנגענומען ווערן געגען דעם יודישען איינפלוס, און ס'איז בעשלאסען געווארען, זיך צו ווענדען מיט א קאלעקטיווער ערקלערונג צום קייזער וועגען זיין זינדיגער בעציהונג צו די „אונגלויביגע".

אט דער בעשלוס האט די יודען פון לאנד אוועקגעשטעלט אין א פערצווייפעלטער לאגע, ווייל זיי האבען געהאט א גרונד מורא צו האבען, אז דער פרומער לודוויג וועט זיך צוהערען צו דער שטים פון די קירכענזיילען און נאכגעבען זייערע פאדערונגען; פאקטיש איז דאס אבער נישט געשעהען. לודוויג האט זיך נישט געלאזען איבערצייגען פון די איבערגעשראקענע הייליגע, און די יודישע לאגע איז געבליבען פעסט און זיכער. לודוויג'ס יודענפריינדשאפט איז נישט אבגעשוואכט געווארען אפילו נאכדעם, ווי זיין בעליבטער נשמה-פערזארגער, דער דיאקאנוס באדא, איז אפען איבערגעגאנגען צום יודענטום. דאס איז געווען א געוואלדיגער קלאפ פאר די הייליגע קירכען-בעשיצער, און די כראניקעס פון יענער צייט רעדען וועגען דעם פאקט, ווי וועגען א שרעקליכער נאטור-קאטאסטראפע — א מגפה, א פערפלייצעניש אדער א צוזאמענשטויס פון קאמעטען. באדא האט פשוט אויסגעלאכט דער קירך: ער איז אלס אדעל-מאן און גלח פון קייזערליכען הויף אוועק קיין רוים נעהמען א ברכה פון פויפסט און קניען אויף די קברים פון די הייליגע מערטירער, נאר אנשטאט זיך אומצוקעהרען פון דארטין א אבגעפרישטער מיט'ן טוי פון דער העכסטער קדושה, מיט דער געטליכער מאיעסטעט פון פעטרוס'עס שטוהל, — איז ער אוועק קיין סאראגאסא (אין שפאניען) און האט זיך מגייר געווען כדת משה וישראל. און נישט בלויז אן'אבגעפאלענעם — די קריסטליכע קירך האט אין איהם א ביטערן שונא בעקומען. ער האט חתונה געהאט פאר א יודישער טאכטער, אנגענומען דעם נאמען אלעזר (839), און ארייננטרעטענדיג אלס קריגער צו איינעם פון די אראבישע פירשטען האט ער איהם געראטען, ער זאל ארויסטרייבען אלע קריסטען פון זיין לאנד און אפילו צווינגען זיי אנצונעהמען דאס יודענטום אדער דעם איסלאם.

דער פרומער קייזער האט שטארק בעדויערט דעם טרויעריגען

פאקט; ער האט אבער די יודען נישט געגעבען צו פיהלען זיין פערדרוס און איז פערבליעבען צו זיי גוט געזינט. דערפאר איז דער פערלאנג פון די קריסטליכע פאנאטיקער דערפילט געווארען נאך זיין טויט, ווען פון קארל דעם גרויסענ'ס מעכטיגער אימפעריע זענען געווארען גאנצע פיער זעלבסטשטענדיגע מלוכות: פראנקרייך, דייטשלאנד, לאטארינגען און איטאליען (843). די פעראייניגטע מאכט פון דער קירך האט איצט טריאומפירט, און הגם די געזעצליכע לאגע פון די יודען אין פראנקרייך איז דערווייל נאך נישט געענדערט געווארען, האבען זיי דאך שוין אנגעהויבען צו שפירען דעם טעם פון דער גרויסער קריסטליכער ליבע.

די ערשטע, וואס האבען אויפגעהויבען די פראגע וועגען יודען, זענען געווען אגאבארד'ס תלמידים: די בישאפען פון ליאן, רהיימס, סענס, בורג און נאך אנדערע. א דאנק זייער איניציאטיווע איז אין מ א (נישט ווייט פון פאריז) צוזאמענגערופען געווארען א קירכענפערזאמלונג (848), וואס האט בעשלאסען פארצולעגען דעם קייזער ק א ר ל (דער קאהלער) א גאנצע רייהע ערנידריגענדע בעגרענצונגען פאר יודען; דאס מאל האט זיך דער אויפטו נישט איינגעגעבען, און קארל האט די פארגעלעגטע גזירות נישט בעשטעטיגט. דער דאזיגער הערשער איז בכלל געווען נישט פיינדליך געשטימט צו יודען; ער האט געהאט ביי זיך א יודישען לייב־ארצט צדקיה און נאך עטליכע יודישע יועצים און פריינד.

אגאבארד'ס נאכפאלגער האבען זיך אבער נאך נישט אונטערגעגעבען. דער בישאף פון ליאן, אמאלא, האט זיך געווענדעט מיט א צירקוליאר צו אלע העכערע גייסטליכע, אין וועלכע ער האט איבערגעחזר'ט אלע טענות געגען יודען פון זיין הייליגען רבי'ן: די יודען נוצען אויס זייער פאלשטענדיגע רעדע־פרייהייט און א סך קריסטען דריקען זיך אויס, אז די דרשות פון די יודישע רבנים געפעלען זיי בעסער פון די גלח'ישע דרשות אין קירך; יודען האלטען ביי זיך קריסטליכע דינער, יודען האבען אבגערעדט פון דער קירך דעם בעריהמטען ב א ד א, און אזוי כסדר.

אט די אלע פערפלאנצטע קערנער פון גיפט און יודענפיינדשאפט האבען, אמת, נאך אלץ נישט געבראכט קיין ממשות'דיגע פרוכטען; ביסליכווייז אבער האט די אגיטאציע איהרס דערגרייכט. די גאנצע הערשאפט איז איצט פאקטיש ווידער אריינגעפאלען אין די הענד פון הונדערטער קליינע פירשטען־פעאדאלען, פאר וועלכע ס'האט נישט געלוינט, זיך איינצורייסען מיט דער קירך, און די לעצטע האט מעהר

נישט געדארפט. זי האט זיך געשאפען אייגענע טראדיציעס בנוגע צו די פערשאלטענע נאט-לייקענער, — טראדיציעס, וועלכע האבען זיך איינגעגעסען אין בלוט פון יעדען „גלויביגען" און יודען דאס לעבען פערגיפטעט. אזוי האט דער בישאף פון וועזיע איינגעפיהרט דעם מנהג פון יעהרליכע פאגראמען אויף יודען: ער פלעגט יעדען יאהר, פאר'ן פסחא-יום-טוב, האלטען א גאנצע רייהע פייערדיגע דרשות, אין וועלכע ער האט אויפגעפאדערט דעם קריסטליכען המון, ער זאל זיך נוקם זיין אן יודען פאר'ן פערגאסענעם בלוט פון דעם געקרייציגטען גליל'ער. און די פרומע סטארע האט נעפאלגט די עצה פון איהר איבערגעגעבענעם פאסטוך און אנגענומען דעם מנהג אויף דור-דורות — יאהר-איין, יאהר-אויס אין די טעג פון פסחא האט יעדער קריסט געמוזט מקיים זיין די מצוה פון ווארפען א שטיין אין א יודען אדער אין א יודיש הויז. נאטירליך, האבען זיך יודען פערטהיידיגט, מיט וואס זיי האבען געקענט, דאן פלעגט קומען צו בלוטיגע געשלעגען. און דאס האט זיך געצויגען הונדערטער יאהרען! —

אין טולוז האבען די שטאדט-מושלים איינגעפיהרט אנ'אנדער „מנהג": יעדען יאהר, אום פאסט-פרייטאג, האט דער גראף פון שטאדט געשיקט רופען צו זיך דעם פארשטעהער פון דער יודישער קהלה, און איהם געגעבען א שטארקען פאטש, אלס נקמה פון דער קהלה פאר די פייניגונגען פון דעם געקרייציגטען. פון דער שענדליכקייט האבען זיך יודען מיט דער צייט בעפרייט: זיי פלעגען אויסקויפען דעם פאטש מיט א געוויסען געלד-שטייער.

אין אנדערע ערטער זענען אט די מנהגים פערביטען געווארען מיט מעהר ראדיקאלע פערפאלגונגען. לודוויג II האט געהייסען ארויסטרייבען אלע יודען פון איטאליען (855) און נאר א דאנק דער השתדלות פון געוויסע פעאדאלען איז די גזירה נישט אויסגעפיהרט געווארען. אין פראנקרייך איז די מאכט פון קעניג וואס ווייטער אלץ שוואכער געווארען, און קארל דער תמים האט געמוזט צונעהמען ביי יודען די הכנסות פון זייערע וויינגערטנער אין דער פראווינץ נארבאנא און זיי אוועקגעבען דער קירך (914 — 866). עס איז געווארען א סיסטעם: יעדער פירשט האט געקוקט אויף די יודען פון זיין „מלוכה", ווי אויף זיין אייגענטום, ווי אויף שקלאפען, און זייער פערמעגען איז נאר אויף אזוי פיעל געווען זייער'ס, אויף וויפיעל דער פירשט האט זיך נישט גענוטיגט אין איהם.

נאָך אַ ערגערן גורל פון די יודען אין מערב־אייראָפּאַ, האָבען געהאַט די ביזאַנטינישע יודען. פון דער גרויסער „מורח־רוימי־שער" מלוכה איז איצט, נאָך די נצחונות פון איסלאַם, געבליבען נישט מעהר, ווי אַ קליינער טייל; יודען האָבען זיך דאָ אָבער געפינען אין אַ גרויסער צאָהל, און רדיפות זענען זיי איצט אויך אויסגעשטאַנען נישט קיין קלענערע, ווי אין די צייטען פון טעאָדאָסיוס און יוסטיניאַן. בעזונדער מורא'דיג איז געווען די יודישע לאַגע אין ביזאַנטיען אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ דעם איסויער'ר. דער דאָזיגער הערשער איז אַרויסגעטרעטען געגען אַ געוויסער דאָגמע פון קריסטענטום, און מורא האָבענדיג, מ'זאָל איהם נישט אָנגעהמען פאַר אַ געגנער פון דער קירך בכלל, האָט ער מיט אַ אומגעוועהנליכער פערביטערטקייט פערפאָלגט יודען. לויט זיין בעפעהל האָבען אַלע יודען פון דער ביזאַנטינישער אימפעריע זיך געזאָלט אויסשמד'ען ביז אַ בעשטימטען טערמין, און דאָס האָט געבראַכט צו אַ גרויסער יודישער אויסוואַנדערונג פון לאַנד.

שפּעטער, אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ'ס נאָכפאָלגער, האָבען יודען אויך געמוזט אויסשטעהן ערניעדריגונגען און גזירות, נאָר אין רעליגיאָנס־ענינים האָט מען זיי נישט געשטערט. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער שטאַרק געענדערט צום ערגערן מיט דער טראָן־בעשטייגונג פון באַזיליוס דעם מאַקעדאָניער (886 — 897); דער לעצ־טער האָט זיך פערנומען אריבערצוציהען אַלע יודען צום קריסטענטום, און ער האָט געלאָזען איינאָרדנען אַ עפענטליכען וכוח צווישען יודישע און קריסטליכע גייסטליכע, וואו דער יודישער צד האָט געמוזט איבער־צייגען אַלעמען אינ'ם אמת פון יודענטום אָדער מודה זיין, אַז ישו איז דער העכסטער פונקט פון געזעץ און פון די נביאים. נאַטירליך, האָבען די ויכוחים קיינעם פון ביידע צדדים נישט איבערצייגט און באַזיליוס האָט זיך אָנגעהויבען בענוצען מיט אַ מעהר פּראַקטישער מעטאָדע: ער האָט די מיוּומדים אונטערגעקויפט מיט געלד און גרויסע מלוכה־טיטולען. אויך דאָס אָבער האָט נישט פיעל געהאָלפען, און באַזיליוס האָט ענדליך זיך גענומען צו אכזריות'דיגע רדיפות, וואָס האָבען אונטערגעבראַכט טויזענדער יודישע קהלות.

נישט בעסער איז געווען דער גורל פון די, וואָס זענען דעם נסיון נישט בייגעשטאַנען און האָבען זיך געשמד'ט. זיי האָט דאָס גע־וויסען נישט אויפגעהערט צו פייניגען פאַר דעם פעררעטערישען שריט.

און ווי נאָר באזיליוס איז געשטאָרבען זענען זיי צוריק איבער־
בעגאנגען צו דעם גאָט פון זייערע עלטערן; דאָס האָט אויף זיי
ארויפגעצויגען דעם גרימצאָרן פון באזיליוס'עס זוהן און נאָכפאָלגער
לעאָ דעם פילאָזאָף, און ער האָט זיי פערמשפט צום
טויט (900).

זעקסטעס קאַפּיטעל

דאָס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט

דער סכסוך צווישען די קראים און רבני'טען אין בבל האָט אין אַ געוויסער הינזיכט מיטגעווירקט צו פערקלענערן דעם אָנזעהען און די מאַכט פון די עקזילאַרכען. ביז ענן'ען זענען די גאונים געווען אונטערגעוואָרפען דעם ריש הגולה, און זיי פלעגען פון איהם בעשטעטיגט ווערן; נאָכדעם אָבער ווי די גאונים איז איינמאָל געלונגען צו בעזייטיגען ענן'ען פון זיין געזעצליכען עקזילארכען-טיטול, האָבען זיי שוין אָט די מאַכט דערהאַלטען פאַר זיך אויך אויף ווייטער, אונטער דעם תירוץ, אַז זיי דאַרפען זעהען, עס זאָל נישט בעשטימט ווערן קיין קאַראַאימישער ריש הגולה. דאָס עקזילאַרכאַט, וואָס איז פון בוסתנאי'ן אָן איבערגעגאַנגען בירושה פון פאָטער צו קינד, איז איצט אַלזאָ אונטערגעוואָרפען געוואָרען אַ וואַהל-סיסטעם, און די אָנפיהרער פון אָט די וואַהלען זענען געווען די גאונים. דאָס האָט, נאַטירליך, געמוזט ברענגען צו אָפטע רייַבונגען, און באַלד האָט ווירקליך אויסגעבראָכען אַ שטאַרקער סכסוך צווישען צוויי פרעטענדענטען, זכאי בר אַחונאי און נטרונאי בר חביבאי; די ביידע גאונים זענען געווען אויף דער זייַט פון דעם ערשטען, און דער סוף איז געווען, אַז נטרונאי איז פערטריעבען געוואָרען פון בבל, הגם זיינע תלמודישע קענטעניסען זענען געווען גרעסער, ווי זכאי'ס. ווי געוועהנליך, האָבען די דאָזיגע סכסוכים און רייַבונגען זיך נישט גינסטיג אָבגערופען אויף דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאָלק, און אויסער עטליכע

אַנדרי׳שע זאמלונגען (מדרשים), צייכנען זיך די יודישע ווערק פון יענער עפּאָכע נישט אויס מיט קיין בעזונדער טיעפקייט.

מעהר פרוכטבאַר איז געווען די טעטיגקייט פון די יודישע אויסגעוועהלטע גייסטער אויף די געביעטען פון דער דעמאָלדיגער אַלגעמיינער קולטור. יודישע געלעהרטע האָבען געשאַפען בעדייטענדע ווערק (אין אַראַביש) איבער מאַטעמאַטיק, מעדיצין, אַסטראָנאָמיע און נאָך אַנדערע צווייגען פון דער וויסענשאַפט (זעה ד. פריהערדיגע קאַפּיטעל); אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט אָבער האָבען זיי געלעגט אויף דער רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע, — אַ געביעט, וואָס איז געווען זעהר חשוב און געהויבען אין די ספערען פון דער אַראַבישער אינטעליגענץ. דאָרט האָט זיך צו יענער צייט (אין צווייטען יאָהרהונדערט פון דער מחמד׳נישער ערא) ענטוויקעלט אַ שטאַרקע ראַציאָנאַליסטישע בעוועגונג, וואָס האָט געשטרעבט צו דערווייטערן פון דעם ריינעם גלויבען אַלע גראָבע מאַטעריאַליסטישע פאָרשטעלונגען. אַלס אויס־טייטשער פון קאָראַן, האָבען די דאָזיגע ראַציאָנאַליסטישע דענקער (מוטאַזיליטען) ערקלערט די אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שטעלען פון דעם הייליגען רעליגיאָנס־בוך נישט בוכשטעבליך, נאָר בילדליך, און אָפט האָבען זיי אַפילו געפּועל׳ט ביי זיך אינגאַנצען אָבצולייקענען געוויסע עיקרים פון איסלאַם, וועלכע האָבען נישט געשטימט מיט די הנחות פון זייער ראַציאָנאַליסטישער וועלט־אַנשויאונג. אין דער ערשיינונג האָבען די אָרטאָדאָקסישע קרייזען פון איסלאַם געזעהען אַ שטאַרקע בפירה, און זיי האָבען גענומען מיט זייערע קאָראַן־אויסטייטשונגען אַנטקעגענווירקען דער שעדליכער אַפּיקורסות. זיי האָבען דעם גאַנצען קאָראַן בוכשטעבליך פערשטאַנען, דערין אויך יענע שטעלען, וואו עס רעדט זיך ווענען גאָט מיט גראָב־מענשליכע אויסדריקען און בעגריפען (אַנטראָפּאָמאָרפיזם). לויט דער אויפפאַסונג איז אַלזאָ אויסגעקומען, אַז גאָט איז אַ קערפּער מיט טיילען און מיט אַ געשטאַלט, אַז גאָט איז זיעבען שפאַן (גאָט׳ס שפאַן) לאַנג, געפינט זיך אין אַ בעשטימטען אָרט, בעוועגט זיך אַרויף און אַראָב, געהט און רוהט.

פון דעם אידעען־קאַמפף זענען אויך די יודען בעאיינפלוסט געוואָרען, און באַלד האָבען זיך די זעלביגע ערשיינונגען איבערגע־חזר׳ט אין דער יודישער געדאַנקען־וועלט. וואָס דער קאָראַן פאַר די מחמד׳נישע, דאָס איז איצט די ביבעל געוואָרען פאַר די יודישע ראַציאָנאַליסטען, און די אַלע שטעלען פון די הייליגע שריפטען, וואָ

פֿרעדט זיך װעגען דער גאָטהײט, װי װעגען אַ מענשען (געזעסען, געשטאַנען, געזאָגט, גאָט׳ס האַנד, גאָט׳ס אויג א. א. װ.), האָבען זיי אויך אויסגעטײַטשט מעטאַפֿאָריש (בילדליך). דאָס האָט אַרויסגערופֿען אַ שטאַרקע התנגדות מצד די תּמימים, װאָס האָבען געזעהען אין דעם אַ מין חלול הקודש, און װײַל די בוכשטעבליכע אויסטײַטשונג פֿון די גאָט-שילדערונגען אין דער ביבעל האָט פֿאָרט נישט געשטימט מיט דער פֿאָרשטעלונג פֿון גאָט, װאָס האָט שוין געהערשט אין׳ם גאַנצען יודישען פֿאָלק, האָבען אָט די תּמימות׳דיגע מאמינים זיך געמוזט פֿערפֿלאָנטערן אין אַ נעץ פֿון מיסטישע נעבלען און סימבאָלען. די „געהײַמע לעהרע“ (נסתּר, חכמת הקבלה), װעלכע איז ענטשטאַנען נאָך אין די צײַטען פֿון דער משנה, האָט איצט פֿונ׳סניי אויפֿגעלעבט, און די אָנהענגער פֿון דער דאָזיגער לעהרע האָבען זיך גאַנץ װעניג אונטערגעשײדט פֿון זײערע מוסלמענישע חברים: זיי האָבען אויך געשילדערט דעם געטליכען װעזען אין פּשטות — גליעדער נאָך גליעדער, די הויך, דאָס פּערנעהם, די קרוין, די מלאכים-דינער און אַזוי בסדר. אויף דעם באָדען פֿון די דאָזיגע פֿאָרשטעלונגען זענען געשאַפֿען געוואָרען אַ גאַנצע רײהע װערק, װאָס האָבען זיך פֿעררופֿען אויף נעמען פֿון זעהר פֿערהײליגטע תּנאים: „ר׳ עקיבא׳ס אלף בית“, „ר׳ יהושע בן לוי׳ס מעשׂות“, „היכלות“, „שיעור קומה“ און נאָך עטליכע. נאַטירליך, האָבען אָט די מיסטישע שװערמערייען צוגעצויגען נישט קיין קלײנע צאָהל אָנהענגער, װעלכע זענען מיט דער צײַט שטאַרק פֿערעהרט געװאָרען פֿון דעם איבריגען עולם. די „אנשי אמונה“ (מענשען פֿון גלויבען), װי די מקובלים האָבען זיך גערופֿען, צום אונטערשײד פֿון די ראַציאָנאַליסטען-דענקער, זענען געװאָרען װי אַ מין בעזונדער קאַסטע פֿון הײליגע, װאָס שטעהען נאָהנט צו די הימלישע ספֿערען און קענען אַלץ אויפֿטאָן: אויסהײלען אַלערליי קראַנקהײטען, פֿאָראויסזאָגען די צוקונפֿט, פֿערשװערן די הײליגע מלאכים (השבעות, קמיעות) און בכלל ענדערן אַלע געזעצען פֿון דער װעלט-הנהגה.*)

---

*) פֿון דער קבלה-ליטעראַטור, װאָס איז געשאַפֿען געוואָרען אין יענער עפּאָכע, איז בעזונדער בעדײַטענד געװעזען די השפּעה פֿון דעם בעריהמטען „ספר יצירה“ (דאָס בוך פֿון דער װעלט-בעשאַפֿונג), װאָס איז צוגעשריבען געוואָרען אברהם אבינו. דאָס װערק איז שפּעטער געוואָרען דער אלף בית פֿון דער גאַנצער געהיים-לעהרע.

פון דער צווייטער זייט, די ראציאנאליסטען, האבען אויך נישט געשוויגען: זיי האבען געענטפערט אויף די פערגעבעלטע תורות פון די פינסטערע מיסטיקער מיט שארפע ארויסטרעטונגען געגען דעם עצם מהות פון גלויבען. דער ראש פון די פריי־דענקער חוי הבלכי (פון דער פערסישער שטאדט באלחא; געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון X-טען יאהר־הונדערט) האט אבגעלייקענט אין זיינע ווערק די בעדייטענדסטע פאקטען פון דער ביבלישער מסורה און אויך די געטליכקייט גופא פון דער ביבעל. און אויך דער עקסטרעמער ראציאנאליזם איז נישט פערבליעבען אהן אנהענגער — ער האט אנגעהויבען זאגאר אריינצודרינגען אין די אקאדעמישע קרייזען פון יורענטום און פארגעשטעלט מיט זיך א גרויסע געפאהר פאר דעם קיום פון די יודישע יסודות; באלד איז אבער אט דער איינפלוס אבגעשוואכט געווארען א דאנק דער געגען־ווירקונג פון א שטארקען גייסט, וועלכער האט זיך אוועקגעשטעלט צווישען די ביידע עקסטרעמען און געשאפען א נייעם וועג פאר דעם יודישען געדאנק.

דאס איז געווען רב סעדיה בן יוסף פון דער שטאדט פיומי אין אויבער־מצרים (892—942). א טיעפער קענער פון תלמוד און פון דער גאנצער יודישער ליטעראטור, איז רב סעדיה אין דער זעלביגער צייט געווען גוט בעהאוועגט אין די פערשידענסטע צווייגען פון דער אראבישער געדאנקען־וועלט, און ווי אלע געבילדעטע דענקער פון מיטעלאלטער האט ער אויך פעראייניגט אין זיך א פילאזאפישען געדאנק מיט טיעפע רעליגיעזע געפיהלען. דאס ערשטע ווערק פון דעם אריגינעלען גייסט איז געווען א ווערטערבוך פון דער העבראאישער שפראך, צו וועלכען ער האט שפעטער צוגעגעבען אויך א רייהע גראמאטישע כללים. נאכדעם האט ער אנגעשריעבען א ווערק אויף צו פערטיידיגען דעם תלמוד געגען די אנפאלען פון דעם קאראאימישען פיהרער. אין דעם ווערק בעווייזט רב סעדיה די לאגישע נויטווענדיגקייט פון דער מונדליכער מסורה, אהן וועלכער עס וואלטען געבליעבען אונפערשטענדליך די בעדייטענדסטע שטעלן פון די היילינע שריפטען.

אט די ביידע ווערק האט רב סעדיה געשריעבען אין דער עלטער פון 20—23 יאהר, און באלד דערנאך איז ער צוגעטרעטען צו א קאלאסאלער ליטעראר־ישער ארבייט — איבערזעצען די היילינע שריפטען אין אראביש. דאס האט ער געטאן נישט אזוי ווייט, כדי צו פערשפרייטען די ביבעל צווישען די נישט־יודישע שטאטען, אז

פאר די יודען גופא אין די אראבישע לענדער, וועלכע האבען כמעט אלע גערעדט אראביש. זיי האט ער געוואלט אבגרייסען אי פון די קאראאימישע אויסטייטשונגען, אי פון די מיסטישע איינבילדונגען, און דעריבער האט ער צו דער איבערזעצונג צוגעגעבען אויך א אויספיהרליכען פירוש צום אינהאלט, אין וועלכען ער האט דערוויזען דעם צוזאמענהאנג צווישען דעם טעקסט פון דער ביבעל און דער תלמודישער מסורה. פון דעם פירוש האבען זיך די קראים געפיהלט שטארק אנגעגריפען, און איינער פון זייערע טעארעטיקער, שלמה בן ירוחם פון פאלעסטינא (960 — 882) איז ארויסגעטרעטען נעגען דעם יונגען רבני'סט, ווי בכלל נעגען דער לעהרע פון די רבני'טען, מיט זעהר א שארפען פאלעמישען בריעף „צו די קאראאימישע קהלות אין עגיפטען". דעם בריעף האט שלמה פערעפענטליכט אין צוויי שפראכען: העברעאיש פאר די געלעהרנטע און אראביש פאר'ן פאלק, און באלד זענען אויך אנדערע קאראאימישע פרעדיגער געקומען מיט זייערע תשובות, וועלכע זענען אויך פול געווען מיט בעליידיגענדע זלוולים. דער בעליידיגטער רב סעדיה האט זיינע געגנער ניט געשוינט און איז ארויס נעגען זיי מיט נייע ווערק, וועלכע האבען זיין נאמען נאכמעהר בעריהמט געמאכט. ער האט געשריבען א איינלייטונג צום תלמוד, איבערזעצט די משנה אין אראביש און פערעפענטליכט א אראבישע אבהאנדלונג איבער א גאנצער רייהע ציוויל-רעכטליכע און רעליגיעזע פראגען.

אט די אלע ווערק, וועלכע זענען זעהר פאפולער געווארען אין פאלק, ווי אין די אקאדעמישע קרייזען, האבען דערטראגען דעם נאמען פונ'ם יונגען שארפען דענקער אז ביז דעם צענטר פון דער יודישער לעהרע, ביז סורא, און ווען דארט איז לעדיג געווארען דער פלאץ פון א ריש מתיבתא, האט דער עקזילארך דוד בן זכאי איינגעלאדען אהער דעם זעקס-און-דרייסיג-יעהריגען סעדיה פון עגיפטען. עס האבען זיך אפילו געפונען אויך געגנער פון דעם אויסוואהל, און איינער פון עקזילארכ'ס מקורבים, וואס האט געוואוסט, אז צו פיעל זעלבסטשטענדיגקייט ביי א ריש מתיבתא (גאון) אין סורא איז געפעהר-ליך פאר דער מאכט פון עקזילארך, האט אפען ערקלערט: „סעדיה איז קליגער, פרימער און גייסטרייכער פון אלע זיינע צייט-גענאסען; ער בעזיצט אבער א פעסטען, עקשנות'דיגען כאראקטער"; דאס האט אבער ניט געהאלפען: דער עקזילארך אליין האט קיין בעסערן פון

סעריה'ן נישט געפונען, און דער עגיפטישער געלעהרטער איז אוועק-
געשטעלט געווארען בראש פון דעם גרעסטען גייסטיגען צענטר אין
בבל (928) — דאס לאנד פון תלמוד, פון יודישען וויסען.

אנגעקומען קיין סורא, האט זיך סעריה גענומען פערווירקליכען
זיינע פלענער וועגען א ברייטער אקאדעמישער און געזעלשאפטליכער
טעטיגקייט, וואס זאל ארומנעהמען אלע צווייגען פון דעם יודישען
לעבען; באלד האט ער זיך אבער ארומגעזעהען, אז ער האט אפילו
פערשפעטיגט, פון דערווייטען האט איהם שטארק בעגייסטערט דער
טיטול גאון, און ער האט געגלויבט, אז דאס איז עטוואס אלמעכ-
טיגעס, גרויסעס, וואס לעגט ארויף א געוואלטיגע פעראנטווארטליכ-
קייט, און גיט דערפאר גרויסע מעגליכקייטען; און דא האט איהם די
ווירקליכקייט גלייך געוויזען, אז פון דעם אמאליגען גרויסען טיטול
איז איצט געבליבען נאר א שאטען, אז אלץ איז צופוילט, רואינירט
און דער גאנצער בנין האלט זיך קוים. אנשטאט די אמאליגע גרויסע
גייסטער האט סעריה איצט געזעהען ארום זיך בלויז מיטעלמעסיגקיי-
טען, און דאס איז אויך נישט ריין געווען פון פערברעכען און קליינ-
ליכע ארומרייסעגישען. די עקזילארכען האבען פאר דעם שאטען פון
זייער מאכט געמווט בעצאהלען דעם קאליפ'ס יועצים, און דאס געלד
איז אויסגעפרעסט געווארען פון די געדריקטע פאלקס-מאסען דורך
פערשיעדענע נגישות און אכזריות'ען.

סעריה האט צוגעזעהען די אלע מעשים און געמוזט דערוויי-
שווייגען — ער איז נאך נייע געווען אויף זיין פאסטען; דערצו האט מען
פון פערשיעדענע זייטען נישט פערגונען דעם יונגען אויסלענדער די
זכיה פון „הערשען" איבער סורא, און יעדער נישט געלונגענער ארויס-
טריט וואלט פון די ראזיגע געגנער גלייך אויפגעכאפט און אויסגענוצט
געווארען געגען איהם. אט די לאגע האט זיך אבער לאנג נישט גע-
קענט האלטען, און באלד איז ער אריינגעצויגען געווארען אין א סכסוך
מיט'ן עקזילארך אליין.

דעם שטויס צו דער קאטאסטראפע האט געגעבען א קלייניגקייט
פאר'ן עקזילארך דוד בן זכאי איז פארגעקומען א משפט וועגען א גרוי-
סער ירושה, און צוליעב נישט קיין עהרליכע פערזענליכע חשבונות
האט ער ארויסגעטראגען א פאלשען אורטייל, אויף וועלכען ער האט
געפאדערט די הסכמה פון ביידע גאונים. דער גאון פון פומבדיתא
כהן-צדק, האט זיך נישט זעהענדיג געמאכט און געגעבען זיין אונטער-

שריפט; סעדיה אבער, דער גאון פון סורא, האט נישט געפועל'ט ביי זיך, ארונטערצושטעלן זיין נאמען אונטער א בולט'ער אונגערעכטיגקייט, און האט זיין אונטערשריפט נישט געוואלט געבען. די אנהענגער פון עקזילארך זענען צוטומעלט געווארען פון דעם פאקט און געפאדערט אנ'ערקלערונג, און סעדיה האט ערקלערט, — אז דער עקזילארך האט ארויסגעטראגען א נישט גערעכטיגען אורטייל. דער אויפגערייצטער בן זכאי האט געפרובט דראהען דעם איינגעשפארטען גאון און זיין זוהן האט אפילו געפרובט אויף סעדיה'ן די האנד אויפהויבען; דאס האט אבער דעם לעצטען נישט ווייכער געמאכט. דאן האט דער עקזילארך אראבגעזעצט סעדיה'ן פון זיין פאסטען און ערקלערט פאר א ריש-מתיבתא איינעם, וואס האט געקענט זיין סעדיה'ס א תלמיד. סעדיה ווידער פון זיין זייט האט זיך נישט אונטערגעגעבען: ער האט אריינגעלעגט אין חרם דעם עקזילארך און מיט דער הילף פון זיינע אנהענגער ערקלערט בן זכאי'ס ברודער, יאשיה חסאן, פאר א ריש הגולה (930). אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען אין בבל צוויי פיינדליכע פארטייען: איינע פון עקזילארך דוד בן זכאי, די צווייטע פון רב סעדיה גאון. נאטירליך, האט די זאך געמוזט איצט ענטשיידען ווערן דורך דער הערשענדער מאכט און ביידע צדדים האבען אפעלירט צום קאליף אלמוקטאדיר, וועלכער האט צו דעם צוועק בעשטימט א ספעציעלע זיצונג אין באגדאד. צוליעב פערשידענע סיבות איז אבער די זיצונג אבגעלעגט געווארען אויף א לאנגע צייט, און דער משפט איז פארגעקומען ערשט פאר אלמוקטאדיר'ס נאכפאלגער, קאהיר. דער לעצטער האט זיך גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען זיין איבער געוואלט אוועקגענומענע הערשאפט, און אזוי ווי בן זכאי'ס פארטיי איז רייכער געווען, האט ער איהם איבערגעלאזען ביי זיין טיטול. די צוויי „אונגעזעצליכע הערשער", דאגעגען, סעדיה און יאשיה, זענען פערשיקט געווארען פון סורא.

סעדיה איז דאן אחעק קיין באגדאד און געלעבט פיער יאהר אלס פריוואט-מאן, ווייט פון אלע וועלטליכע ארומרייסענישען. דא האט ער זיך ווידער איבערגעגעבען אינגאנצען דער ליטעראטור און געשאפען א נייע רייהע בעדייטענדע ווערק: תלמודישע פארשונגען, רעליגיעזע ליעדער, ווערק איבער דעם יודישען גאטעסדיענסט און אויך א פירוש אויף דעם קבלה'שען „ספר יצירה". זיין ליעבסטע גייסטיגע בעשעפטיגונג איז אבער געווען רעליגיאנס-פילאזאפיע, און אויף

דעם געביעט האט ער געשאפען דאס בעסטע פון אלע זיינע ווערק: א פילאזאפישע אבהאנדלונג אין אראביש אונטערן נאמען „גלויבענס און מיינונגען" (אמונות ודעות).

סעדיה איז געווען דער ערשטער, וואס האט געשאפען א פאל־שטענדיגען רעליגיעז־פילאזאפישען סיסטעם פון יודענטום. געווענדעט איז געווען דאס ווערק פון איין זייט געגען די פאנאטיקער, וואס האנ־גען אן זייער גלויבען אין נארישע איינבילדונגען, און פון דער צווייטער זייט געגען די סקעפטיקער־אפיקורסים, וועלכע ווילען גארנישט גלויבען. „מיין הארץ איז בעטריבט — שרייבט סעדיה אין דער הקדמה צו דעם ווערק — איבער די מענשען, וואס האלטען זיך ביי נישט קיין ריינעם גלויבען און נישט קיין קלארע מיינונגען; א סך אפיקורסים ווידער שפאלצירען דערמיט, וואס זיי לייקענען אלץ אב; זיי רעכנען זיך העכער פאר די מענשען פון אמת און פאקטיש זענען זיי די פעראיר־טע. איך האב געזעהען, ווי איינער זינקט אין א ים פון ספיקות, און די אנדערע זענען איינגעהילט אין א פלאנטער פון טעותים און קיין שווימער איז נישטא, וואס זאל זיי ארויסציהען פון דער טיפעניש; און ווייל גאט האט מיר געשענקט אזוינס, וואס וואלט געקענט דינען אט די זיך טרינקענדע, האלט איך עס פאר מיין חוב, זיי ארויסצו־פיהרען אויף דעם ריכטיגען וועג".

סעדיה ענטוויקעלט צוערשט די קוועלן פון ערקענטניש, מיט דער הילף פון וועלכע מ'קען צוקומען צום אמת און איהם משיג זיין. אט די קוועלן זענען דריי: דאס זיכטבארע, וואס ווערט פערנומען מיט די חושים; דאס אבסטראקטע, וואס ווערט בעגריפען מיט'ן פערשטאנד, און די צווינגענדע לאגישע פאלגערונג, די ערקענטניש דערפון, וואס איז לאגיש נויטווענדיג (די מציאות, למשל, פון א נשמה). צו די דריי גיט די אמונה צו נאך א פירטע קוועלע פון ערקענטניש — די **נבואה** אדער די **מסורה**, אזוי אז דער עצם מהות פון גלויבען האט נישט אין זיך קיין שום סתירה צו דעם פילאזאפישען בעוואוסטזיין. דאס אמת'ע גלויבען דארף אלזא פאר'ן ריינעם דענקענדען פערשטאנד גאר קיין מורא נישט האבען; פערקעהרט, אט דער פערשטאנד איז איז בעצם נויטיג, כדי איינצוצוימען דעם שטראם פון די הילקירליכע איינבילדונגען און אבערגלויבענס

אויף דעם יסוד פון דער אלגעמיינער הנחה, טרעט סעדיה צו צו די איינצעלהייטען פון זיין סיסטעם. דא זוכט ער קודם כל צו

דערוויזען, אז די וועלט איז בעגרענעצט אין צייט און רוים און איז בעשאפען געווארען, א דאנק דעם געטליכען ווילען, אין א בעשטימטער צייט. פון דעם עיקר דרינגט זיך שוין אליין ארויס דער צווייטער, אז ביי די פערשידענע ערשיינונגען פון דער געטליכער מאכט, איז זי דאך איינע, און קוים נעהמט מען אן אז די איינהייט פאר דער בעשעפערין פון וועלטאל, קען מען איהר שוין זיך נישט אנדערש פארשטעלען, ווי זייענדיג (לעבעדיג, ווירקליך), קלוג (אלוויסענד) און מעכטיג. די דריי אטריבוטען פון דער גאטהייט: דאזיין, קלוגהייט און אלמעכטיגקייט, מאכען צוזאמען איין בעגריף.

די מענשליכע נשמה, ווידער, טראגט אין זיך א אנגעבוירענע אבהענגיגקייט פון גאט און א אנגעבוירענע נייגונג צו איהם; א דאנק דעם בעזיצט דער מענש די פעהיגקייט, אונטערצושיידען דאס אמת'ע פונ'ם פאלשען, דאס גוטע פונ'ם שלעכטען און אזוי ווייטער. אט די אנגעבוירענע העכערע נייגונגען זענען אבער נאך נישט גענוג, כדי צו פיהרען דעם מענשען אויפן ריכטיגען וועג בנוגע צו זיין אלטעגליכען לעבען; דערצו איז נויטיג א בעזונדערע ענטפלעקונג פון דעם געטליכען ווילען — די נבואה, די תורה. דעם מענשענ'ס ווילען בלייבט אבער פריי: ער קען מקיים זיין די מצוות פון דער תורה און קען זיי נישט מקיים זיין. הייסט עס, אז דאס גוטס טאן איז א פערדיענסט, וואס דארף בעלוינט ווערן, און אזוי ווי אויף דער וועלט זעהט זיך נישט קיין פאלשטענדיגקייט אין דעם סיסטעם פון שכר ועונש, וועט די אמת-הארמאנישע אויסגלייכונג צווישען לויהן און שטראף פארקומען אויף יענער וועלט. דען דער טויט איז בלויז אנ'איבערגאנג — ער שיידט נאר אויף א ווייל'ע אב דעם גוף פון דער נשמה. די לויטערע נשמות פון די צדיקים דערהויבען זיך דאן ביז אנ'ארט פון העכסטען גליק, און דאגעגען בלאנדושען די בעטריבטע נשמות פון די רשעים ארום איבער'ן וועלטאל און געפינען פאר זיך קיין מנוחה נישט.

און דערמיט ענדיגט זיך נאך נישט דער פראצעס פון שטראפען פון בעלוינגען — דאס וועט פארקומען אין דעם ווייטערדיגען פאזיס און דער מענשליכער עגזיסטענץ, אין דעם פאזיס פון תחית־המתים, ווען די גופים וועלען זיך ווידער פעראייניגען מיט די נשמות. מיט דעם פאזיס זענען פערבונדען אויך די גליקליכע משיח'ס צייטען-

מען אויף דער ערד וועלן הערשען בלויז גליק, אמת און גערעכטיגקייט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז סעדיה׳ס פשרה האט נישט געבראכט צו קיין פאלשטענדיגען אויסגלייך צווישען דער אמונה און דעם ריינעם מענשליכען פערשטאנד; ביי אלע איהרע שוואכע זייטען האט זי אבער דאך געהאט א גרויסע ווירקונג אויף דער וויטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען געדאנק. שוין דער פאקט אליין, וואס א גאון און א תלמודי׳שער אויטאריטעט האט זיך בעשעפטיגט מיט פילאזאפישע פראבלעמען, — האט אבגעשוואכט אין א גרויסער מאס דעם בלינדען גלויבען. די רעליגיעזע עיקרים זענען פון איצט אן אונטערגעווארפען געווען דער פרייער קריטיק, און עס איז פערבליבען אויף א לאנגער צייט: ווי א מין מארע אין די יודישע אקאדעמישע קרייזען, זיך צו בעצהען צו די יסודות פון דער אמונה און צו איהרע געבאטען מיט מעהר פערשטאנד און בעוואוסטזיין. שפעטער, ווען דער צענטר פון דעם יודישען גייסט איז אריבערגעטראגען געווארען אינ׳ם אראבישען שפאניען, איז סעדיה׳ס רעליגיאנס-פילאזאפיע שטארק פערשפרייט געווארען אין דער יודישער וועלט, פריהער אין אראבישען אריגינאל, און דערנאך אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען ר׳ יהודה אבן תבון (אין XII-טען יאהרהונדערט).

דערווייל איז אין דעם פאליטישען לעבען פון לאנד פארגעקומען א ענדערונג, וואס האט זיך גוט אבגערופען אויף דער לאגע פון דעם פערטריבענעם דענקער. דער געלדזיכטיגער קאליף קאהיר איז געשטארבען, און זיין טראן האט גע׳ירשה׳נט אל-ראדהי, וועלכער איז געווען צו סעדיה׳ן פיעל בעסער געניגט. דאס האט געבראכט דערצו, אז עס האבען זיכפונ׳ס ניי אנגעהויבען שארפע סכסוכים צווישען ביידע פארטייען, וועלכע האבען זיך געצויגען אזוי לאנג, ביז עטליכע איינפלוסרייכע פערזאנען האבען ענדליך דורכגעפיהרט א פייערליכען שלום צווישען די הויפטשולדיגע אין די אלע ארומרייסענישען: סעדיה און דוד בן זכאי. דער לעצטער האט נאכדעם איינגעלאדען זיין פריהערדיגען שונא צו זיך, איהם ארויסגעוויזען אלערליי פריינדליכקייטען און צוריק אומגעקעהרט דעם טיטול ריש מתיבתא.

סעדיה האט זיך דאן ענערגיש גענומען ארבייטען פאר דער אויפלעבונג פון דעם אלטען בבלי׳שען צענטר, און באלד האט ער זיין ישיבה ווירקליך אויפגעהויבען אויף א בעדייטענדער מדרגה. די

שאלות פון אינלענדישע און אויסלענדישע קהלות זענען פון איצט אן חידער געווענדעט געווען נאר קיין סורא, און סעדיה האט קיין שאלה נישט געלאזען אהן א קלארען ענטפער (אין אראביש אדער העברעאיש). אט די אויפלעבונג איז אבער געווען נישט מעהר, ווי א לעצטער שטראהל פון דער זון פאר איהר אונטערגעהן. אי דער עקזילארך, אי דער גאון, — ביידע זענען געווען כמעט די לעצטע טרעגער פון זייערע טיטולען, און מיט זייער טויט זענען אונטערגע-גאנגען אויך די פאסטענס, וועלכע זיי האבען פערטרעטען.

נאכ'ן טויט פון דוד בן זכאי (940) האט דעם עקזילארכען-טיטול געירשה'נט זיין זוהן יהודה; געטראגען האט ער איהם אבער נאר א קורצע צייט: זיבען חדשים נאכ'ן פאטער'ס טויט איז ער אויך געשטארבען. דאן האט רב סעדיה גאון צוגענומען צו זיך צום ערציהען דעם איבערגעבליבענעם מינדעריעהריגען זוהן פון דעם פערשטארבענעם עקזילארך, און האט איהם געלעהרנט און געבילדעט. אין דער צייט איז די עקזילארכען-שטעלע אינגאנצען נישט פערנומען געווען, און ווען דער יונגסטער צוויג פון דעם עקזילארכען-בוים איז מינדיג געווארען, האט דער מחמד'נישער המון זיך גרויס צעווילדעוועט און איהם געטויט. איבער דעם פאל האבען די פערטרעטער פון יודענטום בעשלאסען, נישט צו בעשטימען מעהר קיין נייעם עקזילארך, כדי נישט אויפצו-רייצען דעם האס פון המון. אזוי איז אונטערגעגאנגען דער טיטול, וואס האט גאנצע זיבען הונדערט יאהר פארגעשטעלט מיט זיך די יודישע פאליטישע און קולטורעלע זעלבסטשטענדיגקייט. די איינהייט האט זיך איצט געהאלטען בלויז אויף די צוויי ישיבות; באלד אבער האט אויך זייער שעה געשלאגען.

נאך רב סעדיה'ס טויט (942) האט די סורא'ענישע אקאדעמיע פערלוירען איהר גאנצע בעדייטונג. סעדיה האט אפילו איבערגעלאזען א זוהן, וועלכער איז געווען תלמודיש און פילאזאפיש געבילדעט; דער טיטול גאון איז אבער איבערגעגאנגען נישט צו איהם, נאר צו דעם פריהערדיגען דערוועהליגען ריש מתיבתא יוסף בן-יעקב, וועלכער איז נישט אימשטאנד געווען צו דערהאלטען דעם אנזעהען פון דעם אלטען צענטער. די צאהל תלמידים איז וואס ווייטער אלץ קלענער געווארען, די הכנסות פון דער ישיבה זענען שטארק געפאלען און ענדליך איז די פון דעם גרויסען רב געגרינדעטע בבלישע אקאדעמיע פערמאכט געווארען (948) אויף אייביג, נאכדעם ווי זי האט גאנצע זיבען

הונדערט יאָהר פערשפרייט ליכט און גייסט אין די פערוואָרפענסטע ווינקעלעך פון דער דיאַספּאָראַ;

מעהר לעבענס-קראַפט האָט אַרויסגעוויזען די ישיבה אין פומבדיתא; זי האָט זיך נאָך גאַנצע הונדערט יאָהר געראַנגעלט מיט'ן אונטערגאַנג, און דערהאַלטען דעם כּבוד פון די בבלי'שע יודען, אַלס טאָן-געבער פון דעם גאַנצען פאָלקסלעבען; אָט די ראָליע האָט זיך איצט אָבער אַלץ מעהר אַריבערגעטראָגען אין די מערב-לענדער, וואו עס האָבען זיך באַלד אויסגעבילדעט נייע צענטערן מיט נייע לאָזונגען.

וועגען דעם איבערגאַנג גופא פון דער נאַציאָנאַלער העגעמאָניע איז דערגאַנגען צו אונז די פאָלגענדע כאַראַקטעריסטישע לעגענדע: פיער חברים (תלמידי חכמים) זענען אַוועקגעשיקט געוואָרען פון בבל אין די מערב-לענדער (אַפריקא, שפאַניען), צו זאַמלען דאָרטין געלד פאַר דער פערצרימטער ישיבה פון סורא. ווייל אָבער פון הימעל איז שוין נגזר געוואָרען אויף סורא, אַז זי זאָל פערמאַכט ווערן, האָט אַ שטאַרקער שטורם-ווינט פערטראָגען זייער שיף אויף אַ איטאַליענישען ברעג, נעבען דער שטאָדט באַרי, וואו אַ מויריש-שפּאַנישער אַדמיראַל האָט געפאַנגען די שלוחים און זיי אַוועקגעפיהרט איינעם קיין מצרים, דעם אַנדערן קיין אַפריקא, דעם דריטען קיין קאָרדאָוואַ און דעם פיערטען—לויט דער השערה—קיין נאַרבאָנאַ. אַזוי זענען די בבלי'שע שלוחים צושפּרייט געוואָרען איבער אַלע ווינקלען פון דער ערד, און האָבען נעגרינדעט גרויסע ישיבות יעדערער אין דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט איהם פערוואָרפען.

די יודען אין
מערב=אייראָפּא

ערשטעס קאפיטעל

נייע קולטור-צענטערן אין מערב-אייראפא

אין דער צייט, ווען די גרויסע גייסטיגע צענטערן אין בבל האבען זיך געראנגעלט מיט'ן אונטערגאנג, איז אין די לענדער פון מערב-אייראפא פארגעקומען א שטארקע גייסטיגע אויפלעבונג, וואס האט געשאפען נייע צענטערן פאר דעם יודישען געדאנק.

א גרויסע ראליע אין דער פערשפרייטונג פון דער יודישער געזעצלעהרע זאלען האבען געשפיעלט די לעגענדארישע פיער שלוחים פון סורא, וועלכע דער מחמד'נישער אדמיראל אב'ן רומאהים האט געפאנגען און פערקויפט. דער ערשטער פון די פיער, ר' שמריה בן אלחנן, איז פערקויפט געווארען אין אלעקסאנדריע, און נאכדעם ווי די דארטיגע יודישע קהלה האט איהם אויסגעלייזט, איז ער אוועק קיין קאהיר און געגרינדעט דארט א גרויסע ישיבה; דער צווייטער, חושיאל, איז אויסגעלייזט געווארען אין אפריקא און האט זיך בעזעצט אין קיירואן; דער דריטער, וועמעס נאמען ס'איז נישט געווען בעשטימט, האט זיך געמוזט דערשלאגען קיין נארבאנא, און דער פיערטער, ר' משה בן חנוך, וועלכער איז אממעהרסטען צרות אויסגעשטאנען אין וועג, האט דערפאר אויך אממעהרסטען אויפגעטאן פאר דער אויפלעבונג פון שפאנישען יודענטום.

ר' משה איז געווען דער איינציגער צווישען די פיער, וואס האט געהאט מיט זיך א קליינעם זוהן און א יונגע שענע ווייב, אויף וועלכער דער מוריטאנישער אדמיראל האט געקוקט מיט גלוסטענדיגע

אויגען. די יודישע טאכטער האט געזעהען די געפאהר, אין וועלכער זי געפינט זיך, און האט זיך בעשלאסען אויף א געוואגטען שריט; זי האט אויף העברעאיש געפרעגט איהר מאן, צי די דערטרונקענע אין ים וועלן אויפשטעהן תחית המתים, און ווען ער האט איהר געענטפערט מיט'ן פסוק פון תהלים: „אמר ד' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" (גאט זאגט: פון בשן וועל איך אומקעהרען, איך וועל אומקעהרען פון די טיעפענישען פון ים), — האט זי זיך ארײנגעווארפען אין די ברויזענדע חוואליעס.

א דערשלאגענער איז דאן ר' משה געבראכט געווארען קיין קארדאווא, וואו די יודישע קהלה האט איהם אויסגעלייזט. קיינער האט אבער דערווייל נאך נישט געוואוסט, אז אט דער אויסגעלייזטער שקלאף וועט מיט דער צייט אוועקשטעלן שפאניען בראש פון דער גאנצער אומה; ר' משה האט זיך מיט זיין לומדות נישט בעריהמט און איז געגאנגען זעהר ארים געקליידט, נאר איינמאל האט זיך געמאכט, אז ער איז געשטאנען ביים טהיר פון דער ישיבה און האט געהערט, ווי דער ראש ישיבה טייטשט פאלש אויס א געוויסע תלמודישע הלכה, האט ער זיך אנגערופען און ערקלערט דעם ריכטיגען פשט. די ערשטוינטע תלמידים האבען זיך דאן געווענדעט צו איהם מיט פערשיעדענע שווערע תלמודישע שטעלן, און ווען אלע האבען געזעהען די לומדישע גרויסקייט פון דעם ארימען וואנדערער, האט דער ראש ישיבה אליין איהם אבגעטרעטען זיין פלאץ. „איך בין נישט מעהר אייער דיין: — האט ר' נתן (דער ראש ישיבה) ערקלערט זיינע תלמידים — דער טיטול געהערט אט דעם ארימען פרעמדען, ער איז מיין רבי, און איך וועל פון איצט אן זיין זיין תלמיד". די קהלה האט באלד אויסגעקליבען ר' משה'ן פאר א דיין, און פון דעמאלט אן איז קארדאווא געווארען א גרויסער יודישער צענטר מיט א בערייטערער, אונאבהענגיגער ישיבה.

עס וואלט אבער זיין נישט ריכטיג אנצונעהמען, אז די ישיבה אליין אין קארדאווא האט אוועקגעשטעלט שפאניען בראש פון גאנצען יודענטום. דא זענען נאך צוגעקומען די אלגעמיינע פאליטישע און געזעלשאפטליכע בעדינגונגען, וועלכע האבען געמאכט דעם שפאנישען בארען בעזונדער גינסטיג פאר א יודישער גייסטיגער אויפלעבונג. האבענדיג פון איין זייט דאס קריסטליכע אייראפא, וואס איז נאכ'ן אבשטארבען פון די ערשטע קאראלינגען צוריק פערזונקען געווארען

אין פאלשטענדיגער פינסטערניש, און פון דער צווייטער זייט דעם אבגעשוואכטען קאליפאט פון די מורח-לענדער, — האט דאס אראבישע שפאניען פארגעשטעלט מיט זיך דעם איינציגען ליכטיגען פונקט אין דער גאנצער וועלט. אונטער דער הערשאפט פון אבדול-רחמן III (912 — 61), וועלכער האט דער ערשטער אנגענומען דעם פולען קאליפען-טיטול עמיר-אל-מומינין (פירשט פון די גלויביגע), איז שפאניען געווען דער איינציגער ווינקעל פאר קונסט און וויסענשאפט, און מיט זיין הערשען הויבט זיך אן די קלאסישע צייט פון דער מושלמענישער קולטור-אויפלעבונג, וואס איז געגאנגען צוזאמען מיט רייכטום און קראפט.

אממעהרסטען האבען אין דער צייט געגאלטען אין שפאניען די ליעבלינגען פון דער מוזע: די מייסטער פון ריטמישע קלאנגען און געפליגעלטע שלאגווערטער. א געלונגען ליעד איז כמעט מעהר געפייערט געווארען פון א געלונגענעם קריעגסצוג, און דאס לעצטע האט ווידער געדיענט אלס שטאף פאר פאעטישע שאפונגען. יעדע אנגעזעהענע פערזאן, פון קאליף ביז'ן לעצטען פראווינץ-באמטען, איז געווען שטאלץ דערויף, צו קענען רעכנען דעם און דעם געלעהרטען אדער דיכטער אין דער רייהע פון די הויז-פריינד, און מיט דער צייט זענען כמעט אלע גרעסטע אמטען פון דער מלוכה פערנומען געווארען פון גייסט-מענשען.

אין אזא אטמאספערע האט נישט געדארפט לאנג דויערן, ביז עס זאל זיך ארויסווייזען די אנגעבוירענע שארפקייט און עמפפינדליכקייט פון דעם יודישען גייסט, און באלד איז דאס יודישע שפאניען געווארען „אי א שמעקעדיגער גארטען פון הייטערער, לעבענספרעהליכער פאעזיע, אי א ארט פון ערנסטער פארשונג און קלארען געדאנק". יודען האבען צוגלייך מיט די מוזאראבען (די קריסטען, וואס האבען געלעבט צווישען מחמד'נער) דערלערנט די אראבישע שפראך און איהר ליטעראטור, און זיך איינגעלעבט מיט אלע שענע זייטען פון דעם הערשענדען פאלק. אין דער צייט אבער, ווען די מוזאראבען האבען דערביי מקריב געווען זייער אייגענעם וועזען, פערגעסען זייער מוטער-שפראך (דעם גאטישען לאטיין) און זיך געשעמט מיט'ן קריסטענטום, — האבען די יודען פון זייער וועזען קיין זאך נישט אוועקגעגעבען. זיי האבען נאר גענומען דאס שענסטע און בעסטע פון דער הערשענדער קולטור — די קינסטלערישע פארם, דעם פרייען געדאנק — און דאס איינגעפלאנצט אין

דעם אייגענעם קולטור-גארטען: צוגעפאסט אלע וועלטליכע אמת'ען צום
אמת פון יודענטום, און אויסגעזוונגען אלע שענקייטען פון הארץ און
מוח אין העברעאיש-ליטערע קלאנגען. —

אזוי האט זיך גליקליכערווייז אלץ פעראייניגט צום גונסטען פון
שפאנישען יודענטום, און באלד האבען זיך אויך די פערזאנען געוויע-
זען, וועלכע האבען אנגעפיהרט מיט'ן שטראם פון דער דאזיגער גייס-
טיגער אויפלעבונג און איהם געגעבען א געוואונשענע ריכטונג. דאס
זענען געווען דער דערמאנטער תלמודישער געלעהרטער ר' משה בן
חנוך, דער ערשטער העברעאישער גראמאטיקער פון אנדאלוזיען
מנחם בן סרוק און דער בעשעפער פון א קונסטפארם פאר דער
העברעאישער פאעזיע דונש בן לברט. צו די מוז מען צוגעבען
נאך א פיערטען, וועלכער איז, לויט זיין געזעלשאפטליכער לאגע, גע-
שטאנען איבער די דריי און האט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו
ענטוויקלען זייער טעטיגקייט: חסדאי אבן-שפרוט (אבו-יוסף-
חאסדאי-בן-יצחק איבן שאפרוט, געב. 915, געשט. 970),
פון דער משפחה אבן-עזרא.

חסדאי'ם פאטער, יצחק, איז געווען איינער פון די אנגעזעהענ-
סטע יודען אין קארדאווא, און א דאנק זיין איניציאטיווע איז דארט
אויפגעשטעלט געווארען די בעריהמטע שענע שוהל, וואס האט הונדער-
טער יאהרען בעקרוינט דאס יודענטום אין שפאניען. זייענדיג אליין
געבילדעט און רייך, האט יצחק געגעבען זיין זוהן אן אלגעמיינע ברייטע
בילדונג, לויט די בעגריפען פון יענער צייט: חסדאי האט גרינדליך
שטודירט מעדיצין און געקענט העברעאיש, אראביש און לאטייניש — די
אפיציעלע שפראך פון דער דעמאלדיגער קריסטליכער וועלט.

אט די קענטענישען צוזאמען מיט די אנגעבוירענע פעהיגקייטען
פון דעם יונגען יודישען אריסטאקראט האבען צוגעצויגען די אויפמערק-
זאמקייט פון אבדול רחמן III, וועלכער האט געהאט בעציהונגען מיט
פערשיעדענע קריסטליכע הויפען. חסדאי איז דאן בעשטימט געווארען
פריהער פאר א לייב-מעדיק פון קאליף, דערנאך אויך פאר א דיפלא-
מאטישען פערמיטלער און יועץ פון דער מלוכה (941).

אויף דעם פאסטען האט חסדאי עטליכע מאל ארויסגעוויזען
בעדייטענדע דיפלאמאטישע פעהיגקייטען, וועלכע האבען גרויסע נוצען
געבראכט די אינטערעסען פון דער מלוכה; דאס האט נאכמעהר אויפ-
געהויבען זיין אנזעהען אין הויף, און ער איז געווארען כמעט דער

אײנציגער טאָן-געבער בנוגע צו אלע מלוכה-פראַגען. דער הויף נײַשעצטער שטאַאַטסמאַן האָט אָבער קײנמאָל נישט פערגעסען זײַנע ברידער, און וואו נאָר ער איז אימשטאַנד געווען צו העלפען מיט זײַן אָנזעהען אָדער מיט זײַן רײַכטום, האָט ער אויף זיך נישט געלאָזען וואַרטען.

חסדאי האָט אַ סך מיטגעווירקט צו פערבינדען דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צווישען דעם שפּאַנישען קאַליפאַט און דער ביזאַנטינישער מלוכה, און אין גיכען איז קײן קאָרדאָווא אָנגעקומען אַ דעפּוטאַציע פון קעניג קאָנסטאַנטין VII, וועלכע האָט געבראַכט דעם קאַליף טײַערע מתנות; צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך אַ עקזעמפּליאַר אַ יקר המציאות פון אַ גריכיש מעדיצינישע ווערק, מיט וועלכען אַבדול רחמן האָט זיך זעהר געפרעהט; דאָס ווערק אַלײן איז אָבער געבליבען נישט צוגענגליך פאַר די מעדיקער פון קאַליף׳ס הויף, ווײַל קײנער האָט דאָ קײן גריכיש נישט פערשטאַנען. אַבדול רחמן האָט זיך דאַן געווענדעט צום ביזאַנטינישען קעניג מיט דער בקשה, ער זאָל איהם צושיקען אײנעם, וואָס קען איבערזעצען דאָס ווערק אויף אַנ׳אַנדער שפּראַך, און דער אָנגעקומענער מאָנאַך ניקאָלאַס האָט עס איבערזעצט אויף לאַטייניש; פון דער לאַטײנישער איבערזעצונג האָט חסדאי, אויף אַבדול׳ס פערלאַנג, דערנאָך געמאַכט אַנ׳אַראַבישע, און דער קאַליף האָט זיך שטאַרק געפרעהט מיט דער וויסענשאַפטליכער ענטפּלעקונג.

אַנ׳אַנדער ראָליע האָט חסדאי געשפּיעלט בײַ דער דעפּוטאַציע, וואָס דער מעכטיגער דײַטשער קײזער אָטאָ I האָט געשיקט קײן קאָרדאָווא. דאָס איז געווען אַנענטפער אויף דער דעפּוטאַציע, וואָס אַבדול-רחמן האָט שוין געהאַט פריהער געשיקט צו דעם דײַטשען קײזער, און ווײַל אין אַבדול׳ס בריעף האָבען זיך געפונען עטליכע בעלײדיגענדע אויסדריקען וועגען קריסטענטום, האָט אָטאָ געלאָזען וואַרטען די אַראַבישע שלוחים אַ לאַנגע צײַט, ביז ער האָט זײ אויפגענומען. איצט, מיט דער דעפּוטאַציע אונטער דער אָנפיהרונג פון גײַסטליכען יאָהאַן גאָריצער (556), האָט דער דײַטשער קײזער געשיקט אַ ענטפער אויף אַבדול׳ס בריעף, און דאָ האָבען זיך ווידער געפונען שאַרפע אויסדריקען געגען איסלאַם. דערפון האָט זיך אַבדול דערוואוסט מן הצד, און ער האָט אין דעם משך פון איבער אַ יאָהרצײַט נישט געוואָלט אָננעהמען די דײַטשע דעפּוטאַציע. דאַן האָט

חסדאי זיך אריינגעמישט אין דעם סכסוך און ער האט ענדליך געפועלט ביים אבאט יאהאן, ער זאל ארויספאדערן פון דייטשען קייזער אנאנדער בריעף (956—959), וואס זאל זיין געשריבען אין א מעהר אנשטענדיגער פארם. דער אבאט האט זיך, איבריגענס, ביי דער געלעגענהייט אויסגעדריקט, אז ער האט „נאך קיינמאל נישט בעגעגענט א מענשען מיט אזא איידעלען פערשטאנד, ווי דער יוד חסדאי".

אלס ווארימער יוד, פלעגט חסדאי ביי יעדער דעפוטאציע פון וועלכען ס'איז לאנד זיך שטארק נאכפרעגען אויף דער לאגע פון די דארטיגע יודען, און איינמאל האבען איהם די שלוחים פון פערסיען דערצעהלט, אז ערגעץ-וואו אין די וויטע מקומות עקסיסטירט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה מיט א יודישען מלך. דאס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער כאזארישער מלוכה, וואס האט עקסיסטירט צו יענער צייט אין דרום-מזרח אייראפא אויף די ברעגעס פון קאספישען ים, און חסדאי האט זיך מיט דעם פאקט שטארק פעראינטערעסירט. ער האט דעריבער נישט אויפגעהערט נאכצופרעגען וועגען דער דאזיגער מלוכה און ענדליך איז ער פון די ביזאנטינישע שלוחים דער־גאנגען, אז דאס כאזארישע קעניגרייך איז איננאנצען פופצעהן טאג רייזע ווייט פון קאנסטאנטינאפאל און אז די ביזאנטינישע מלוכה שטעהט אין א נאהנטען פערקעהר מיט'ן לאנד פונ'ם חאגאן יוסף.

חסדאי האט דאן פעסט בעשלאסען, אריינצוטרעטען אין א בריפטליכער פערבינדונג מיט דעם וויטען יודישען מלך, און ער האט געפרובט בעזארגען צו איהם א בריעף דורך די קאנסטאנטינאפאלער שלוחים; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען: קאנסטאנטין האט מודיע געוועזען חסדאי'ן, אז דער וועג צו די כאזארער איז א וויטער און א מסובכ'דיגער און ער קען אהין דעם בריעף נישט בעזארגען. דערוויייל איז קיין קארדאווא אנגעקומען א נייע דעפוטאציע פון דעם סלאווישען קעניג הונו (אדער דוקו) ביים דונאי, אין וועלכער עס האבען זיך געפונען צוויי יודען. אט די יודישע שלוחים האבען אויך געוואוסט צו דערצעהלען געוויסע פרטים וועגען דער כאזארישער מלוכה, און זיי האבען זיך אונטערגענומען צו בעזארגען חסדאי'ס בריעף צו די יודען אין אונגארן, וועלכע וועלען איהם שוין דערנאך, איבער רוסלאנד און בולגאריען, בעזארגען וויטער.

און דא אין דעם בריעף שפיגעלט זיך איצט אב די גאנצע

נײַסטיגע פיזיאָנאָמיע פון דעם דאָזיגען בעגאַבטען שטאַאַטסמאַן און מערקווירדיגען יודען. אין אַ ריינעם העברעאישער שפּראַך (געשריבען אין אַ קראַסטישע פערזען אין געשמאַק פון יענער צײַט) בעקאַנט פריהער חסדאי דעם מלך מיט דער פּאָליטישער און געאָגראַפישער לאַגע פון שפּאַניען און מיט דער לאַגע, וואָס ער, חסדאי, פערנעהמט אין הויף פון שפּאַנישען הערשער. דערנאָך שילדערט ער איהם אַלע שוועריגקייטען, וואָס ער האָט געהאַט, ביז איהם האָט זיך ענדליך אייגעגעבען, אַרײַנצוטרעטען אין אַ שריפטליכער בעציהונג מיט דעם יודישען הערשער פון אַ פרייער יודישער מלוכה. „דאָס אַלץ — שרייבט חסדאי — האָב איך געטאָן נישט פון מיין כבוד וועגען, נאָר כדי צו דערגעהן דעם אמת, צי ס'איז פערהאַן אַ ג'אָרט אויף דער וועלט, וואו דער פערטריבענער יוד האָט זיין הערשאַפט, און קיינער געוועלטיגט איבער איהם נישט". „און ווען איך וואָלט וויסען, אַז דאָס איז אמת, וואָלט איך פערמאַוסט מיין כבוד, זיך אָבגעזאָגט פון מיין גרויסקייט און פערלאָזען מיין משפחה, און וואָלט געגאַנגען פון באַרג צו טאָל, אויפן ים און אויף דער יבשה ביז איך וואָלט קומען צו דעם אָרט, וואו ס'רוהט מיין האַר, דער יודישער מלך, צו זעהן זיין גרויס־קייט און זיין מעכטיגקייט און דעם בעשטאַנד פון זיינע דינער און די מנוחה פון ישראל'ס איבערבלייבעניש." „דען ווי קען איך שווייגען, ווען איך דערמאָן מיך אָן דעם חורבן פון אונזער שענקייט און אָן דער איבערבלייבעניש פון שווערד, וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך פייער און דורך וואַסער... זיך אַרומוואַלגערנדיג אין גלות, זענען מיר געבליע־בען וועניג פון פיעל און האָבען פערלוירען דעם כבוד און קענען זיך נאָרנישט העלפען, ווען די גוים זאָגען צו אונז: יעדעס פאָלק האָט אַ מלוכה און איהר האָט קיין זכר נישט פון אַ לאַנד."

איבער דעם אַלעם בעט חסדאי פונ'ם יודישען מלך אויספיהר־ליכע ידיעות וועגען דער אָבשטאַמונג פון די כאַזאַרען, וועגען זייער פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער לאַגע און אויך וועגען זייערע מנהגים: צי האַלטען זיי מלחמה אום שבת, צי קענען זיי די העבראישע שפּראַך און אַזוי ווייטער

חסדאי'ס בריעף איז גליקליך אָנגעקומען אין די הענד פון דעם כאַזאַרישען מלך. דאָס איז געווען דער עלפטער יודיש־כאַזאַרישער חאַגאַן פון עובדיה'ן אָן, מיט'ן נאָמען יוסף בן אהרן, און דער צושטאַנד פון כאַזאַריען איז נאָך דערווייל געווען זעהר אַ גוטער, חאָטש

א סך פון די אונטערגעוואָרפענע פּראָווינצען האָבען זיך שוין געהאַט בּעפרייט פון דער כאַזאַרישער הערשאַפט. אין דעם שטח פון דער מלוכה זענען אריין אלע לענדער צו צפון ווייט פון קאַספּישען ים בּיז'ן אוראַל און דאָן, פון קאַווקאַז בּיז'ן דניעפּר און פון דער וואָלגאַ בּיז די קאַלמיקישע מדבריות; די רעזידענץ פון חאַגאַן האָט זיך געפונען אויף איינער פון די וואָלגאַ-אינזולען און האָט געהאַט א קינסטלערישּ-פּערפּוצטען פּאַלאַץ מיט א גאָלדענעם טויער.

האָבענדיג געגען זיך די רוסען, וועלכע האָבען כסדר געזוכט אָבצורייסען פּראָווינצען פון דער שבני'שער כאַזאַריען, האָבען די כאַזאַרישע מלכים געמוזט אויסהאַלטען א שטענדיגע אַרמעע, און אין דער צייט האָט נאָך בּיזאַנטיען געצייטערט פאַר דעם יודישען חאַגאַן און איהם בּעעהרט מיט אלערליי טיטולען.

בּיי אַזאַ לאַגע האָט חסדאי'ס בּעגייסטערטער בּריעף געמוזט אַרויסרופען בּיים חאַגאַן א שטאַרקע צופרידענהייט, און ער האָט גלייך געלאָזען אָנשרייבּען א העבּרעאישען ענטפער צו דעם פּאַרשטעהער פון די יודישע בּרידער אין'ם ווייטען שפּאַניען. אין דעם בּריעף דריקט דער מלך אויס זיין פרייד איבּער דעם וואַרימען גרוס פון די שפּאַנישע יודען; אין דער זעלבּיגער צייט ערקלערט ער אָבּער אויך חסדאי'ן, אַז ער האָט א טעות געהאַט, אויב ער האָט גערעכענט די כוזרים פאַר א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים“, ווייל זיי שטאַמען בּאמת פון א פינישען אָדער סלאַווישען שבט. דערנאָך שילדערט יוסף אויספיהרליך דעם פאַקט, ווי אַזוי איינער פון זיינע עלטער-עלטער זיידעס איז איבּערגעגאַנגען צום יודענטום, און ענדיגט זיין האַרציגען בּריעף מיט די ווערטער: מיר — אונזערע אויגען זענען געווענדעט צו גאָט, אונזער גאָט, און צו די יודישע חכמים, וואָס אין ירושלים און אין די בּבלי'שע ישיבות, און מיר זענען ווייט פון ציון. זאָל גאָט דערגרעהנטערן די אויסלייזונג פון ישראל, זאָל ער צוזאַמענגעהמען די קינדער פון דעם צושטרייטען פאָלק נאָך פאַר אונזערע צייטען. דערבּיי בּעטאָנט דער מלך, אַז ער וואָלט אויך וועלן שטאַרק זעהען דעם קלוגען און געבּילדעטען יודישען פירשט, און איהם מאַכען פאַר זיין העלפער און יועץ.

דער בּריעף איז אָנגעקומען צו חסדאי'ן אין יאָהר 960, און אין עטליכע יאָהר אַרום האָט זיך די לאַגע פון דער יודישער מלוכה אינגאַנצען געענדערט. דער רוסישער פירשט סוויאַטאָסלאַוו פון קיעוו

האָט אונטערוואַרטעט אָפּגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון איבער דער לאַזאַריִ-
שער הויפּטשטאָדט (965), און די גרענעצען פון דער מלוכה זענען
וואָס ווייטער אַלץ ענגער צונויפגעצויגען געוואָרען, אַזוי, אַז יוסף איז
געווען כמעט דער לעצטער פון די מעכטיגע לאַזאַרישע מלכים.

געענדערט האָט זיך אונטער דער צייט אויך די לאַגע אין׳ם שפּאַ-
נישען הויף. דער קאַליף אַבדול רחמן איז געשטאָרבען און די הערשאַפט
איז איבערגעגאַנגען צו זיין זוהן אל-חכים. דער לעצטער האָט אויך
פערשטאַנען אָבצושאַצען חסדאי׳ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און האָט
איהם איבערגעלאָזען אויף זיין פּאָסטען; אַ דאַנק דעם האָט חסדאי גע-
האַט די מעגליכקייט, פאָרטצוזעצען זיין טעטיגקייט אַלס בעשיצער פון
יודישע דיכטער און געלעהרטע, וואָס ס׳האָט אַ סך מיטגעווירקט צו
בעפרייען דאָס שפּאַנישע יודענטום פון דער אַפּוטרופּסות פון די בבלישע
גאונים.

די בעדייטענדסטע צווישען די דיכטער און דענקער פון יענער
צייט זענען געווען די דערמאָנטע מנחם בן סרוק און דונש בן
לברט. ביידע האָבען פלייסיג געאַרבייט איבער דעם שטודיום פון דער
העברעאישער שפּראַך, און אויסער זייערע בעדייטענדע פאָרשונגען אין
דער העברעאישער גראַמאַטיק, האָבען זיי די שפּראַך גופא אויך בערייי-
כערט און פערשענערט. זיי האָבען די ערשטע איינגעפיהרט אין דער
העברעאישער פּאָעזיע אַ פערז-מאָס מיט ריטמישע קלאַנגען און סימעט-
רישע זאַצען, און אויך דער אינהאַלט פון דער ניי-העברעאישער פּאָעזיע
איז אַ סך רייכער און פיעלזייטיגער געוואָרען אַ דאַנק די שאַפונגען פון
די דאָזיגע אַנדאַלוזיש-יודישע דיכטער. אויב העברעאיש איז ביז יענער
צייט נישט אַרויסגעגאַנגען כמעט פון די גרענעצען פון אַ הייליגער
שפּראַך, פון אַ שפּראַך פאַר אַלערליי תפילות, בקשות און אַנדערע
רעליגיעזע מאָטיווען, — איז עס איצט צום ערשטען מאָל וואָכעדיג,
וועלטליך געוואָרען. מיט די שאַפונגען פון דונש און מנחם האָט זיך
די העברעאישע שפּראַך בעפרייט פון איהר אייביגען שוהל-כאַראַק-
טער — זי איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען, אויב נישט אין גאַס, איז
אין סאַלאָן, אין די פּאַלאַצען פון די יודישע געלד- און גייסט-אַריסטאָ-
קראַטען

און אויך אין דער היגזיכט האָט זיך שטאַרק געשפּירט די ווירְ-
קונג פון דעם פערעהרטען יודישען מעצענאַט. דער לעצטער, אבן
שפּרוט, מיט זיין איבפּאָזאַנטער פערזענליכקייט, האָט אַרויסגערופען

ביי די יודישע דיכטער א פערלאנג, צו בעווייזען זיין גרויסקייט, און הילנדיג איבערשטייגען איינער דעם אנדערן, האט זיך דערוויל יעדע־רער געפלייסט ארויסצעווייזען וואס מעהר גייסט און געשיקליכקייט אין זיינע דיכטערישע שאפונגען.

פונ'ם לעבען פון די ביידע געלעהרטע זענען דערגאנגען צו אונז ווייניג ידיעות. מנחם בן סרוק פון טארטאזא (געב. 910, געשט. 970) איז אין דער יוגענד געשטיצט געווארען פון חסדאי'ס פאטער, יצחק, און נאכדעם, ווי חסדאי איז נתעלה געווארען, האט ער דעם געדריק־טען געלעהרטען געבראכט צו זיך קיין קארדאווא און איהם געגעבען די מעגליכקייט, זיך איבערצוגעבען זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען. מנחם האט דאן געשאפען א פאלשטענדיגען העברעאישען ווערטער־בוך (955) מיט בעדייטענדע גראמאטישע כללים, וואס האט ארויסגעשטופט אינגאנצען דעם פריהערדיגען ווערטערבוך פון ר' סעדיה גאון און איז פערשפרייט געווארען אויך אין פראנקרייך און איטאליען. דעם גליקלי־כען הויף־פאעט איז אבער נישט בעשערט געווען, נחת צו האבען פון זיין ארבייט: ער האט בעקומען פאר זיך א פערביטערטען געגנער אין דער געשטאלט פון דעם בעגאבטען דונש בן לברט (80 — 920).

א געבוירענער אין באגדאד, האט דער פערמעגליכער דונש אויסגעוואנדערט קיין פעז, פון וואנען חסדאי האט איהם אריבערגע־צויגען קיין קארדאווא, און אין יענער צייט איז ער שוין בעקאנט געווען פאר א בעדייטענדען דיכטער און שפראך־קינסטלער. און אט, ווען ס'איז פערעפענטליכט געווארען מנחם'ס ווערטער־בוך, האט דער היציגער דונש אנגעשריבען געגען איהם א שארפען פאלעמישען ארטיקעל, אין וועלכען ער האט שטארק אנגעגריפען מנחם'ס אויפטו־ען און איהם בכלל מבטל געווען. דעם ארטיקעל האט דונש, ווי דער מנהג איז געווען, אויך געווידמעט דעם בעריהמטען מעצענאט, וועלכען ער האט פערשכור'ט מיט זעהר חניפה'דיגע לויב־לידער, און דער סוף איז געווען, אז מנחם האט פערלוירען אינגאנצען דעם חן אין די אויגען פון זיין בעשיצער און איז אפילו פון איהם שטארק בעליידיגט געווארען. די תלמידים פון דעם בעליידיגטען זענען דאן ארויסגעטרעטען געגען דעם שטאלצען דונש און פערטיידיגט די כללים פון זייער רבי'ן, און פון דער ליידענשאפטליך־סאטירישער פאלעמיק האט דערוויל די העברעאישע שפראך פערדיענט: זי איז פליסענדער און בעוועגליכער געווארען.

די אויפלעבונג פון שפּאַנישען יודענטום וואָלט אָבער נישט גאַנץ זײַן, ווען זי וואָלט זיך בעגרענעצען בלויז מיט די פאָרשונגען אויף דעם געביעט פון דער העברעאישער שפּראַך; אום זיך צו בעפרײַען פון דער בבלי'שער אַפּאַטראָפּסות איז בעזונדער נויטיג געווען אַ תלמודי'שער צענטער, און דאָס האָט זײַ געגעבען די ישיבה פון דעם דערמאָנטען ר' משה בן חנוך. דער לעצטער איז אויך שטאַרק געשטיצט געוואָרען פון דעם יודישען שטאַאטס-מאַן, וועלכער האָט איהם געהאָלפען אָרגאַניזירען זײַן זעלבסטשטענדיגע ישיבה, און אין אַלגעמײַן האָט דאָ דער צופאַל אַזוי ווי צוגעטראָפען דעם סאַמע גינסטיגסטען מאָמענט, פערוואָרפענדיג איצט אַהער אַ בעריהמטען בבלישען געזעצלעהרער. נישט בלויז די יודישע קהלות — די קאַליפען אפילו זענען אויך שטאַרק צופריעדען געווען פון דעם פאַקט, וואָס זײַערע יודישע אונטערטאַנען וועלן נישט זײַן מעהר גײַסטיג אָבהענגיג פון די אונטערטאַנען פון דעם פײַנדליכען באַגדאַדער קאַליף.

איבער דעם אַלעם האָבען די יודען ארומגערינגעלט דעם פערבלאָנדזשעטען בבלישען עמיגראַנט מיט אַלערלײַ כבודים, און באַלד האָט זײַן ישיבה אין דער אַנדאַלוזישער הויפּט-שטאָדט צוגעצויגען הונדערטער תלמידים פון גאַנץ שפּאַניען און אַפריקא. חסדאי האָט אויף זײַן רעכנונג אָבגעקויפט די אַלע תלמוד-עקזעמפּלאַרען, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער פערמאַכטער סורא'שער ישיבה, און זײַ געלאָזען פונאַנדערטײלען צווישען ר' משה'ס תלמידים — די תלמידים פון דער אַנדאַלוזישער סורא.

אַזוי איז שפּאַניען אין פערשידענע הינזיכטען געוואָרען אַ גײַסטיגער מיטעלפונקט פאַר'ן גאַנצען יודענטום, און צו דער ראָליע האָט זיך אַזוי ווי געפּאַסט די פערשווענדערישע רחבות און עשירות פון די שפּאַנישע יודען. קאָרדאָווא אַלײַן האָט געהאַט ביז טויזענד רײַכע יודישע פאַמיליעס, וואָס האָבען פערשעמט דער הערשענדער אַראַבישער בעפעלקערונג מיט זײַער פּראַכט און לוקסוס. זײַ האָבען זיך געקלײדעט אין זײַד, געטראָגען קאָסטבאַרע טורבאַנען, געריטען אויף טײַערע פערד, זיך בעפּוצט מיט פלאַטערנדע פעדערן און מיט קײן זאַך זיך נישט אונטערגעשײדט פון די שכני'שע ריטער. אַ טײל פון די דאָזיגע אַריסטאָקראַטען האָט, איבריגענס, זיך ערוואָרבען דאָס פערמעגען פון דעם שקלאַפען-האַנדעל: זײַ פלעגען ברענגען הונדערטער שקלאַפען, אַסמערהסטענטײל פון די סלאַווישע לענדער, און די

קאַליפען פלעגען מיט זיי אויספילען זייער לייב-וואך. —

נאָך ר׳ משה׳ם טויט (968) איז דער קהלה פון קאָרדאָווא פאַרגעשטאַנען די געפאַהר פון אַ שפּאַלטונג. איין פאַרטיי האָט געהאַלטען פאַר ר׳ משה׳ם זוהן, חנוך, וועלכער איז געווען אַ גרויסער תלמודיסט, און די צווייטע האָט געוואָלט אוועקשטעלען בראש פון דער קהלה אַ אָרטיגען איינוואוינער, מיט׳ן נאָמען יוסף אבן-אַביתור (איבן סאַטנאַס), וועלכער האָט אויסער זיינע תלמודישע קענטעניסען בעזעסען אויך אַ ברייטע אַלגעמיינע בילדונג. ער האָט שוין געהאַט אין דער צייט פערפאַסט עטליכע בעדייטענדע רעליגיעז-פילאָזאָפישע און פאָעטישע ווערק, און אויך איבערזעצט די משנה אין אראַביש, אויפן פערלאַנג פון קאַליף אַל-חכים II. דאָס האָט איהם פון דעסטוועגען נישט געהאָלפען, צו געווינען אויף זיין צד דעם אַלמעכטיגען אבן-שפרוט, און חנוך איז בעשטימט געוואָרען פאַר אַ דיין. דער צווייטער צד האָט זיך אָבער אונטערגעגעבען נאָר לפנים-וועגען, און ווי נאָר דער יודישער מיניסטער איז געשטאָרבען, האָבען זיך ווידער בעגייט די סכסוכים און מחלוקת איבער דער רבנות.

די זאַך איז ענדליך דערגאַנגען צום קאַליף אַל-חכים, וועלכער האָט בעשלאָסען דעם סכסוך לטובת דעם אַלטמאָדישען ר׳ חנוך, אויף וועמעס צד ס׳איז געשטאַנען די מעהרהייט פון דער קהלה. אבן-אַביתור האָט דאַן געפּרובט זיך פערזעגליך ווענדען צום קאַליף און איהם אויסרעכנען אַלץ, וואָס ער, אבן אַביתור, האָט אויפגעטאָן פאַר דער וויסענשאַפט און פאַר דער אראַבישער ליטעראַטור; דאָס האָט איהם אָבער אויך נישט געהאָלפען. אַל-חכים האָט איהם אויף דעם געענטפערט: „ווען די אראַבער וואָלטען מיך אַזוי פיינד האָבען, ווי דיך די יודען פון קאָרדאָווא, וואָלט איך מיין מלוכה פערלאָזען. ל׳קען דיר נאָר איין עצה געבען: אויסצעוואַנדערן". יוסף האָט דעמאָלט פערלאָזען שפּאַניען און געוואַנדערט פון לאַנד צו לאַנד.

דערווייל האָט זיך די לאַגע אין קאָרדאָווא ווידער געענדערט לטובת בן אַביתור׳ן. דער קאַליף אַל-חכים איז געשטאָרבען (967), און די פאַקטישע ממשלה איבערן לאַנד איז אריבער צו דעם גרויס-וויזיר (האַדזשיב) אַלמאַנזור, וועלכער האָט געהערשט אינ׳ם נאָמען פון דעם מינדעריעהריגען הישאַם. אַט דער גרויס-וויזיר האָט גראָד שטאַרק דערהויבען אַ געוויסען רייכען זיידענפאַבריקאַנט, מיט׳ן נאָמען יעקב אבן דזשאו: דער לעצטער איז געוואָרען ווי אַ מין נשיא

איבער אַלע יודישע קהלות אין אַנדאַלוזיען, וואָס האָט געפיהרט אַ פירשטליכען שטאַט און איז פון אַלעמען געשעצט און געאַכטערט געוואָרען. די הויף-פּאָעטען האָבען איצט, ווי פריהער חסדאי'ן, אין לויב-ליעדער בעזונגען די וואוילטעטיגקייט און גרויסקייט פון דעם מעכטיגען אבן-דושאו, און אַט דער מעכטיגער נשיא איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דעם פערוואָגעלטען אבן אביתור. אונטער זיין ווירקונג איז דאַן ר' חנוך אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער רבנות (ווי דאָס האָט דעמאָלט געהייסען: דיינות), און אבן אביתור'ן האָט די קהלה איינגעלאַדען, צו קומען פערנעהמען דעם הויכען טיטול. דאָ האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען די גייסטיגע שענקייט פון דעם פער־טריבענעם תלמיד חכם: ער האָט מיט שאַרפע ווערטער געמוסר'ט זיינע אָנהענגער פאַר דער עולה, וואָס זיי זענען בעגאַנגען געגען זיין געגנער, און דערביי אויסגערופען: „איך שטעל פאַר עדות דעם הימעל און די ערד, אַז פון שפּאַניען ביז בבל איז נישטאָ נאָך איינער, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט ר' חנוך'ן".

פון דעמאָלט אָן האָט שוין קיינער נישט געשטערט ר' חנוך'ן אין זיין אַקאַדעמישער און רבני'שער טעטיגקייט, און ער האָט פערנומען דעם פּאָסטען *) אַ לאַנגע צייט (ביז'ן יאָהר 1014). אבן אביתור, דאַגעגען, האָט נישט אויפגעהערט צו וואַנדערן, און ענדליך האָט ער זיך דערשלאָגען ביז פומבדיתא, וואו ער האָט געהאָפט, אויפגענומען צו ווערן פון דעם בעריהמטען גאון ר' האי; דער לעצטער האָט אָבער אבן אביתור'ן נישט געקענט מוחל זיין די מחלוקת, וואָס איז צוליעב איהם אַרויסגערופען געוואָרען, און האָט איהם צו זיך נישט צוגעלאָזען. דאַן איז דער פערוואָגעלטער אַוועק קיין דמשק, וואו ער איז געשטאָרבען.

אונטער דער צייט איז אויך אבן-דושאו'ס שטערן פערלאָשען געוואָרען: זיין בעשיצער, אַלמאַנזור, האָט זיך איבער עפּעס אויף איהם פערביי‌זערט און איהם געלאָזען אַריינזעצען אין תפיסה; דאָ איז ער אָבגעזעסען איבער אַ יאָהר, און ערשט דאַן האָט זיך דער קאַליף אַליין צופעליג דערוואוסט פון דער מעשה און איהם בעפרייט. דער

---

*) דאָס איז געווען מעהר אַ עהרען-פּאָסטען; קיין געלד האָט מען דער־פאַר נישט גענומען.

דאָזיגער אבן־דושאו זאָל זיך, איבריגענס, האָבען אויסגעצייכענט מיט זעהר גרויסע מעלות, און ווען מ'האָט אָנגעזאָגט ר' חנוך'ן די בשורה, אז זיין ביטערער שונא (אבן דושאו) איז געשטאָרבען, האָט ער געענטפערט מיט טרערען: ווער וועט איצט פערזאָרגען די אַלע אָרימע לייט, וואָס ער פלעגט זיי פערזאָרגען?

נישט אַזוי רייך און פּיעלזייטיג, אָבער אויך שטאַרק און בעדייטענד איז געוועזען די אויפלעבונג פון דער יודישער קולטור אין די שכני'שע לענדער: פראַנקרייך און דייטשלאַנד. אין פראַנקרייך איז נארבאָנא געוואָרען אַ גרויסער צענטער פון יודישען וויסען און שאַפען: דאָ האָט זיך געפונען אַ בעריהמטע ישיבה, וואָס האָט צוגעצויגען מאַסען תלמידים פון אַלע עקען לאַנד.

אין פּאָליטישער הינזיכט האָט זיך דאָ יודען פאַר דער צייט זעהר שלעכט געלעבט. די הערשאַפט פון די קעניגען האָט דאָ קיין בעדייטונג נישט געהאַט, און די פאַקטישע מושלים פון לאַנד, די באַראָנען און גייסטליכע, האָבען געזוכט אָבצעווענדען דעם צאָרן פון פערביטערטען המון אין דער זייט פון די גאָט־פערשאָלטענע יודען. די לעצטע זענען פאַר דער קריסטליכער בעפעלקערונג געוואָרען אַ מין פינסטערע געצענדיענערישע אומה, וואָס פערנעהמט זיך מיט כשוף און אַנדערע שוואַרץ־קינסטלערייען, כדי „אָבצוטאָן" די קריסטען. ווען דער קעניג הוגאָ קאַפּעט, וועלכער האָט זיך געלאָזען קורירען פון אַ יודישען דאָקטאָר, איז געשטאָרבען פון זיין שווערער קראַנקהייט (996), האָט דער קריסטליכער המון געגלויבט פאַר זיכער, אַז דאָס האָבען די יודען איהם „אָבגעטאָן" מיט עפּעס.

ביי אַזאַ לאַגע איז די יודישע בעפעלקערונג קיינמאָל נישט זיכער געוועזען מיט'ן לעבען, ווי מיט'ן האָב און גוטס, און דערצו זענען נאָך צוגעקומען די אייביגע העלישע צרות פון די הייליגע נשמה־פערזאָרגער. דער בישאָף פון לימאָזש האָט איינמאָל, למשל, אַ גאַנצען חודש דורכאַנאַנד געהאַלטען אין איין דרשה'נען פאַר די יודען פון זיין קהלה וועגען דער געטליכקייט פונ'ם גליל'ער. נאַטירליך, האָבען זיך די פערקעטנ'טע יודען אויך דאָס מאָל נישט געלאָזען איבערצייגען, און סך הכל דריי אָדער פיער יודען האָבען זיך געשמד'ט. די איבריגע זענען מיט זייערע ווייבער און קינדער פערטריבען געוואָרען פון שטאָדט. אַז אַ סך פון זיי האָבען זיך אַליין דאָס לעבען גענומען

אין דרום פראנקרייך, אין פראוואנס און לאנגעדאק, איז דער יודישער גורל נאכמעהר אבהענגיג געווען פון די קאפריזען פון די בּאראנען און וויצע-גראפען. דא בעגעגענט מען דעריבער אין איין ארט רייכע יודען, וואס ווערן אפילו צוגעלאזען צו מלוכה-שטעלעס, און אין צווייטען ארט ארימע דערשלאגענע יודען, וואס ווערן בע-האנדעלט, ווי שקלאפען.

עטוואס בעסער איז געווען אין יענער צייט דער גורל פון די יודען אין דייטשלאנד, אונטער דער הערשאפט פון די זאקסישע מלכים. יודען האבען זיך דא שטארק פערנומען מיט האנדעל: די רייכע האבען גע-פיהרט באנק-געשעפטען, און די ארימע פלעגען לייהען געלד אויף קליינע פראצענטער, כדי צו קענען פאהרען אויפ'ן יריד אין קעלן. פון די דאזיגע אלע געשעפטליכע הכנסות האט די מלוכה געהאט א גע-וויסען פראצענט, און ווען אטא דער גרויסער האט געוואלט זיכערן די עקסיסטענץ פון דער ניי אויפגעבויטער קירך אין מאגדעבורג, האט ער איהר אוועקגעשענקט דעם מס פון די יודען און אנדערע סוחרים (965).

ערגער ווי די מאטעריעלע לאגע פון די דייטשע יודען, איז געווען זייער גייסטיגע דערשלאגענקייט. יודען זענען דא געשטאנען העכער פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג בנוגע צו מדות און לעבענס-ריינהייט, זיי זענען אבער דערביי זעהר פערגרעבט געווען און האבען נישט ארויסגעגעבען נישט קיין לומדים, נישט קיין גע-בילדעטע. דער ערשטער, וואס האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענס-שטראם אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון דייטשען יודענטום, איז געווען ר' גרשום (960—1028). ער מיט זיין ברודער ר' מכיר האבען זיך פון נארבאנא אריבערגעצויגען אין די שטעדט פון רהיין און דא געשאפען א באדען פאר א פיעל-זייטיגער יודיש-אקאדעמישער טעטיגקייט. אלס פיהרער פון א גרויסער ישיבה, איז ר' גרשום — בעקאנט מיט'ן טיטול: מאור הגולה (דאס ליכט פון גלות) — באלד אנערקענט געווארען פאר א אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, און זיינע קלאר-בעשטימטע, העברעאישע תשובות, וואס זענען זיך פונאנדערגעגאנגען איבער די קהלות פון דייטשלאנד, פראנקרייך און איטאליען, האבען אין א גרויסער מאס מיטגעווירקט אונטערצוגראבען דעם יסוד פון די בבלי'שע ישיבות. בכלל איז אבער ר' גרשום מעהר בערימט געווארען מיט

זיינע תקנות, ווי מיט זיינע תלמודיש-הלכ'ישע פירושים. ר' גרשום איז געווען דער ערשטער, וואס האט אונטער דער שטראף פון א שטרענגען חרם, פערבאטען יודען צו לעבען מעהר, ווי מיט איין פרוי, — א פאקט, וואס פלעגט אפט פארקומען ביי די שפאנישע יודען. ווייטער האט ער פערבאטען צו גט'ען א פרוי איבער געוואלט, אהן איהר איינווילליגונג, און דאס דריטע האט ער ארויפגעלעגט א הארבען חרם אויף דעם, וואס לייענט פרעמדע בריעף. די לעצטע תקנה האט געהאט זעהר א שטארקע בעדייטונג פאר יענער צייט, ווען קיין פערקעהרס-מיטלען זענען נישט געווען, און די בריעף פלעגען בעזארגט ווערן דורך שלוחים-רייזענדע.

אויף ווי ווייט עס איז גרוים געווען דאס אנזעהען פון ר' גרשום מאור הגולה בעווייזט דער פאקט, וואס אט די אלע תקנות זענען אנגענומען געווארען פון דעם גאנצען יודישען פאלק און ווערן ביז היינטיגען טאג שטרענג אבגעהיט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי זענען ארויסגעגעבען געווארען פון איין פערזאן, נישט פון קיין סנהדרין און נישט פון קיין בית דין הגדול.

אין איין צייט מיט דעם גרויסען תלמודישען געלעהרטען האט אין מיינץ געלעבט אנאנדער בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייט, מיט'ן נאמען ר' שמעון בן יצחק בן-אבון. תלמודיש געבילדעט, זעהר רייך און וואוילטעטיג, האט ר' שמעון בעוויזען א סך אויפצוטאן פאר'ן יודישען כלל אין דייטשלאנד, און זיין נאמען איז געריהמט און געליבט געווארען אין דעם משך פון א סך דורות.

דאס איז געווען אין די צייטען פון די ערשטע יודענפערפאלגונגען אין דייטשלאנד (אין אנהויב פון עלפטען יאהרהונדערט). די סיבה פון די פערפאלגונגען איז, לויט דער השערה, געווען דאס, וואס א בעקאנטער גלח, מיט'ן נאמען וועצעלינוס, האט אנגענומען דעם יודישען גלויבען (1005) און איז נאך דערצו עפענטליך ארויסגעטרעטען מיט שארפע זלוולים געגען קריסטענטום.

„לייען, דו חמור-קאפ! — שרייט אויס אין זיין ווערק דער געוועזענער קריסטליכער הייליגער צו די אנהענגער פון דער קריסטליכער אמונה — לייען די נבואה פון חבקוק, אין וועלכער גאט זאגט: „איך בין גאט און פערענדער מיך נישט". וואלט ער זשע, ווי איהר גלויבט, זיך האבען פערענדערט און א פרוי בעטאנט — וואו וואלט דאן זיין דער אמת?" מיט א עהנליכער פערביטערטער פעראכטונג

רעדט זיך אין דעם ווערק וועגען אלע היילינקייטען פון דער קירך, דאס האט דעם פרומען קייזער, היינריך II, שטארק אויפגעבראכט געגען יודען און ער האט אין עטליכע יאהר ארום (1012) בעפויהלען, ארויסצוטרייבען אלע יודען פון מיינץ און נאך אנדערע שטעדט.

די דאזיגע גזירה האט נעצוואונגען א סך יודען, אנצונעהמען לפנים דאס קריסטענטום, און צווישען די לעצטע האט זיך געפונען אויך א זוהן פון דעם גרויסען רבינו גרשום. דאס האט אבער נישט אבגעשוואכט זיין ענערגישע ארבייט פאר'ן כלל אין דער ביטערער צייט, און צוזאמען מיט איהם האט מסירת-נפש'דיג געארבייט אויך דער רייכער ר' שמעון בן אבון. ער האט מיט זיין איבערגעגעבענער שתדלנות ענדליך אויסגעפועלט ביי דער רעגירונג א ערלויבעניש פאר די יודען פון מיינץ, זיך צוריק צו בעזעצען אין דער שטאדט און זיך אומצוקעהרען צו דעם יודישען גלויבען. ר' גרשום האט דאן ארויסגעגעבען נאך א וויכטיגע תקנה: ער האט ארויפגעלעגט א חרם אויף די, וואס בעליידיגען א געוועזענעם געצוואונגענעם משומד.

דערפאר האט די יודישע קהלה אין מיינץ נישט פערגעסען איהרע וואוילטעטער, און יעדען שבת האט מען דא מזכיר געווען די נשמות פון „רבינו גרשום, וועלכער האט בעלויכטען דעם גלות מיט זיינע תקנות, און רבי שמעון הגדול (דער גרויסער), וועלכער האט זיך משתדל געווען פאר די קהלות און מבטל געווען גזירות“.

צווייטעס קאפּיטעל

יודען אין די מזרח־לענדער און די דערווייליגע ישיבות אין אפריקא

מיט דעם אונטערגאנג פון עקזילארכאט און דער סורא'ער פּומבדיתא'ישער אקאדעמיע האט אזוי אויפגעהערט צו זיין די טאן־געבערין פון דעם יודישען לעבען. איבער די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דערגאנגען צו אונז פון יענער צייט, ווייסען מיר נישט גענוי, וועלכע געשטאלט דאס יודישע לעבען האט אנגענומען אין בבל און די ארומיגע לענדער נאכ'ן טויט פון די לעצטע עקזילארכען. עס לאזט זיך זאגאר גלויבען, אז דער עקזילארכען־טיטול האט דערנאך ווידער אויפגעלעבט אויף א געוויסער צייט; דאס איז שוין אבער געוועזען א טיטול מיט זעהר א בעשרענקטער מאכט, וואס איז נישט איבערגעגאנגען די גרענעצען פון דעם באגדאד'ער קאליפאט.

עקסיסטירט דערווייל אין איהר פולער קראפט האט נאר די ישיבה אין פומבדיתא, וואו ס'האבען זיך נאך ארויסגעוויזען צוויי נישט ווייניג בעדייטענדע פערזענליכקייטען, די גאונים ר' שרירא און זיין זוהן ר' האי. דער ערשטער איז גאנצע דרייסיג יאהר געשטאנען בראש פון בבלי'שען יודענטום (968—998), און אין דער צייט האט ער א סך אויפגעטאן, אויף צו פערשפרייטען די תלמודישע געזעצלעהרע, און וועלכער ער האט געזעהען דעם איינציגען אויסדריק פון דעם יודישען גייסט. אלס פיהרער פון דער איינציגער יודישער אקאדעמיע, האט ר' שרירא געהאט צו ענטשיידען טויזענדער שאלות, וואס זענען אנגעקומען פון די ווייטערע יודישע קהלות, און אין דער

ארבייט האט איהם שטארק געהאלפען דער זוהן, ר׳ האי, וועלכער האט אויך איבערגענומען נאכ׳ן פאטער׳ס טויט די פיהרערשאפט פון דער גרויסער ישיבה. דאס איז געוועזען א פיעלזייטיגע און גייסטרייכע פערזענליכקייט, וואס האט איבערגעלאזען בעדייטענדע שפורען אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון זיינע תלמידים און אנהענגער. אין די פיערציג יאהר פון זיין אקאדעמישער טעטיגקייט (1038 — 998) האט ר׳ האי פערעפענטליכט א גאנצע רייהע תלמודישע אבהאנדלונגען איבער פערשיעדענע יורידישע פראגען, און אויסער דעם אויך עטליכע ווערק איבער דער העברעאישער גראמאטיק און א זאמלונג פון אפאריזמען אין לידער, אונטערן נאמען „מוסר השכל״.

ווי זיין פאטער, איז אויך ר׳ האי געוועזען זעהר קאנסערוואטיוו און בכלל א גרויסער מחמיר אין אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען; דערביי איז ער אבער געוועזען אויך א שארפער געגנער פון די נארישע אבערגלויבענס, וואס זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די ארומיגע פעלקער. אויף דער פראגע פון די קיירואנישע (טוניס) געלעהרטע, צי ס׳איז אמת, אז ס׳זענען פערהאן אזעלכע „הייליגע נעמען״, מיט וועלכע מ׳קען „אבשפרעכען״ אלערליי אונגליקען און בעוויזען פערשיעדענע מופתים, האט ר׳ האי געענטפערט: „דאס זענען איינגערעדטע נארישקייטען. די גרעסטע צדיקים אפילו קענען נישט בעוויזען אזעלכע וואונדער; אזעלכע איינרעדענישען נעהמען זיך פון א קראנקהייט, אדער פון פשוט׳ע ליגנער״.

אין דער צייט פון אט דעם לעצטען גאון, האט אויך אין סורא א שיין נעטאן אויף א ווייל א בעדייטענדע ליכטיגקייט אין דער געשטאלט פון ר׳ שמואל בן חפני (1030 — 1010), וועלכער האט געפרובט צוריק אויפלעבען די חורבות פון דעם אלטען בנין. ער איז אבער אין גיכען געשטארבען, און מיט איהם צוזאמען איז אבגעשטארבען אויך זיין חלום פון סורא׳ס אויפלעבונג.

נאך ר׳ האי׳ס טויט (1038), האבען זיינע תלמידים געפרובט דערהאלטען דעם לעצטען ווינקעל פון דער יודישער לעהרע, און זיי האבען בעשטימט פאר א ריש מתיבתא איינעם מיט׳ן נאמען חזקיה, א אוראייניקעל פון דעם בעריהמטען עקזילארך דוד בן זכאי; די דאזיגע בעשטימונג האט זיך אבער זעהר טרויעריג געענדיגט: אימיצער האט פערמסר׳ט חזקיה׳ן פאר׳ן באגדאדער קאליף, און ער האט דעם

אויסגעוועהלטען עקזילארך-גאון געלאזען טויטען אויף אַ אכזריות'דיגען אופן (1040). —

אין אַ בעזונדער לאגע האבען זיך פאר יענער צייט געפונען די יודען אין פּאַלעסטינא. דאָ האבען זיך געפונען בעדייטענדע יודישע קבוצים, וועלכע האבען איבערגעטראגען אלע פּאָליטישע שטורעמס און איבערקעהרענישען, וואָס דאס הייליגע לאנד האט איבערגעלעבט זינט דעם אונטערגאנג פון דער יודישער הערשאפט; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואָס אַט די צעשטרייטע קבוצים האבען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען נעקוקט מיט אַ געוויסער אונצופרידענהייט אויף בבל'ס גדולה, און געזעהען מיט אלע מיטלען נישט צו זיין אפהענגיג פון די פרעמדע „גאונים". די דאזיגע שטרעבונג האט זיך בעזונדער פערשטארקט אין דער צייט פון בבל'ס ירידה, און אין אנהויב פון XI-טען יאהרהונדערט בעגעגענט מען שוין נעמען פון פּאַלעסטינישע „גאונים" און „ראשי ישיבות". דער ראש ישיבה פון ירושלים אין די צייטען פון ר' האי גאון איז געווען אַ געוויסער ר' ישוע (1031), און אין יאהר (1046) איז ר' **שלמה בן יהודה** בעשטימט געווארען פאר אַ ראש ישיבה מיט'ן טיטול **גאון**. פון ר' שלמה'ן איז דער טיטול איבערגעגאנגען צו זיינע זיהן ר' יוסף און ר' אליהו. אין דער צייט פון דעם לעצטען איז ירושלים] איינגענומען געווארען פון די טערקען-סעלדזשוקען (1071), און די ישיבה האט געמוזט איבערגעטראגען ווערן קיין צור. דאָ האט ר' אליהו געלעבט נאך אַ קורצע צייט, און דאן איז דער טיטול גאון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן **אביתרא** (1082); אויף דעם טיטול האט אבער שטארק פּרעטענדירט דער ניי-בעשטימטער עגיפּטישער עקזילארך דוד בן דניאל (אַ אייניקעל פון די בבלי'שע עקזילארכען), און ס'איז געקומען צו אַ שארפען סכסוך צווישען ביידע צדדים.

געענדיגט האט זיך אַט דער צוזאמענשטויס מיט'ן נצחון פון דעם פּאַלעסטינישען גאון (1094), נאָר נישט אויף לאנג. מיט פינף יאהר שפּעטער האבען די צעווילדעטע קרייץ-ציגלער (אַנטייל-נעהמער פון די קרייץ-צוגען), ווי אַ הוישעריק זיך איינגעריסען אין'ם הייליגען לאנד און עס כמעט איינגאנצען חרוב געמאכט. אויסטויטענדיג דער גאנצער מחמד'נישער בעפעלקערונג אָהן אַ שום אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, האבען זיך די פערשכור'טע קעמפּפער פאר דער גרויסער קריסטליכער ליעבע גענומען צו דעם ביסעל יודען, וואָס האבען נישט

געוואָלט זיך שײדען מיט די חורבות פון זײער אַמאָליגער גרויסקײט. זײ זענען הונדערטערװײז צונויפגעשלעפּט געוואָרען אין אײן שוהל (אַהין האָט מען געבראַכט אויך די קאַראַאימער), װעלכער די בעגײסטערטע קריסטוס-קעמפפער האָבען אונטערגעצונדען. אַזוי איז מיט׳ן פלאַם אַװעק די גאַנצע יודישע קהלה אין ירושלים, און באַלד זענען אויך די איבריגע פּאַלעסטינישע שטעדט (בית לחם, קסריה, טבריה) װיסט און פעריתום׳ט געוואָרען. װען דער בעריהמטער רײזענדער בנימין פון טודעלא האָט בעזוכט די דאָזיגע שטעדט (אין XII-טען יאָהר-הונדערט) האָט ער דאָרט געפונען קוים עטליכע מנינים אָרימע דער-שלאָגענע יודען.

רוהיגער און בעסער האָט זיך אין דער צײט געלעבט די יודישע קהלות אין עגיפּטען. קאַאירא, אַלעקסאַנדריע, פאָסטאַט זענען געװען שטעדט מיט גרויסע יודישע קבוצים, און די קאַליפען פון דער פאַטימידישער דינאַסטיע האָבען כמעט אַלע זיך בעצויגען גוט צו יודען. אין די קהלות האָבען זיך אין דעם משך פון דער גאַנצער צײט געפונען גרויסע ישיבות, און בעת דער ירידה פון דעם בבלישען צענטר האָבען די עגיפּטישע יודען נאָך ברײטער אַװעקגעשטעלט זײער זעלבסט פערװאַלטונג און זײערע גײסטיגע צענטערן. איבער אַלע קהלות פון לאַנד איז אַװעקגעשטעלט געוואָרען אײן צענטראַלע פּערזאָן מיט ברײטע פאָלמאַכטען, אונטערן טיטול נגיד אָדער עקזילאַרך, װעלכער האָט געהאַט אין זײן רשות אַלע אַנגעלעגענהײטען פון דעם יודישען געזעלשאַפטליכען, יורידישען און רעליגיעזען לעבען. צװישען די דאָזיגע עגיפּטיש-יודישע „נגידים״ זענען געװען עטליכע, װעלכע האָבען פערנומען זעהר אַנגעזעהענע פּלעצער אויך אין דעם אַלגעמײנעם לעבען פון לאַנד, אַלס שטאַאַטס-מענער אָדער אַלס לײב-אַרצטען פון קאַליף.

די לאַגע פון דער יודישער קאָלאָניע אין עגיפּטען איז נאָך פעסטער געוואָרען נאָכדעם, װי דער בעריהמטער סאַלאַדין איז אַװעקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דעם לאַנד אַלס סולטאַן. דער דאָזיגער הערשער האָט אויך ירושלים אָבגענומען צוריק פון די קרײץ-ציגלער (1187), און אונטער דער הערשאַפט פון זײן דינאַסטיע זענען די פּאַלעסטינישע שטעדט װידער אויפגעלעבט געוואָרען מיט יודישע ישובים. די לעצטע האָבען שוין איצט אָבער קײן אײגענע זעלבסט-פערװאַלטונג נישט געהאַט, און דער נגיד פון עגיפּטען האָט געהאַט אין זײן רשות אויך פּאַלעסטינא

אַ אינטענסיווע טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור האבען ארויסגעוויזען אַ געוויסע צייט אויך די קהלות אין צפון אפריקא, וואס האט ארומגענומען די געביעטען פון דעם איצטיגען טוניס און מאראקא. דא האבען זיך נאך אין אנהויב פון צעהנטען יאהר־הונדערט אויסגעבילדעט בעדייטענדע יודישע קבוצים, צווישען וועלכע ס'האט זיך מיט דער צייט בעזונדער אויסגעצייכענט די קהלה אין קיירואן. פון דער קהלה האבען זיך בעריהמט געמאכט דער מעדיק און פילאזאף בנימין הישראלי מיט עטליכע פון זיינע תלמידים, און נאכדעם ווי דער גורל האט אהער פערווארפען איינעם פון די פיער שלוחים פון סורא, האט זיך דא געגרינדעט אויך אַ בעדייטענדער תלמודישער צענטר (80 — 955). בראש פון דער ישיבה איז אוועקגעשטעלט געווארען דער אויסגעלייזטער געזעצלעהרער פון בבל מיט'ן נאמען חושיאל, און איהם האט שטארק מיטגעהאלפען אין זיין אקאדעמישער טעטיגקייט דער ארטיגער געלעהרטער יעקב בן נסים. דער לעצטער האט זיך אין נאמען פון דער גאנצער ישיבה געווענדעט צו דעם דעמאלטיגען גאון פון פומבדיתא, ר' שרירא, מיט אַ גאנצער רייהע שאלות וועגען דעם סיסטעם פון דער משנה און איהר ענטשטעהונג: ווי אזוי איז די משנה געשריבען געווארען? ווער האט מסדר געווען די מסכתות? און דעם תלמוד ווי אזוי האט מען צוזאמענגעשטעלט?

אויף די אלע פראגען האט איהם ר' שרירא געענטפערט אין אַ אויספיהרליכען בריעף, וואס שילדערט כראנאלאגיש־גענוי דעם סדר פון אלע תנאים, אמוראים, סבוראים, און גאונים (ביז איהם אליין) און בעשרייבט פון יעדערן בקצור, וואס ער האט אויפגעטאן פאר דער יודישער מסורה.

די נאכפאלגער פון חושיאל און יעקב בן נסים זענען געווען זייערע זיהן חננאל בן חושיאל און נסים בן יעקב. זיי זענען אַ לאנגע צייט געשטאנען בראש פון דאס אפריקאנישע יודענטום און האבען געשאפען בעדייטענדע תלמודישע ווערק: דער ערשטער אין העברעאיש, דער צווייטער אין אראביש. ביי זייער גאנצער פלייסיגער טעטיגקייט האבען אבער אט די צוויי געזעצלעהרער פארט נישט בעוויזען, צו שאפען אין אפריקא אַ פרוכטבארען באדען פאר דער יודישער קולטור, און מיט זייער טויט איז אויך די ישיבה אונטערגעגאנ־

נען, ווײל ס'האט זיך נישט געפונען קיין איינער, וואס זאל זיי קענען פערטרעטען.

אין יענער צייט האט זיך שטארק פערערגערט אויף די פאליטישע לאגע פון די אפריקאנישע קהלות. עס האט זיך פערשטארקט דער פאנאטיזם פון די מחמד'נישע מאסען און דאס האט ארויסגערופען אויך האלב־ווילדע קאליפען, וואס האבען זיך גענומען רודפ'ען די אונגלויביגע (יודען און קריסטען) מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות. בעזונדער שווערע צרות האבען די יודישע קהלות געהאט אויסצושטעהן פון דעם קאליף (מאחדי־קדוש) אל־חכימא, וועלכער האט זיך איינגערעדט, ווי קאליגולא אמאל, אז ער איז גאט'ס פערטרעטער אויף דער ערד און אלע מוזען איהם אבגעבען געטליכען כבוד. ער האט בעפויהלען, אז אלע יודען פון זיין ממשלה, וועלכע וועלן ביז א בעשטימטען טערמין נישט אננעהמען דעם שיאיטיש־מחמד'נישען גלויבען, זאלען טראגען אויף די העלזער די אבבילדונג פון א קאלב, צום אנדענקען פון דעם ע ג ל, וואס יודען האבען געמאכט אין דער מדבר (1008), און ווען ער האט געזעהען, אז דאס שרעקט די אונגלויביגע נישט אב, האט ער געלאזען חרוב מאכען אלע שוהלען און קירכען פון זיין מלוכה און ארויסטרייבען די יודען מיט די קריסטען (1014).

דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר אלע קהלות פון דעם פאטימידישען קאליפאט, אין וועלכען ס'זענען אריינגעגאנגען, אויסער צפון אפריקא, אויך מצרים, סיריען און פאלעסטינא, און די פאלגען פון דער גזירה זענען געווען טויזענדער יודישע א נ ו ס י ם: לפנים'דיגע מחמד'נער, וואס האבען בעהאלטענערהייד אבגעהיט אלע געבאטען פון דער תורה. אין גיכען איז אבער דער פאנאטישער אכזר אומגעקומען פון זיינע איינענע אראבער (1020) און די גזירות האבען אויפגעהערט.

דריטעס קאפיטעל

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפאנישען יודענטום

די עפאכע פון אנהויב עלפטען ביז׳ן אנהויב פון דרייצעהנטען יאהרהונדערט שטעלט פאר מיט זיך איינס פון די ליכטיגסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון דער יודישער קולטור. די העברעאישע שפראך־וויסענשאפט איז כמעט אינגאנצען אויסגעשעפט געווארען, די ניי־העברעאישע פאעזיע האט דערגרייכט איהר העכסטען פונקט, די תלמודישע לעהרע האט ארויסגעגעבען ריעזיגע כחות און די פילאזאפיע האט זיך דערהויבען ביז א וואונדערבארער, אוניווערזעלער הויכקייט. אויף דעם אלגעמיינעם קולטור־לייטער פון דער דעמאלדיגער צייט האבען יודען פערנומען דעם ערשטען שטאפעל, די מחמד׳נער — דעם צווייטען און די קריסטען — דעם דריטען, אדער זיי זענען בכלל אויף דעם לייטער נישט געשטאנען. עס לאזט זיך זאגאר זאגען, אז אלעס שענעס, הויכעס און בעפרייענדעס, וואס ליגט אין דער אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, איז אין יענער עפאכע געשאפען און געפפלעגט געווארען פון יודישע דענקער.

און קאנצענטרירט האט זיך דאס אלץ אין דער שענער אנדאלוזיען, וואס איז איצט, נאך דעם אונטערגאנג פון דער גאונות אין בבל, געווארען דער מיטעלפונקט פון גאנצען יודענטום. עס איז אזוי ווייט געקומען, אז יודען האבען אנגעהויבען קוקען אויף דער געבענשטער אנדאלוזיען, ווי אויף א מין יודישער מלכוה, און די געטריבענע פון אלע לענדער פלעגען קומען אהער זוכען שוץ און מנוחה. צווישען

די דאָזיגע פערפאָלגטע האָבען זיך געפונען אויך די לעצטע צווייגלעך פון דעם בבלישען עקזילארכען-בוים (אלזאָ אויך פון דוד׳ס אָב-שטאמונג), וועלכע זענען פערבליבען אין שפאניען אונטערן נאָמען אבן-דאוד, און די געבליבענע מיטגליעדער פון די כאזארישע מלכים, וועלכע די רוסען האָבען ענדליך פערטריבען אויך פון דער קרימער האלב-אינזעל.

בראש פון שפאנישען יודענטום איז איצט געשטאנען ר׳ שמואל אבן-נרגלא (געב. 993, געשט. 1055), דער ערשטער אין דער רייהע פון די תלמודישע אויטאָריטעטען נאך די אָפיציעלע גאונים, דאָס איז געוועזען א געניאלע און פיעלזייטיגע פערזענליכקייט, וואָס האָט פעראייניגט אין זיך טיעפע תלמודישע קענטעניסען, א ברייטע אלגעמיינע בילדונג, און די דיפלאָמאטישע געשיקטקייט פון א ווייטזיכטיגען שטאאטסמאן.

אין דער יוגענד האָט אבן נרגלא נישט וועניג געליטען. דאָס איז געוועזען אין דער צייט פון דעם בלוטיגען בירגער-קריעג, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דער צושפּליטערונג פון דעם מעכטיגען אנדאלוזיש-מחמד׳נישען קאליפאט. עס זענען ענטשטאנען א גאנצע רייהע קליינע פירשטענטומען, ווי אין איטאליען און דייטשלאנד, און דער בערבערישער הויפטלינג סוליימאן האָט, בעת זיין קאמפף מיט די אראבער, חרוב געמאכט די שענסטע פאלאצען פון דער הויפטשטאָדט (קאָר-דאָווא). די אנגעזעהענסטע יודישע פאמיליעס פון דער שטאָדט האָבען דאן אויסגעוואנדערט קיין טאָלעדא, גראנאדא, סאראגאָסא, און צווישען זיי האָט זיך געפונען אויך דער יונגער אבן נרגלא, וועלכער האָט זיך בעזעצט אין דער בערבערישער האפענשטאָדט מאלאגא (אים קעניגרייך גראנאדא). דאָ האָט זיך שמואל ערנעהרט פון א קליינער קראָם, און דערביי פלייסיג שטודירט תלמוד און אנדערע למודים.

דערווייל האָט זיך געמאכט, אז דער וויזיר פון צווייטען גראנא-דישען קעניג, אבולקאזים איבן-אל-אריף, האָט געוואוינט נישט ווייט פון שמואל׳ס קראָם, און דערוויסענדיג זיך דורך א צופאל, אז שמואל בעזיצט גרויסע קענטעניסען, האָט ער איהם בעשטימט פאר זיין סעקרעטאר (1025). און אויף דעם פאָסטען איז שמואל נישט געבליבען: דער שטאאטסמאן האָט זיך גלייך איבערצייגט אין שמואל׳ס דיפלאָמאטישע פעהיגקייטען, און ער האָט איהם געמאכט פאר זיין נאָהנטסטען פריינד און יועץ, אָהן וועלכען ער האָט קיין זאך נישט געטאן. אזוי האָט שמואל נישט אָפיציעל ויד פאקטיש בעטייליגט אין

אַלע פראַגען פון דער מלוכה, און ווען איבן-אַלאַריף איז שטאַרק קראַנק געוואָרען, האָט ער דעם קעניג האַבוס געראַטען, ער זאָל איבערגעבען די גאַנצע הנהגה פון דער מלוכה דעם יודען שמואל אין די הענד. דאַן איז שמואל אָפיציעל בעשטימט געוואָרען פאַר אַ קאַטיב (שטאַאַטס-מיניסטער 1027), און דער געוועזענער תלמיד פון דעם בטלני'שען ר' חנוך האָט אָנגעהויבען שפּיעלען אַ בעדייטענדע ראָליע אין דעם פּאָליטישען לעבען פון דער פּירענעאישער האַלבאינזעל. נאַטירליך, האָבען זיך געפונען נישט ווייניג פאַנאַטישע מחמד'נער, וועלכע האָבען געקוקט מיט קנאה און פערדרוס אויף דעם אונגלויביגען; זיי זענען אָבער נישט אימשטאַנד געווען אונטערצוגראָבען דעם צוטרוי צו אוהם פון קעניג, ווי פון דער גאַנצער עהרליך-דענקענדער בעפעלקערונג. דער ערשטער, האַבוס, האָט זיך פון יאָהר צו יאָהר מעהר איבערצייגט אין שמואל'ס איבערגעגעבענקייט און דיפּלאָמאַטישער געשיקטקייט, און דערצו האָט שמואל אויך פערשטאַנען, ווי אַזוי זיך צו בעגעהן מיט זיין הערשער, כדי צו געווינען זיין ליעבע. ער האָט, למשל, פערפאַסט אַ לויב-ליעד אין זיעבען שפּראַכען לכבוד דעם קאַליף, און אַנטקעגען אַזאַ קינסטלערישען קאָמפּלימענט האָט קיין מחמד'נישער הערשער פון יענער עפּאָכע נישט געקענט ביישטעהן.

נאָכ'ן טויט פון קעניג האַבוס (1037) זענען אין גראַנאַדאַ ענטשטאַנען צוויי פּאַרטייען, וועלכע האָבען זיך גרופּירט אַרום די צוויי איבערגעבליעבענע פּרינצען: באַדיס און באַלקין. שמואל איז געשטאַנען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און אַזוי ווי באַדיס איז ווירקליך געבליעבען דער הערשער פון לאַנד, האָבען די אָנהענגער פון דעם צווייטען פּרינץ געמוזט אַנטלויפען. באַדיס האָט דאַן שמואל'ן נאָכמעהר דערהויבען און איהם געמאַכט פאַר'ן פאַקטישען הערשער פון גראַנאַדאַ. דאָס האָט ווידער אויפגעוועקט די קנאה פון געוויסע פערביטערטע מחמד'נער, און דאָס מאָל האָט שמואל'ן און דער גאַנצער יודישער קהלה און גראַנאַנדאַ ווירקליך געדראָהעט אַ גרויס געפאַהר. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דעם שקלאַפען-פירשט זאָהאַיר, מיט וועלכען דער בערבערישער פירשט פון גראַנאַנדע איז געווען פּאָליטיש פערבונדען, און איצט האָט געזאָלט געשלאָסען ווערן אַ נייער אָבמאַך צווישען איהם מיט באַדיס'ן. דאָ האָט זיך אָבער אַריינגעמישט זאָהאַיר'ס מיניסטער איבן-אַבאַס, וועלכער האָט נישט פערטראָגען די מאַכט פון דעם אונגלויביגען יודען, און ער האָט גענומען מיט פערשיעדענע אינטריגעס

פערמסר'ן שמואל'ן פאר זיין הערשער. דאס איז געווען א סיסטעמאטישער קאמפף, וואס איז געפיהרט געווארען גלייכצייטיג פון פערשידענע זייטען, און ווען דאס איז איהם נישט געלונגען, האט זאהאיר זיך אריינגעריסען מיט סאלדאטען אין דער גראנאדישער הויפטשטאדט און געפאדערט פשוט מיט געוואלט, צו דערווייטערן דעם אונגלויביגען פון זיין הויכען פאסטען. דאס האט זיך אבער אויך נישט איינגעגעבען: דער בערבערישער פירשט איז אויפגערייצט געווארען פון דער חוצפה און דער סוף איז געווען, אז זאהאיר'ס מחנה איז שרעקליך צוקלאפט געווארען. איבן אבאס אליין איז א געפאנגענער געבראכט געווארען קיין גראנאדא, וואו ער איז נאך עטליכע וואכען פון שווערע תפיסה-יסורים דערשטאכען געווארען, און שטואל מיט דער יודישער קהלה האבען טריאומפירט.

פון דאן אן האט זיך שמואל געפיהלט פעסט אויף זיין הויכען מלוכה-פאסטען, וואס איז געווען אין דער זעלביגער צייט אויך א מין נשיאות איבער די יודישע קהלות פון דער מלוכה. פאר דער יודישער וועלט האט שמואל געטראגען דעם טיטול נגיד, און דערצו האט ער געדיענט אלס הויפט-רב פאר אלע קהלות פון לאנד: ער איז געשטאנען בראש פון א ישיבה אין גראנאדא, וואו ער האט געלייענט תלמודישע לעקציעס פאר הונדערטער תלמידים, און אויסער דעם האט ער געהאט צו ענטפערן אויף אנפראגען וועגען אלערליי רעליגיעזע און יורידישע ספיקות. צו דעם אלעם איז ר' שמואל הנגיד געווען אויך איינער פון די בעדייטענדסטע העברעאישע דיכטער אין יענער עפאכע; ער האט פערפאסט א רייהע רעליגיעזע הימנען אונטערן נאמען „בן תהלים", א אפאריזמען-בוך אין דער פארם פון משלי („בן-משלי") און א זאמלונג פון פילאזאפישע בעטראכטונגען („בן קהלת").

אזוי האבען זיך אין שמואל'ן פעראייניגט תורה, חכמה און עשירות, און זיין נאמען האט זיך אין גיכען פונאנדערגעטראגען איבער אלע לענדער פון דער דיאספארא. דערצו איז שמואל אליין אויך געשטאנען אין א נאהנטער בריעפליכער פערבינדונג מיט די גרעסטע יודישע פערזענליכקייטען פון זיין דור, בעזונדער מיט ר' נסים בן יעקב אין קיירואן און ר' האי גאון אין פומבדיתא. דעם לעצטען האט ר' שמואל געגעבען א גרויסע מאטעריעלע שטיצע פאר זיין ישיבה, און נאך זיין (ר' האי'ס) טויט האט ער איהם געווידמעט א גרויסע עלעגיע, אין וועלכער עם ווערט בעקלאגט דער אונטערגאנג

פון דעם גרויסען גייסטיגען צענטער אין בבל.

דער מעלטיגער יודישער שטאאטסמאן איז נישט אבגעשטאנען פון זיין דור אויך בנוגע צו דעם שטודיום פון דער העברעאישער גראמא־טיק: ער האט אנגעשריבען גאנצע צוויי און צוואנציג חבורים איבער העברעאישע שפראך־פראגען. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל פאלעמישע ארויסטרעטונגען אנטקעגען דעם בעריהמטען טיעפען קענער פון דער העברעאישער שפראך יונה אבן גנאח, וועלכער האט אינ׳ם קולטור־לעבען פון שפאנישען יודענטום פערנומען כמעט נישט קיין קלענערן פלאץ פון ר׳ שמואל הנגיד.

דער דאזיגער אריגינעלער דענקער (מיט׳ן אראבישען נאמען: אבול־וואליד מערוואן איבן־גנאח; געב. 995, געשט. 1050) האט אויך געשטאמט פון קארדאווא, וואו ער האט געשטודירט מעדיצין אין דער הויך־שול פון קאליף אל־חכים; ער איז אבער ביי דעם געביעט נישט פערבליעבען און האט זיך איננאנצען איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפראך. בעת דעם אויפשטאנד אין יאהר 1013 האט יונה פערלאזען קארדאווא און זיך בעזעצט אין סאראגאסא (אין צפון שפאניען), וואו די יודישע בעפעלקערונג האט זיך נאך געהאלטען ביי די אלטע פארמען פון לעבען און געקוקט קרום אויף יעדער לעהרע, וואס האט נישט קיין דירעקטע שיכות צום תלמוד. דאס האט אבער אבן־גנאח׳ן נישט אבגעהאלטען פון זיין בע־ליעבטען שטודיום, און דא האט ער געשאפען זיין הויפט־ווערק, וואס ענטהאלט דעם סך הכל פון אלע זיינע פארשונגען און פון זיין גאנצען גייסטיגען לעבען. אין דעם ווערק האט יונה נישט בלויז בעשאפען דעם העברעאישען סינטאקס (גראמאטיק, לעהרע פון די ווארט־שרשים), נאר איהם אויך פאלשטענדיג פערענדיגט; דאס איז אבער נאך נישט אזוי וויכטיג, ווי די כללים, וואס ער האט געשאפען אויף צו פער־לייכטערן דאס פערשטעהן פון דער ביבעל. אויף דעם געביעט איז ער געווען דער איינציגער: קיינער פאר איהם האט נישט אזוי טיעף פער־שטאנען די קונסטווערק פון דער הייליגער ליטעראטור מיט אלע זייערע אידעאלע פיינקייטען, ווי יונה אבן גנאח, און נישט געקענט זיי אזוי געלונגען ווי ער בעלייכטען. יונה איז געווען דער ערשטער, וואס האט אויפגעהויבען די ביבעלפארשונג ביז צו דער מדרגה פון א זעלבסט־שטענדיגער וויסענשאפט, און אנשטאט די ביזהעריגע פלפול׳דיגע אויסטייטשונגען מיט די פערפלאנטערטע כונות און רמזים, האט ער

געלעהרנט צו פערשטעהן דעם איינפאכען און אין דער זעלביגער צייט אויך געטליך־טיעפען זין פון דער נבואה.

ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געווען, זענען אבן גנאח'ס דרייסטע שפראך־ און ביבעל־פארשונגען אונטערגעווארפען געווארען א שארפע קריטיק מצד דעם מעהר ארטאדאקסישען ר' שמואל הנגיד; אבן גנאח איז אבער נישט פערבליעבען די גאנצע צייט אין דער ראליע פון א בעפאלענעם — ער אליין האט זיך שפעטער געשטעלט אין א שארפער אפאזיציע אנטקעגען דעם דריטען גייסטיגען בעהערשער פון יענער עפאכע, ר' שלמה אבן גבירול, וועלכער האט געלעבט מיט איהם אין איין שטאדט.

מיט ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול (אראביש: אבו־איוב סולימאן איבן יאכיא; געב. 1021 געשט. 1050), האט דאס שפאנישע יודענטום בעקומען א אידעאלע ערשיינונג, וואס האט פארגעשטעלט מיט זיך א לעבעדיגע פערקערפערונג פונ'ם צארטעסטען ליריזם מיט א טיעף פארשענדען און זוכענדען געדאנק. געבוירען און ערצויגען אין מאלאגא, האט אבן גבירול זעהר יונג פערלוירען זיינע עלטערן און איז געבליעבען עלענד און פער'יתום'ט אויף גאט'ס וועלט. דאס האט ארויפגעלעגט אויף זיין געמיט דעם שטעמפעל פון טיעפען טרויער, און ער האט געקלאגט:

„איך בין דאס קינד מיט דעם געמיט פון א זקן.
מיין לייב וואנדערט אויף דר'ערד, און מיין גייסט שוועבט
אין די וואלקענס".

אין זיין זעכצעהנטען לעבענס־יאהר האט אבן־גבירול געשריעבען:

זעה איך לאכען, ווייגט מיין הארץ,
אויף מיין לעבען, וואס איז בעטריבט;
ס'מוז דער זעכצעניאהריגער, א פריינד, שטענדיג וויינען,
אנשטאט מיט דער יוגענד זיך צו פרעהען,
ווי די ליליע אין טאל!

דעמאלט האט אויף א קורצער צייט א שיין געטאן פאר'ן עלענדען יתום א ליכטיגער שטראהל אין דער געשטאלט פון א געוויסען יקותיאל חסאן, וועלכער האט פערנומען א אנגעזעהענעם ארט אין הויף פון דעם סאראגאסא'ער עמיר. דער געבילדעטער יודישער אריסטאקראט האט גענומען אונטער זיין שוץ דעם יונגען דיכטער און איהם פערטרעטען אי א פאטער, אי א הארציגען פריינד. דעם אונ־

גליקליכען אבן גבירול איז אָבער נישט בעשערט געווען, לאַנג צו געניעסען פון דעם גליק: זיין בעשיצער איז געפאַלען אלס קרבן פון א געוויסער פאָליטישער אינטריגע (1039). אָט דער טויט האָט אין אבן גבירול'ס הארץ אויפגעריסען גאַנצע שטראָמען פון טרויער און געוויין, און זיין קלאָג-ליעד פון איבער צוויי הונדערט שען געפאָרמטע פערזען איז אַן'אײביגע עהרען-מצבה פאַר דעם טראַגיש אומגעקומענעם, ווי פאַר'ן דיכטער.

„יקותיאל'ס לעבען איז פערגאַנגען

דאן זענען פערגענגליך אויך די הימלען!"

שרייט אוים דער פערביטערטער זינגער, און ער פערוואַנדעלט זיין פערזענליכען אומגליק אין א אומגליק פאַר דער גאַנצער יודישער אומה. מיט'ן דיכטער'ס מויל קלאָגט די יודישע מוטער, ציון: „ווער וועט מיך אונטערהאַלטען אין יאָהרען פון אונגליק, ווען מיינע שונאים וועלען זיך צונויפריידען און מיך בעפאַלען? ווער וועט איינהאַלטען די צורייצטע טיגערן, וואָס עפענען זייערע מיילער, כדי איינצושלינגען די איבערגעבליבענע בלאָנדזשענדע שעפעלעך?"...

זינט דעם אונגליק האָט זיך די טרויעריגע שטימונג שוין מעהר נישט אָבגעטאָן פון דער עמפפינדליכער דיכטער-נאַטור. דער אונגליקליכער האָט איצט אַלץ און אַלע געזעהען אין א גרוי-פינסטערער געשטאַלט און כסדר געקלאָגט איבער פערראַט, פערפאָלגונג און פרעמדקייט. דאָס האָט איהם פערשאַפט א סך שונאים אין דער העכערער יודישער געזעלשאַפט, און אין גיכען האָט ער אינגאַנצען געמוזט פערלאָזען סאַראַגאָסאַ (1045); דערפון איז ער נאָכמעהר אויפגערייצט געוואָרען, און זיינע קלאָג-ליעדער פון יענער צייט קלינגען, ווי א האַרצרייסענדער נויט-געשריי פון צאָרן און פערצווייפלונג. די פערביטערטקייט פון דעם אונגליקליכען יונגען דיכטער איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווייט, אַז ער האָט פעסט בעשלאָסען צו פערלאָזען גאַנץ שפאַניען און אויסוואַנדערן אין די מזרח-לענדער; ער האָט אָבער דעם בעשלוס נישט אויסגעפיהרט און געוואַנדערט פון אָרט צו אָרט אין די שפאַנישע פראָווינצען גופא. אין די וואַנדער-יאָהרען האָט ער זיך אָפטמאָל אָנגעשטויסען אָן דעם מעכטיגען ר' שמואל הנגיד, וועלכער האָט איהם געפרובט מקרב זיין און שטיצען; דער אונרוהיגער וואַנדערער האָט אויף אַזאַ אופן זיך געפיהלט פון איין זייט פערפליכטעט אנטקעגען זיין בעשיצער און האָט איהם דער-

פאר אבגעדאנקט מיט שענע לויב-לידער; פון דער צווייטער זייט אבער האט דער אלטער שטאאטסמאן און כלומר'שטער דיכטער נישט וועניג גערייצט אבן גבירול'ס שארפען גייסט און פיינעם געשמאק, און דאס האט ווידער ביי איהם ארויסגערופען ביימענדע סאטירישע עפיגראמען געגען דעם נגיד, פון וועלכע דער לעצטער האט זיך געפיהלט שארף אנגעגריפען.

אזוי האט דער עלענדער דיכטער פערבראכט דעם לעצטען טייל פון זיין לעבען, און אין גיכען האט דאס וואנדערן און הונגערן איננאנצען אונטערגעגראבען זיין שוואכען ארגאניזם: ער איז געשטארבען אין וואלענסיע אין דער עלטער פון אכט און דרייסיג יאהר.

די גייסטרייכע לירישע שאפונגען פון דעם יונגפערשטארבענעם דיכטער האבען אריינגעבראכט א נייעם לעבענס-שטראם אין דער העברעאישער פאעזיע. „גאט האט איהם געזאלבט — שרייבט וועגען ר' שלמה אבן גבירול דער שפעטערדיגער דיכטער אלחריזי — פאר א קעניג אין דער דיכטונגס-וועלט פון זיין פאלק, און ער האט געשאפען א שיר השירים. זיינע נאכפאלגער האבען זיך צוגעפאסט צו זיין געשמאק, און דער גייסט פון זיין מוזע רוהט אויף זיי". א גרויסער טייל פון זיינע לידער איז אריינגעגאנגען אין דעם שוהל-גאטעסדיענסט, און אויך דא צייכנען זיי זיך אויס פון אלע פיוטים פון די פריהערדיגע צייטען. „אין זיי הערט זיך דא די עהרפורכטיגע בעגייסטערונג פון דער מענשליכער נשמה, וואס רעדט זיך דורך מיט איהר בעשעפער און דא די ליידענשאפטליכע השתפכות הנפש פון דער דענקענדער יודישער אומה, וואס בעט זיך רחמים, זי זאל אונגעקעהרט ווערן אין דעם צוגעזאגטען לאנד".

„ביז ווען, א גאט, — שרייט אויס דער פערביטערטער דיכטער אין איינער פון זיינע שוהל-הימנעס — ביז ווען וועלן מיר אזוי קלאגען אויף די בעליידיגונגען, אויף דער לאנגיעהריגער פערקנעכטונג? י ש מ ע א ל (די מחמד'נער) איז געגליכען צו א לייב, און ע י ש ו (די קריסטליכע וועלט) צו א שפארבער: לאזט אונז איינער אב, נעהמט זיך גלייך צו אונז דער צווייטער". נאכדעם קומט פאר דער פאלגענדער דיאלאג צווישען גאט און דער כנסת ישראל: „פערלאזענע, אויפגעגעסענע, פארוואס וויינסטו? האסטו אנגעהויבען צווייפלען אין דעם, וועמען דו ערווארטסט? מיין אויסלייזונג איז אבגעלייגט און מיין פינסטערניש האט זיך פערצויגען. ווארט, אונגליקליכע, נאך עטוואס —

און איך וועל שיקען מיין אנזאגער, וועלכער וועט ריין מאכען פאר מיר דעם וועג, און אויפן בארג ציון וועל איך זאלבען מיין קעניג״.

אבן גבירול איז געווען נישט בלויז א דיכטער — זיין קאפ האט געארבייט אויך איבער די טיפסטע פראבלעמען פון וועלט און לעבען.

ער שרייבט: „ווי קען די חכמה איך פערלאזען,

ווען גאטס גייסט האט פערבונדען מיך מיט איהר;

ווי קען אויך זי מיך פערלאזען,

ווען זי איז מיין מוטער און איך איהר ליעבלינג״.

נאך אלס יונגעל כמעט האט אבן גבירול אויפגעשטעלט א גאנצען סיסטעם פון די געדאנקען, וואס בעשעפטיגען דעם מענשליכען גייסט. וואס איז דער העכסטער ציעל פון דעם מענשליכען זיין? וואו ליעגט דער מקור פון מענשען׳ס נשמה און וואו קומט זי אהין נאכ׳ן שיידען זיך פון גוף? ווי קען מען משיג זיין דעם העכסטען וועזען, פון וועלכען אונזער וועלט איז ענטשטאנען? אויף די און נאך אזעלכע מעטאפיזישע שאלות האט אבן גבירול געפרובט געבען אן׳ענטפער פריהער אין זיין בעריהמטער שוהל-הימנע, וואס איז בעקאנט אונטערן נאמען „כתר מלכות״, און דערנאך (אין א פיעל ברייטערן מאסשטאב) אין א בעזונדער אראביש-געשריבענעם ספר, וואס איז איבערזעצט געווארען אין העברעאיש אונטערן נאמען „מקור חיים״. דאס דאזיגע פילאזאפישע ווערק (מיט׳ן אראבישען נאמען: „איבער די אלגעמיינע שטאפען און דער אלגעמיינער פארם״ אדער „די אורזאכען״) האט אין די יודישע קרייזען קיין גרויסען אבקלאנג נישט געפונען. דערפאר האט מען זיך מיט אבן-גבירול׳ס סיסטעם שטארק פעראינטערעסירט אין די קרייזען פון די אראבישע און קריסטליכע סכאלאסטיקער. הונדערט יאהר נאך זיין ערשיינען, איז דאס ווערק, דורך א קריסטליכען גלח און א געשמד׳טען יודען, איבערגעזעצט געווארען אויף לאטין. דאן האבען די הויפטלעהרער פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק זיך געשטיצט אויף אבן גבירול׳ס נעא-פלאטאנישער טעאסאפיע און איהר בעגרינדעט, גארנישט וויסענדיג, אז דער אראבישער אויטאר פון דעם ווערק, אביצעבראן, איז נישט מעהר, ווי א פסעוודאנים פון דעם בעריהמטען יודישען ליריקער און דענקער.

אנ׳אנדער יודישער פילאזאף פון דער עפאכע, בחיי בן יוסף אבן פקודה, האט זיך אויסגעוועהלט א איינציגע צווייג פון דער-

פילאָזאָפיע: ער האָט געשאַפען אַ אָריגינעלען מאָראַל-טעאָלאָגישען סיסטעם פון יודענטום. בחיי האָט געשטרעבט צו פעראיינערליכען דאָס יודענטום, עס לעבעדיגער און הארציגער צו מאַכען; איהם זענען די אינוועניגסטע עטישע פליכטען, וועלכע ציהען זייער מקור פון דעם מענשליכען געוויסען, בעדייטענד וויכטיגער געוועזען פון די רעליגיעזע געזעצען און געבאָטען, און די לעצטע טיילען זיך, לויט זיין מיינונג, אויך אויף ריין-רעליגיעזע און רעליגיעז-צערעמאָניעלע, פון וועלכע די ערשטע שטעהען פיעל העכער. אָט די איינטהיילונג האָט געמוזט קלאָר און גענוי בעשטימט ווערן, כדי יעדער מענש זאָל שטענדיג וויסען, ווי ער דאַרף האַנדלען אין דער מינוט, אום „זיין דענקען, פיהלען און טאָן זאָלען זיין איינס מיט גאָט", און דאָס האָט ר׳ בחיי געגעבען אין זיין „חובת הלבבות" (די פליכטען פון הארצען). אין דעם ווערק (געשריבען לכתחילה אין אראַביש) בעלויכט דער הייסער פרעדיגער פון הויכער גייסטיגער ריינקייט די בעהאַלטענסטע קנייטשעלעך פון דער גלויבענדער מענשליכער נשמה, און פאָדערט פון יעדען יודען, ער זאָל וואָס מעהר רייניגען זיין נייסט און וואָס העכער איהם אויפהויבען — דורך פאַסטען, טראַכטען און זיך אָבזאָגען פון אַלע מענשליכע שוואַכקייטען און ליידענשאַפטען. ר׳ בחיי׳ס פילאָזאָפיע איז אויף אַזאַ אופן פיעל נעהנטער געוועזען צו דעם גייסט פון די יודישע מאמינים; דעריבער איז דער „חובת הלבבות" זעהר פאָפולער געוואָרען, און אין דעם משך פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען פרומע יודען (אפילו פרויען) הם געלייענט און פערהייליגט.

דאָס זענען געוועזען די בעדייטענדע צייט-חברים פון ר׳ שמואל הנגיד אין דער ערשטער העלפט פון עלפטען יאָהרהונדערט; מיט איהם האָט זיך אָבער די גדולה פון זיין הויז נישט אָבגעטאָן, און נאָך זיין טויט (1055) האָט דער זוהן אבו-הוסיין-יוסף (געב. 1031, געשט. 1066) איבערגענומען זיין טיטול און זיין פאָסטען אין הויף, האָטש ער איז נאָך זעהר יונג געוועזען. אי דער קעניג באַדיס, אי די יודישע קהלות פון גראַנאַדאַ — ביידע האָבען אָנערקענט דעם פיער-אונצוואַנציג-יעהריגען יוסף פאַר פעהיג צו פערטרעטען די פעראַנטוואָרטליכע פאָסטענס פון זיין גרויסען פאָטער, די פאָסטענס פון אַ וויזיר און אַ נגיד (אָדער הויפט-רב) איבער דאָס גראַנאַדישע יודענטום. דאָס האָט יוסף געהאַט צו פערדאַנקען דער גוטער ערציהונג,

וואס ער האט בעקומען; ער איז געווען געבילדעט אין יודישע, ווי אין אלגעמיינע למודים, און וויל זיינע אנגעבוירענע פעהיגקייטען און נייגונגען זענען אויך געווען געניג שטארק און סימפאטיש, האט ער זיך באלד ערווארבען די אכטונג פון דער יודישער, ווי פון דער אראבישער בעפעלקערונג.

ביי זיינע אלע גייסטיגע מעלות, האט אבער יוסף דאך געהאט א געוויסע שוואכע זייט, וואס האט איהם געשטעלט נידריגער פון פאטער: איהם האט געפעהלט דעם פאטער'ס בעשיידענהייט. ערצויגען אין לוקסוס און פראכט, האט יוסף געקוקט אויף זיך, ווי אויף א געבוירענעם הערשער, און דאס האט איהם אפט געמאכט פערגעסען, אז ער הערשט איבער א פ ר ע מ ד ע ן פ א ל ק פון אנ'אנדער גלויבען, וואס קען גאנץ לייכט אויפגערייצט ווערן. יוסף האט דעריבער איבערגעגעבען די מעהרסטע אמטען פון דער מלוכה אין יודישע הענד, און אין זיין בעציהונג צו די אונטערגעווארפענע האט ער זיך אויך ערלויבט צופיעל שטרענגקייטען. דאס האט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע שנאה מצד די הערשענדע קרייזע פון לאנד, די בערבערן.

עס האט זיך אנגעהויבען א פיינדליכע אגיטאציע געגען דעם יודישען וויזיר. דער אראבישער פאעט א ב ו = א י ס ח א ק א ל ע ל ו ו י ר י האט פערעפענטליכט א יודענפיינדליכען אויפרוף, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: זאג די סינגאדושיטען (די בערבערן), די מעכטיגע פון אונזער צייט, די לייבען פון מדבר: אייער הערשער האט געהאנדעלט פערברעכעריש, ער האט בעעהרט א אונגלויביגען. ער האט בעשטימט פאר א קאטיב א יודען, ווערהענד ער האט געקענט געפינען אזעלכען צווישען די גלויביגע. די יודען שפילען זיך מיט די לעכערליכסטע האפנונגען, קוקען אויף זיך, ווי אויף פריצים און בעהאנדלען שלעכט די גלויביגע. ווען איך בין אנגעקומען קיין גראנאדא האב איך בעמערקט, אז די גאנצע מאכט ליעגט ביי יודען אין די הענד, אז זיי האבען צוטיילט צווישען זיך די הויפטשטאדט מיט דער פראווינץ. איבעראל הערשט ווער ס'איז פון אט די פערשאלטענע"

די אויפגערייצטע בערבערן האבען שוין דאן נאר געזוכט עפעס א געלעגענהייט, זיך צוצושטעפען צום פערהאסטען „קאטיב", און

זועלכע געלעגענהייטען האבען זיך באלד געמאכט. עס איז פלוצלינג געשטארבען דער קרוין-פרינץ באלקין, האבען די בערבערן פערשפרייט קלאנגען, אז יוסף האט איהם פערגיפטעט; גראד האט זיך באדיס דאס מאל נישט צוגעהערט צו די קלאנגען, און געלאזען בעשטראפען די אמת'ע שולדיגע. א פאר יאהר נאכדעם איז יוסף געזעסען במנוחה; זיינע שונאים האבען אבער נישט גערוהט. דערווייל האט זיך געמאכט, אז צווישען די בערבערן מיט די אראבער איז פארגעקומען א שטאר־קער סכסוך, און דער קעניג באדיס האט בעשלאסען, צו בעפאלען די אראבער, ווען זיי וועלען זיך פערזאמלען אין דער מאשעע, און זיי אויסטויטען. אין דעם אקט האט דער יודישער שטאאטסמאן געזעהען א געפעהרליכען און פאלשען שריט, און ער האט אנגעווענדעט אלע מיטלען, אבצורעדען באדיס'ן פון דעם בעשלוס; און ווען ער האט געזעהען, אז דער הערשער וויל זיינ'ס דורכאוים אויספיהרען, האט ער געהיים געלאזען וויסען די אנגעזעהענע אראבער פון דער הויפטשטאדט, זיי זאלען פרייטאג נישט קומען אין מאשעע. דעם קעניג'ס פלאן איז נאכדעם, פערשטעהט זיך, דורכגעפאלען, און הגם ער האט דעם וויזיר נישט בעשטראפט עפענטליך, האט ער דאך געטראגען אויף איהם פון דעמאלט אן א כעס

דערפון האבען זיך די בערבערן דערוואוסט, און זיי האבען דאס באלד אויסגענוצט צו זייער צוועק. א קורצע צייט נאכדעם האט דער הערשער פון דער שכני'שער אלמעריע זיך אריינגעריסען מיט א שטארקען חיל אויף דעם גראנאדישען טעריטאריום, און די קלאנגען האבען גלייך אנגעוויזען אויף דעם יודישען וויזיר, ווי אויף דעם שולדיגען: ער האט גערופען דעם שונא אין לאנד, כדי איהם איבער־צוגעבען די גראנאדישע קרוין.

און דאס מאל האט זיך דער אויפטוי איינגעגעבען. עס האט אויסגעבראכען א אויפשטאנד נישט בלויז געגען יוסף'ן נאר געגען דער גאנצער יודישער בעפעלקערונג; דער ערשטער קרבן איז אבער געווען יוסף הנגיד: דער אויפגערייצטער מחמד'נישער המון האט זיך גלייך אוועקגעלאזען צום וויזיר'ס פאלאץ. דער צוטומעלטער יוסף האט זיך אפילו געפרובט בעהאלטען און פערמאסקירען; די צעווילדעטע מאסע האט איהם אבער געפונען, געטויט אויף אנ'אכזריות'דיגען אופן און אויפגעהאנגען אויף די טויערן פון שטאדט (1066). פון וויזיר'ס פאלאץ האט זיך דער המון אוועקגעלאזען צו די יודען פון שטאדט

און אויסגעטויט ביז פופצעהן הונדערט יודישע משפחות. די איבריגע
— צווישען זיי אויך יוסף׳ס ווהן און אלמנה — זענען אנטלאפען;
בעת דעם שרעקליכען פאגראם איז צורויבט און פערניכטעט געוואָרען
אויך יוסף׳ס רייכע ביבליאטעק, און פון זיין גאנצען פערמעגען אין
אלגעמיין איז קיין זכר נישט געבליבען.

די דאָזיגע ערשטע יודענפערפאלגונג אויף דער פירענעאישער
האלב־אינזעל זינט דער הערשאפט פון איסלאם האט שטארק פונאנ־
דערגעטרייסעלט דאס לעבען פון די יודישע קהלות אין גאנץ שפאניען,
אבער נאר אויף א קורצער צייט. די קעניגען אדער עמירען פון די
איבריגע פראווינצען האבען, ווי ביז אהער, ווייטער אויך נישט אויפגע־
הערט אנצופערטרויען יודען די פעראנטווארטליכסטע פאסטענס אין
זייערע מלוכות. אזעלכע פאסטענס האבען פערנומען יוסף אבן־מינאש
אין הויף פון סעווילישען קעניג אלמוטאדיד, און איין יוד מיט׳ן
נאמען אבו־פאדל־חסדאי אין הויף פון דעם סאראגאסא׳ער הערשער
אלמוקטאדיר. אבו־פאדל האט זיך שטארק בערירהמט געמאכט אויך
אלס אראבישער דיכטער, און ווי עס בעשטימט איינער פון די
שפעטערדיגע אראבישע היסטאריקער האט ער אנגענומען דעם איסלאם,
זענענדיג שטערבליך פערליבט אין א מחמד׳ניש מערעל.

דער ביישפיעל פון די מחמד׳נישע הויפען האט געווירקט אויך
אויף די קריסטליכע הערשער. אויך זיי האבען אנגעהויבען צו עקס־
פלאטירען די יודישע דיפלאמאטישע און אדמיניסטראטארישע פעהיג־
קייטען, בעשטימענדיג יודען אויף הויכע מלוכה־פאסטענס. די שפאנישע
יודען האבען אויף אזא אופן גארנישט געליטען די ערשטע צייט פון
די נצחונות פון די קריסטליכע חילות; זיי האבען זיך געפיהלט און
שפאניען אונטער דער הערשאפט פון קרייץ נישט ערגער, ווי אונטער
דער הערשאפט פון דער האלבער לבנה (איסלאם). א בעדייטונג פאר
די יודען פון מערב איירָאפא האבען געהאט ערשט די שפעטערדיגע
גרויסע נצחונות פון דער קריסטליכער מאכט איבער די לענדער פונ׳ם
מחמד׳נישען שפאניען, און דער ערשטער קרייץ־צוג געגען די מחמד׳נער
פון די מורח־לענדער.

דער ערשטער געוואלטיגער צוזאמענשטויס צווישען דעם קרייץ
מיט דער האלבער לבנה אויף דעם באדען פון דער פירענעאישער
האלב־אינזעל איז ארויסגערופען געווארען פון דעם העלדישען און ווייט־
זיכטיגען אלפאנס VI, וועלכער האט פערשטאנען אויסצונוצען די

צושפּליטערונג פון דער מחמדנישער אימפּעריע, אום אויסצושפּרייטען זיין הערשאפט פון קאסטיליען אין צפון ביז ארויף אין דרום. כדי גיכער דורכצופיהרען דעם פארגעזעהענעם פּלאן פון אבנעהמען ביי די מחמד׳נער צוריק דאס אמאליגע וועסטגאטישע לאנד, איז פאר דעם קאסטילישען קעניג געווען נויטיג, צו שטיצען מיט אלע מעגליכקייטען די רייבונגען און ארומרייסענישען צווישען די קליינע מחמדנישע פירשטענטומען, און דערצו האט ער געמוזט האבען געשיקטע דיפּלאמאטען מיט פיעלזייטיגע קענטענישען. האט א דיפּלאמאטישער שליח געוואלט עפּעס אויפטאן אדער דערגעהן אינ׳ם הויף פון א מהמד׳נישען הערשער, האט ער געמוזט נישט בלויז בעזיצען גוט די אראבישע שפּראך, נאר אויך זיך צופּאסען צו דעם גייסטרייכען און פערפיינערטען טאן, וואס האט דא געהערשט, און מענשען מיט אזעלכע אייגענשאפטען האבען זיך געפונען גאנץ וועניג אין די דעמאלטיגע קריסטליכע לענדער. די איינציגע, וואס זענען געווען ווי צוגעפּאסט פאר אזעלכע פּאסטענס, זענען געבליבען די יודען, און דער ווייטזיכטיגער קאסטילישער קעניג האט דאס גוט פערשטאנען. אלפאנס האט בעשטימט זיין געוועזענעם לייבארצט, דעם יודען עמרם בן יצחק אבן-שלביב, אלס דיפּלאמאט פון קאסטילישען הויף און אויך אלס פערטרויליכען יועץ אדער סעקרעטאר; צו דעם דיפּלאמאט איז צוגעקומען א צווייטער יוד, צידעלוס, וועלכער איז געווארען דער אינטימסטער פריינד פון קעניג, און אויסער אט די אויסגעצייכענטע, אפיציעלע בעאמטע האט אלפאנס בכלל גלייכבערעכטיגט די יודען פון זיין מלוכה.

די קאסטילישע בעפעלקערונג האט גאנץ רוהיג געקוקט אויף דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, און האט זיך פאקטיש בעצויגען גאנץ פריינדליך און טאלעראנט צו די האנדעלס-פעהיגע און געשיקטע יודען; די בעשיצער פון דער הייליגער קירך האבען אבער אין דער גאנצער צייט גארנישט פערגעסען פון זייער אמאליגען פינסטערן פאנאטיזם, און דער פויפּסט גרעגאר VII האט שארף פּראטעסטירט געגען דעם קעניג׳ס ליבעראליזם. ער, דער מעכטיגסטער פון די מעכטיגע, פאר וועמען מלכים און פעלקער זענען אין שטויב געלעגען, האט נישט געקענט פערטראגען דעם שאטען פון מנוחה און כבוד, וואס די שוואכסטע פון די שוואכע, די יודען, האבען געהאט אין א קריסטליך לאנד. ביי איהם אין די אויגען איז די יודישע גלייב-

בערעכטיגונג באַלד פערוואַנדעלט געוואָרען אין יודישער הערשאַפט. און ער שרייַבט אוים אַ צובייַזערטער אין זייַן בריעף צום קעניג: „אונטערוואַרפען קריסטען דער יודישער הערשאַפט אָדער צווינגען קריסטען, זיך אונטערצוגעבען יודישע ריכטער — הייסט עס דען נישט דערניעדריגען די געטליכע קירך און דערהויבען דעם שטן'ס שוהל! קריסטוס'עס פייַנד גוטס טאָן, הייסט קריסטוס'ן אַליין פעראַכטען“ (1080).

צום גליק פון די קאַסטילישע יודען איז אַלפאָנס געווען מעהר קעניג, ווי קירכען-בעשיצער, און די אינטערעסען פון זייַנע פאָליטישע אונטערנעהמונגען זענען איהם נעהנטער געווען, ווי די אינטערעסען פון דער קירך. ער האָט זיך דעריבער נישט גערעכענט מיט דער אַזהרה פון פּויפּסט און נישט געענדערט די לאַגע פון די יודישע בירגער. און באַלד האָבען איהם זייַנע יודישע יועצים אָבגעדיענט און נישט ווענינ טובות געטאָן; זיי האָבען אַלפאָנס'ן געהאָלפען זיך פערבינדען מיט דעם סעווילישען קעניג אַלמוטאַמעד-איבן-אַבאַנד, און דאָס האָט איהם גענעבען די מעגליכקייַט אָבצונעהמען פון די מחמר'נער די אַלטע שטאָדט טאָלעדאָ (1085), וואָס איז, ווי אַמאָל, ווידער געוואָרען די הויפּטשטאָדט פון דער קריסטליכער קאַסטיליען.

מיט טאָלעדאָ אַליין האָט זיך אָבער אַלפאָנס נישט בעפריעדיגט — איהם האָט זיך געוואָלט רוקען אַלץ ווייַטער צו דרום און בעקומען אין זייַנע הענד אויך דעם טעריטאָריום פון סעווילא מיט דער מעכטיגער קאָרדאָווא. צו דעם צוועק האָט ער איצט איבער געוואָלט געמוזט אַרייַנציהען אין אַ קריעג דעם זעלביגען סעווילישען קעניג, וואָס האָט איהם געהאָלפען בעזיעגען טאָלעדאָ. און דאָ האָט איהם ווידער געדיענט דער יודישער דיפּלאָמאַט. פינף הונדערט קריסטליכע רייַטער האָבען בעגלייַט דעם יודישען שליח פונ'ם קאַסטילישען הערשער, יצחק אבן-שלביב, וועלכער האָט געדאַרפט מיט זייַן חוצפה'דיגער האַלטונג אויפרייצען דעם סעווילישען קעניג און איהם אַרויסרופען צום קאַמפף. און אבן-שלביב האָט זייַן מיסיע עהרליך ערפילט: ער האָט אויף אַזוי פיעל אויפגערייַצט אַלמוטאַמעד'ן, אַז יענער האָט איהם געלאָזען טויטען און אויפהענגען אויף די טויערן פון שטאָדט און די בעגלייַטער — אייַנשליעסען אין געפענגעניש.

אויף אַזאַ אופן האָט אַלפאָנס זייַן ציעל דערגרייַכט, און דער קריעג צווישען איהם מיט אַלמוטאַמעד'ן איז געוואָרען אונפערמייַדליך; דער לעצטער האָט אָבער אויך נישט געשוויגען. ער האָט זיך

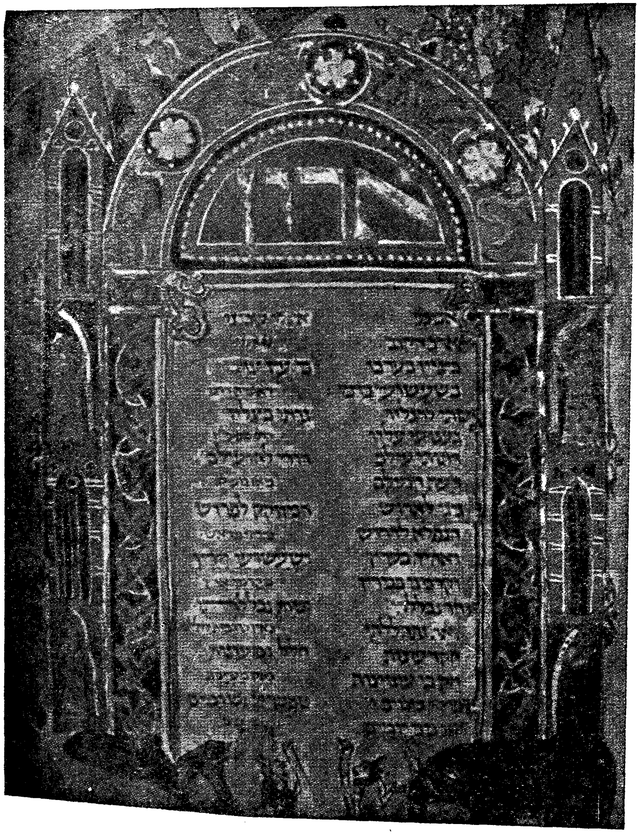

צוויי זייטען פון אַ אילומינירטען מחזור—אַ כתב-יד פון 1272
(געפינט זיך אין רש״י׳ס בית-מדרש אין וואָרמס)

פערבונדען מיט די איבריגע מחמד'נישע פירשטען, וועלכע האבען צוזאמען גערופען צו הילף דעם בערימטען אפריקאנישען קריעגס-העלד יוסוף איבן-טעשופין, דעם אנפיהרער פון די אלמאראווידען. דאס קריסטענטום און דער איסלאם זענען איצט געשטאנען מיט צוויי גרויסע מחנות איינער געגען אנדערן, גרייט צו קעמפפען אויף לעבען און טויט פאר דער הערשאפט איבער דעם אמאליגען וועסטגאטישען טעריטאריום, און אין ביידע מחנות האבען זיך געפונען צו כוויזענדער זיהן פונ'ם פאלק ישראל: פון איין זייט יודען קעמפפער פאר'ן קרייץ, און פון דער צווייטער — יודישע סאלדאטען אונטער דער פאהן פון איסלאם.

ווי ס'איז צו גלויבען, איז אלפאנס אין דער לעצטער מינוט אביסל אבהענדיג געווארען, און ער האט זיך געפרובט אבנארען די מחמד'נישע אנפיהרער, פארלעגענדיג זיי, אבצוהאלטען די ענטשיידענדע שלאכט ביז מאנטאג, כדי עס זאלען, כלומרשט, נישט דארפען מחלל זיין: די מחמד'נישע סאלדאטען דעם פרייטאג, די יודישע — דעם שבת, און די קריסטליכע — דעם זונטאג. דאס האט זיך איהם אבער נישט איינגעגעבען, און בעפאלענדיג דער מחמד'נישער מחנה פרייטאג, האט ער זי געפונען גרייט און קריעגספארטיג. עס האט זיך דאן פונאנדערגעפלאקערט די היסטארישע שלאכט ביי סאלאקא (1086), וואס האט זיך געענדיגט מיט דעם פאלשטענדיגען נצחון פון איסלאם: אלפאנס האט זיך קוים געראטעוועט מיט עטליכע ריטער.

אט דער נצחון האט אבער די אראבישע פירשטען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל קיינע נוצען נישט געבראכט — זיי זענען איצט ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען. נאטירליך, זענען דערביי פארגעקומען בלוטיגע מלחמות, וואס האבען חרוב געמאכט נישט ווייניג שטעדט, און יודען האבען דערפון שטארק געליטען; ספעציעל אלס יודען אבער, האט די נייע הערשאפט זיי קיין שלעכטס נישט געבראכט. די אלמאראווידישע הערשער האבען זיך ביסליכווייז צוגעפאסט צו די טראדיציעס פון לאנד און אין גיכען בעגעגענט מען ווידער יודען אלס לייב-ארצטען, דיפלאמאטען און הויכע מלוכה-פיהרער.

ביי די אלע איבערקעהרענישען און פאליטישע אויפטרייסלענישען האט זיך פונדעסטוועגען נישט אבגעשטעלט די אינטענסיווע טעטיגקייט

פון אויסגעוועהלטע גייסטער אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור. דערביי זענען נאר די מעהר וועלטליכע פארשונגען (פילאזאפיע, שפראך-לעהרע) אבגעטרעטען עטוואס אין הינטערגרונד, און דעם ערשטען פלאץ האט פערנומען דער שטודיום פון תלמוד.

דער בעריהמטעסטער צווישען די תלמוד-פארשער פון דער עפאכע איז געוועזען ר׳ י צ ח ק א ל פ ס י (געב. 1013, געשט. 1103). א געבוירענער אין דער אפריקאנישער שטאדט פעץ (אדער פאס), האט ר׳ יצחק בעקומען זיין ערשטע תלמודישע ערציהונג אין קיירואן, אין דער בעריהמטער ישיבה פון נסים און חננאל. דא האט דער שארף- און טיעפזיניגער תלמיד אליינטיג אויסגעפארשט דעם גרויסען בנין פון דער יודישער געזעצגעבונג, און די פרוכט פון דעם שטודיום איז געווען א קאלאסאלע זאמלונג פון ה ל כ ו ת, וואס האט מיט דער צייט בעקומען דעם נאמען ק ל י י נ ע ר ת ל מ ו ד. דאס איז א מין פערקירצונג פון דער פערוויקעלטער תלמודישער דיאלעקטיק, מיט אנגעגעבענע בעשטימטע מסקנות פון די בעהאנדעלטע געזעצען, וואס איז זעהר פערשפרייט געווארען אין די תלמודיש-אקאדעמישע קרייזען.

קיין שפאניען איז דער געניאלער תלמודיסט געקומען, ווי אן׳אנטלאפענער עמיגראנט, אין יאהר 1088 און נאכדעם ווי ער האט פערבראכט געוויסע צייטען אין קארדאווא און אין גראנאדא, האט ער זיך בעזעצט אלס רב אין לוצענא און דא געגרינדעט זיין ישיבה. אונטער דער צייט איז פארגעקומען א שטארקע מחלוקת צווישען איהם און ר׳ י צ ח ק א ב ן א ל ב א ל י א, איינער פון די אנגעזעהענסטע פערזענליכקייטען אין דרום שפאניען, וואס האט פערנומען א גרויסען פלאץ אין הויף פון דעם קארדאווא׳שען הערשער און פערפאסט בעדייטענדע תלמודישע און אסטראנאמישע ווערק. די פאלעמיק איז געווען א פערביטערטע פון ביידע זייטען און האט זיך געצויגען ביז די לעצטע מינוטען פון אבן אלבאליא׳ס לעבען; געענדיגט האט זי זיך אבער זעהר ריהרענד. דער שטארבענדער אלבאליא האט צוגערופען זיין זיבעצעהן-יעהריגען זוהן און געזאגט צו איהם: געה צו ר׳ י צ ח ק א ב ן א ל פ ס י און זאג איהם, אז איך געה אריבער פון דער וועלט אויף י ע נ ע ר; איך האב איהם מוחל געווען אלע הארטע ווערטער, וואס ער האט גערעדט און געשריבען געגען מיר, און בעט פון איהם, ער זאל אויך אזוי טאן און דיך לעהרנען. און דו שטעה פאר איהם און פאלג איהם — ער וועט דיר גוטס טאן און ערציהען״.

און ברוך (דער זוהן) האט געטאן, ווי דער פאטער האט איהם אנגעזאגט; ער איז אוועק צו ר׳ יצחק אלפסי, וועלכער האט איהם מיט טרערען געהאלזט און געזאגט: „איך וועל דיין פאטער זיין און דו מיין זוהן״. פון דעמאלט אן איז ברוך אלבאליא פערבליבען אין דער ישיבה פון דעם לוצענא׳ער גאון, און ער מיט ר׳ יוסף אבן מיגאש זיינען געוועזען זיינע נאכפאלגער אין דער זעלביגער ישיבה.

אין דער צייט, ווען דאס יודישע שפאניען איז אזוי רייך געוועזען אין בעריהמטע, שעפערישע פערזענליכקייטען, איז די גייסטיגע לאגע פון יודען אין פראנקרייך און דייטשלאנד געוועזען נישט זעהר געהויבען. אין דער אטמאספערע פון דעם ארומיגען קריסטענטום האבען זיך די יודישע גייסטער נישט געקענט ענטוויקלען; די איינציגע גייסטיגע בעשעפטיגונג איז דא דעריבער געוועזען דער שטודיום פון תלמוד, און דאס אויך נאך א שום אויסדריק פון שאפענדער גרויסקייט.

אין דייטשלאנד איז לאטרינגען געוועזען דאס קלאסישע לאנד פון דער תלמודישער לעהרע, און די „חכמי לותר״ (לאטרינגען) האבען געגאלטען פאר בעדייטענדע אויטאריטעטען. דאס זענען געוועזען אין דער צייט ר׳ יצחק הלוי אין ווארמס, ר׳ יעקב בן יקיר אין מיינץ און ר׳ יצחק בן יהודה — אלע תלמידים פון דעם גרויסען ר׳ גרשום מאור הגולה. פראנקרייך האט אין דעם משך פון א לאנגער צייט כמעט קיין איינציגען בעדייטענדען געזעצלעהרער נישט ארויסגעגעבען. עס איז געוועזען נאר איין מנשה בן חלבא פון דער שטאדט לעמאן, וועלכער האט מחבר געוועזען א פירוש אויף תנ״ך, — איז ער אויך אין גיכען פערגעסען געווארען.

די ערשטע גרויסע פערזענליכקייט, וואס פראנקרייך האט געבוירען און דייטשלאנד ערצויגען, איז געוועזען ר׳ שלמה יצחקי, וועלכער איז ביז היינטיגען טאג בעקאנט אין דער גאנצער יודישער וועלט אונטערן נאמען רש״י (1040 — 1105). ר׳ שלמה יצחקי איז געבוירען געווארען אין צפון פראנקרייך, אין דער שטאדט טרוא (שאמפאן), אין דעם זעלביגען יאהר, ווען עס איז געשטארבען דער גרויסער ר׳ גרשום, און זיין ערשטע ערציהונג האט ער בעקומען אין די ישיבות פון מיינץ, ווארמס און שפייער. אין די ישיבות האט ער פערבראכט ביז ער איז אלט געווארען פינף און צוואנציג יאהר, „הונגערענדיג, אבגעריסען און מיט א יאך פון א פאמיליע אויף די פלייצעס״

(ווי ער אליין דערצעהלט). דאן האט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין זיין געבורטסשטאדט, וואו ער איז בעשטימט געווארען פאר א רב, און אין גיכען האט זיך דער נאמען פון דעם יונגען יצחקי פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון גאנץ דייטשלאנד און פראנקרייך. פון אומעטום האט מען זיך אנגעהויבען ווענדען מיט שאלות צו דעם אנערקענטען תלמודישען אויטאריטעט, און זיין ישיבה אין טרוא איז פערפולט געווארען מיט הונדערטער תלמידים פון די וויטסטע קהלות, פאר וועלכע דער גרויסער פ ר ש ן (ערקלערער, קאמענטאטאר) האט געלייענט לעקציעס פון תלמוד און תנ"ך.

די גרויסקייט פון דעם טרואנישען ראש־ישיבה איז אבער איבערגעוואקסען נישט בלויז די גרענעצען פון דעם לאנד, אין וועלכען ער האט געלעבט, נאר אויך די גרענעצען פון זיין צייט. רש"י איז געווען דער ערשטער, וואס האט קלאר און איינפאך ע ר ק ל ע ר ט, פ ע ר ט ײ ט ש ט די פערוויקעלטע קאזואיסטיק פון תלמוד, און איהם אויף אזא אופן צוגענגליך געמאכט פאר אלע. זיין געשריבענער פ י ר ו ש אויף דעם גרעסטען טייל פון בבלישען תלמוד ערקלערט קורץ און דייטליך די טערמינאלאגיע, ווי בכלל דעם גאנצען געדאנקען־גאנג פון די תלמודישע געזעצלעהרער, און דער אנפאנגער, ווי דער טיעפער תלמודישער למדן — ביידע טרינקען גלייך פון דעם קוואל. רש"י האט פערשטאנען די קונסט, ווי אזוי דורכזיכטיג צו מאכען דעם טעקסט פון תלמוד, אריינצודרינגען אין דער נשמה פון לעזער און מיט איין געלונגענעם אויסדריק אדער איין געלונגענער ווענדונג צו בעזייטיגען אלע מעגליכע מיספערשטענדנישען, פראגען און ספיקות. אויב דער תלמוד האט זיך דערהאלטען ביי יודען ביז היינטיגען טאג, אויב אט די פערוויקעלטע ריזען־ענציקלאפעדיע איז אימשטאנד געווען אריינצודרינגען אין חדרים פאר פינף־זעקס־יעהריגע קינדער, — איז עס בלויז רש"י'ס פערדיענסט, „אהן זיין פירוש וואלט דער בבלישער תלמוד שוין לאנג פערגעסען געווארען". די געשריבענע עקזעמפלארען פון רשי"ם פירוש זענען גלייך פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קהלות (אונטערן נאמען ק א נ ט ר ע ס) און ווען ס'איז אויפגעקומען די דרוקעריי־קונסט האט מען איהם אנגעהויבען צו דרוקען פאראלעל מיט'ן טעקסט פון תלמוד.

אויסער דעם פירוש אויף תלמוד, האט רש"י אנגעשריבען א פירוש אויף גאנץ תנ"ך, און אויך דא איז ער צוגענגליך, פשוט און קלאר. ער פערטייטשט דעם געוועהנליכען זין פון די הייליגע ווערטער, און

ניט דערבײַ אָפּט צו די הלכי׳שע אויסטײַטשונג פון פּסוק אָדער די אגדי׳שע דרשה, וואָס בעציהט זיך אויף איהם. דאָס האָט דעם פּירוש אויך זעהר פאָלקסטימליך געמאַכט, און ביז דער לעצטער צײַט ווערט קיין חומש אָדער נביא נישט געדרוקט „אָהן רש״י“.

אַ דאַנק רש״ים ישיבה איז די פראַנצויזישע שאמפּאַן-פּראָווינץ געוואָרען אַ נעסט פאַר דער יודישער געזעצלעהרע, און אויב שפּאַניען האָט ביז אהער אַליין פרעטענדירט אויף בבל׳ס ירושה, האָט זי עס פון איצט אָן געמוזט טײלען מיט פראַנקרײַך.

גאָרנישט אויפגעמאָן פאַר דער יודישער קולטור האָבען די יודען אין איטאַליען. זייערע תלמודישע לעהרער האָבען זיי בסדר אויסגעשריבען פון דער פרעמד, און דער איינציגער איטאַליענישער יוד פון יענער צײַט, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ שפור אין דער יודישער ליטעראַטור, איז ר׳ נתן בן יחיאל פון רוים. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט אַ תלמודישען לעקסיקאָן, אונטערן נאָמען ע ר ו ך (1002).

אין יענער צײַט האָבען זיך אָנגעהויבען אַרויסרוקען די יודען פון מזרח-אייראָפּאַ. אין בעהמען, מעהרען און פּוילען האָבען זיך געפונען יודישע קבוצים נאָך פון פאַר׳ן צעהנטען יאָהרהונדערט, און אין יאָהר 990 האָט שוין איינער פון די קריסטליכע גדולים געקלאָגט אויף דעם אונגליק, וואָס די יודען אין פּראָג האַלטען ביי זיך קריסטליכע שקלאַפען. יודען האָבען דאָ, ווי ס׳איז צו גלויבען, געלעבט זעהר רײַך, און אַ געוויסע מעהרישע פירשטין פון יענער צײַט זאָגט עדות אויף די יודען פון דאָרף ווישעגראַד, נעבען פּראָג, אַז „זיי זענען אָנגעשטאָפּט מיט זילבער און גאָלד“.

אין דער נײַעגרינדעטער פּוילישער מלוכה, נעמליך אין דער דעמאָלדיגער הויפּטשטאָדט ג נ ע ז ע ן, האָבען די יודען אויך געמענגט האַלטען קריסטליכע שקלאַפען, און די קריסטליכע הערשער האָבען זיי דאָס אַ לאַנגע צײַט נישט פערוועהרט.

די דאָזיגע מזרח-אייראָפּעאישע יודען האָבען קיין שום אָנטייל נישט גענומען אין דער אויפבויאונג פון דעם יודישען קולטור-בנין, און ערשט אין צוועלפטען יאָהרהונדערט הויבט מען אָן ווען נישט מען צו בעגעגנען נעמען פון תלמודישע געלעהרטע אין די סלאַווישע לענדער. עס איז זאָגאַר שווער צו ענטשיידען, צי די יודען אין מזרח-אייראָפּאַ שטאַמען פון די מערב-לענדער, אָדער זיי האָבען אהער איינגעוואַנדערט אין פערשידענע צײַטען פון דרום-רוסלאַנד.

פֿירטעס קאַפּיטעל

דער ערשטער קרייץ-צוג

מיט דער ענדע פֿון עלפֿטען יאָהרהונדערט הויבט זיך אָן אַ נייַער פּאוזע אין די בעציהונגען צווישען קריסטענטום און איסלאַם, — אַ פּאוזע, וואָס האָט איינגעשריבען נישט איין בלוטיגען בלאַט אין דער יודישער געשיכטע. פּעטער פֿון אַמיען, דער בעגייסטערטער וואַנדערער־נזיר, מיט זיינע וועה־קלאָגען איבער די צרות פֿון די קריסטליכע עולי רגל (פּילינגרימען, פֿוסגעהער צום הייליגען קבר אין ירושלים), האָט צונויפגעזאַמעלט אַרום זיך אַלע שיכטען פֿון דער קריסטליכער וועלט. פֿעאָדאַלען, ריטער, שטאָדט־איינוואוינער און פּויערן, — אַלע האָבען זיך פֿעראייניגט צו דעם צוועק פֿון געהן אויף ירושלים און אויסלייזען דעם הייליגען קבר פֿון דער הערשאַפֿט פֿון די אונגלויביגע. פֿערשיעדענע אינסטינקטען האָבען זיך דאָ פֿונאַנדערגעשפּיעלט: די אַלגעמיינע רעליגיעזע בעגייסטערונג, דער עהרגייץ פֿון די קריגערישראָמאַנטישע ריטער, די ווילדע לײַדענשאַפֿטען פֿון פֿערברעכערישע נאַטורען, און צו דעם אויך געוויסע פּאָליטישע שטרעבונגען, וואָס האָבען אַ גאַנץ קליינע שייכות געהאַט צו גאָט און דער קירך.

פֿאַר יודען איז אָט די בעוועגונג געקומען כמעט אונערוואַרטעט. ווי האָט זיך ביז דער צייט גראָד נישט שלעכט געלעבט אין דייטשלאַנד: זיי האָבען געפֿיהרט פֿערשיעדענע מסחרים און אפֿילו געענט בעזיצען גרויסע אונבעוועגליכע נחלאות. ווען דער בישאָף הוזמאַן פֿון שפּייער האָט געוואָלט פֿערגרעסערן די בעדייטונג פֿון אַ

געוויסען דערבײַאיגען ישוב, האט ער נישט געפונען קיין אַנדער
מיטעל, ווי לאָזען זיך דארט בעזעצען יודען. דערבײַ האט ער די
לעצטע געגעבען אַ פאָלשטענדיגע זעלבסט־פערוואלטונג, און אפילו דאס
רעכט צו האלטען קריסטליכע שקלאַפען (1084). נאטירליך, האט זיך
דער הייליגער געלאָזען גוט בעצאָהלען פון דער יודישער קהלה פאַר די
געשענקטע זכיות (דרײַ מיט אַ האלבען פונט גאָלד יעהרליך), און
ווײַל די געשריבענע פריווילעגיעס האבען קיין גרויסע בעדײַטונג נישט
געהאט נעגען דעם צאָרן פון קריסטליכען המון, האט דער בישאָף
אָבגעזונדערט איינגאנצען דעם יודישען ישוב, אָבגעבענדיג די יודען אַ
אָבגעצוימטען, פערשלאָסענעם קווארטאל (געטאָ).

בײַ אזאַ גײַסטיגער אָבגעשלאָסענקײַט פון ד״ר ארומיגער וועלט
און אין אזא רעליגיעזער אטמאָספערע בכלל, איז גאנץ לײַכט געווען
דער יודישער פאַנטאַזיע, זיך פונאנדערצושפּילען. עס האבען זיך
געפונען מקובלים־הייליגע, וואס האבען אויסגערעכענט, אַז משיח מוז
קומען אין די יאָהרען צווישען 1096 און 1104, און די דײַטשע יודען,
וואס האבען ערשט מיט אַ יאָהר פריהער (1095) בעקומען פון היינריך
IV אַ דיפּלאָם מיט בעדײַטענדע חסדים און זכיות, זענען פול געווען מיט
די ליכטיגסטע האָפנונגען. באַלד האבען זיי אָבער אַ שרעקליכען קלאַפּ
געקריגען, און אַנשטאָט צו פערנעהמען די געטליכע קלאַנגען פונ׳ם
שופר של משיח, האבען זיי פּלוצלינג דערהערט דעם ווילדען געשרײַ
פון די פערשכור׳טע קרײַץ־טרעגער: „די יודען ד׳אַבען אונזער משיח
געקרייציגט, זאָלען זיי־זשע אונזער גלויבען אָננעהמען אָדער
שטאַרבען!“

דאס איז געווען אַ צוזאַמענגעלאָפענער, צעווילדעטער ערב רב
פון פראַנצויזישע, דײַטשע, ענגלישע, לאָטרינגישע און פלאַנדרישע פראַ-
חיגצען, וואס האט פאַר אַלעמען געדאַרפט שלאָגען און רויבען.
אין נאָמען פון דעם הייליגען ציעל זענען דערווײַל אין די מחנות גופא
אָבגעטאָן געוואָרען די גרעסטע שענדליכקײַטען — דאס איז שוין געווי-
דיגט געוואָרען אויפ׳ן חשבון פון דער קומענדיגער מחילה וסליחה,
וואס איז פאָראויס בעשטימט געווען פאַר אַלע אָנטײַלנעהמער פון
דעם קרײַץ־צוג. דערצו איז גענוג געווען דער ערפינדערישער אויפטו,
אַז די יודען זענען אויך אונגלויביגע, אום דער הייליגע ציעל זאָל
זיך אָנהויבען שוין דאָ, אין די דײַטשע און פראַנצויזישע שטעדט,
וואו ס׳האבען זיך געפונען גרויסע יודישע ישובים.

די ערשטע קרבנות פון דעם הייליגען צוג זענען געווען די יודען פון דעם שטעדטיל רואן: די, וואס האבען זיך נישט געוואלט אבשמד'ען זענען גלייך דערהרג'עט געווארען. עס האט געזאלט אויף אזא אופן ווערן ווי א מין חוב פאר יעדען קרייץ־פאהרער, צו האבען אויף די קליידער נישט בלויז א רויטען־קרייץ, נאר אויך פלעקען פון יודיש בלוט; פון דעסטוועגען האט זיך די אנפיהרער'ס פארט ווי ס'איז איינגעגעבען, אבצוהאלטען פון ווייטערדיגע יודישע שחיטות אין פראנקרייך. וואס ווייטער זענען אבער די בלוטיגע אינסטינקטען אלץ מעהר צוקאכט געווארען, און ווען די ערשטע שארען זענען אנגעקומען אין די געגענדען פון רהיין, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען ארום זיך טויט, שרעקען און רויב.

די שרעק פאר דער בלוטיגער מחנה איז געווען אזוי גרויס, אז אין טריער האבען עטליכע מוטערס אליין דערשטאכען זייערע קינדער, און צעהנדליגער האבען זיך אריינגעווארפען אין אבגרונד פון מאזעל; די איבריגע האבען געפרובט בעטען שוץ ביי דעם ארטיגען בישאף עגילבערט; ער האט אבער נישט געוואלט ראטעווען זייערע לייבער פריהער, איידער זיי וועלן אליין נישט ראטעווען זייערע נשמות. אין שפייער האט די יודישע קהלה זיך פריהער פערזארגט און אויסגעפועל'ט — פאר גוט געלד — ביים ארטיגען בישאף א פעסטע שמירה; די אנגעקומענע מחנה האט זיך דאן בענוגענט מיט צעהן צופעליג געטראפענע יודען, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט שמד'ען, און זענען געטוט געווארען (ח' איר, 1096).

פון שפייער האט זיך די מחנה אוועקגעלאזען קיין ווארמס. דא האבען נאר די אנגעזעהענע און רייכע יודען בעקומען א שוץ פון ארטיגען בישאף; די איבריגע האבען זיך אין אנהויב געפרובט אליין פערטיידיגען מיט וואפען אין די הענד; זיי זענען אבער באלד בעזיעגט געווארען פון די אונצעהליגע שארען, און מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען זיך פון לעבען געשיידט. דא זענען אויך פארגעקומען סצענעס פון מוטער'ס, וואס האבען זייערע קינדער מיט מעסערס געקוילעט, אום זיי נישט איבערצוגעבען אין די הענד פון די „הייליגע ברידער". די לעצטע האבען אין דער צייט גערויבט, געצונדען, חרוב געמאכט יודיש האב און גוטס און נישט געשוינט אפילו די ספרי תורות (כ"ג איר).

דאס האט געדויערט זיבען טאג; דאן איז געקומען די רייהע

צו די „בעשיצטע״ יורען, וואס האבען זיך געפונען אין בישאף׳ס פאלאץ. דער הייליגער „בעשיצער״ האט ערקלערט ווי צונויפגעשטיקטע יורען, אז ער קען זיי לענגער נישט האלטען און זיי מוזען זיך שמ־ ד׳ען; די אנגעזעהנסטע צווישען זיי האבען דאן געבעטען א קורצע צייט אויף א ישוב הדעת, און ווען די אונגעדולדיגע „ברידער״ האבען ענד־ ליך אויפגעעפענט די טהיר פון זייער חדר, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א הויפען מתים — די אונגליקליכע האבען זיך איינער דעם אנדערן אויסגעקוילעט. איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט׳ן געוויסען האבען נאר געצעהלטע, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך שמחה כהן, א יונגעל נאך, וואס די קעמפפער פאר דער גרויסער ליבע האבען שוין געהאט געטויט זיין פאטער און זיינע זיבען ברידער. ער האט זיך געלאזען פיהרען אין דער קירך און אין דעם אויגענבליק, ווען מ׳האט איהם דערלאנגט דאס הייליגע בילד, האט ער ארויסגעצויגען א מעסער פון אונטער׳ן קלייד און דערשטאכען דעם בישאפ׳ס א קרוב. נאטירליך, איז ער שוין קיין לעבעדיגער פון „גאט׳ס הויז״ נישט ארוים; דער המון האט איהם גלייך אויף שטיקער צוריסען. די אומ־ געקומענע האבען אפילו צו קבורה נישט געקענט קומען, און ערשט ווען די „ברידער״ האבען פערלאזען די שטאדט, זענען די קדושים (איבער אכט הונדערט) געבראכט געווארען צו זייער הייליגער רוה.

אין מיינץ איז פארגעקומען דאס אייגענע, וואס אין ווארמס. דא איז די מחנה געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון גראף עמעריך, א קרוב פון ערצבישאף רוטהארד; דער לעצטער האט איינגערעדט די יורען, זיי זאלען איבערגעהן צו איהם אין פאלאץ, וואו ער וועט זיי בעשיצען. אזוי האט ער צונויפגעזאמעלט ביז דרייצעהן הונדערט יודישע נפשות, פון וועלכע ער האט דערוויילּ אוועקגענומען זייער גאנץ פער־ מעגען, און ווען די צובושעוועטע מחנה איז צוגעקומען צו די טויערן פון פאלאץ, האט ער געהייסען די יורען זיך אליין בעשיצען. געוועהנ־ ליך, זענען די הייליגע באלד געווען איבערוועניג, און דא האט זיך ווידער איבערגעחזר׳ט דאס בעקאנטע בילד: פערהייליגט גאט׳ס נאמען און געפאלען פון אייגענעם ארער פון גוי׳שען מעסער. נאך דער „בעשיצונג״ זענען דרייצעהן הונדערט קערפער׳ס פון יודישע מערטירער ארויסגעפיהרט געווארען פון פאלאץ, און אין דער צייט האט זיך דער הייליגער בעשיצער געטיילט מיט׳ן רויב: אבגעגעבען דעם גראף זיין חלק. אין אנאנדער ווינקעל האט דער בישאף געהאט בעהאלטען נאך

װעלכע יודען — װאהרשײנליך די רײכסטע — זענען זײ אויך דערנאך געפונען און געטויט געװארען.

געשמד'ט האבען זיך דא אויך נאר יחידים. צװישען די לעצטע זענען געװעזען א געװיסער אוריה און א געװיסער יצחק מיט זײנע צװײ טעכטער, װעלכע האבען פאר דער פשרה שרעקליך בעצאהלט: אין צװײ טאג ארום האט יצחק גע'שחט'ען זײנע צװײ טעכטער, און אונטערצינדענדיג די שוהל, האט ער מיט אוריה'ן זיך ארײנגעװארפען אין די פלאמען. בײ דער שרפה איז פערברענט געװארען א גרויסער טײל פון שטאדט.

אונטער דער צײט האט זיך אנאנדער מהנה, אונטער דער אנפיהרונג פון הערמאן ציממערמאן זיך געלאזען אויף קעלן, װאו ס'האט זיך געפונען די עלטסטע יודישע קהלה אין דײטשלאנד. דא זענען די בירגער פיעל מענשליכער געװעזען, און זײ האבען די יודישע אײנװאוינער ארײנגענומען צו זיך, אזוי, אז װען די בלוטדורשטיגע קריעגער האבען זיך ארײנגעריסען אין די יודישע הײזער, האבען זײ דארט קײן לעבעדיגען נפש נישט געפונען. דעם גאנצען װאוט און צארן האבען די „ברידער" דאן אויסגעגאסען אויף די יודישע ספרים, װעלכע זײ האבען צוריסען און מיט די פיס געטרעטען. כדי צו בעשיצען די אונגליקליכע אויך אויף װײטער, האט דער מענשענ־פרײנדליכער בישאף הערמאן III זײ שטילערהײד ארויסבעזארגט פון שטאדט און בעהאלטען אין זײנע ארומיגע שטעדטליך און דערפער. דא האבען די אונגליקליכע פערבראכט גאנצע דרײ װאכען אין פאסטען און גאט־בעטען; „די טויערן פון הימעל זענען אבער פערשלאסען געװעזען", און די קרײץ־טרעגער האבען זײ אויך דא געפונען און געטויט. די בעהאלטענע האבען שוין איצט גארנישט געװארט אויף קײן הילף: זײ האבען זיך אלײן איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס. א געלעהרטער זקן, מיט'ן נאמען ר' שמואל בן יחיאל, האט זיך אװעקגעשטעלט נעבען טײך און מיט א מעסער גע'שחט'ען זײן שענעם קרעפטיגען זוהן, װעלכער האט געענטפערט „אמן!" אויפ'ן פאטערס ברכה; דערנאך האט דער אלטער איבערגעגעבען דעם מעסער דעם שוהל־שמש, װעלכער האט אויף דעם זעלביגען אופן איהם גע'שחט'ען, און אין דער צײט האט זיך צום הימעל געטראגען א הילכענדער „שמע ישראל" פון די ארומיגע יודען, װעלכע האבען זיך איבערגעגעבען די חװאליעס פון טײך (יוני 1096).

פון די רהיין-ברענגעס האבען די קרייץ-טרעגער זיך אוועקגעלאזען צו די ברענגעס פון דונאי, און דא האבען זיך איבער'געחזר'ט די אלע שוידערהאפטע סצענעס. אזוי ווי דער בעהמישער פירשט איז גראד געווען פערנומען אין א מלחמה מיט פוילען, האט קיינער נישט געשטערט די באנדעס אין זייערע בלוטיגע רציחות, און אין פראג האבען זיי איבער געוואלט אויסגעשמד'ט מאסען יודען. דער פראגער בישאף האט זיך אפילו ערנסט אנגענומען פאר יודען און געפרובט ווייכער מאכען די מערדערישע הערצער מיט שארפען מוסר; די לעצטע האבען אבער זייער קריסטענטום בעסער פערשטאנען, ווי דער גוטהארציגער בישאף.

אזוי זענען פון די קרייצפאהרער אויסגעטויט געווארען אין די רהיין-געגענדען אליין ביז צוועלף טויזענד יודען, נישט רעכנענדיג די גייסטיג דערשלאגענע — די משומדים. די לעצטע האבען זיך, איבריגענס, כמעט אלע אומגעקעהרט צוריק צום יודענטום גלייך נאכדעם, ווי די בלוטיגע באנדע האט פערלאזען דאס לאנד. דאס האבען די פעראונגליקטע געטאן מיט דער ערלויבניש פון קייזער היינריך IV, וועלכער האט זיך אונטער דער צייט אומגעקעהרט קיין דייטשלאנד, און ארויסגעוויזען א שטארקע אונצופרידענהייט מיט די מעשים פון די בלוטיגע קרייץ-טרעגער. היינריך האט פאר דער הנחה, וואס ער האט געשענקט די געשמד'טע יודען, בעקומען א שארפען אויסרייד פון פויפסט קלעמענס III, ער האט זיך אבער דערמיט נישט גערעכענט, און די אנוסים זענען אונגעשטערט צוריק אריבער צום יודישען גלויבען. דער זעלביגער הערשער האט זיך אפילו געפרובט נוקם זיין אן די מעהר-אפיציעלע יודישע פייניגער, און ער האט געלאזען פערפיהרען א פראצעס נעגען דעם ערצבישאף פון מיינץ רוטהארד, פאר זיינע פערברעכערישע מעשים בעת דער יודישער „בעשיצונג".

א גאנץ אנדער גורל האבען געהאט די יודען פון בעהמען. דא האבען די אנוסים אויך געוואלט וואס גיכער אראבווארפען פון זיך די מאסקע פון קריסטענטום, און מורא האבענדיג צו פערבלייבען אין לאנד, האבען זיי צונויפגענומען זייער האב און גוטס און זיך מכין געווען אויסצעוואנדערן קיין פוילין און קיין אונגארן. דערווייל האט זיך דער פירשט פון לאנד, ווראטיסלאוו, אומגעקעהרט פון זיין קריגסצוג, און ווען ער האט זיך דערוואוסט, אז די יודען פיהרען ארויס

פון דער מלוכה זייער פערמעגען, האט ער גלייך צושטעלט סאלראטען אין אלע יודישע הייזער. דערנאך האט א פערטרעטער פון פירשט צונויפגערופען די פארשטעהער פון די קהלות און זיי ערקלערט אין פירשט'ס נאמען, אז אלץ וואס זיי בעזיצען, געהערט צו איהם, און זיי האבען קיין רעכט נישט, דאס אוועקצונעהמען.

„פון ירושלים'ס אוצרות, — האט זיי דעם פירשט'ס שליח מסביר געווען — פון ירושלים'ס אוצרות האט איהר קיין בעהמען גארנישט מיטגעבראכט. דורך וועספאסיאנ'ען בעזיעגט און פאר א שפאטביליגען פרייז פערקויפט, זענט איהר צושטרייט געווארען איבערן גאנצען ערד-קוגעל. נאקעט זענט איהר, אלזא, אהער געקומען, און נאקעט קענט איהר זיך פון דאנען ארויסקלויבען. וואס ס'געהערט צו אייער אבפאל פון דער קירך — זאל זיך דער בישאף קאזמא מיט אייך דער-פאר רעכנען". געגען אזא לאגיק האבען די יודען, פערשטעהט זיך, גארנישט געהאט צו ענטפערן, און די גזירה איז אויסגעפיהרט געווא-רען מיט איהר גאנצער אכזריות. די בעהמישע יודען זענען פון קאפ ביז די פיס בערויבט געווארען, — מ'האט זיי איבערגעלאזען נאר אזוי פיעל, וויפיעל זיי האבען געדארפט צו שטילען דעם הונגער די ערשטע פאר שעה (1098).

נאך א ערגערן גורל האט געהאט די יודישע קהלה אין ירושלים. ווען די צעווילדעטע קרייצפאהרער האבען נאך פיעל מיה און מפלות ענדליך איינגענומען די הייליגע שטאדט (1099), האבען זיי, ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געווען, פערברענט לעבעדיגער-הייד אלע יודען און קאראימער, וואס האבען זיך דארט געפונען.

אזוי האט זיך געענדיגט דאס עלפטע יאהרהונדערט פאר די צושטרייטע זיהן פון דעם יודישען פאלק. דאס יודענטום איז דערשלא-גען, געפייניגט און בעליידיגט געווארען, און די נאכוועהען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק האבען זיך געצויגען נאך א סך צעהנדליגער יאהרען. נאטירליך, האבען די צרות געווירקט אויף דער שטימונג און אויף דער גאנצער וועלט-אנשויאונג פון די געפייניגטע; די יודען אין די לענדער פון קרייץ-צוג זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך, האבען זיך שטארקער פערטיעפט אין די אלטע קוועלן פון דעם יודישען גלויבען, און דאס גאנצע לעבען זייערס איז אזוי ווי

פֿערצויגען געװאָרען מיט אַ פֿינסטערן נעבעל. *) בעזונדער שטאַרק האָבען זיך די יודען פֿון יענער צייט אַריינגעטאָן אין׳ם שטודיום פֿון תּלמוד. די שאַרפֿזיניג־טיעפֿע דיאַלעקטיק פֿון דעם געטליכען תּלמוד איז געװאָרען דער באַלזאַם פֿאַר די טיעפֿע װאונדען, װאָס די בלוטיגע אונמענשען האָבען איבערגעלאָזען אין׳ם לייב פֿון די יודישע קהלות אין דער רהיין־געגענד; געפּייניגט אין דערהיים און בעליידיגט אין גאַס, האָט דער יוד זיך איינגעשלאָסען אין די פֿיער װענט פֿון בית המדרש, װאו ער האָט אונגעשטערט געקענט װעבען זיינע אַלטע חלומות און פֿערזינקען אין דער פֿאַנטאַסטישער תּלמוד־װעלט.

אויך דאָ אָבער האָט דאָס יודענטום געהאַט איבערצוטראָגען שטאַרקע אבידות אין יענער שרעקליכער צייט. אין יאָהר 1103 איז געשטאָרבען דער בעריהמטער ר׳ יצחק אלפסי, װעלכער האָט בעגרינדעט און פֿערטיעפֿט דעם שטודיום פֿון דער הלכה, און מיט צוויי יאָהר שפּעטער (1105) איז געשטאָרבען אויך דער פּאָפּולערער גרויסער מפורש ר׳ שלמה יצחקי (רש״י). דעם ערשטען האָבען די גרויסע יודישע דיכטער (ר׳ משה אבן עזרא, ר׳ יהודה הלוי און נ. א.) בעװיינט אין שענע גערייםטע פֿערזען; דערפֿאַר האָט דעם צווייטען דאָס פֿאָלק אַליין בעקרוינט מיט אַ גאַנצער רייהע לעגענדעס, װאָס האָבען געשילדערט זיין געבורט, זיין לעבען און זיין טויט. לויט דער ערשטער לעגענדע איז רשי׳ס געבורט פֿערבונדען געװעזען מיט דעם פֿאָלגענדען פֿאַקט: ר׳ שלמה׳ס פֿאָטער, ר׳ יצחק, האָט געהאַט אַ טייערן בריליאַנט, װאָס די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען איהם שטאַרק געװאָלט אָבקויפֿען, כדי איינצופֿאַסען אין דעם בילד פֿון דער הייליגער יונגפֿרוי. ר׳ יצחק האָט אָבער דעם שטיין נישט געװאָלט פֿערקויפֿען צו אַזאַ צװעק, און װען די גלחים האָבען איהם שטאַרק צוגעדריקט, האָט ער דעם בריליאַנט אַריינגעװאָרפֿען אין ים. דאַן איז אַרויס אַ בת־קול אין ר׳ יצחק׳ס ישיבה, װאָס האָט אָנגעזאָגט: „ביי יצחק׳ן װעט געבוירען װערן אַ זוהן, װאָס װעט װי אַ בריליאַנט בעלייכטען די יודישע אויגען אין דער חכמה פֿון תּלמוד״. אַנאַנדער

*) פֿון יענער צייט איז פֿערבליעבען אַ גרויסע צאָהל האַרצרייסענדע פּיוטים, עלעגיעס און סליחות, װאָס װערן נאָך ביז הײַנטיגען טאָג געזאָגט בײַם דאַװענען אין די טרויער־טעג.

לעגענדע דערצעהלט, אז דער העלדישער פלאטאנדישער אנפיהרער פון די פראנצויזישע קרייץ־פאהרער, גאטפריעד פון בוליאן, איז געקומען צום היילינגען רש״י פרעגען, ווי ס׳וועט זיך ענדיגען דער קרייץ־צוג, און רש״י האט איהם געענטפערט: „דו וועסט איינגעהמען ירושלים און הערשען דארט דריי טאג. אויפ׳ן פירטען — וועלן דיך די ישמעאלים (מחמד׳נער) פון דארטען ארויסטרייבען און דו וועסט קומען אהער צוריק מיט דריי פערד״.

פינפטעס קאפיטעל

יודען אין שפאניען אונטער די אלמאראווידען

די הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען האט די לאגע פון די דרום-שפאנישע יודען נישט פערערגערט. דער צווייטער אלמא-ראווידישער הערשער אלי (1106—1143) האט יודען איבערגע-געבען די ארענדע פון אלע מלוכה-שטייערן און אויסער דעם האבען זיך ביי איהם און הויף אויך געפונען פיעל יודען, אלס הויכע מלוכה-בעאמטע. אלס לייב-ארצט פון דעם הערשער האט געדיענט דער יוד אבן-איוב-סאלאמאן-איבן-אלמואלעם, וועלכער האט געטראגען אויך דעם טיטול נשיא און וויזיר. דעם לעצטען טיטול האט געטראגען אויך א צווייטער יודישער ארצט און דיכטער אבולהאסאן אברהם בן מאיר איבן-קאמניאל פון סאראגאסא, וועלכען די גרעסטע דיכטער פון יענער צייט האבען געווידמעט זעהר הארציגע לויב-לידער פאר זיינע צדקות און אנדערע מעשים טובים. „ער איז — זאגט איין דיכטער וועגען איבן-קאמניאל — פאר זיין פאלק א בעשיצער און א העלפער; ער רוהט אין שפאניען און זיין ליעבע גרייכט ביז בבל און מצרים".

בעריהמט און בעזונגען איז אין יענער צייט געוועזען נאך א יודישער נשיא מיט'ן נאמען שלמה איבן-פרוסאל. ער איז, ווי ס'שיינט, געקומען קיין שפאניען אלס שליח פון א געוויסען קריסטליכען הויף, און בעת דער גרויסער שלאכט ביי אוקלעס איז ער גע'הרגעט געווארען (1108). א הויכע שטעלע אין הויף פון איינעם פון די

מחמר׳נישע פירשטען האט פערנומען אויך דער אסטראנאמישער שריפט-שטעלער אברהם בן חייא אלבאר׳געלאני (געב. 1065, געשט. 1136); ער איז געווען א מין פאליציי-מיניסטער (זאכיב אס סכארטא) און האט אויך געהאט דעם טיטול נשיא. אלס געלעהרנטער אסטראנאם האט אברהם זיך אפט מתוכח געווען מיט די מחמר׳נישע גייסטליכע און זיי אויפגעוויעזען די ריכטיגקייט פון דעם יודישען קאלענדאר-סיסטעם.

פון די תלמודישע געלעהרטע איז אין יענער צייט דער בערימהמסטער געווען ר׳ יוסף בן מאיר אבן-מיגאש, דער בעסטער תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי. נאכ׳ן טויט פון דעם לעצטען, איז ר׳ יוסף אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה אין לוצענא, וואס איז געווען דעמאלט כמעט דער איינציגער תלמודישער צענטער פאר גאנץ שפאניען.

אזוי האט דאס שפאנישע יודענטום אין דעם יאהרהונדערט אויך קאנצענטרירט אין זיך בעדייטענדע פערטרעטער פון די פערשיעדענסטע יודישע און אלגעמיינע געביעטען; אמשטארקסטען אבער האט זיך דא אויסגעבילדעט די העברעאישע פאעזיע, און באלד האט זי אויך נייע ריעזיגע קרעפטען ארויסגעגעבען, וואס האבען פערשטאנען צו שפיעלען אויף די צארטסטע סטרונעס פון דער פאלקס-נשמה, און ארויסצוציהען פון זיי די שענסטע קלאנגען. עס איז ענטשטאנען א גאנצע פלעיאדע פון רייך בעגאבטע דיכטערישע נאטורען, צווישען וועלכע ס׳האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט שלמה אבן צאקבל, יהודה אבן גיאת, ר׳ משה אבן עזרא און ר׳ יהודה הלוי.

דער ערשטער, אבן צאקבל, איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון דעם אראבישען מאקאמען-דיכטער הארירי און ער האט אנגעשריבען א סאטירישען ראמאן אין העברעאיש, אונטערן נאמען תחכמוני. דער העלד פון דעם ראמאן, אשר בן יהודה, דערצעהלט אין גערייםטער פראזא אלץ, וואס ער האט איבערגעלעבט אין דעם משך פון א גאנצער רייהע יאהרען: ווי דאס לעבען האט אוהם כסדר פערפיהרט און גענארט מיט פערשיעדענע אילוזיעס. אין דעם ראמאן איז בעזונדער צו בעוואונדערן די אונגעוועהנליכע שפראכליכע לייכטקייט און פליסיגקייט, וואס דער דיכטער וויזט ארויס ביים שילדערן געהייםע לעבענס-עפיזאדען.

רחל שאַליט — יהודה הלוי

(אַ צייכנונג צו היינריך היינעס „די העברעאישע
מעלאָדיען פון יהודה הלוי״)

בעדײַטענד נײַסטרײַכער און פּאָעטישער פון אבן־צאקבל'ן איז געווען ר' משה אבן עזרא (געב. 1070, געשט. 1139). ער איז געווען איינער פון די פיער ברידער פון דער פאמיליע אבן־עזרא אין גראנאדא, וואס האט אנגעהערט צו דער העכסטער יודישער אריסטאקראטיע. „מ'האט דערקענט אָן דער איידעלקייט — שרייבט א כראָניקער פון יענער צייט — פון די פיער פירשטליכע זיהן אונטערן נאמען אבן עזרא, אז אין זייערע אָדערן פליסט בלוט פון דוד המלך'ס הויזגעזינד און זיי שטאמען פון אלטען אדעל". פון די פיער ברידער איז משה (אבו הארון משה) געווען דער בעדײַטענדסטער — זײַן נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער העבראישער ליטעראטור.

אינטערעסאנט איז די לעבענס־געשיכטע פון דעם אריסטאקראטישען דיכטער. ער האט זיך אין דער יוגענד ליידענשאפטליך פערליעבט אין א טאָכטער פון איינעם פון זיינע ברידער, וועלכע האט איהם אויך געליעבט; איהר פאטער האט אבער פאר קיין פאל נישט געוואָלט מסכים זיין אויף דער פערבינדונג. דער פערביטערטער משה האט דאן פערלאָזען זײַן פאטער'ס הויז און זײַן געבורטס־שטאָדט, און געוואנדערט דאס גאנצע לעבען איבער פּאָרטוגאל און קאסטיליען, טראָגענדיג אין הארצען דאס פערהערליכטע בילד פון דער יוגענד־געליעבטער. אין די וואנדער־יאהרען האט דער פערוואָגעלטער דיכטער נישט ווייניג געליטען. דאס האט זײַן געמיט פערביטערט, און ווי זײַן פארגענגער בן גבירול, האט ער אויך געקלאָגט איבער פערראט און פאלשקייט, איבער די גרויזאמקייטען פון לעבען און איבער דער מענשליכער שלעכטסקייט; משה אבן עזרא איז אָבער געווען נישט אזוי ליריש־צארט און נישט אזוי פּאָעטיש־אויסגעהאלטען, ווי זײַן פארגענגער פון מאלאגא (אבן גבירול), און פון זײַן פעדער האָבען זיך פון צייט צו צייט ארויסגעריסען אויך הייטערע, לעבענס־לוסטיגע ליעדער. זײַן ליעדער־זאמלונג אונטערן נאמען „תרשיש" ענטהאלט הונדערטער לויב־געזאנגען, ליעדער פון ווײַן און געזאנג, פרייד און ליעבע, לעבענס־לוסטיגקייט און פויגעל־כאָרען, און דערבײַ אויך טרויער־ליעדער איבער די פערשידענסטע שלעכטע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען. אויסער דער זאמלונג, האט אבן עזרא אָנגעשריעבען נאָך דריי־הונדערט געלעגענהייטס־ליעדער (געזאמעלט אין איין דיוואן) און ביז צוויי הונדערט פיוטים און סליחות, וועלכע זענען אריינגענומען געווארען אין די ימים נוראים'דיגע שוהל־תפילות פון די ספרדישע יודען

ר׳ משה אבן עזרא האָט אָנגעשריבען אויך צוויי פּראָזאאישע ווערק אין אראביש: איינס איבער רעטאָריק און דיכטקונסט, וואָס איז גלייכצייטיג אַ מין געשיכטע פון דער שפּאניש־יודישער פּאָעזיע, און דאָס צווייטע — בעקאנט אין העברעאיש אונטערן נאָמען „ערוגת הבושם״ — איבער פראגען פון מאָראל און פילאָזאָפיע.

גרעסער פון ר׳ משה אבן עזרא און אויך פון אלע העברעאישע דיכטער פאר איהם איז געווען אבול־חסאן יהודה בן שמואל הלוי פון אלט־קאסטיליען, אָדער ווי ער ווערט פּשוט גערופען: ר׳ יהודה הלוי. דאָס איז געווען אַ אויסגעוועהלטער, פון גאָט געקוש־טער לירישער דיכטער, וועלכער האָט מיט זיינע בעצויבערנדע לידער פערטונקעלט אלץ, וואָס איז געשאפען געוואָרען אין דער העברעאישער שפּראך, זינט די נבואה האָט זיך אָבגעשטאָן פון יודען.

געבוירען אין טאָלעדאָ אין יאָהר 1085, האָט הלוי זעהר יונג אויסגעוואנדערט אין דרום־שפּאניען, וואו ער האָט געלערנט תלמוד (אין דער ישיבה פון ר׳ יצחק אלפסי) און אנדערע למודים. דאָ האָט ער זיך אויך בעפריינדעט מיט דער אריסטאָקראטישער פאמיליע אבן עזרא, און בעזונדער מיט דעם עלטערן ר׳ משה אבן עזרא, וועל־כער האָט דער ערשטער ענטדעקט דעם אונגעוועהנליכען טאַלאַנט פונ׳ם יונגען קאסטיליער און איהם בעגייסטערט געלויבט. אין דעם פריאָר פון זיין לעבען האָט יהודה אויך, ווי זיין עלטערער פריינד, איבערגע־לעבט דעם פערשכורנ׳דען צויבער פון דער ליבע, און זיינע לידער פון דער צייט קענען גערעכענט ווערען פאר קלאסישע מוסטערן פון ליבעס־פּאָעזיע. דאָ פיהלט זיך די מאָס און די זיכערהייט פון אַ עכ־טער קינסטלער־נאטור — יעדעס וואָרט אָטעמט מיט אינערליכען גלוט, מיט אַ רייכער דיכטער־פאנטאזיע און אין יעדען ליעד שפּיגעלט זיך אָב די שענע דרום־נאטור מיט איהרע פערחלומ׳טע הימלען, גרינע פעלדער און בלויע וואסערן.

בעשעפטיגט האָט זיך ר׳ יהודה הלוי מיט מעדיצין, און אין טאָלעדאָ, וואו ער האָט זיך אין ניכען אומגעקעהרט, איז ער בעריהמט געווען אלס גוטער ארצט; די מעדיצינישע פּראקטיק איז אָבער דעם דיכטער נישט צום הארצען געווען — ער האָט זיין גאנצען שאפענדען גייסט פערוועגדעט פאר דער פּאָעזיע און פאר דער ערפאָרשונג פון יודענטום. די עמפּפינדליכע נאטור פון דעם יונגען דיכטער האָט זיך אָבגערופען אויף אלע ערשיינונגען פון וועלט און לעבען, און יעדע

נאטירליכע אדער מענשליכע שענקײט האט אויפגערודערט די סטרונעס פון זײן צארטער נשמה. שענהײט פון פרויען, צדקה און מעשים טובים, די חתונה פון א גוטען פרײנד, מאלערישע לאנדשאפטען, די מוזיק פון די ברויזענדע ים-חוואליעס, — אלץ בעגײסטערט דעם יונגען זינגער און רײסט ארויס פון זײן ברוסט זיסע, קלינגענדע הימנעס. אין דעם אלעם האט זיך אבער נאך נישט אבגעשפיגעלט דאס אמת-אינערליכע, אײגענטימליכע פון דעם דיכטער'ס נשמה. די עכטע גרויסקײט פון ר' יהודה הלוי אלס דיכטער װײזט זיך ארויס ערשט אין זײנע נאציאנאלע ליעדער, —אין די ליעדער, װאו ער בעזינגט די פערגאנגענהײט און צוקונפט פון דער יודישער אומה, װאו ער בעקלאגט די איצטיגע קנעכטשאפט פון דעם אמאליגען בן מלך, װאו ער דריקט אויס די יודישע האפנונג און פערצװײפלונג, די הערליכע ליכטיגקײט פון די יודישע חלומות און די פינסטערניש פון דער יודישער װירקליכקײט. ר' יהודה הלוי איז געװען דער ערשטער דיכטער, װאס האט פערקערפערט אין זײן נשמה די נשמה פון דער גאנצער אומה, מיט איהרע לײדען און װעהטאגען, ערינערונגען און האפנונגען, דעריבער װירקען זײנע ליעדער אזױ שטארק אויפ'ן לעזער'ס געמיט; אבן גבירול'ס עלעגיעס אויף זײנע פערזענליכע צרות רופען ארויס אין אונז א געװיסען מיטלײד; ר' משה אבן עזרא'ס קלאג-ליעדער איבער זײן געליבטער, װאס איז אזױ װײט פון איהם, ריהרען אונז אינגאנצען נישט, דער טרויער אבער פון דעם נאציאנאלען דיכטער איבער דער כנסת ישראל, װאס איז געװארען צו שאנד און רויב, איבער זײן הארצענס-געליבטער מוטער ציון, װאס איז עלענד און פערלאזען, — דער טרויער מוז ארײנדרינגען אין יעדען פיהלענדען געמיט און איהם אויפטרײסלען.

אין אײן דיאלאג צװישען גאט און דער כנסת-ישראל קלאגט די לעצטע מיט'ן דיכטער'ס מויל:

אויף אדלער-פליגעל האסטו דײן טײבעלע (דער יודישער אומה) געטראגען, אין דײן שוים האסטו זי בעהאלטען, אין די טיפעניש פון דײנע צימערן; פארװאס-זשע האסטו זי איצט פערלאזען? אט װאנדערט זי אין די װעלדער, און פון אלע זײטען זענען איהר נעצען אונטערגעשטעלט. פרעמדע פערלאקען איהר מיט אנדערע געטער, און זי װײנט אין דער שטיל נאך דעם אויסגעװעהלטען פון איהר יוגענד... און קײן װאונדער און קײן צײכען און קײן ענטפלעקונג.

און פרעג איך: ווען וועט דאס וואונדער געשעהן? ענטפערן די נבואות: ס'א שווערע פראגע"...

בעזונדער שטארק איז דער נאציאנאלער טרויער אויסגעדריקט אין די ציון'ס-לידער. דא פיהלט זיך אין יעדער שורה, ווי דעם דיכטער'ס הארץ צוגיסט זיך און געהט אויס פון ליידענשאפטליכער בענקשאפט נאך דער פערלאזענער מוטער ציון:

"ווער וועט מיר פליגלען געבען, און איך וועל צו דיר אוועק-שוועבען, און וועל די שטיקער פון מיין הארץ לאזען זיך צאפלען צווישען דיינע בערג!.. מיר וועט זיס זיין צו געהן בארוועס און נאקעט אויף די וויסטע חורבות, וואס זענען געווען דיינע פאלאצען, אין דעם ארט פון דיין ארון, וואס איז בעהאלטען, אין דעם ארט פון דיינע כרובים, וואס האבען גערוהט אין די בעהעלטענישען פון דיינע חדרים... ווי קען מיר זיס זיין עסען און טרינקען, ווען איך זעה, ווי הינט שלעפען דיינע לעמפערטען; אדער דאס ליכט פון טאג ווי קען מיינע אויגען לייכטען, ווען איך זעה אין מויל פון ראבען די פגרים פון דיינע אדלערס... — — — — — — — — — — — — —

"ווער וועט מיר אדלער-פליגעל געבען, און איך וועל דיין ערד אנזאפען מיט מיינע טרערען. איך וועל די שטיינער דיינע קושען און האלזען, און דער טעם פון דיינע ליהם-שטיקער וועט מיר פון האניג זיסער זיין... מיין הארץ איז אין מזרח און איך בין אין עק מערב — ווי זאל מיר שמעקען, וואס איך עס, און ווי זאל עס זיס זיין?"

אזוי האט דעם דיכטער'ס הארץ נישט אויפגעהערט צו קלאגען אין צעהנדליגער לידער, און ענדליך האט די אידעאלע ליידענ-שאפטליכע בענקשאפט איהם אינגאנצען בעהערשט — ער האט נישט געקענט מעהר בלייבען אין "עק מערב", ער האט געמוזט פאהרען און מיט זיינע אויגען אנקוקען דעם גענענשטאנד פון זיינע אייביגע חלומות, די חורבות פון דער פערגאנגענער יודישער גרויסקייט. עס איז געווארען ווי א לעבענס-אידעאל פאר דעם בעגייסטערטען דיכטער, און קיין קרבן איז נישט אימשטאנד געווען, איהם אבצוהאלטען פון דעם געוואגטען שריט. ער האט פערלאזען זיין איינציגע טאכטער און זיין ליעבען אייניקעל; ער האט פערלאזען די ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט און טאלעדא, מיט א גרויסער צאהל תלמודים און פריינד, וואס האבען איהם געליעבט און פערעהרט; ער האט זיך מיט עלין

געשײדט, און אונטערגענומען די װײטע און געפערליכע רײזע אינ׳ם הײליגען לאנד (1140).

אין שפאניען האט זיך ר׳ יהודה הלוי געזעצט אויף א שיף, װאס איז געגאנגען קײן מצרים, און דא, געטראגען איבער די ברױזענדע כװאליעס, האבען זיך פונ׳ם דיכטער׳ס ברוסט ארויסגעריסען מעלטיגע ים-געזאנגען, װאס צײכנען זיך אויס מיט א אונגעװײנליכער שענקײט. דער דיכטער זינגט:

כ׳האב פערגעסען אלע ליעבסטע,
כ׳האב פערלאזט מײן אײגען הויז;
כ׳האב דעם ים זיך אבגעגעבען —
טראג מיך, ים, צום מוטער׳ס שויס!...

אנגעברוגזט האט דער ים זיך
און געקנײטשט זיך און געקרומט —
פלוצים האט ער זיך צובײזערט
און ער װיעגט זיך שוין און ברומט.

און אט לויפען שוין אקעגען
װילד און בײז מיט װײסען שױם
כװאליעס-לײבען, כװאליעס-שלאנגען
אויסגעװאקסען פון דעם תהום.

אט האט זיך א טאל געעפענט,
אט שטעהט אויף א הויכער בארג —
פלאטער, זעגעל! בויג דיך, מאסטבוים! —
דו, מײן הארץ, בלײבסט פעסט און שטארק.

האסט א גרויסען גאט אין הימעל,
ימים שפאלט ער מיט זײן האנד;
אויף זײן פליגעל מיט זײן שטורם
בראנגט ער דיך צום ליעבען לאנד.

(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

זיך אָבשטעלענדיג אין מצרים, איז ר׳ יהודה הלוי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד פון די דאָרטיגע יודישע חשובים, צווישען וועלכע עס האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זייער הארציגער גאסטפריינדליכקייט דער אלעקסאנדריינישער געלעהרטער און דיכטער אהרן בן-ציון אבן-אלמאני און דער נגיד פון מצרים שמואל בן חנניה אבו-מאנסור, וועלכער האט דעם בעריהמטען דיכטער בעזונדער איינגעלאדען צו זיך קיין קאהירא. דא האבען די איבערגע-געבענע פריינד און פערעהרער פון דעם גרויסען דיכטער איהם אפילו געפרובט איבערררעדען, ער זאל איינגאנצען אויפגעבען די געפעהרליכע רייזע אינ׳ם הייליגען לאנד; דער בעגייסטערטער ציון-זוהן האט זיך אבער נישט אונטערגעגעבען: ער האט זיך אוועקגעלאָזען אויף דעם מסוכנ׳דיגען וועג קיין פאלעסטינא, וואס האט זיך דעמאלט געפונען אונטער דער הערשאפט פון די קרייץ-פאהרער, און פון דעם מאמענט אן, זענען נישט דערגאנגען מעהר קיינע שפורען פון דעם הייליגען חאנדערער. אזוי, אז מ׳ווייס אפילו נישט, צי זיינע פיס האבען זוכה געווען צו בעטרעטען די הייליגע ערד. די לעגענדע דערצעהלט, אז ר׳ יהודה הלוי, איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים, און דער-זעהענדיג פון דער וויטען די חורבות פון גאט׳ס הויז, האט ער איינ-געגראבען דעם קאפ אין דר׳ערד, און אויסגעוויינט די בעריהמטע עלעגיע, וואס הויבט זיך אן מיט די ווערטער: ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך״, אין דעם איז אנגעפאהרען אנ׳אראבישער רייטער, וועלכער האט דעם וויינענדען דיכטער צוטרעטען מיט די פיס פון זיין פערד

דער דאזיגער „ציון, הלא תשאלי איז, איבריגענס, דאס בעסטע כמעט פון אלע הלוי׳ם ציונ׳ס-ליעדער, וואס זענען צו אונז דערגאנגען אין די תשעה באב׳דיגע קינות. דער דיכטער שרייבט אויס מיט א צובלוטיגט הארץ:

בענקסט אויך נאך דיינע קינדער, מוטער ציון,\
ווי זיי, צוויהטע און צושפרייטע בענקען?\
ווילסט אויך, ווי זיי פון דיר, א ליעבען גרוס בעקומען?\
דא האסטו איהם! א גרוס פון נאהענטע און וויטע\
אין הארצען דורות-לאנג געוואַרעמט, טראגט איהם\
פון אלע עקען וועלט, דורך ימים און מדבריות,\
צו דיר אין שוים איין עלענד קינד דיינס, איינער

פון די, וואָס זאַפּען אָן, ווי טוי דיין חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענענדיגע טרערען
און שטאַרבען אין דער פרעמד פערליעבטע און פערבענקטע...
מיך ציהט צו דיר!... ביינאַכט אויף דיינע חורבות
בין איך דיין נאַכט-אַיילע, דיין יאַמערליעד,
און חלומ'ט זיך מיר נאָר דיין מאָרגענשטערן — ווער איך
דיין נאַכטיגאַל, דיין קלינגענדיגע האַרפע...

———————————————

כ'וויל זעהן, אַ גרויסער גאָט, נאָר איין שטראַהל ליכט
נאָר איין שטראַהל ליכט פון יענעם מאָרגענשטערן,
וואָס דאַרף, וואָס מוז אמאָל נאָך העל און ליכטיג
זיך אָנצינדען אויף ציון'ס בלויען הימעל
בענייען און בעפרישען זי מיט יוגענד...
גענוג, איין זיסען חלום לאָז מיך זעהען נאָך..
און אויסגעהן מיט אַ שמייכעל אויף די ליפען...
(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאַליק).

בעזונדער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם גרויסען נאַציאָנאַלען דיכטער איז דאָס, וואָס אָט די ליידענשאַפטליכע בענקשאַפט נאָך ציון איז געווען פאַר איהם נישט בלויז אַ דיכטערישע שטימונג, נאָר אויך אַ טיעף-ערנסטע איבערצייגונג; ר' יהודה הלוי איז געווען אויסער אַ לירישער דיכטער, אויך אַ וועלטזיכטיגער און אָריגינעלער דענקער, און די שענקייט, וואָס ער אַרויסגעוויזען ביים אויסדריקען דעם יודישען נאַציאָנאַלען געפיהל, האָט איהם נישט פערלאָזען אויך דאַן, ווען ער האָט בעגרינדעט דעם נאַציאָנאַלען גערדאַנק פון יודענטום.

דער הייסער נאַציאָנאַלער יוד פון טאָלעדאָ האָט דער ערשטער בעגריפען די בעדייטונג פון יודענטום אַלס זעלבסטשטענדיגע היסטאָרישע ערשיינונג, און וועהרענד אַלע יודישע פילאָזאָפען פאַר איהם האָבען זיך כסדר בעמיהט צוצופאַסען די עיקרים פון דער תורה צו די יסודות פון דעם העלענישען ראַציאָנאַליזם, — האָט ר' יהודה הלוי אָפען און דרייסט ערקלערט, אַז דער עצם מהות פון יודענטום האָט קיין שום געמיינזאַמעס נישט מיט'ן העלעניזם און איז אויך — פּועל העכער פון איהם

כדי צו דערווייזען דעם אמת, האט ר׳ יהודה אנגעשריבען א גרויס ווערק (אין אראביש), וואס איז שפּעטער איבערזעצט געווארען אין העברעאיש, אונטערן נאמען „ספר הכוזרי״. דאס ווערק איז געשריבען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען דעם כאזארישען קעניג בולאן (דער, וואס האט זיך מגייר געווען) מיט א גרויסען פילאזאף און דערנאך — מיט א יודישען געלעהרטען. דער פילאזאף, וועמען דער געצענדיענערישער קעניג האט גערופען צו זיך, ער זאל איהם שטילען זיין אונרוהיגען געוויסען, — ענטוויקעלט א גאנצע טעאריע פון גלויבען אדער, ריכטיגער געזאגט: נישט גלויבען, אי׳ם גייסט פון פלאטאן און אריסטו. ער ערקלערט דעם קעניג, אז די גאטהייט איז צו-הויך, אום צו שטעהן אין וועלכער ס׳איז בעציהונג מיט׳ן מענשען און צו פערלאנגען פון איהם פערעהרונגען און בעזונדערע מעשים.

דער קעניג בלייבט אבער מיט דער טעאריע נישט צופריעדען. זיין רעליגיעזער געפיהל זאגט איהם, אז ס׳מוזען יא זיין גוטע מעשים און שלעכטע, געטליכע ענטפלעקונגען, א געטליכער ווילען און בכלל עטוואס אזוינס בנוגע צום מענשען, וואס די פילאזאפען מיט זייער שכל וויסען עס נישט. דאן רופט דער קעניג צו זיך פערטרעטער פון קריסטענטום און איסלאם, און ווען ער זעהט, אז ביידע שטיצען זיך אויף דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, ווי ער איז אויסגעדריקט אין די הייליגע שריפטען, שיקט ער אויך נאך א יודישען געלעהרטען, וועלכער ענטוויקעלט פארן קעניג די פילאזאפיע פון יודענטום. לויט דער דאזיגער פילאזאפיע, שטיצט זיך די יודישע אמונה נישט אויף קיין השערות פון דעם מענשליכען פערשטאנד, נאר אויף רעאלע פאקטען און ענטפלעקונגען, וואס טראגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון היסטארישער ווירקליכקייט. יעדער מענשליכער געדאנק, יעדע פילאזאפיע קען זיך אנהויבען ערשט נאך די געשעהענע מופתים פון דער ביבעל — די מופתים, די ענטפלעקונגען גופא געהען נישט ארונטער אונטער קיין סוג פון קריטיק. דאס איז געווען א פלוצלינגע ערשיינונג אינ׳ם גאנצען וועלטאל, אין דער גאנצער יצירה: די געטליכקייט האט זיך ענטפלעקט פאר מיליאנען קינדער פון איין אויסגעוועהלטען שטאם, וועלכען זי האט געמאכט פאר׳ן טרעגער און פערשפרייטער פון איהרע אמת׳ען, פון איהרע פארערונגען. זוכה געווען צו דער ענטפלעקונג האט די יודישע אומה, א דאנק איהר אנגעבוירענער זיטליכקייט, א דאנק איהר

נאטירליכער רעליגיעזיטעט, און זי בילדעט אויף אזא אופן דאס הארץ פון דער גאנצער מענשהייט.

ווי דאס יודישע פאלק אזוי איז אויך דאס יודישע לאנד אויס־געוועהלט — דארט האט זיך גאט׳ס הערשאפט בעזונדער דייטליך ארויס־געוויזען, דארט האט זיך זיין ווילען ענטפלעקט דורך די נביאים. פון זיי שטאמען די געבאטען און פערבאטען אין דער תורה, וועלכע זענען געגעבען געווארען, כדי צו פפלעגען און דערהאלטען אין דער יודישער אומה די געטליך־נביאי׳שע נאטור, כדי יעדער שריט פון דעם יודען׳ס לעבען זאל זיין בעשטימט צו א הויכען געטליכען ציעל — יודען זאלען זיין גייסטיג־הויך, גרויס, הייליג. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די יודישע צרות — דאס היילינע פאלק מוז געלייטערט ווערן, אום צו קענען בעסער אויספיהרען די גרויסע ערציהונגס־פליכטען, וואס די געטליכקייט האט איהם ארויפגעלעגט.

ביי דעם אלעמען איז דאך דאס יודענטום ווייט פון עקסטרעמען אסקעטיזם. די געבאטען פון דער תורה שטרעבען נאר צו שאפען א הארמאנישען לעבענס־סיסטעם, א סיסטעם פון אויסבילדען אין א בעשטימטער מאס אלע טיילען פון דעם מענשליכען ארגאניזם: עס זאל דער גוף נישט אויסוואקסען אויפן חשבון פון דער נשמה און דער יחיד אויפן חשבון פון כלל.

דאס איז דער תמצית פון ר׳ יהודה הלוי׳ס רעליגיאנס־פילאזאפיע, וואס שטעלט אוועק אויפן ערשטען פלאץ נישט דעם אבסאלוטען אמת, נאר די הארמאנישע אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, די גערעכטיגקייט אינ׳ם מענשליכען צוזאמענלעבען און די ריינקייט פון דעם מענשליכען געפיהל. פון דעם שטאנדפונקט האט זיך ר׳ יהודה הלוי געמוזט בעציהען נעגאטיוו אי צו דעם שטרענגען ראציאנאליזם, אי צו די אנטי־עטישע שטרעבונגען פון דער גריכישער קולטור. ער שרייבט:

„זאל דיך נישט פערלאקען די גריכישע קלוגהייט, וואס האט קיין פרוכט נישט, נאר בלומען . . . דו הערסט די רייד פון איהרע בלאנדזשענדע חכמים, געבויט אויף שפינוועבס און בויך־סברות, און קעהרסט דיך אום מיט א פוסט הארץ, נישט בעפריעדיגט, דערפאר מיט א מויל פול פלוידעריי".

זעקסטעס קאַפּיטעל

דער צווייטער קרייץ-צוג; די שמד-גזירות אין די מחמדינישע לענדער

אין דער צייט, ווען די געבילדעטע יודען אין שפּאַניען האָבען געאַרבייט פאַר דער אויסבילדונג פון דעם יודישען געשמאַק און דעם יודישען געדאַנק, האָבען די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען אין פראַנקרייך פאָרטגעזעצט די פרוכטבאַרע טעטיגקייט פון דעם גרויסען ר׳ שלמה יצחקי אויף דעם געביעט פון דער יודישער טראַדיציע, פון דער יודישער געזעצגעבונג. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט, אונטער דער הערשאַפט פון די קעניגען לואי IV און לואי VII, ווען די יודען אין פראַנקרייך האָבען געלעבט נישט בלויז רוהיג, נאָר אויך רייך און הרחבה׳דיג. יודען האָבען דאָ געהאַט אין דער צייט גרויסע הייזער און נחלאות, פעלדער און וויינגערטנער, באַנקהייזער און גרויסע מאַגאַזינען (כמעט א העלפט פונ׳ם דעמאָלטיגען פּאַריז האָט אָנגעהערט צו יודען), און זייער פּאָליטישע לאַגע איז אויך געווען פעסט און געזיכערט. בראש פון יעדער קהלה איז געשטאַנען א יודישער בירגערמייסטער מיט ברייטע פּאָלמאַכטען, וואָס פלעגט אויסגעקליבען ווערן פון דער קהלה און האָט זיך געפונען אונטער דער שוץ פון קעניג אָדער פון דעם באַראָן, צו וועלכען די שטאָדט האָט אָנגעהערט. יודען האָבען אפילו פערנומען הויכע מלוכה-פּאָסטענס, און ר׳ יעקב תם, איינער פון די גרעסטע תלמוד׳ישע אויטאָריטעטען אין יענער צייט, איז געווען א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף.

ביי אזא נײַנסטיגער מאטעריעלער לאגע האט די ישיבה אין צפון פראנקרײַך, וואס איז געגרינדעט געווארען פון דעם גרויסען ר׳ שלמה יצחקי, נעקענט ענטוויקלען א אינטענסיווע אקאדעמישע טעטיגקײַט. נאכדעם ווי דער טעקסט פון תלמוד איז קלאר ערקלערט געווארען, האבען זיך איצט געעפענט נײַע קוועלען פאר אלערלײַ לאגישע דרינגענישען און פערגלײַכונגען, און עס איז ענטשטאנען דער פלפול, די מעטאדע פון צוגליעדערן יעדער הלכה און צוגעבען צו איהר נײַע מסקנות מיט נײַע מעגליכקײַטען. אט די צוגעגעבענע פשט׳ל־דיגע טעקסטען האבען בעקומען דעם נאמען „תוספות“ און די, וואס האבען זיך בעטײַליגט אין דעם — „בעלי התוספות“ (תוספיס׳טען).

דעם קרײַז פון די ערשטע תוספיס׳טען האבען געבילדעט אמ־מעהרסטענטײַל מיטגליעדער פון רש״י׳ס משפחה: זײַנע צווײַ אײַדימ׳ס ר׳ מאיר בן שמואל און ר׳ יהודה בן נתן (איינע פון רש״י׳ס טעכטער איז אליין געווען זעהר געלעהרנט אין תלמוד און זי פלעגט אין פאטער׳ס נאמען ענטפערן אויף פערשידענע תלמודישע אנפראגען); זײַנע דרײַ אייניקלעך: ר׳ יצחק, ר׳ שמואל און ר׳ יעקב, די זיהן פון דעם דערמאנטען ר׳ מאיר, און ר׳ יצחק בן אשר הלוי פון שפײַער, רש״י׳ס א קרוב. די מעהרסטע פון די דאזיגע תוספיס׳טען זענען געווען אויך מפרשים פון תנ״ך; דאס זענען אבער געווען מעהר אגדי׳שע דרשנים, און זײַערע פירושים זענען אײַגענטליך געווען, ווי א מין תוספות אויך אויף די הײַליגע שריפטען.

א אויסנאהם פון די אלע האט געמאכט אין דער הינזיכט ר׳ שמואל בן מאיר (בעקאנט אונטערן נאמען רשב״ם). ער האט אנגעשריבען א פירוש אויף דער תורה אהן דרש, אהן פשט׳לדיגע אגדות, נאר היטענדיג דעם פשוט׳ען טײַטש פון די ווערטער (פשט).

אט די רוהיגע גײַסטיגע טעטיגקײַט איז אבער באלד איבערגע־ריסען געווארען — אויף דעם יודישען הימעל האט זיך ווידער א פינסטערער וואלקען פערצויגען. די קריסטליכע ריטער, וואס האבען געהאט עטליכע צעהנדליג יאהר אין זײַערע הענד די הײַליגע שטאדט (ירושלים), זענען בעזיעגט געווארען פון דעם טערקישען העלד נורעד־דין, וועלכער האט זיך געקליבען ארויסצוטרײַבען די קריסטען פון גאנץ אזיען. די הילפלאזע ריטער האבען זיך דאן געווענדעט נאך הילף צו אייראפא; אויף דער בקשה האט זיך באלד אבגערופען דער פויפסט עוגעניוס III, און אין גיכען האבען די קעניגען פון פראנקרײַך און

רײַטשלאַנד זיך שוין עוסק געווען אין די הכנות צו אַ נײַעם קרײַצצוג (1146 — 47).

כדי צוצוציהען וואָס מעהר קאַמפּפס-ברידער, האָט דער פּאַפּסט אַרויסגעגעבען אַ בוללא, אין וועלכער ער האָט מודיע געווען, אַז יענע אַלע, וואָס וועלען אַרײַנטרעטען אין דער הײליגער אַרמעע, דאַרפען נישט בעצאָהלען יודען קײן פּראָצענט פאַר זײערע חובות. וועגען דער בוללא האָט, לויט אַ בעפעהל פון רוים, געמוזט דרשה'נען אפילו דער בעריהמטער גלח בערנאַרד, וועלכער איז אין אַלגעמײן געווען אַ הײסער נעגנער פון פערברעכערישע מעשים צוליעב הײליגע ציעלען. אַן'אַנדער גײסטליכער, פּעטער פון קליוני (דער עהרוווירדיגער) האָט שוין דערנאָך די זאַך פיעל ברײטער אָוועקגעשטעלט. ער האָט זיך געווענדעט צום קעניג לודוויג VII און איהם אָנגערײצט נעגען יודען, בעשולדיגענדיג זײ אין די פערשיעדענסטע פערברעכענס. דערבײ האָט דער הײליגער ווידער איבערגעחזר'ט דעם אַלטען אויפטו וועגען דער יודישער „אונגלויביגקײט".

„צו וואָס נוצט עס אונז, — האָט ער געשריעבען דעם קעניג — זיך אָוועקצולאָזען אין ווײַטע לענדער זוכען די שונאים פון קריסטענטום, ווען די גאָט-לעסטערנדע יודען, פיעל ערגער פון די סאַראַצענען, לעבען דאָ צווישען אונז, שענדענדיג קריסטוס'ען און די הײליגקײטען פון דער קירך! גלויבט דאָך דער סאַראַצען גלײַך ווי מיר, אַז קריסטוס איז פון אַ יונגפרוי געבוירען, און איז דאָך פערפלוכט, ווײַל ער גלויבט נישט אין קריסטוס'עס לעבעדיג ווערן, הײַנט ווי שוין די יודען, וואָס לײקענען אַלץ אָב. איך פאָדער נישט, מ'זאָל די פערשאָלטענע טויטען, דען עס שטעהט געשריעבען: „דו זאָלסט זײ נישט טויטען"; נאָר זײ זאָלען, ווי דער ברודער-מערדער קין, פערברענגען זײערע יאָהרען אין גרויסע צרות, אין שאַנד — עס זאָל זײער לעבען ערגער זײן פון טויט. זײ זאָלען אַבהענגיג, עלענד, דערדריקט, שרעקעדיג — זאָלען זײ-זשע בלײַבען אין דעם מצב אַזוי לאַנג, ביז זײ וועלען זיך נישט אומקעהרען אויפן וועג פון זײער רעטונג. נישט טויטען זאָלסטו זײ, נאָר פאַר זײער נידערטרעכטיגקײט אין אַ צוגעפּאַסטער מאָס בעשטראָפען". דאַן געהען אַ רײהע פאָרשלאָגען וועגען צוועקנעהמען בײַ יודען זײער פערמעגען און אַזוי ווײַטער

לודוויג האָט די רשעות'דיגע פאָרשלאָגען נישט אָנגענומען, און אַ דאַנק די געווײסענהאַפטע יועצים פון קעניג, די גײַסטליכע סוגער און בערנאַרד

זענען נישט אנגעווענדט געווארען קיינע רדיפות געגען די יודישע קהלות אין פראנקרייך.

אין דייטשלאנד, דאגעגען, האבען די יודישע קהלות, וועלכע זענען נאך נישט געהאט צו זיך געקומען פון די ערשטע בלוטיגע וואונדען, שוין איבערגעלעבט נייע צרות און פערפאלגונגען. דא איז דער קייזער, קאנראד III, אהנמעכטיג געווען, און די צעווילדערטע פאלקס-מאסען זענען וואס ווייטער אלץ מעהר צופלאמט געווארען פונ׳ם בלוטיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דער דאזיגער פאנאטיזם איז נאך שטארקער פונאנדערגעבלאזען געווארען א דאנק די פייערדיגע דרשות פון דעם פראנצויזישען מאנאך רודאלף; דער לעצטער איז אהן דעם וויסען פון זיינע אויפזעהער ארומגעגאנגען פון שטאדט צו שטאדט און פון דארף צו דארף און געדרשה׳נט, אז דער קרייץ-צוג דארף זיך אנהויבען פון די יודען: זיי דארפען פערטיליגט אדער אבגעשמד׳ט ווערן.

די יודען פון די רהיין-געגענדען זענען איצט אלזא ווידער געשטאנען פאר א גרויסען אונגליק. עס האט זיך אפילו דער קייזער אליין אויף זיי מרחם געווען און זיי אבגעגעבען די שטאדט נירענבערג און נאך עטליכע פעסטונגען, וואו די בלוטיגע הענד פון די קרייץ-פאהרער האבען נישט געקענט דערגרייכען; דאס לאנד אינגאנצען האט זיך אבער געפונען אונטער דער הערשאפט פון איינצעלנע פעאדאלען און בישאפען, און דעם קייזער׳ס ווארט האט דא קיין בעדייטונג נישט געהאט. דא האבען מעכטיג געקלונגען רודאלפ׳ס ווערטער אינ׳ם נאמען פון גאט, אינ׳ם נאמען פון דער הייליגער קירך, און באלד האבען זיך אנגעהויבען וויזען פרוכטען פון די קערנער, וואס דער הייליגער האט פערזייהט.

די ערשטע קרבנות זענען געפאלען אין אויגוסט 1146, אין דער געגענד פון קעלן און שפייער; עס זענען אכזריות׳דיג געטויט געווארען ר׳ שמעון פון טריר און א פרוי מינא פון שפייער. די יודען פון די איבריגע קהלות האבען דאן אנגעהויבען זיך צו פערזיכערן מיט א געוויסער שוץ: זיי האבען בעצאהלט בעדייטענדע סומעס געלד און אבגעדונגען ביי די פירשטען זייערע פעסטונגען און שלעסער. דער קארדינאל-בישאף פון קעלן, ארנאלד, האט איבערגעגעבען די ארטיגע יודען די פעסטונג וואלקענבורג ביי קעניגסווינטער און האט זיי אפילו ערלויבט זיך צו פערטיידיגען מיט געוועהר. אין די דאזיגע פעסטונגען זענען די בעהאלטענע געווען אויסער געפאהר; האט אבער

ווער פון זיי געוואגט, זיך צו ווייזען אויף דער ווייסער וועלט, איז ער פון די ברידער גלייך גע׳שמד׳ט אדער געטויט געווארען.

די קירכען-ווילען פון דער רהיין-געגענד זענען אבער אין אלגעמיין געווען געגען דער בלוטיגער אנארכיע, וואס האט זיך פערשפרייט אין לאנד, און זיי האבען געמוזט זוכען מיטלען געגען דעם פייערדיגען אגיטאטאר רודאלף, וועלכער איז וואס ווייטער אלץ ווילדער און חוצפה׳-דיגער געווארען. דער מיינצער בישאף האט זיך געווענדעט צום גרעסטען קירכליכען אויטאריטעט פון יענער צייט, בערנארד פון קלערוואָ, און איהם געבעטען, ער זאל ווירקען אויף דעם צעווילדעטען מאנאך. דער היילינער בערנארד האט דאן פערעפענטליכט א שארפען פראטעסט געגען רודאלפ׳ס דרשות און פערזיכערט, אז די רדיפות אויף יודען זענען געגען דעם אמת׳ען גייסט פון קריסטענטום. אין א קורצער צייט ארום איז אט דער גלח אליין געקומען קיין דייטשלאנד, כדי צו ווירקען אויפן קיזער, ער זאל זיך אויך אװעקשטעלען בראש פון א מחנה קרייץ-פאהרער, און דאן האט ער ווידער געדרשה׳נט פאר׳ן המון און איהם אויפגעפאדערט, צו שוינען די יודען.

די דרשות פון דעם היילינען בערנארד האבען שוין אבער איצט גארנישט געקענט אויפטאן אנטקעגען די אויפגערייצטע אינסטינקטען פון דער מאסע, וואס איז, אגב בעמערקט, געווען אויך אויסגעהאל-טענער פון די אלע עהרליכע מוסר-זאגער׳ס. „אויב עס איז א מצוה— האט דער קריסטליכער המון גאנץ לאגיש גערדונגען—צו טויטען אונ-גלויביגע טערקען, איז שוין ממילא אויך קיין עבירה נישט אומצו-ברענגען די נאכמעהר אונגלויביגע יודען". ווען עס האט זיך, צום אונגליק, גראד געמאכט, אז ביי ווירצבורג האט מען געפונען א דער-הרג׳עטע קריסט, האבען די אנגעזאמעלטע קרייץ-פאהרער גלייך פער-שפרייט א קלאנג, אז יודען זענען די רציחה בעגאנגען, און באלד נאכדעם זענען זיי בעפאלען די ווירצבורגער (25 אדר 1147) יודען און צוואנציג פון זיי געטויט. צווישען די קדושים האט זיך געפונען א בעריהמטער ר׳ יצחק בן אליקום, וועלכען די רוצחים האבען דערשטאכען מיט א שווערד, ווען ער איז געזעסען פערטיפט איבער א היילינען ספר. אנדערע יודען זענען אזוי אכזריות׳דיג געשלאגען געווארען, אז די „היילינע" האבען זיי אנגענומען פאר דער׳הרגע׳טע, און שפעטער האבען זיך מיטלײדיגע קריסטען אויף זיי דערבארימט און ארײַנגענומען צו זיך אין די הייזער. די אכזריות׳דיגע רציחות

האבען טיעף געריהרט אויף דעם בישאף פון שטאדט: ער האט די יודישע מערטירער געלאזען מקבר זיין ביי זיך אין גארטען, און בעזארגט די לעבען־געבליבענע יודען אין א דערבייאיגער פעסטונג.

פון דייטשלאנד האבען זיך די רציחות ווידער אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. אין קארנטאן איז פארגעקומען א אמת'ע מלחמה צווישען די הייליגע באנדעס און א מחנה בעוואפענטע יודען, וואס האבען זיך צונויפגעזאמעלט אין איין הויף; די יודען זענען ענדליך בעזיעגט און כמעט אלע אויסגע'שחט'ען געווארען. אין ראמיו איז דער המון בעפאלען די יודען דעם צווייטען טאג שבועות; דערביי האבען זיך די רוצחים אריינגעריסען אין הויז פון דעם אנגעזעהענסטען יודישען גאון אין פראנקרייך, ר' יעקב תם, צורויבט אלץ, וואס זיי האבען דארט געפונען, צוריסען די הייליגע ספרים און דעם בעל הבית אליין געשלעפט אין פעלד אויסערן שטאדט. דא האבען זיי דעם געפאנגענעם פריהער געפייניגט מיט אלערליי עינויים און דערביי ערקלערט: „דו ביזט דער גרעסטער ביי יודען, דעריבער דארפען מיר זיך אין דיר נוקם זיין פאר אונזער געקרייציגטען אויסלייזער". דערווייל איז פאר דעם ארט פון דער שרעקליכער עקזעקוציע גראד פערבייגעפאהרען א ריטער, וועלכער האט ר' יעקב'ן געקענט. דער לעצטער האט דאן געבעטען הילף ביי דעם בעקאנטען ריטער, צוזאגענדיג איהם א טייערן פערד, און ער האט אויסגעבעטען ר' יעקב'ס קערפער פון די מערדערישע הענד (1147 — 48). נאכדעם זענען שוין אין פראנקרייך, א דאנק דעם איינפלוס פון דעם אויבען דערמאנטען בערנארד, מעהר קיינע יודישע שחיטות נישט פארגעקומען.

א בעסערן גורל האבען געהאט די יודישע קהלות אין ענגלאנד, וואו יודען האבען, זינט ווילהעלם דעם בעזיעגער, אנגעהויבען אויסצוואנדערן פון פראנקרייך. זיי האבען פון די קרייץ־פאהרער נישט געליטען, א דאנק דער שוץ פון קעניג סטעפאן. דאגעגען האבען די בעהמישע יודען דאס מאל אויך שווער געליטען פון די דורכגעהענדע קרייץ־ברידער: פון זיי זענען געפאלען ביז הונדערט פופציג קרבנות. פרייער אבגעאטעמט האבען יודען ערשט נאכדעם, ווי די הייליגע מחנות זענען אריבער די גרענעצען פון מערב־אייראפא; ערשט דעמאלט האבען די יודען אנגעהויבען צו פערלאזען זייערע בעהעלטענישען. דעמאלט זענען די אנוסים אויך אריבער צוריק צום יודישען גלויבען, נישט געשטערט פון קיינעם.

בכלל, האָט דער פאַנאַטיזם פון צווייטען קרייץ-צוג פערשלונגען חעניגער יודישע קרבנות, ווי דער ערשטער, ווייל די הערשענדע קרייזען זענען איצט מעהר פעראינטערעסירט געווען צו בעשיצען יודען; פאר דער שוץ האָבען יודען אָבער זעהר טייער בעצאָהלט. דער דייטשער קייזער איז פון יענער צייט אָן בעטראַכט געוואָרען, ווי א יודישער בעשיצער, און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז די יודען, וועלכע האָבען זיך ביז אהער גערעכענט פאר פרייע בירגער פון לאנד, זענען געוואָרען קאַמער-קנעכט פון דער רוימיש-דייטשער אימפעריע. אין אָנהויב האָט דער נאָמען בעטייט בלויז דאָס, אז די יודען זענען אונבערירהרבאַר און זיי דאַרפען דערפאַר צאָהלען א געוויסען שטייער. וואָס ווייטער האָט מען אָבער אָנגעהויבען אריינצולעגען אין דעם נאָמען אלץ מעהר דריקונגען, און דער סוף איז געווען, אז די יודען זענען אוועקגעשטעלט געוואָרען אויף איין מדרגה מיט שקלאַפען און לייבאייגענע. אָט די פערקנעכטונג האָט ארויפגעלעגט א בעזונדער פינסטערן שטעמפעל אויף דער גאַנצער פסיכיק פון די דייטשע יודען: זיי האָבען פערלוירען יעדען שוואונג פון געדאַנק, זענען נאָכמעהר איינגעשלאָסען געוואָרען אין זיך און אָפגעריסען געוואָרען אינגאַנצען פון דער ממשות'דיגערווירקליכקייט.

גלייכצייטיג מיט די שרעקליכע יודישע פערפאָלגונגען אין די לענדער פון מערב אייראָפּאַ, האָט זיך פאַר די יודען אין צפון-אפריקא אויך אָנגעהויבען א רייהע פון שווערע קלעפּ און רדיפות. אבדאלא איבן טומאַרט, בעאיינפלוסט פון דעם מיסטישען מחמדנישען פילאָזאָף אלגהאזאלי, האָט אויפגערודערט אלע בערבערישע שטאַמען געגען קונסט און וויסענשאַפט און בכלל געגען די פרייזיניגע אלמאַראווידישע הערשער. דער אויפשטאַנד פון די דאָזיגע רעליגיעז-זיטליכע אלמאָהאדען (בעקענער פון איין איינציגען גאָט, געגען די סוניטישע בוכשטעבליכע פערקערפערונגען פון דער גאָטהייט) האָט באלד ארומגעחאַפּט גאַנץ צפון-מערב אפריקא, און נאָך איבן טומאַרט'ס טויט האָט זיך זיין תלמיד אבדול-מומען אוועקגעשטעלט בראש פון דער אלמאָהאדישער בעוועגונג. אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם פאַנאַטישען העלד, זענען די אלמאָהאַדען געגאַנגען פון נצחון צו נצחון, און צוזאַמען מיט דער הערשאַפט פון די אלמאָראווידען האָבען

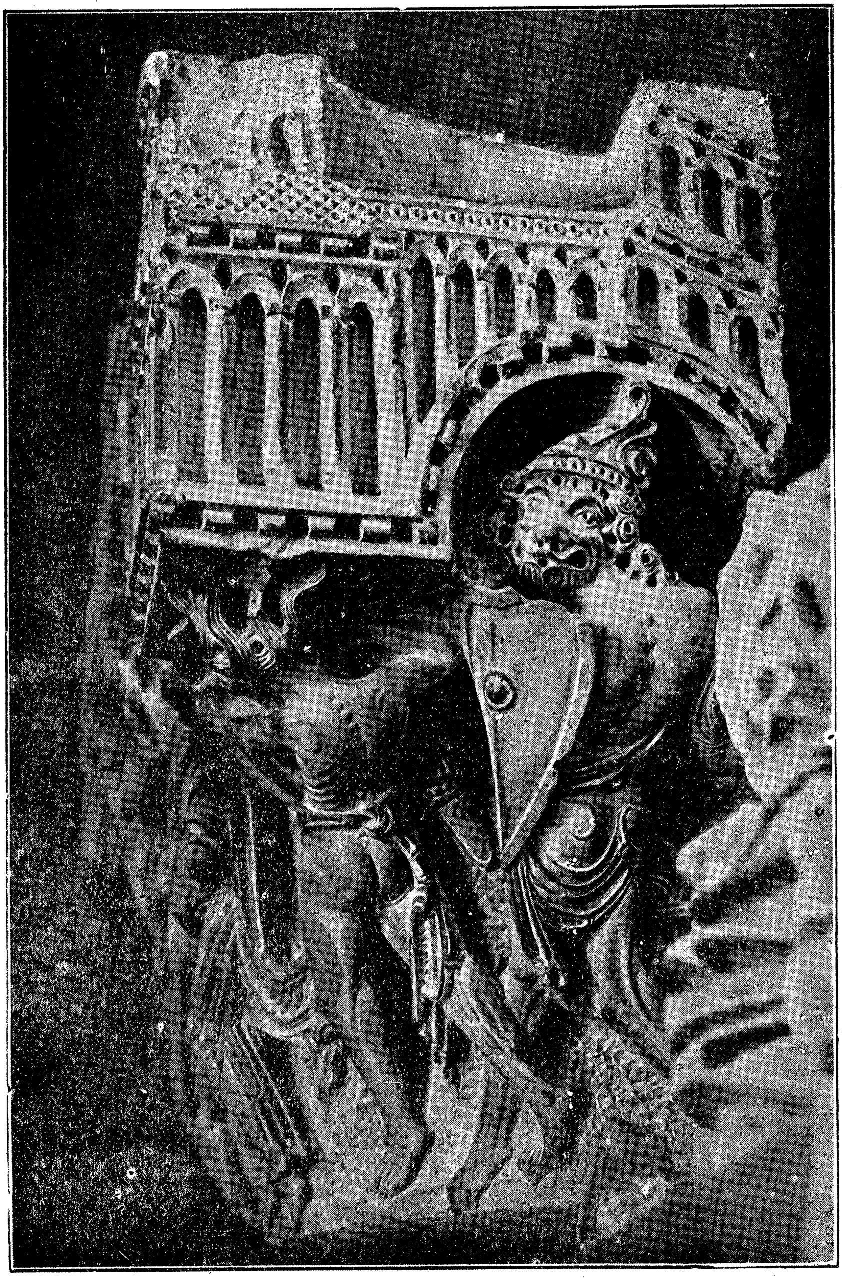

די חורבות פון אַ קירך אין נצרת, אויפגעבויט דורך
די קרייצטרעגער (12-טער י״ה)

זײ געװאלט צו פערניכטען אױך יעדען שפור פון אנ׳אנדער גלױבען אױסער דעם רײן-מחמד׳נישען. ארײנקומענדיג אין דער צפון-אפריקאנישער הױפטשטאדט מאראקא (1146), האט דער נײער הערשער צוזאמענגערופען אלע יודען פון דער קהלה, און זײ ערקלערט פאלגענדעס: „איהר לײקענט אין דער שליחות פון דעם נביא מחמד, און גלױבט, אז דער משיח, װאס װעט צו אײך קומען, װעט אײערע געזעצען בעשטעטיגען און אײער גלױבען בעפעסטיגען. אײערע עלטער-זײדעס האבען אבער פערזיכערט, אז אט דער משיח װעט קומען שפעטסטענס אײן האלבען יאהרהונדערט נאך מחמד׳ס ערשײנען. אט דער האלבער יאהרהונדערט איז שױן לאנג אריבער און אײער משיח איז נישט געקומען. מיר קענען אײך דעריבער נישט לאזען מעהר אין אײער אונגלױבען; מיר דארפען אײערע שטײערן נישט; איהר קענט זיך אױסװעהלען: אננעהמען דעם איסלאם אדער שטארבען”.

די דאזיגע ערקלערונג האט ארױסגערופען א שטארקע פערצװײפלונג אין די יודישע קרײזען, און נאך פיעל בקשות און השתדלות׳ען איז דער הערשער מרוצה געװארען, צו לאזען אױסװאנדערן די יודען פון לאנד נאך א בעשטימטען טערמין. דאן האבען מאסען יודען אױסגעװאנדערט אין די שכנישע מחמדנ׳ישע און אפילו אױך קריסטליכע לענדער; א סך זענען אבער אױך אײנגעגאנגען אױף א פשרה מיט זײער געװיסען: זײ האבען לפנים אנגענומען דעם איסלאם, װאס האט זײ צו קײן זאך נישט פערפליכטעט, און געהײם אבגעהיט אלע געבאטען פון דער תורה. צװישען די לעצטע האבען זיך געפונען אפילו בעקאנטע רבנים און געזעצלעהרער — זײ האבען זיך געטרײסט דערמיט, װאס מ׳צװינגט זײ נישט צו קײנע געצענדינערישע אדער אזױ פערברעכערישע מעשים, און דאס אײנציגע, װאס זײ האבען צו טאן, איז נאכזאגען די פארמולע, אז מחמד איז געװען א נביא. אט די מחמד׳נישע אנוסים האבען אפילו געהאט עפענטליכע ישיבות, װאו הונדערטער תלמידים האבען געשטודירט דעם תלמוד.

אין א יאהר-צװײ ארום איז גאנץ דרום שפאניען שױן אױך געלעגען אין די הענד פון די העלדישע אלמאהאדען און אױך דא איז די יודען געשטעלט געװארען דער אולטימאטום: איסלאם אדער אױסװאנדערונג. דערבײ האבען זײ גלײך חרוב געמאכט די שענע יודישע שולען אין אנדאלוזיען, װאס האבען זיך אױסגעצײכענט מיט זײער פראכט און געשמאק. דאן זענען אונטערגעגאנגען די בעריהמטע

ישיבות אין סעווילא און לוצענא (1148—49), און ווער ס'האט נאר געקענט, איז אנטלאפען אינ'ם קאסטילישען טאלעדא. די איבריגע האבען געטאן דאס אייגענע, וואס די יודען אין אפריקא: האבען אנגענומען לפנים דעם איסלאם.

דער זאמעלפונקט פאר די אנטלאפענע פון דעם מחמדנישען פאנאטיזם איז איצט, ווי געזאגט, געווען דאס קריסטליכע קאסטיליען. דער קלוגער און מענשענפריינדליכער קייזער אלפאנזא ריימונדעז (1126—1157) האט די יודען זעהר גוט בעהאנדעלט, און דערצו האבען דא די אנטלאפענע בעקומען א שטארקע שטיצע פון דעם נשיא ר' יהודה אבן עזרא, וועלכער האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אינ'ם קאסטילישען מלוכה-לעבען. ער האט די אנגעקומענע עמיגראנטען ארויסגעוויזען א אמת'ע ברידערליכע גאסט-פריינדליכקייט, און אין גיכען איז די קאסטילישע טאלעדא געווארען א בעדייטענדער צענטער פאר יודישען וויסען און שאפען.

די אנגעזעהענסטע צווישען די דארטיגע אויסגעוועהלטע יודישע גייסטער פון יענער צייט זענען געווען ר' אברהם אבן-דאוד און ר' אברהם אבן עזרא. דער ערשטער (געב. 1110, געשט. 1180) איז געווען גוט בעהאוועגט אין אלע וויסענשאפטליכע געביעטען פון יענער צייט און האט זיך בעזונדער אבגעגעבען מיט געשיכטע, יודישער ווי אלגעמיינער. אבן דאוד איז געווען א בענאבטער, קלארער גייסט, וואס האט זיך בעשעפטיגט מיט די העכסטע פראבלעמען פון דעם מענשליכען פערשטאנד, און בעמערקענדיג אין די יודישע קרייזען א געוויסע צוריקגעצויגענקייט פון דער פילאזאפיע, האט ער זיך בעמיהט צו דערווייזען (אין זיין אראביש געשריבענעם ספר אמונה רמה), אז דאס יודענטום פערפליכטעט יעדען יודישען יחיד, זיך צו פערטיפען אין די פראגען פון וועלט און לעבען. די פליכט פון יעדען יודען איז: נישט צו גלויבען בלינדערהייד אין די יסודות פון דער תורה, נאר זיי קריטיש און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין צו בעגרייפען.

די פראקטישע געבאטען פון דער תורה טיילט אבן דאוד איין אין פינף קאטעגאריעס. צו די ערשטע העכערע קאטעגאריעס געהערן די געזעצען, וואס דערמאנען דעם מענשען אן גאט דעם העכסטער און בעשעפער, וואס מאכען איידעלער און פיינער דעם מענשענס גע-פיהלען און זיין געזעלשאפטליכען בעוואוסטזיין; דאן געהען די אלע געזעצען וועגען קרבנות, וועגען כשר און טרפה און אזוי ווייטער.

אבן דאוד איז אויף אזא אופן דא אַרויסגעטרעטען נעגען דעם שטאַנדפּונקט פון ר׳ יהודה הלוי, וועלכער זעהט אין די קרבנות, למשל, א וויכטיגען יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג (כדי צו דער־האַלטען די נביאיש־געטליכע נאַטור פון דעם יודישען שטאַם).

מעהר בעדייטונג פון אבן־דאוד׳ס פילאָזאָפישע אַנשויאונגען האָבען זיינע שאַפונגען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „ספר הקבלה״ האַט אבן דאוד אַזוי ווי געוואָלט דערווייזען די גאַנצע היסטאָרישע קייט פון דער יודישער מסורה, אָנגעהויבען פון דעם ערשטען יודישען פיהרער און געזעצגעבער און ענדיגענדיג ביז זיין אייגענער צייט, אום אויף אזא אופן צו שיצען דאָס רבני׳שע יודענטום געגען די אָנפאַלען מצד די קאַראַאימער. דאָס איז א היסטאָריש־געטריע כראָנאָלאָגישע רשימה פון אַלע געזעצלעהרער און רעליגיעזע אויטאָריטעטען, וואָס דאָס יודענטום האַט געהאַט אין אַלע צייטען און אַלע לענדער. דערביי וויל דער היסטאָריקער בעזונדער צו בעטאָנען, אַז „די גייסטיגע העגעמאָניע פון מזרח איז איבערגעגאַנגען צום מערב, און אַז די שפּאַנישע רבנים, אַלס אויטאָריטעטע ערקלערער פון דער תלמודישער געזעצגעבונג, זענען געזעצליכע נאָכפאָלגער פון די בבלי׳שע גאונים״ (דובנאָוו).

טיעפער און פיעלזייטיגער פון ר׳ אברהם אבן דאוד איז געוועזען ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא פון טאָלעדאָ (געב. 1092). דאָס איז געוועזען א אונרוהיגער, קריטיש־שאַרפער גייסט מיט טיעפע קענטעניסען אין אַלע צווייגען פון דעם מענשליכען און יודישען וויסען; דערביי אָבער אויך נישט אויסגעהאַלטען און פול מיט סתירות און הפכים. ער האַט זיך בעשעפטיגט מיט שפּראַך־ און ביבעל־פאָרשונג, אַסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק און פילאָזאָפיע; דאָס זענען אָבער געווען בלויז צושפּליטערטע בליצען פון גייסט, וואָס האָבען זיך קיינמאָל נישט פעראייניגט אין איין אָרגאַנישער גאַנצער אויפפאַסונג. אבן עזרא איז געוועזען אייגנצייטיג א אונערביטליכער שאַרפער קריטיקער און א קנעכט פון טויטען בוכשטאַב, א ראַציאָנאַליסט און א מיסטיקער, א אינערליכער מאמין אין גאָט און פול מיט שרעק פאַר א „שלעכטען שטערן״.

פון טאָלעדאָ האַט אבן עזרא אויסגעוואַנדערט יונגערהייד, און אין אַלגעמיין האַט איהם דאָס גאַנצע לעבען קיין זאַך נישט געגליקט. שטענדיג אָרים און פערלאָזען, האַט ער אַליין אָנגעהויבען קוקען אויף

זיך, ווי אויף א פערמשפט'ען לא יוצלח, וואס קען שוין מעהר אויף קיין גוטס נישט האפען, און דאס האט איהם געמאכט פאר א פרעה־ליכען — אבער נישט גוטמוטיגען — קבצן. ער קלאגט זיך אין איין עפיגראם: „איך בעטויה מיך, רייך צו ווערן, און קען נישט — די שטערן פון מיין הימעל זענען צו מיר פיינדליך. ווען איך וואלט אנהויבען האנדלען מיט תכריכים, וואלט קיין מענש מיין גאנצען לעבען נישט געשטארבען; וואלט איך־זשע מאכען ליכט פאר א סחורה, וואלט ביז מיין טויט די זון נישט אונטערגעגאנגען. קום איך פריה צום האר, זאגט מען: ער האט שוין אוועקגעריטען; קום איך אין אבענד, זאגט מען: ער האט זיך שוין געלעגט; אלץ איינס: צי איז ער איז אוועק־געפאהרען, צי האט ער זיך געלעגט — ער ווערט, א, שוין נישט העלפען מיך, געבוירענעם אהן א (גליקס־) שטערן".

אבן עזרא האט דורכגעוואנדערט צפון אפריקא, מצרים, פאלעס־טינא און בבל; דאן האט ער זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא און איז פערבליבען אין איטאליען, וואו יודען האבען צו יענער צייט גאנץ רוהיג געלעבט. אזוי ווי דער גייסטיגער צושטאנד פון די איטאליענישע קהלות איז געווען זעהר א געפאלענער, האט דאס אנקומען פון דעם ספרדישען חכם ארויסגערופען א שטארקע צופריעדענהייט און אויך א שטארקע אויפלעבונג אין די מעהר אינטעליגענטע קרייזען פון איטאל־יענישען יודענטום. אלט און יונג האט זיך ארומגעקליבען ארום דעם געלעהרנטען אבן עזרא, און ער האט זיי איבערראשט מיט זיינע רייכע און פיעלזייטיגע קענטעניסען. עס האבען זיך זאגאר געפונען מעצענא־טען, וועלכע האבען דעם געלעהרנטען וואנדערער גאסטפריינדליך אויפגענומען און געשטיצט; ער האט אבער זיך נישט אויפגעהאלטען לאנג אין איין ארט, און איז כסדר איבערגעפאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער (סאלערנא, לוצענא, מאנטוא).

אין איטאליען זייענדיג, האט אבן עזרא פערפאסט א פירוש אויף א גרויסען טייל פון די הייליגע שריפטען. דאס איז א מייסטער־ווערק, געשריבען אין א מוסטערהאפטער העברעאישער שפראך, וואס ער־קלערט דעם איינפאכען, נאטירליכען זין פון די הייליגע טעקסטען, זיך שטיצענדיג אויף דעם גראמאטישען און לאגישען צוזאמענהאנג צווישען די פסוקים גופא, ווי צווישען די געשעהענישען, וועלכע עס רעדט זיך אין זיי. דערביי לאזט דער ערקלערער גאנץ אפט פאלען פון זיין פעדער שארפע קריטישע בעמערקונגען איבער פערשיע־

רענע סתירות אין די פסוקים פון די הייליגע שריפטען אין קומט אויף דעם סמך צו זעהר דרייסטע בעשלוסען וועגען דער יודישער מסורה. אין קורצע פערשטעלטע רמזים ניט, למשל, אבן עזרא צו פערשטעהן, אז געוויסע פסוקים פון דער תורה זענען צוגעשריבען געווארען פון א שפעטערדיגער האנד — א אויפטו, וואס האט געדינט אלס יסוד פאר אלע שפעטערדיגע ביבעל־קריטיקער.

אין דער צייט האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך א רייהע אנדערע ווערק איבער אסטראנאמיע, אסטראלאגיע, מאטעמאטיק, פילאזאפיע און צוויי דריי ספרים איבער דער העברעאישער גראמאטיק.

פון איטאליען וואנדערט אבן עזרא אריבער אין צפון־פראנקרייך, און פון דארטין קיין ענגלאנד. דא פאלט דער פריינוויגער אבן עזרא מיט אמאל אריין אין א טאן פון א פאנאטישען מאמין, און ער טרעט שארף ארויס געגען דעם בעריהמטען רשב״ם דערפאר, וואס יענער האט זיך ערלויבט אבצוטרעטען פון דער מסורה אין זיין פירוש אויף דער תורה. אין יאהר 1160 בעגעגענט מען דעם אייביגען וואנדערער ווידער אין נארבאנא (דרום־פראנקרייך), וואו ער ארבייט ווייטער איבער זיין גרויסען פירוש אויף תנ״ך און איבער נאך אנדערע ווערק. דאן פערלאזט ער אויך פראנקרייך און קעהרט זיך נאר צוריק אום קיין שפאניען; ווי ס'איז צו גלויבען, איז איהם אבער נישט געלונגען צו בעטרעטען נאכאמאל די ערד פון זיין געבורטסלאנד, נאך וועלכער ער האט זיך פלוצלינג פערבענקט, און ער איז געשטארבען אין קאלאגאר, צווישען נאווארא און קאסטיליען (אין יאהר 1167).

אין דער צייט האט דאס יודישע פראנקרייך אויך געהאט א רייהע בעדייטענדע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען נאכמעהר בעפעסטיגט די בעדייטונג פון פראנצויזישען יודענטום. ר' יעקב תם (רבינו תם) פון ראמעריו, וועלכער איז מיט נסים נצול געווארען פון די הענד פון די קרייצפאהרער, איז געווען דער גרעסטער תלמודישער אויטאריטעט פון זיין צייט, און וואס ס'געהערט צו פלפול (אנאליטישער שארפקייט) האט ער „נישט געהאט צו זיך קיין גלייכען, זינט דער תלמוד איז אבגעשלאסען געווארען". די בעהאלטענסטע ווינקעלעך און די פערפלאנטערטע וועגען פון דעם גרויסען תלמודישען לאבירינט זענען געשטאנען פאר איהם אפען, און ער האט דעם גאנצען געביעט בעהערשט מיט א אונגעוועהנליכער קלארקייט. זייענדיג זעהר רייך, האט ר' תם נישט ערנומען קיין אפיציעלע רבנות; שוין דאן אבער האט זיין נאמען זיך

פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון שפאניען און איטאליען און פון אומעטום האט מען זיך געווענדט צו איהם, ווי צום העכסטען שופט. די תשובות אויף אלע שאלות זענען דערנאך צונויפגעזאמעלט געווארען אינ'ם ספר הישר, און אויסער דעם האט ר' תם געלאזען נאך זיך א גרויסע ליטערארישע ירושה אין דער קאלעקטיווער זאמלונג פון די בעלי התוספות, צווישען וועלכע ער פערנעהמט כמעט דעם אנגעזעהענסטען ארט.

ר' יעקב תם איז אויך געווען דער ערשטער, וואס האט געשאפען א מין צענטראל-ארגאן פאר דער יודישער געזעצגעבונג, ווי בכלל פאר די אינווענינסטע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען. ער האט געלאזען צונויפרופען קאנגרעסען פון רבנים, ענליך צו די קירכען-קאנגרעסען, וואס האבען זיך בעראטען וועגען אלע ענינים פון כלל און אנגענומען פעסטע בעשלוסען. דער ערשטער פון די דאזיגע רבני'שע צוזאמענפאהרען איז פארגעקומען אין יאהר 1160, אונטער דער אנפיהרונג פון ר' תם גופא. אויף דעם צוזאמענפאהר איז בעשלאסען געווארען, אז אלע סכסוכים און טענות צווישען איין יודען און דעם אנדערן מוזען אויסגעגלייכט ווערן נאר אין א יודישען בית-דין, און יענע יודען, וואס ווענדען זיך מיט זייערע אנקלאגען אין די אלגעמיינע געריכטען פון לאנד, ווערן בעשטראפט מיט א חרם, ד. ה. זיי ווערן אויסגעשלאסען פון דער יודישער קהלה. די זעלביגע שטראף איז בעשטימט געווארען אויך פאר די יודען, וואס קויפען און פערקויפען אלערליי קירכליכע מכשירים, ווייל דאס רייצט אויף דעם קריסטליכען המון געגען יודען. אויף די ווייטערדיגע צוזאמענפאהרען זענען אנגענומען געווארען א גאנצע רייהע בעשלוסען מיט דעם צוועק, צו בעפעסטיגען די נארמען פון דעם יודישען לעבען אין דער פאמיליע און אין דער קהלה. ר' גרשום'ס תקנה געגען פיעלווייבעריי איז בעשטעטיגט געווארען אויף אייביג פאר דער גאנצער אומה; די געזעצע וועגען דער רעכטליכער לאגע פון דער פרוי און וועגען גט'ען זיך זענען גענוי בעשטימט געווארען; דערביי האט איינער פון די צוזאמענפאהרער שארף פערבאטען: האנדלען מיט פאלשע געלד, מסר'ן און שפיעלען אין קארטען.

אין דריי צוזאמענפאהרען האט זיך ר' תם אליין נאך בעטייליגט. און דער גרעסטער טייל פון זיינע יאהרען נאך דעם אונגליקליכען קרייץ-צוג איז איהם אין אלגעמיין אריבער במנוחה; נאר עטליכע

חדשים פאַר זײַן טויט איז איהם בעשערט געװעזן צו זײַן אַן׳עדות פון
אַ בלוטיגער יודישער שחיטה.

דאָס איז פאָרגעקומען אין׳ם שטעדטיל פלוא, אויפן ברעג פון
טײַך לואַר, וואו ס׳האָבען געוואוינט ביז פערציג יודישע משפחות.
איינמאל איז אַ יוד געגאַנגען פאַרנאַכט אויסבאָדען זײַן פערד, און
צוזאמען מיט איהם איז געגאַנגען אָנטרינקען זײַן פערד אויך אַ קריסט-
ליכער קנעכט, וואָס האָט געדיענט בײַם הויפּטאויפזעהער פון שטעד-
טיל; דערווײַל האָט זיך דאָס פערד פון דעם קריסטליכען קנעכט דער-
שראָקען פאַר אימיצען און זיך שטארק צעווילדעוועט; דאָס האָט דעם
קנעכט אויפגערייצט און ער איז געקומען צו זײַן בעל הבית מיט אַ
שרעקליכער אָנקלאַגע געגען דעם יודען: ער האָט געזעהען, ווי דער
יודישער רײַטער האָט אַרײַנגעוואָרפען אין וואסער אַ געשח׳טען קריסט-
ליך קינד. דער הויפּטמאַן האָט די אָנקלאַגע גלײַך איבערגעגעבען דעם
הערשער פון שטעדטיל, גראף טהעאָבאַלד מיט דער ערקלערונג, אַז
דאָס קינד איז געווים געשחט׳ען געוואָרען, פון יודען צוליעב דעם יום
טוב פסח. דער גראף האָט דאַן געלאָזען אַרײַנזעצען אין געפענגעניש
אַלע יודען פון שטעדטיל, אויסער דער איינציגער פרוי פּולצעלינא,
צו וועלכער ער איז געוועזן בעזונדער גוט געניגט. אָט די קלוגע פרוי
האָט זיך גענומען משתדל זײַן בײַ איהר געליבטען גראף פאַר די
אונשולדיגע יודען, און ער איז שוין גרייט געוועזן זיי צו בעפרײַען
פאַר אַ בעשטימטער סומע געלד; דאָ האָט זיך אָבער אַרײַנגעמישט
אין דעם ענין דער אָרטיגער גײַסטליכער און נישט דערלאָזען דעם
גראף, ער זאָל זיך בעציהען צו דער אָנקלאַגע מיט אַזאַ לײַכטקײַט.
ווי אַזוי-זשע האָט דאָך געזאָלט דערוויזען ווערן די יודישע שולד אין
אַזאַ הארבען פערברעך? דערצו האָט דער גלח פאָרגעלעגט דעם
מיטעל, וואָס האָט זיך געוועהנליך פּראַקטיצירט אין מיטעלאלטער בײַ
אַזעלכע פאַלען: די וואסער-פּראָבע. דער קנעכט-בעשולדיגער
איז אַרײַנגעזעצט געוואָרען אין אַ שיפעל, וואָס מ׳האָט פריהער אָנגע-
פילט מיט הײליגען וואסער; אָט דאָס שיפעל האָט מען געלאָזען
איבערן טײַך, און ווען עס איז נישט אונטערגעגאַנגען, האָט עס גע-
דיענט פאַר אַ זיכערן בעווײַז, אַז די בעשולדיגונג איז אמת. דער גראף
האָט גלײַך נאָך דעם „פאַקטישען בעווײַז" אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל
צו פערברענען לעבעדיגערהייד אַלע יודען פון שטעדטיל. פון דעסט-
וועגען האָט דער גלח זיי צוגעזאָגט אַ פאָלשטענדיגע בעגנעדיגונג, אויב

זי וועלן איבערגעהן צום ריינעם גלויבען; די אונגליקליכע האבען
אבער דעם פארשלאג מיט פעראכטונג אבגעווארפען. געהענדיג צום
שרעקליכען שייטער-הויפען, האבען די העלדישע מערטירער נישט
בעקלערט און נישט געצווייפעלט, און זינגענדיג דעם פייערליכען הימן
„עלינו לשבח לאדון הכל" זענען זיי אריינגעשפרונגען אין די
פלאטערנדע פייער-צונגען (20 סיון 1171). בסך הכל זענען עס געוועזען
פיער און דרייסיג מענער און זיבעצעהן פרויען — צווישען די לעצטע
אויך פולצעלינא.

אט די בלוטיגע טראגעדיע האט אויפגעטרייסעלט דאס גאנצע
פראנצויזישע יודענטום, און ר' יעקב תם האט בעשטימט דעם בלוטי-
גען טאג אין בלוא אלס טאג פון פאסטען און טרויער פאר אלע יודי-
שע קהלות. מיט דעם תענית איז אויף אזא אופן פעראייביגט געווארען
אויך דער ערשטער אויסברוך פון דער רשעות'דיג-עקעלהאפטער
„עלילת דם" (בלוט-בלבול, די בעשולדיגונג, אז יודען טרינקען
פסח דאס בלוט פון קריסטליכע קינדער), וואס האט פון דעמאלט אן
שוין טויזענדער יודישע קרבנות איינגעשלונגען, און ווערט נאך ביז
היינטיגען טאג אויסגענוצט פון אלערליי בארבארען אלס מיטעל, אנצו-
רייצען דעם פינסטערן המון געגען יודען.

צו דעם תענית האבען צוויי יודישע פייטנים פערפאסט בעזונדע-
רע הארצרייסענדע פיוטים, אין וועלכע עס ווערן בעקלאגט די היילינגע
קרבנות פון גאט און זיין תורה. פיוטים צו פערשידענע תפילות
זענען, איבריגענס, פערפאסט געווארען אויך פון ר' תם אליין, און
ווען דער בעריהמטער ר' אברהם אבן עזרא איז געקומען קיין פראנק-
רייך, האט איהם ר' תם געשיקט א שענע בעגריסונג אין גערייםטע
פערזען. דאס האט דעם שפאנישען דיכטער נישט וועניג פערוואונ-
דערט, און ער האט געענטפערט דעם פראנצויזישען גאון מיט א עפיג-
ראם: „ווער האט עס דעם פראנצויז אריינגעבראכט אין הויז פון דער
פאעזיע? ווי קומט א פרעמדער צו בעטרעטען א היילינגען ארט? און
וואלט אפילו יעקב'ס שיר ווי מן זיס זיין — איך בין די זון, אין מיינע
שטראהלען וועט דער מן צוגעהן". אויף דעם שטאלצען זעלבסט-
בעוואוסטזיין האט ר' תם געענטפערט מיט גרויס עהרפורכט און
שטארקע קאמפלימענטען („איך בין אברהם'ס א געקויפטער קנעכט,
און בויג זיך און קניע פאר איהם"), וואס האבען דעם דיכטער טיעף

בעריהרט. דער לעצטער האט דאן אויסגעשריען מיט דער געוועהנליכער איבערטריבענער פייערליכקייט פון יענער צייט: „צי פאסט עס פאר'ן גרעסטען פון גאט'ס פאלק און זיין פיהרער, זיך צו ערניעדריגען אין א בריעף צו א פעראכטעטען פון פאלק? זאל דעם מלאך פון גאט פער-בוטען זיין, צו קניען און זיך צו בוקען פאר בלעם'ען!"

זיעבעטעס קאפיטעל

די יודישע לאגע אין דער עפאכע פון רמב״ם

אויף די ערשטע העלפט פון צוועלפטען יאהרהונדערט האט פער־אייניגט דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אי׳ם קאמפף מיט די „אונ־גלויביגע“ יודען, האבען די לעצטע מיט דער צווייטער העלפט פון דעם יאהרהונדערט זיך נאך מעהר דערנעהנטערט צו דער שרעקליכער צייט פון פיין, עלענדקייט און אונמענשליכער אכזריות. דאס דרייצעהנטע יאהרהונדערט עפענט פאר יודען א תהום פון אונענדליכער פינסטערניש, אין וועלכען עס דרינגט קיין איין ליכטיגער שטראהל נישט אריין. יודען ווערן פרעמד, פעראכטעט און דערשלאגען אויפ׳ן גאנצען ערד־קוגעל, און מוזען יאהר־יעהרליך ברענגען צעהנדליגער און הונדערטער קרבנות אויף דעם מזבח פון דער ארומיגער ביזוויליגקייט, פון דער ארומיגער פער־אכטונג צו די היימלאזע אבגעזונדערטע עקשנים, פון דעם ארומיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דערווייל, אין די לעצטע צעהנדליגער פון צוועלפ־טען יאהרהונדערט, זענען אבער נאך געוועזען נישט ווייניג ליכטיגע פונקטען אין דעם יודישען גלות־לעבען.

אין א גוטער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין צפון־שפאניען; דא האבען יודען געוואוינט אין די פינף קריסטליכע קעניג־רייכען: קאסטיליען, לעאן, אראגאניען, פארטוגאל און נאווארא. אין דרום־שפאניען דאגעגען, אינ׳ם מחמד׳נישען אנדאלוזיען, האבען זיך קיין עפענטליכע יודען נישט געטארט געפינען צוליעב דעם פאנאטיזם פון די אלמאהאדען. די פריהערדיגע בעריהמטע צענטערן פון יודישען שאפען און דענקען: קארדאווא, סעווילא, גראנאדא, לוצענא — זענען געשטאנען

חימט, און זייער פלאץ האט פערנומען טאלעדא, די הויפטשטאדט פון קאסטיליען און פון צפון שפאניען בכלל. די יודישע קהלה אין טאלעדא האט געצעהלט אין יענער צייט ביז צוועלף טויזענד מיטגלידער, און צווישען די פרעכטיגע בנינים פון שטאדט האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די יודישע שוהלען, „וואס האבען צו זייער שענהייט, ווי ס'דריקט זיך אויס א דעמאלדיגער כראָניקער, קיין גלייכען נישט געהאט". יודען האבען זיך דא פערנומען מיט אלערליי געשעפטען און זענען געווען זעהר רייך: האבען געהאט פרעכטיגע פאלאצען און אפילו אויך אייגענע, יודישע ריטער, וואס האבען קאנקורירט מיט די קריסטליכע אריסטאקראטען. עטליכע יודען האבען פערנומען אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס; אזעלכע זענען געווען ר' יוסף בן שלמה אבן שושן, וועלכער איז געווען זעהר בעליעבט אין הויף פון אלפאנזא VIII און געטראגען דעם טיטול נשיא, און אברהם אבן-אלפאכאר, א בעגאבטע, גייסטרייכע קינסטלער-נאטור, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך בעדייטענדע שפורען אין דער אראבישער ליטעראטור.

געלעבט האט נאך דעמאלט אויך דער אלטער היסטאריקער און רעליגיאנס-פילאזאף ר' אברהם אבן דאוד; ער איז ערשט אין יאהר 1180 געפאלען אלס קרבן פון א געוויסען פאלקס-אויפשטאנד. בעת דעם זעלבינען אויפשטאנד זאל האבען אומגעקומען אויך די שענע יודישע געליעבטע פון קעניג, רחל-פארמאזא, וועלכע האט גאנצע זיבען יאהר בעהערשט דעם קעניגס הארץ, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער איז געווען אפיציעל פערהייראט מיט א ענגלישער פרינצעסין.

אלס גלייכבערעכטיגטע בירגער, האבען זיך די קאסטילישע יודען ענג צוזאמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און אין דעם קריעג פון קעניג אלפאנזא מיט די אנדאלוזישע אלמאהאדען האבען די יודען א שטארקען אנטייל גענומען. זיי האבען אויסגעשענקט זייערע גיטער פאר די הוצאות פון דער מלחמה, און בעת דער שלאכט ביי אלארקאס (19 יולי 1195) האבען זיי נישט ווייניג מיטגעהאלפען, ארויסצושטופען פון לאנד די מעכטיגע מורישע מחנות.

נישט ערגער האט זיך יודען געלעבט אין אראגאניען, צו וועלכער עס האט אנגעהערט אויך קאטאלאניען. דא האט געהערשט דער

פרייזיניגער און קונסט־ליבעגדער אלפאנזא II (1196 — 1162), און אלס אזעלכער האט ער שוין נישט געקענט זיין פיינדליך געשטימט צו די געבילדעטע און בעגאבטע יודען. זיין יועץ און הויף־דיפלאמאט איז געוועזן דער געלעהרנטער יודישער דיכטער ר׳ ששת בינבי־נישתי, וועלכער איז אויך געשטאנען בראש פון דער יודישער קהלה אין דער אראגאנישער הויפטשטאדט בארצעלאנא, און ר׳ שמואל אבן־חסדאי הלוי, (1217 — 1165), „דער קוואל פון קלוגהייט און ים פון געדאנקען“

אין טארעלא, א קליינע שטאדט אויף דער גרענעץ צווישען אראגאניען און נאווארא, האט זיך אויפגעהאלטען א בעדייטענדע, גלייכבערעכטיגטע יודישע קהלה. דאס איז די געבורטס־שטאדט פון דעם בעריהמטען רייזענדען בנימין בן יונה (בנימין פון טארעלא), וועמען די יודישע און אויך די אלגעמיינע פעלקער־געשיכטע האט א סך צו פערדאנקען פאר זיינע אינטערעסאנטע און אמת׳ע ידיעות. ער האט דורכגעוואנדערט (1173 — 1165) א גרויסען טייל פון דרום־אייראפא און אויך א טייל פון אזיען און אפריקא, האט בעאבאכטעט אין יעדען לאנד און אין יעדער שטאדט די איינענטימליכקייטען און זיטען פון דער בעפעלקערונג, און בעשריעבען די אינטערעסאנטע בעאבאכטונגען אין א בעזונדער ספר אונטערן נאמען „מסעות בנימין“ (בנימין׳ס רייזען). — א גרעסערע צאהל בעריהמטע פערזענליכקייטען האט ארויסגעגעבען די קליינע קהלה אינ׳ם קאטאלאנישען שטעדטיל גערא נא, וואו ס׳האט זיך אויסגעצייכענט די פאמיליע גערונדי. דא איז געבוירען געווארען ר׳ זרחיה הלוי (גערונדי), וועלכער האט געמאכט א שטארקען רושם אין די יודישע אקאדעמישע קרייזען מיט זיין שארף־קריטישער בעציהונג צו די זיילען פון דער תלמודישער געזעצלעהרע.

אין די פראווינצען אויף יענער זייט פירענעען, לאנגעדאק און פראוואנס, האבען יודען אויך זעהר גליקליך איבערגעלעבט דעם סוף פון צוועלפטען יאהרהונדערט. די הערשאפט איבער די דאזיגע דרום־פראנצויזישע פראווינצען איז געוועזן צוטיילט צווישען צעהנדליגער קלע־נערע און גרעסערע מושלים, וועלכע האבען יודען אנפערטרויט אלער־ליי פעראנטווארטליכע פאסטענס און בכלל זיך בעצויגען צו זיי מיט אכטונג און סימפאטיע. דא האט זיך דעריבער די יודען מאטעריעל אויך גוט געלעבט; זיי האבען געהאט אייגענע גיטער און נחלאות

און געפֿירט אונגעשטערט א גרויסען וואסער־האנדעל מיט שפּאניען, איטאליען, ענגלאנד, עגיפּטען און די ווייטערע מזרח־לענדער.

די בעריהמטעסטע קהלה אין דרום־פראנקרייך איז געווען נארבאָנא. אט די קהלה האט זיך געפֿונען אונטער דער אנפיהרערשאפט פון ר׳ קלונימוס בן ר׳ טודרוס, א אוראייניקעל פון דעם לעגענדארישען ר׳ מכיר, וועלכען קארל דער גרויסער נאך זאל האבען געבראכט פון איטאליען קיין פראנקרייך און איבערגעגעבען די נשיאות איבער די פראנצויזישע יודען. אין נארבאָנא האט זיך פאר יענער צייט אויפגעהאלטען די בעריהמטע משפחה קמחי, וואס האט בעדייטענדעס אויפגעטאן נישט בלויז פאר די פראוואנס־יודען אליין. דער שטאמפאטער פון דער משפחה, ר׳ יוסף בן יצחק קמחי (1170), האט איבערזעצט פון אראביש אין העברעאיש דעם בעריהמטען „חובת הלבבות״ פון ר׳ בחיי הספרדי, געשאפען א פירוש אויף תנ״ך און פערפאסט א סך פיוטים. איהם ווערט אויך צוגעשריבען א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום, געשאפען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען א „גלויביגען״ (יודען) און זיינעם א געגנער. דער גלויביגער ערקלערט, אז דער איינציגער מאסשטאב פאר יעדען גלויבען איז די זיטליכקייט פון זיינע אנהענגער, און אט זעהט מען טאקי, אז צווישען יודען זענען נישט בנמצא קיין רוצחים און גזלנים, די יודישע קינדער ווערן ערצויגען אין פרומקייט און עהרליכקייט, די יודישע מעדלעך זיצען ציכטיג און צניעות׳דיג ביי די עלטערן אין דערהיים, יודען שטיצען זיך איינער דעם אנדערן, שפּייזען דעם הונגעריגען, לייזען אויס דעם געפאנגענעם און ציילכנען זיך בכלל אויס מיט אלערליי מעשים טובים, ווערענד די קריסטען גיעבען ארויס פון זיך שרעקליכע פערברעכער און צייכנען זיך נישט אויס מיט קיינע בעזונדערע מענשליכע מדות. דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס דער קריסט לייקענט אט די טענה נישט אב, און דאס איינציגע, וואס ער האט אויפצעווארפען דעם יודישען מאמין, איז דאס, וואס יודען נעהמען פראצענט. אויף דעם ענטפערט איהם דער מאמין, אז קריסטליכע וואכערניקעס זענען אויך פערהאן נישט ווייניג, וועלכע בערויבען זייערע אייגענע ברידער; די יודישע פראצענטניקעס אבער דריקען ווענינגסטענס נישט די יודישע ארימע לייט.

די טעטיגקייט פון ר׳ יוסף קמחי האט פארטגעזעצט זיין יונגערער זוהן דוד קמחי (1160—1235). ער איז געווען דער לעהרער

פון העברעאיש אי פאר די יודען, אי פאר די קריסטען פון אייראפא. א דאנק זיין העברעאישער גראמאטיק (מכלול) און זיינע פירושים אויף עטליכע ספרים פון תנ״ך; דאס זענען אבער געווען נישט קיין אריגינעלע זעלבסטשטענדיגע שאפונגען. דער אזוי גערופענער רד״ק (ר׳ דוד קמחי) האט אלץ געפונען פארטיג פאר זיך אין די ווערק פון די גרויסע ספרד׳ישע שפראך- און ביבעל-פארשער אבן-גנאח און אבן עזרא, און זיין איינציג פערדיענסט בעשטעהט נאר אין דעם, וואס ער האט די יודען פון פראנקרייך און דייטשלאנד בעקאנט מיט די פילאלאגישע און עקזעגעטישע פארשונגען פון די דאזיגע גדולים.

אין נארבאנא האט זיך א געוויסע צייט אויפגעהאלטען אויך דער דיכטער ר׳ יהודה בן שלמה אלחריזי (1165—1225) פון טאלעדא, וועלכער דערמאנט שטארק דעם דיכטער שלמה אבן צאקבל. ער האט געשריבען העברעאישע מאקאמען, וואס צייכנען זיך אוים מיט דער פליסיגקייט און לייכטקייט פון זייער שפראך, אבער נישט מעהר. זיינע שירים זענען געווען מעהר טעכנישע קונסט-ווערק: אין זיי פעהלט די לירישע ווייכקייט, דאס לעבעדיגע געפיהל און דער ריטמישער קלאנג פון הלוי׳ס, אבן-גבירול׳ס און אפילו אבן-עזרא׳ס דיכטונגען.

נישט ערגער, ווי אין נארבאנא האט זיך אין יענער צייט געלעבט די יודען אין בעזיער. דא זענען די בעציהונגען צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג געווען גאנץ ערטרעגליך א דאנק דעם צופאל, וואס א סך ארטיגע קריסטען האבען אנגעהערט צו די אלבינזער, די כופרים אין דער הייליגקייט פון פויפסט. די יודען האבען אבער דא געהאט צו ליידען יעדען יאהר אין די פסחא-טעג פון דעם אלטען מנהג, וואס די גלחים האבען איינגעפיהרט, אויפצורייצען די פינסטערע מאסען צו א פאגראם געגען יודען. די פארשטעהער פון דער קהלה האבען זיך דעריבער כסדר משתדל געווען פאר׳ן ארטיגען מושל, ער זאל אבשאפען דעם שענדליכען מנהג, און ענדליך האט זיך זיי דאס איינגעגעבען צו פועל׳ן פון דעם וויצע-גראף ראגער. דער לעצטער האט געשלאסען מיט דער קהלה א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען יעדער גייסטליכער, וואס וועט פאר פסחא אויפהעצען דעם המון געגען יודען, וועט אריינגעלעגט ווערן אין חרם, און דאגעגען האט זיך די קהלה פערפליכטעט איינצוצאהלען יעדעס יאהר אין די טעג — פיער פונט זילבער.

א בערײַטענדע יודישע קהלה האט זיך געפונען אין דער בליהענדער האנדעלסשטאדט מאנפעליע, די הויפטשטאדט פון דרום-פראנקרײַך; זי איז אבער אין קולטורעלער הינזיכט פיעל ניעדריגער געשטאנען פון דער קהלה אין דעם דערבײַאיגען ליונעל. דא האט זיך געפונען א ישיבה, וואס האט קאנקורירט מיט נארבאנא, און צוגעצויגען מאסען תלמידים פון דער פרעמד, פערזארגענדיג זיי מיט אלעם נויטיגען. בראש פון דער קהלה און אויך פון דער ישיבה איז געשטאנען ר' משולם בן יעקב (געשט. 1170), א אנערקענטער תלמודישער געלעהרנטער און דערצו אנ'עושר. דא איז אויך אויסגעוואקסען די משפחה אבן-תבון, וואס האט פעראײַביגט איהר נאמען אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראטור. דער ערשטער, ר' יהודה בן שאול אבן תבון (1120—1190), וואס האט פון גראנאדא אהער אײַנגעוואנדערט איבער די רדיפות פון די אלמאהאדען, איז געוועזן א בעריהמטער ארצט מיט א רײַכער מעדיצינישער פראקטיק; דערבײַ האט ער גרינדליך בעזעסען די אראבישע און העברעאישע שפראכען. דאס האט בעוואויגען דעם רײַכען ר' משולם, אבן תבון'ס א גוטער פרײַנד, צו א פרוכטבארען שריט: ער האט אויפגעפאדערט ר' יהודה'ן איבערצוזעצען אין העברעאיש די ווערק פון די גרויסע ספרדישע חכמים. און אבן תבון האט מיט פערגניגען דעם פארשלאג אנגענומען: ער האט איבערזעצט כסדר די ווערק פון ר' סעדיה גאון („האמונות והדעות"), ר' שלמה אבן גבירול („תקון מדות הנפש"; איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע), ר' בחיי בן פקודי (חובת הלבבות), ר' יהודה הלוי (ספר הכוזרי), ר' יונה אבן גנאח און נאך אנדערע אנערקענטע יודישע דענקער. דאס איז א אוצר פון יודישע גײַסטיגע שאפונגען, וואס וואלטען געווים פערלוירען געגאנגען אהן די העברעאישע איבערזעצונגען. די לעצטע זענען, איבריגענס, נישט זעהר בעפריעדיגענד, צוליעב דעם איבערזעצער'ס פעדאנטיזם: זיי זענען ווערטליך און בינדען זיך שקלאפיש צום אראבישען אריגינאל; דערבײַ האבען זיי אבער אריינגעבראכט א מאסע נײַע העברעאישע אבסטראקטע בעגריפען, וועלכע זענען פערבליעבען אין דער שפראך און א סך מיטגעווירקט צו איהר ענטוויקלונג.

פיעלזײַטיגער און געבילדעטער פון ר' יהודה אבן תבון איז געהײַן זײַן זוהן שמואל (1150 — 1230), ער איז געווען טיעף

געבילדעט אין מעדיצין, תלמוד, אראבישע ליטעראטור און נאך אנדע-
רע וויסענשאפטליכע געביעטען, און האט דערצו אויך פיעל געדייזט
אין פערשיעדענע לענדער. זיך בעזעצענדיג ענדליך אין מארסעל,
האט דער געבילדעטער שמואל אבן תבון געשריעבען עטליכע אייגענע
ווערק איבער ביבעל-פארשונג און פילאזאפיע. דערנאך האט ער זיך
שטארק צוגעבונדען צום רמבם'ס ווערק, און די בעדייטענדע פון זיי
איבערזעצט.

אין פאסקיער, נישט וויט פון ליונעל, האט זיך געפונען א יודי-
שע קהלה פון פיערציג מיטגליעדער. דא האט געלעבט און געווירקט
דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר' אברהם בן דוד
(„ראב"ד בעל ההשגות"; געב. 1125, געשט. 1197).
ער האט געגרינדעט א גרויסע ישיבה, וואס האט צוגעצויגען מאסען
תלמידים, און זייענדיג אליין זעהר רייך, האט ער די אלע תלמידים
אויסגעהאלטען כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. אלס תלמודיסט האט
ער אויך, ווי ר' זרחיה הלוי, זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זיין
קריטישער חריפות און מיט זיינע דרייסטע ארויסטרעטונגען געגען די
בעריהמטעסטע תלמודישע אויטאריטעטען. ר' אברהם בן דוד האט
זיך בעשעפטיגט אויך מיט קבלה און געשאפען אויף דעם געביעט
עטליכע ספרים.

פאר די יודען פון צפון-פראנקרייך האבען די לעצטע צוויי
צעהנדליגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט געבילדעט די גרענעץ-וואנט
צווישען גליק און אונגליק. געשיצט פון קעניג לודוויג VII האבען
יודען דא גאנץ רוהיג געלעבט; דער קעניג האט זיך נישט גערעכענט
מיט די רשעות'דיגע קאנאנישע פערפאלגונגען און געגעבען יודען אלער-
ליי זכיות און הנחות. אט די לאגע האט זיך געענדערט אין די צייטען
פון קעניגס נאכפאלגער, פיליפ אויגוסט, וועלכער האט אין
אנהויב אויך זיך געברובט איינשטעלן פאר יודען און איז אפילו דער-
פאר אריינגעלעגט געווארען אין חרם. דער דאזיגער פערארימטער
העררשער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, אום צו קענען פיה-
רען זיינע מלחמות, און ער האט געווארפען אנ'אויג אויף די יודישע
קאפיטאלען. צו דעם צוועק האט ער איינמאל אין א שבת (16 יאנואר
1180) געלאזען ארעסטירען (כמעט אהן א שום בעשולדיגונג) אלע
יודען, וואס האבען זיך געפונען אין שוהל ביים דאווענען, און אויף אזא
אופן ארויסגעריסען פון זיי פופצעהן הונדערט זילבער-מארקען אויסלייז

ראָמאַנסען-זינגער זיסקינד פון טרימבערג (פון זיין
ליעדער-זאַמלונג אין כתב-יד — 13טער י״ה)

געלד; דאָס איז אָבער געווען נאָר אַ פאָרשפּיעל. נאָך אין דעם זעלבי-
גען יאָהר האָט דער קעניג ערקלערט פאַר נישט גילטיג אַלע חובות,
וואָס יודען האָבען געמאָהנט בײַ קריסטען, און אַ פינפטעל פון די
זעלביגע חובות האָט געמוזט אַרײַנקומען אינ׳ם אוצר המלוכה. און בײַ
דער רציחה האָבען זיך די פרומע יועצים פון קעניג נאָך נישט אָבגע-
שטעלט: מיט איין יאָהר שפּעטער איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ בע-
פעהל, אַז אַלע יודען מוזען אויסוואַנדערן פון קעניג׳ס לאַנד; דערבײַ
מעגען זיי מיטנעהמען מיט זיך נאָר זייערע בעוועגליכע גיטער, און
אַלע זייערע הײַזער, פעלדער, װײַנגערטנער, װײַן-קעלטער׳ס און אַזוי
ווײַטער — געהען איבער אין רשות פון קעניג. די פּערלאָזענע שוהלען
זענען דאַן פערוואַנדעלט געוואָרען אין קירכען, און די אונגליקליכע
יודען פון פּאַריז מיט איהר אומגעגענד, וואָס האָבען דאָ געלעבט זײַט
הונדערטער יאָהרען, האָבען געמוזט נעהמען דעם וואַנדער-שטעקען אין
האַנד. צום גליק איז דער שטח פון קעניג׳ס מלוכה נישט גרויס גע-
ווען, און די אויסוואַנדערער זענען אונגעשטערט אויפגענומען געוואָרע-
ען פון די יודישע קהלות אין די איבריגע פראַנצויזישע פּראָווינצען.

מיט עטליכע יאָהר שפּעטער האָט דער זעלביגער פיליפ-אויגוסט
אײַנגעטונקט זײַנע הענד אין יודיש בלוט: ער האָט איבער אַ נישט
וויכטיגען צופאַל געשטעלט די יודען פון שטעדטיל בריי דעם בע-
קאַנטען אכזריות׳דיגען אולטומאַטום: שמד אָדער טויט; די אונגליקלי-
כע האָבען זיך אָבער אַפילו נישט פערקלערט איבער דעם פאָרשלאַג
און איבער הונדערט פון זיי זענען פערבּרענט געוואָרען לעבעדיגערהייט
מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפּען.

אונטער דער צײַט האָבען זיך אָנגעהויבען הכנות צו אַ נײַעם
דריטען, קרייץ-צוג. דער העלדישער סאַלאַדין האָט נישט געוואָלט
אַרויסלאָזען פון זײַנע הענד די הייליגע שטאָדט: אַפילו דער בעריהמ-
טער ריכאַרד לייבענהאַרץ פון ענגלאַנד האָט זיך געמוזט אונטערגעבען
דעם מחמד׳ישע זיגער און שליסען מיט איהם אַ שענדליכען שלום.
דאָס האָט אַרויסגערופען אַ נײַעם פלאַם פון רעליגיעזער בעגײַסטערונג,
און באַלד האָבען געוויסע שלוחים פון פּויפּסט (אינאָצענץ III) ווידער
בעדרשה׳נט וועגען די „אונגלויביגע" יודען און אויפגערייצט געגען זיי
די צופלאַמטע קריסטליכע מאַסען. די דאָזיגע התלהבות האָט אַרומגע-
נומען אויך די הערשענדע באַראָנען און גראַפען פון די פראַנצויזישע

פּראָווינצען, און זיי האָבען אַרויסגעטריבען די יודען פון זייערע געביטען, אַרויספּרעסענדיג פון זיי פריהער דאָס לעצטע, וואָס זיי האָבען פערמאָגט. דאַן איז פאָרגעקומען אַ מערקווירדיגע ערשיינונג: פיליפּ־אויגוסט, דער געוועזענער שונא ישראל, האָט איצט פריינדליך אויפגענומען ביי זיך אין לאַנד אַלע אויסגעוויזענע פון די אַנדערע פּראָווינצען, זאָגאַר אויך יענע, וואָס ער אַליין האָט זיי געהאַט פערטריבען (יולי 1198). און דאָ איז ווידער געשעהען דאָס אייגענע, וואָס אין דייטשלאַנד: דער בעשיצער איז אין דער זעלביגער צייט געוואָרען אויך האר און אייגענטימער פון די אונגליקליכע יודען. יודען זענען פון דער צייט אָן געוואָרען, ווי אַ מין בעזונדערע קאַסטע פון לייב־אייגענע; זיי האָבען קיין רעכט נישט געהאַט, זיך פריי צו בעוועגען פון איין אָרט אין אַנדערען, זייער פערמעגען האָט געהערט צום קעניג אָדער צום אָרטיגען באַראָן, און אין דעם אינווענטאַר פון יעדער קהלה זענען אַריינגעגאַנגען „אַלע נויטיגע זאַכען און יודען".

אין ענגלאַנד און אין די פראַנצויזישע פּראָווינצען, וואָס האָבען אַנגעהערט צו ענגלאַנד, האָבען יודען געלעבט אין מנוחה און רחבות. זיי האָבען געוואוינט אין די גרויסע שטעדט, און אין לאָנדאָן האָבען זיי אפילו געהאַט אייגענע פּרעכטיגע פּאַלאַצען. דאָ האָבען קיין גרויסע אָפּקלאַנגען נישט געפונען די אויפרופען צום ערשטען און צווייטען קרייץ־צוג, און ממילא זענען די יודען אויך פריי געוועזען פון שמד־רדיפות. פערקעהרט נאָך: ביי אַ סך ענגלענדער האָט זיך דעמאָלט אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע נייגונג צום יודענטום, און ווי די כראָניקער פון יענער צייט גיבען איבער, זאָל דאָ האָבען זיך געפונען זאָגאַר אַ גאַנצע קהלה פון לויטער גרים. — זייערע גייסטיגע גדולים און מנהיגים האָבען די ענגלישע יודען בעצויגען פון פראַנקרייך; אַזעלכער איז געוועזען דער לאָנדאָנער רב און ראש ישיבה, ר' יעקב פון אָרלעאַנס, אַ תלמיד פון בעריהמטען רבינו תם און איינער פון די בעדייטענדסטע תוספיס'טען.

אַזוי האָט זיך יודען געלעבט אין דער גאַנצער צייט פון היינריך דעם II-טענס הערשאַפט; דאַן האָבען זיך פאַר זיי אויך אָנגעהויבען רדיפות און שווערע פערפאָלגונגען. דעם ערשטען קלאַפּ האָט דאָס ענגלישע יודענטום בעקומען גלייך אינ'ם קרוינונגס־טאָג פון היינריכ'ס נאָכפאָלגער, דעם בעריהמטען ריכאַרד לייבענהאַרץ; ווען דער

בײַנעקרוינטער הערשער (3 סעפט. 1189) האט זיך אומגעקעהרט פון דער קירך אין פאלאַץ, האט א יודישע דעפוטאַציע זיך געוואלט פארשטעלען פאר איהם און, צווישען אנדערע, אויך איבערגעבען דעם קעניג א רײַכע טײַערע מתנות; זיי האט אבער מיט א פינסטערן פנים עמפפאַנגען דער ערצבישאף פון קענטערבורי, באַלדווין, און ערקלערט, אז פון יודען נעהמט דער קעניג קיין מתנות נישט אן און זיי אלײן זאלען גלײַך ארויסגעהן פון זאל. אט די בלוטיגע בעלײדיגונג האט געווירקט אנשטעקענד אופ'ן המון: עס האבען זיך גלײַך פערשפרײט קלאנגען, אַז דער קעניג האט געהײסען פערטיליגען די יודען, און די פאלגע דערפון איז געווען א שרעקליכער פאגראם, וואס האט אײַנגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות און פערניכטעט דעם גרעסטען טײל פון די יודישע הײַזער. צווישען די קרבנות איז געווען דער דערמאנטער ר' יעקב פון ארלעאנס, און אײן אײנציגער יוד, דער רײַכער בענעדיקט פון יארק, וועלכער איז אויך געווען אײנער פון דער דעפוטאַציע, האט זיך געלאזען לפנים אבשמד'ען. — ווען דער קעניג האט זיך אויף צומארגענס דערוואוסט פון דער שרעקליכער שחיטה, האט ער די הויפט-שולדיגע בעשטראפט מיט'ן טויט, און גלײַך צושיקט שלוחים אין אלע שטעדט מיט שטרענגע בעפעהלען געגען יעדען מין יודענפערפאלגונג. ריכארד האט זאגאר גערופען צו זיך דעם כלומר'שטען משומד בענעדיקט, און הערענדיג פון איהם, אז ער איז אין הארצען א יוד און וויל שטארבען א יוד, האט ער איהם ערלויבט אראבצעווארפען פון זיך די קריסטליכע מאסקע.

דער ריטערליכער הערשער האט אבער באלד פערלאזען דאס לאנד, זיך שטעלענדיג בראש פון דעם נײַען קרײַץ-צוג, און דעמאלט האבען זיך אין דער פראווינץ איבערגעחזר'ט די לאנדאנער סצענעס. אין די בליהענדע האנדעלס-שטעדט לין און נארוויטש זענען מאסען יודען פערברענט געווארען מיט זײערע הײַזער צוזאמען, נאר אםמעהרסטען געליטען האט די קהלה אין יארק, וואו ס'האבען זיך געפונען עטליכע זעהר רײַכע יודען, צווישען זיי אויך דער דערמאנטער בענעדיקט. די הילפלאזע האבען זיך געפרובט שיצען אין א אבגעזונדערטען קעניגליכען פעסטונגס-שלאס; דעמאלט האט די גאנצע בעפעלקערונג פון שטאדט זיך צונויפגעזאמעלט ארום שלאס און איהם בעלאגערט; דערבײַ האבען עטליכע דיענער פון דער הײליגער קירך אבגעהאלטען פײַערליכע גאטעסדיענסטען, געלײענט תפילות און אפילו די האסטיע

גענומען, אום אויסצובעטען ביי דער געטליכער השגחה א נצחון איבער דעם הייפעל איינגעשלאָסענע, בעלאגערטע יודען.

און די תפלות האבען געווירקט, כאָטש נישט אינגאנצען און נישט אזוי, ווי די מתפללים האבען פערלאנגט. האבענדיג פאר זיך דעם אויסוואהל פון טויט אָדער שמד, האבען די בעלאגערטע זיך אָבגעשטעלט אויף דאס ערשטע: זיי האבען אלע קאָסטבארקייטען פערברענט, ארומגעלעגט פייערן ביי אלע ארויסגאנגען און זיך איינער דעם אנדערן מיט'ן מעסער געדיענט. יאָצעאוס, דער ראש הקהלה, האָט דער ערשטער אריינגעזעצט א מעסער אין דער ברוסט פון זיין געליעבטער פרוי (חנה), און באלד האָט דער רב פון שטאָדט דעם זעלביגען מעסער איהם אין הארצען אריינגעזעצט. אזוי זענען אלע בעלאגערטע (איבער פינף הונדערט) אומגעקומען איינער פון אנדערנ'ס הענד, און פון דער גאנצער יאָרקער קהלה איז קיין איינציגער יוד נישט איבערגעבליעבען.

מיט איין טאג שפּעטער זענען אין ס"ט עדמונד אויסגעקוילעט געוואָרען זיעבען און פופציג יודען פון די הענד פון די קרייץ-פאָהרער, און דעם זעלביגען גורל האבען געהאט כמעט אלע יודישע קהלות אין ענגלאנד (ביי די שחיטות איז אומגעקומען אויך די קהלה פון די גרים). ווען ריטשארד האָט זיך דערוואוסט פון די רציחות, האָט ער אפילו געפּרובט הארט בעשטראָפען די שולדיגע; דאס האָט אָבער קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט, און דערצו איז די ענגלישע ממשלה אין גיכען איבערגעגאנגען צו ריטשארד'ס ברודער, יאָהאַן (דער קעניג אָהן א לאנד), וועלכער האָט זיך אינגאנצען געפונען אונטער דעם איינפלוס פון דער קירך.

עטוואס בעסער ווי אין פראנקרייך און ענגלאנד איז געווען אין יענער צייט די לאגע פון די יודישע קהלות אין דייטשלאנד. דאָ זענען די יודען דאך געשטאנען אונטער דער שוץ פון די קיסרים, און קיינער האָט נישט געוואגט, זיי שארף אָנצוגרייפען. דערצו ווערט די יודישע קאמער-קנעכטשאפט אויך אָבגעשוואכט פון יאָהר צו יאָהר, און דער הערצאָג לעאָפּאָלד פון עסטרייך האָט זאָגאר געהאט ביי זיך א יודישען פינאנץ-מיניסטער, מיט'ן נאָמען שלמה, וועלכער האָט געהאלטען קריסטליכע דיענער, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאָט פון די קירכליכע געזעצען. אין שלעזיען האבען יודען אויך געהאט אייגענע נחלאות מיט קריסטליכע דיענער, זיי האבען אָבער מיט דער צייט פערלאָזען

די מיטעל און זיך בעזעצט אין די גרויסע שטעדט, וואו זיי האבען בעגרינדעט געשעפטען און באנקהייזער.

ביי דער גאנצער טאלעראנטער בעציהונג צו יודען מצד די הערשער, האבען זיי אבער געהאט נישט וועניג אויסצושטעהן פון דעם טיעף-רעליגיעזען דייטשען המון, צווישען וועלכען די גלחים האבען פערשפרייט די לעגענדע וועגען קריסטליך בלוט און וועגען אנדערע יודישע פערברעכענס. אט די פיינדליכע שטימונג פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פון דעסטוועגען נישט געשטערט צו דער אויסבילדונג פון א יודישען דיכטער אין דער לאנדס-שפראך, פון א יודישען מינען-זענגער, וועלכער איז אויפגענומען געווארען, ווי א גלייכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דעם קרייז פון די ארטיגע דיכטער. דאס איז געווען דער יוד זיסקינד פון טרימבערג, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א גאנצע רייהע דייטשע ליעדער, געשריבען אין דעם גייסט און סטיל פון דער דייטשער פאלקס-דיכטונג.

רוהיג און פריי פון רדיפות (אויסער איין איינציגען מאל) האבען יודען אין יענער צייט געלעבט אין איטאליען — דער צענטער פון קאטוליציזם, דאס לאנד פון פעטרוס'עס הייליגען שטוהל. דער קלוגער פויפסט אלעקסאנדער III האט געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער, און אונטער זיין הערשאפט האבען די איטאליענישע יודען בכלל נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענעצונגען און בעזונדערע שטייערן. דער דאזיגער פויפסט זאל זאגאר האבען געווירקט אויף דער בעריהמטער קירכען-פערזאמלונג פון יאהר 1179, וועלכע האט בלויז בעשטעטיגט פאר יודען דעם אלטען פערבאט, צו האלטען קריסטליכע דיענערשאפט, און דערפאר אויך בעפעסטיגט אלע פריהייטען פאר'ן יודישען האב און גוטס, ווי פאר דער יודישער אמונה. נאך וועניגער בעשרענקט זענען געווען די יודען אין דרום-איטאליען — נעאפאל און סיציליען. יודען האבען דא געלעבט רייך און געהאט א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג מיט אייגענע געריכטס-אנשטאלטען.

אין א ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין דער ביזאנטינישער מלוכה. אויף עטליכע אינזלען, אין טעסאליען, מאקעדאניען און טראציען — אומעטום האבען זיך געפונען רייך בעפעלקערטע יודישע קהלות; די בעדייטענדסטע יודישע קאלאניעס אין דער גריכיש-ביזאנטינישער אימפעריע זענען אבער געווען די אין קאנסטאנ-

טינאָפאָל און טהעבען. די דאָרטיגע יודען זענען געװען רײך און האָבען זיך גערעכענט פאַר די בעסטע זײַדען- און פורפור-פאַבריקאַנטען פון גאַנץ גריכענלאַנד; דערפאַר איז די יודישע רעכטליכע לאַגע אין דעם לאַנד איצט אויך נישט בעסער געװען, װי אין די צײַטען פון די אַלטע פאַנאַטישע העררשער. די רײַכע און די אָרימע יודען, די גוטע און די שלעכטע זענען אין אַ גלײַכער מאָס פערהאַסט און פעראַכט געװען פון די אַרומיגע גריכען. יודען האָבען נישט געטאָרט רײַטען אויף קײן פערד—דאָס האָט דער קײזער עמנואל אַלס אויסנאַהם ערלויבט נאָר זײַן יודישען לײַב-אַרצט שלמה פון עגיפטען. יודען האָבען זיך דאָ בכלל נישט געפונען אונטער דער שוץ פון געזעץ, און דער ערשטער און בעסטער קריסט האָט זײ געמעגט בעלײדיגען און בערויבען.

אין קלײן-אזיען, סיריען און פאַלעסטינאַ איז דער קיום פון די יודישע קהלות אָבהענגיג געװען פון די אַרומרײַסענישען צװישען קריסטענטום און איסלאַם. איז אײנע פון די פראָװינצען אַרונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון קרײַץ, זענען די דאָרטיגע יודען באַלד נעלם געװאָרען; דאַגעגען האָבען זיך געפונען בעדײַטענדע קהלות אין די פראָװינצען פון איסלאַם. סך הכל האָבען זיך אין דער גאַנצער דעמאָלטיגער פאַלעסטינאַ אויפגעהאַלטען נישט מעהר, װי טויזענד יודישע משפחות, װעלכע האָבען זיך אַממעהרסטען בעשעפטיגט מיט פאַרבערײַ.

פיעל מעהר יודען האָבען זיך צו דער צײַט געפונען אין די לענדער צװישען פרת און חדקל. די אַמאָליגע אַקאַדעמישע צענטערן נהרדעה, סורא און פומבדיתא זענען פערװיסט געװאָרען, און אויף זײַער אָרט איז אויסגעװאַקסען די קהלה אין באַגדאַד, װאָס האָט געהאַט ביז איבער טויזענד יודישע משפחות און פיער גרויסע שוהלען. די בבלישע יודען פון יענער צײַט (1136) האָבען אפילו געהאַט אַ אײגענעם נשיא (עקזילאַרך, מיט'ן נאָמען שלמה), װעלכער האָט געפיהרט אַ פירשטליכען שטאַט און גענומען אַ קאָפּ-שטײַער פון אַלע יודען אין פערסיען, אינדיען און טיבעט. באַגדאַד האָט געהאַט אויך אַ בעדײַטענדע ישיבה, װאָס האָט װידער געקרוינט איהרע פיהרער מיט'ן טיטול גאון. נאָך בעדײַטענדער װי אין באַגדאַד, איז געװען די קהלה אין מאָסול (נײַ-ניניװה), װאָס האָט געצעהלט ביז זיבען טויזענד משפחות. נישט װײַט פון דאָרטען, אין דער געגענד פון

אזערבײַדזשאַן (צפון-פּערסיען) האָבען געלעבט גאַנצע שאַרען פרײַע יודען, וועלכע האָבען פון קײַן קולטור נישט געוואוסט און זיך פערנומען מיט בעוואָפּענטע אָנפּאַלען אויף די שטאַמען פון דער ניעדער, וועהרענד זיי אַלײן זײַנען געווען אונבעצווינגבאַר אין זייערע הימעלהויכע פעסטונגס-בערג. אַט די ספּיכישע, קריעגערישע יודישע מאַסע האָט אַ געוויסער פאַנטאַסטישער העלד, מיט'ן נאָמען ד ו ד א ל ר א י (אָדער מנחם בן סוליימאַן), געוואָלט אויסנוצען צו אַ גרויסען צוועק. דער דאָזיגער ענטוזיאַסט האָט זיך אָנגעגעבען פאַר אַ געשיקטען פון גאָט (משיח) און אויפגערײַצט די יודען פון גאַנץ פּערסיען, מעסאָפּאָטאַמיען און סיריען צו אַ בעוואָפענטען אויפשטאַנד געגען דעם פּערסישען סולטאַן, אום צוריקצושטעלען די יודישע מלוכה. אלראַיין איז זאָגאַר געלונגען מיט זײַנע מופתים צונויפצוזאַמלען אַרום זיך אַ בעדײַטענדע בעוואָפּענטע מחנה פון די אַזערבײַדזשאַנער בערג-יודען; דער עקזילאַרך, ווי בכלל די גדולים פון פּערסישען יודענטום, האָבען זיך אָבער נישט געלאָזען פערפיהרען פון דעם געפעהרליכען בעל מופת, און זיי האָט זיך ענדליך אײַנגעגעבען, איהם צו בעזײַטיגען. די משיח-חלומות האָבען, איבריגענס, נישט אויפגעהערט אויך נאָך אלראַי'ס טויט, און דאָס האָבען ווידער אויסגענוצט עטליכע געשיקטע שווינדלער; זיי האָבען געוויזען די עמי הארצי'שע באַגדאַדער יודען אַ בריעף פון דעם געשטאָרבענעם משיח, וואו ער האָט פערזיכערט, אַז אין אַ בעשטימטער שעה, אין אַ געוויסער נאַכהאַלבער נאַכט, ווען אַלע יודען וועלען זיך אָנטאָן אין גרינע קלײדער און שטעהן אַ לאַנגע צײַט אויף די דעכער פון זייערע הײַזער, — וועט קומען אַ שטאַרקער ווינט און זיי אריבערטראָגען גלײַך אינ'ם הײליגען לאַנד. דער המון האָט זיך געלאָזען פערפיהרען, צוטײלט דערווײַל צווישען אָרימע דאָס גאַנצע האָב און גוטס און זיך פערזאַמעלט מיט די ווײַבער און קינדער אויף די דעכער, וואו זיי האָבען אַ גאַנצע נאַכט געוואַרט און אויף קײנע נסים זיך נישט דערוואַרט. —

אַ אונאָבהענגיגער קריעגערישער יודישער שבט האָט זיך צו יענער צײַט אויפגעהאַלטען אין דער געגענד כאָראַזאַן, בײַ די בערג פון נישאַבור. די דאָזיגע טויזענדער יודען האָבען זיך גערעכענט פאַר אַ איבערבלײַבעניש פון די שבטים דן, זבולון, אשר און נפתלי. זיי זײַנען געווען גלענצענדע פויגעל-שיסער, האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט און געהאַט אַ אײַגענעם פירשט, מיט'ן נאָמען י ו ס ף א מ ר.

כלא חלוי. אין אלגעמיין האט זיך די ליניע פון דעם פערסיש־יודישען ישוב געצויגען ביז חיווא, וואו ס'האבען געלעבט אכט טויזענד יודישע משפחות, און ביז סאמארקאנד, וואס האט געהאט גאנצע פופציג טויזענד יודען. פון די יודישע קהלות אין אינדיען ווייסט דער דעמאלטיגער רייזענדער נאר דאס צו דערצעהלען, אז ער האט דארט געזעהען שווארץ־הויטיגע יודען, וועלכע היטען בלויז שבת און מלה. א יודישע קאלאניע האט זיך געפונען אויך אויף דער אינזעל ציילאן (קאנדי): דא האבען געלעבט דריי און צוואנציג טויזענד יודען, פאלשטענדיג גלייכבערעכטיגט מיט די איבריגע בעפעלקערונגען פון דער מלוכה. אין אדען, דעם שליסעל־האפען צום אראבישען און אינדישען ים, האט זיך געפונען א אונאבהענגיגער יודישער ישוב, וואס האט בעזעסען אייגענע פעסטונגס־שלעסער, געפיהרט מלחמות מיט די קריסטען פון נוביען און איז געשטאנען אין פערבינדונג מיט עגיפטען און פערסיען.

אין אראביען האבען זיך פאר דער צייט שוין ווידער געפונען יודישע קהלות נאכדעם, ווי די ערשטע קאליפען האבען זיי פון דאנען ארויסגעטריבען. בעזונדער רייך בעפעלקערט פון יודען איז געווען די פרוכטבארע און האנדעלסרייכע תימני'שע פראווינץ, און אין צפון אראביען האבען זיך ווידער, ווי אין די פאר־מחמד'נישע צייטען, אויסגעבילדעט שטארקע אונאבהענגיגע יודישע שבטים, מיט אייגענע פעסטונגען און אייגענע פירשטען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט, ערד־ארבייט און קאראוואן־רייזען; דער צענטר פון איין שבט איז געווען די שטאדט טיימא, מיט'ן פירשט חנן בראש. צווישען די יודען האבען זיך געפונען נזירים־הייליגע, וואס האבען א סך געפאסט, קיין פלייש און קיין וויין נישט פערזוכט, געלעבט אין מערות, זיך געקליידט אין שווארצען און געטרויערט נאך ציון. א צווייטע גרופע פון די אראבישע יודען האט זיך אויפגעהאלטען אין דער געגענד פון טאלמאס, און געהאט פאר א פירשט חנן'ס א ברודער, מיט'ן נאמען שלמה. א דריטע גרופע פון פופציג טויזענד יודען האט געלעבט אין דער פראווינץ חיבר; די זענען אממעהרסטען געווען קריגעריש, זיי האבען אבער געהאט צווישען זיך אויך תלמודיש־געלעהרנטע. אין די איבריגע אראבישע שטעדט האבען געלעבט ביז נאך ניינצעהן טויזענד יודען. אט די אלע יודען האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערשטער אנפיהרערשאפט פון באגדאדער עקזילארכאט, וואס

האָט אויף אַ קורצער צײַט װידער אויפֿגעבליט. דער נאָכפֿאָלגער פֿון דעם דערמאָנטען שלמה איז געװען זײַן זוהן דניאל, װעלכער איז אויך געװען זעהר אָנגעזעהען בײַ די באַגדאַדער קאַליפֿען. אונטער דער אויפֿזיכט פֿון דעם עקזילאַרך האָט זיך שטאַרק אויפֿגעהויבען די באַגדאַדער ישיבה, װעלכע האָט בעקומען אַ בעדײַטענדען לעהרער (גאון). דאָס איז געװען אַ געװיסער ר׳ שמואל בן עלי, װאָס האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ גרויסען תלמודישען אויטאָריטעט. ער האָט צוזאַמענגענומען אַרום זיך ביז צװײ טויזענד תלמידים, און האָט זיך אין דער זעלבינער צײַט גערעכענט אויך פֿאַר דעם הויפּט-רב און ריכטער פֿון גאַנצען קאַליפֿאַט.

נאָכ׳ן טויט פֿון דעם קינדער-לאָזען עקזילאַרך איז דער גרעסטער טײל פֿון יענעמס מאַכט אַריבער צו דעם אײַנפֿלוסרײַכען ראש-ישיבה און בן-עלי איז געװאָרען דער נשיא פֿון אַלע יודיש-אַזיאַטישע קהלות, װאָס האָבען זיך געצױגען איבער דעם גאַנצען שטח פֿון דמשק ביז אינדיען און פֿון קאַספּישען ים ביז אַראַביען. צו דעם זעלבינען ר׳ שמואל בן עלי זאָלען, װי ס׳דערצעהלט דער דעמאָלטיגער רײַזענדער ר׳ פּתחיה פֿון רעגענסבורג, האָבען געקומען שלוחים פֿון די קויקאַזישע בערג-שבטים מיט דער בקשה, זײ צו שיקען יודישע רעליגיאָנס-לעהרער, װײַל זיבען פֿירשטען פֿון זײ האָבען בעשלאָסען צו מאַכען די יודישע אמונה פֿאַר דער אַלגעמײנער אמונה פֿון לאַנד (1180—85). — בײַ דער גאַנצער אומערלײַכער געהויבענער לאַגע פֿון די מזרח-לענדישע יודען, זענען זײ אָבער דאָך געשטאַנען אויף אַ נידריגער שטופֿע אין דער הינזיכט פֿון גײַסט און קולטור. אָהן טיפֿערע קענטענישען און אָהן בעװאוסטזײַן, האָבען די אַזיאַטישע יודען אויף אַ גאַנץ מעכאַנישען אופֿן אָבגעהיט די געבאָטען פֿון דער תורה און זײ דערהאַלטען, דערבײַ אָבער גאָרנישט געשאַפֿען, גאָרנישט געלאָזען פֿאַר די קומענדיגע דורות.

אין עגיפּטען האָבען די יודישע קהלות געהאַט אַ בעזונדער עקזי-לאַרך — אונטערן טיטול נגיד. דאָס איז אויך געװען אַ פֿירשטליכער טיטול מיט זעהר ברײטע פֿאָלמאַכטען: דער נגיד האָט זיך גערעכענט פֿאַר דעם העכסטען פֿיהרער און שופֿט פֿון דעם גאַנצען יודישען ישוב אין לאַנד. אין דער צײַט האָט דעם טיטול געטראָגען דער לײב-אַרצט פֿון עגיפּטישען קאַליף ר׳ נתנאל, מיט׳ן אַראַבישען נאָמען היבאַש-אַלאַה-איבן-אַלגאַמי. איבן אַלגאַמי האָט געשריבען בעדײַטענדע

מעדיציניש ווערק אין דער אראבישער שפראך און אין דער וועלבינער
צייט איז ער אויך געשטאנען בראש פון א גרויסער ישיבה אין דער
עגיפטישער הויפטשטאדט קאירא. דא האט זיך געפונען אויך א
קאראימישע געמיינדע, און זי האט אויך געהאט א זעלבסט־פערוואל־
טונג מיט א אייגענעם נשיא.

אכטעס קאפיטעל

ר׳ משה בן מיימון (רמב״ם)

אין דער רייהע פון די גרויסע גייסטער, וואס דאס יודענטום האט געבוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון עלפטען און צוועלפטען יאהרהונדערט, פערנעהמט א גאנץ בעזונדער פלאץ די ריעזען-געשטאלט פון ר׳ משה בן מיימון, דער גייסטיגער קעניג און בעהערשער פון אלע יודען אין די מזרח-, ווי אין די מערב-לענדער.

ר׳ משה בן מיימון (מיט׳ן לאנגען אראבישען נאמען: אבו אמראם מוזא מיימון אבאיד אללאה) איז געבוירען געווארען אין יאהר 1135, אין קארדאווא, וואו זיין פאטער מיימון איז געוועזען א דיין ד. ה. א מיטגליעד פון דעם דארטיגען בית דין. אט דער טיטול איז איבערגעגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה אינ׳ם משך פון א גאנצער רייהע דורות, און מיימון האט אויסער תלמודישע ספרים (ער איז געוועזען א תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי) געשריבען אויך ווערק איבער וועלטליכע וויסענשאפטען: אסטראנאמיע און מאטעמאטיק. ביי דעם פאטער אין הויז האט דער יונגער משה זיך ערצויגען, לעהרנענדיג די תלמוד, די אלגעמיינע למודים, ביז ער איז אלט געווארען דרייצעהן יאהר. דאן האט פלוצלונג אויסגעבראכען דער שטורם פון די אלמאהאדען (1148), וועלכע האבען זיך אריינגעריסען אין שטאדט און געשטעלט אלע איינוואוינער דעם אולטימאטום: איסלאם אדער טויט, — דעם אולטימאטום, וואס האט פערטריבען פון שטאדט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע איינוואוינער. צווישען די לעצטע

איז געווען אויך מיימון: ער האט מיט זיין פאמיליע אנגעהויבען איבער־פאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער. אונטער דער צייט האט דער לאנישער און סיסטעמאטישער קאפ פון דעם קומענדיגען ריזען־גייסט נישט אויפגעהערט צו ארבייטען איבער די פערשידענסטע גע־ביעטען פון יודישען און אלגעמיינעם דענקען. ער האט געלערנט תלמוד, פילאזאפיע, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק, נאטור־וויסענשאפט און מעדיצין, און די פאלגע פון דער אינטענסיווער גייסטיגער ארבייט איז געווען א פיעלזייטיגער פירוש אויף דער משנה, וועלכען ער האט אנגעהויבען שרייבען נאך אין יאהר 1158.

פערוואגעלט פון שפאניען איבער דעם פאנאטיזם פון די אלמא־הארען, בעגעגענט מען אין גיכען, אויף א אונפערשטענדליכען אופן, דער פאמיליע מיימון אין פעץ, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון די זעלביגע אלמאהארען, און וואו יודען האבען אויך גע־מוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם. דא האט זיך דער יונגער דענקער בעקאנט מיט דער טרויעריגער לאגע פון די „אנוסים“ און אין דער זעלביגער צייט האט ער טיעף געזעהען, ווי וויים שעדליך די אויסערליכע מאסקע ווירקט אויף דער גאנצער איגערליכער געדאנקען־בילדונג. צוזאמען מיט זיין פאטער האט ער געזעהען, אז א גרויסער טייל פון די המוני'שע אנוסים הויבט ביסליכווייז ווירקליך אן גלויבען אין די עיקרים פון איסלאם און זיך צוגעוועהנען צו זיי, און די קרענקונג איז נאך שטארקער געווען א דאנק דער איינענער שוואכקייט — זיי אליין האבען דאך אויך די מאסקע געטראגען.

כדי צו שטארקען די אבגעשוואכטע יודישע געמיטער, האט דאן דער פאטער, מיימון, פערעפענטליכט א דערמאנונגס־בריעף צו די אנוסים (1160), און אין גיכען האט אויך דער זוהן בעקומען די געלעגענהייט עפענטליך ארויסצוטרעטען וועגען דער אנגעוועהטאגטער פראגע. עס האט זיך געפונען א הייסער יוד, וואס האט נישט געקענט רוהיג פערטראגען די פשרות מיט'ן געוויסען, און ער האט זיך גע־ווענדט מיט א בריעף צו די יודישע קהלות אין אפריקא, אין וועלכען ער האט געשטראפט די אנוסים פאר זייער שוואכען גלויבען און זיי ערקלערט פאר כופרים באלהי ישראל, וואס האבען קיין חלק נישט אין יודענטום. אט דער בריעף האט ארויסגערופען א טיעפע פערצווייפלונג צווישען די מעהר אינטעליגענטע און פרימערע אנוסים, וועלכע האבען שוין לאנג געטראגען די זינד אויף זייער געוויסען; דער לאגיש

דערקענענדער בן מיימון האט אבער געזעהען אויך די צווייטע זייט פון דער ערשיינונג: קענענדיג די גייסטיגע שוואכקייט פון די המוני'שע אנוסים, האט ער מורא געהאט דערפאר, אז אונטער דער ווירקונג פון די שארפע אנפאלען וועלן די איצטיגע געצוואונגענע משומדים איינמאל פאר אלע מאל זיך ווירקליך אברייסען פון יודישען כלל און איינגאנצען איבערגעהן אין די רייהען פון שונא. דאס האט איהם בעוואויגען ארויסצוטרעטען מיט א עפענטליכען ענטפער געגען די זלזולים פון דעם פאנאטישען יודישען מאמין. דער טאן פון דעם ענטפער (געשריעבען אין אראביש, אונטערן נאמען אגרת השמד: א בריעף וועגען שמד), איז א הייסער, נערוועזער — אין איהם פיהלט זיך די אנגעוועהטאגטע פערביטערטקייט פון א בעליידיגטען, וואס מ'האט איהם אנגעגריפען אינ'ם עמפפינדליכסטען ארט; די ארגומענטען, וואס ער ברענגט, זענען אבער שטרענג לאגיש און דערביי שטיצט ער זיך אויך אויף פסוקים פון די היילינגע שריפטען און מאמרים פון תלמוד. קודם כל זוכט ער צו דערווייזען, אז זינדיגע און אפילו געצענדינערישע יודען זענען אויך יודען, דען מיר געפינען, אז אליהו און ישעיה זענען בעשטראפט געווארען דערפאר, וואס זיי האבען אנגערופען די יודען-געצענדינער פון זייער צייט מיט'ן נאמען „עם טמא שפתים"; און אויב זיי זענען געשטראפט געווארען, איז ווי שוין „דער לייכטזיניגער, וואס ער לויבט זיך צו זאגען אויף גאנצע יודישע קהלות מיט זייערע חכמים און תלמידים, אז זיי זענען פושעים און רשעים און כופרים באלהי ישראל! און די יודען האבען דאך נישט ווידערגעשפעניגט אין גאט כדי זיך צו זוכען וואוילטאגען, און האבען נישט פערלאזען דעם גלויבען צוליעב וועלטליכע פערגניגענס, נאר זענען פון שווערד אנטלאפען, פון שווערד און פייל און מלחמה-פיין". דערצו איז „דער שמד, אין וועלכען מיר געפינען זיך, נישט גלייך צו אלע שמד'ען, דען קיינער צווינגט אונז נישט צו ווייזען, אז מיר דינען עבודה זרה (איסלאם); מיר דארפען נאר נאכזאגען זייער פארמולע (אז מחמד איז א נביא), און זיי אליין ווייסען גאנץ גוט, אז מיר גלויבען נישט מיט'ן הארצען אין דעם, וואס אונזער מויל רעדט ארויס, און מיר טוען עס נאר, כדי אפצונארען דערמיט זייער הערשער (דעם קאליף)". דאן געהט דער שרייבער פון בריעף אריין טיעפער אין דער זאך: אמת, דער תלמוד פערפליכטעט יעדען יודען זיך מוסר נפש צו זיין פאר די דריי עבירות: עבודה זרה, זנות און בלוט-פערגיסען (שפיכות דמים); נאלמטהר: יעדער

יוד איז אין אלגעמיינעם פערפליכטעט מקדש השם צו זיין אפילו ביי דער קלענסטער זאך; ביי דעם אלעמען איז אבער דאך קיין שטראף נישט אנגעגעבען פאר די שוואכמוטיגע, וואס האבען דאס נישט געטאן, וואס זענען דעם נסיון נישט בייגעשטאנען, און קיינער האט קיין רעכט נישט, זיי ארויסצונעהמען פון כלל ישראל אזוי לאנג, ווי זיי טוען דעם פערברעך געצוואונגענערהייד, נישט מיט'ן איינענעם ווילען. די איינציגע עצה בלייבט אלזא, מקרב צו זיין די אנוסים און צו זעהן, זיי זאלען אבהיטען ווי ווייט מעגליך אלע געבאטען פון דער תורה, אדער — אויסוואנדערן פון לאנד.

די דאזיגע אגיטאציע פון די מיימונידען צווישען די אנוסים האט אויף זיי ארויסגעצויגען א גרויס געפאהר מצד די פאנאטישע מחמד'נער און דער סוף איז געווען, אז די גאנצע משפחה האט זיך קוים מיט'ן לעבען געראטעוועט און זיך געלאזען מיט'ן ים קיין פאלעסטינא. דא האט זיך די פאמיליע אויפגעהאלטען א קורצע צייט אין די שטעדט חברון און ירושלים, וואו דער פאטער מיט די זיהן האבען גאנצע טעג מתפלל געווען אין די מערות פון די יודישע אבות און אויף דעם ארט פון בית המקדש. דערנאך האבען זיי איבערגעוואנדערט קיין עגיפטען, וואס האט זיך דעמאלט גערעכענט פאר'ן צענטר פון איסלאם, און געוואוינט פריהער אין אלעקסאנדריע (דא איז דער אלטער מיימון געשטארבען אין עטליכע חדשים ארום נאך זייער אנקומען) און דאן אין אלט-קאירא (פאסטאט). די דאזיגע עגיפטישע שטאדט איז געווען אין יענער צייט א גרויסער האנדעלס-צענטר, און משה מיט זיין יונגערן ברודער דוד האבען אנגעהויבען בעטרייבען א גרויסען געשעפט פון גאלד און טייערע שטיינער. דער פאקטישער פיהרער פון געשעפט איז געווען דער יונגערער ברודער: ער פלעגט אונטערנעהמען רייזען איבער'ן ים אין די ווייטסטע לענדער, צו קויפען און פערקויפען זיין קאסטבארע סחורה, און אין דער צייט איז דער עלטערער ברודער, משה, געזעסען אין דערהיים און געארבייט רוהיג איבער פערשיעדענע למודים און וויסענשאפטען. דער אונגליקליכער גורל האט אבער נישט אויפגעהערט צו פערפאלגען דער מיימונידישער משפחה: אין ניכען איז דוד דערטרונקען געווארען, פאהרענדיג אויף א שיף איבער'ן אינדישען ים, און דערביי פערלוירען דאס גאנצע אייגענע און פרעמדע פערמעגען, וואס ער האט מיט זיך געפיהרט, פון

דער קאטאסטראפע איז משה שווער קראנק געווארען; ער האט זיך אבער ענדליך געשטארקט, און גענומען ענערגיש פראקטיצירען אין מעדיצין, וואס ער האט שוין געהאט געלערנט אין די פריהערדיגע יאהרען. פון דער פראקטיק האט ער מפרנס געווען זיך מיט דער גאנצער פאמיליע, און די פרייע צייט האט ער געווידמעט דער גרויסער ארבייט, וואס ער האט אנגעהויבען נאך מיט יאהרען צוריק: דעם פירוש אויף משניות.

געענדיגט האט ער דאס ווערק (געשריבען אין ארבישׁ אונטער נאמען סיראדוש: בעלייכטונג) אין יאהר 1168. דאס איז געווען א אונטערנעהמונג פון אונגעוועהנליכען מאסשטאב, צו ערקלערן און סיסטעמאטיזירען דעם מאטעריאל פון די משנות פשוט און דירעקט, ד. ה. אהן די קאזואיסטישע בעלייכטונגען פון דער גמרא. זאל יעדער תלמיד קודם כל האבען פאר זיך קלאר און בעשטימט דעם מקור פון דער הלכה, די משנה, אהן פשט׳לעך און פערגלייכענישען, און ערשט דערנאך זאל ער צוטרעטען צו דעם תלמודישען לאבירינט — דאס האט דער רמב״ם געוואלט דערגרייכען מיט זיין פירוש, און צו דעם זעלבינען צוועק גיט ער צו אין פערשיעדענע שטעלן גרעסערע איינטהײלונגען, וואס ערקלערן אויספיהרליך די יסודות פון דער תלמודישער געזעצגעבונג און די בעציהונג פון תלמוד צו די יסודות פון דער תורה. מיט א בעזונדער ליעבע ווערן אין דעם פירוש בעהאנדעלט יענע פונקטען פון דער משנה, וואס האבען וועלכע ס׳איז שיכות צו א געוויסען צווייג פון די אלגעמיינע וויסענשאפטען: מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, פיזיק, אנאטאמיע, מאראל אדער פילאזאפיע. דא האט ער געהאט די מעגליכקייט: פון איין זייט אויפצווייזען די וויסענשאפטליכע גרויסקייט פון די טרעגער פון דער יודישער מסורה, און פון דער צווייטער זייט אבצולייקענען די אנגענומענע הנחה, אז אלץ אין דער תורה שבעל פה איז הלכה למשה מסיני. אין דעם פירוש צו די „פרקי אבות״ ענטוויקעלט דער רמב״ם א גאנצע עשירות פון געדאנקען וועגען מאראל בכלל און דער יודישער מאראל בעזונדער; דאס זעלבע טוט ער אויך ביים לעצטען פרק פון „סנהדרין״, וואו ס׳רעדט זיך וועגען תחית המתים און השארת הנפש. דא ערקלערט ער פאר אלעם, ווי מ׳דארף פערשטעהן די דאזיגע הבטחות פון א צוקונפטיגען לעבען: יענם לעבען האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט אלע אונזערע פארשטעלונגען וועגען

ערדישע גענוסען און פערגניגענס — עס איז די טלוכה פון גייסט, פון די העכסטע ערקענטנישען, פון די פיינסטע רעגיאנען. ביי דער געלעגענהייט ענטוויקעלט ער שוין אויך בכלל דעם עצם פון דער יודישער גלויבענס־לעהרע און טיילט איהם איין אין דרייצעהן עיקרים: א) ס'איז דא א גאט, וואס האט בעשאפען די וועלט; ב) ער איז אבסאלוט איינציג, ג) ער איז אונקערפערליך און אונפערענדערליך, ד) ער איז אייביג און אונאבהענגיג פון דער צייט, ה) מ'מוז פערעהרען נאר גאט אליין, ו) ער ענטפלעקט זיך צו זיינע אויסדערוועהלטע (נבואה), ז) די העכסטע ענטפלעקונג איז געוועזען די דורך משה רבינו, ח) די תורה איז געגעבען געווארען פון הימעל, ט) זי איז אונפערענדערליך, י) גאט זעהט, ווייסט אלץ און פיהרט די וועלט (השגחה פרטית), יא) גאט בעלויהנט און בעשטראפט, י"ב) עס וועט קומען א אויסלייזער (משיח), י"ג) די טויטע וועלן לעבעדיג ווערן (תחית המתים).

אונטער דער צייט האט זיך אין תימן אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג פון די פאנאטישע מחמד'נער געגען יודען, און די לעצטע האבען געמוזט אנווענדען דאס אלטע מיטעל: אנגעהמען לפנים דעם מחמד'נישען גלויבען (1172). דא איז אבער די געפאהר פיעל גרעסער געוועזען, ווי אין אנדערע קהלות, צוליעב דער פראסטקייט פון די יודישע מאסען, און באלד האבען זיך ווירקליך בעוויעזען בעגייסטערטע יודישע אפאסטאלען, וואס האבען געדרשה'נט אין די יודישע קהלות, אז מחמד איז געוועזען א נביא פון גאט, וואס איז ארונטערגעשיקט געווארען אויף דר'ערד מבטל צו זיין די געזעצען פון דער תורה. צו די דאזיגע איסלאם־פרעדיגער זענען צוגעקומען בעגייסטערטע בעלי־חלומות, וואס האבען זיך אנגעגעבען פאר משיח־אנזאגער און פערשפרייט אלערליי איינבילדונגען און שווערמערייען. דאס האט די מעהר ניכטערע פון די תימני'שע יודען שטארק בעאונרוהיגט, און איינער פון זיי, ר' יעקב אלפיומי, האט זיך געווענדעט צום רמב"ם מיט א הייסער בקשה, ער זאל עפעס טאן פאר'ן תימנישען יודענטום און נישט לאזען עס פערלוירען געהן.

אויף דער בקשה האט זיך ר' משה בן מיימון אבגערופען מיט א פייערליכען בריעף צו די יודען אין תימן (אגרת תימן). אין דעם אראביש־געשריבענעם־בריעף בעמיהט זיך דער געוועזענער לפנים'דיגער מחמד'נער צו טרייסטען די געדרודפ'טע ברידער און אויפצוועקען אין זיי

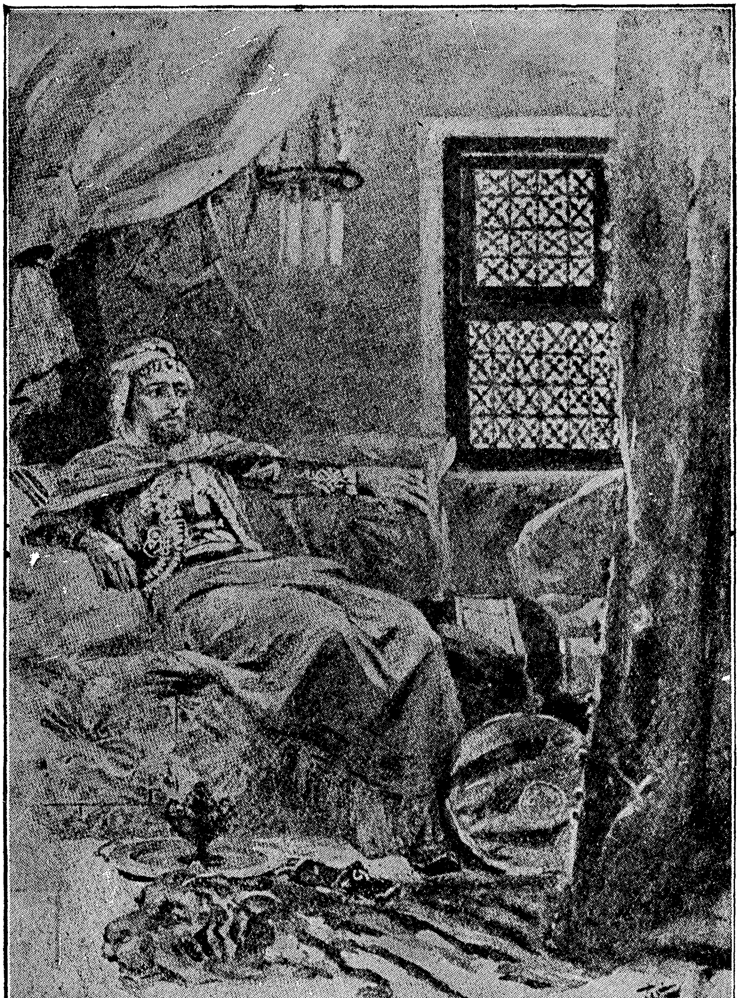

דוד אַלרָאִי

דעם בעוואוסטזיין פון דער יודישער גרויסקייט, פון דער יודישער אויסדערוועהלטקייט. „זינט מיר האבען בעקומען די תורה אויפן בארג סיני — שרייבט דער רמב״ם אין דעם בריעף — ביז היינטיגען טאג, זענען שוין אויפגעשטאנען א סך פון די אומות העולם צו פערניכטען יעקב׳ס שטאם און זיין גלויבען. אט די יודישע פיינד טיילען זיך אין דריי קאטעגאריעס: די ערשטע קאטעגאריע בעשטעהט פון יענע, וואס זענען בעפאלען אונזער גלויבען מיט צוואנג און שווערד און פיין, ווי עמלק, סנחריב, נבוכדנאצר, טיטוס, האדריאן און נאך אזעלכע; צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערן די פערשארפטע קרומע מוחות (סאפיסטען) און די חכמים פון די איבריגע לשונות (אדומי׳שע, פערסישע און גריכישע), וועלכע האבען געוואלט צושטערען אונזער תורה מיט קשיות און שאלות; די דריטע ענדליך זענען די, וואס פערשטעהען, אז דער בנין אינגאנצען וועט זיך אזוי לייכט נישט לאזען צושטערן, און זיי נעהמען זיך אונטערגראבען זיינע פונדאמענטען; אט די ישמעאלים קליגען זיך און זענען כלומר׳שט מודה, אז אונזער ענטפלעקונג איז ווירקליך אמאל שטארק און הייליג געוועזען, נאר דערנאך איז געקומען א נייע ענטפלעקונג, וואס האט יענע מבטל געוועזען; דאס איז אבער א נארישער ליגען: זייערע אלע ענטפלעקונגען זענען אנטקעגען אונזער תורה, ווי קינסטליכע בילדער געגען א לעבעדיגען מענשליכען געזיכט א. א. וו. „און איהר, ברידער, שטארקט אייך און מוטיגט אייך. זאלען אייך די גזירות און די רדיפות נישט צוטומלען, זאל אייך דעם שונא׳ס שטארקייט נישט אבשרעקען: עס איז אלץ פון דער השגחה בעשטימט, אייך אויסצופרובען און צו ווייזען, אז איהר זענט יעקב׳ס קינדער, אייניקלעך פון יענע, וואס זענען געשטאנען אויפ׳ן בארג סיני און מקבל געוועזען די תורה״.

אויף די תימני׳שע יודען האט דעם רמב״ם׳ס בריעף א גרויסען רושם געמאכט; ער איז ארומגעגאנגען פון האנד צו האנד, ווי א געהיימע ווילכטיגע ענטפלעקונג און געוועקט אין די הערצער יודישע געפיהלען, יודישען שטאלץ. שפעטער, ווען דער רמב״ם איז נתעלה געווארען, האט ער זיך אויך דערמאנט אן די תימני׳שע יודען און אויסגעפועלט פאר זיי פערשידענע הנחות; איבער דעם אלעם האבען זיי זיך בעצויגען צו איהם מיט א טיעפער עהרפורכט און אפילו געבעטען אלע טאג אין דאווגען פאר זיין געזונד.

דערווייל איז דער נאמען פון דעם קאירו׳שען געלעהרטען געוואקסען,

אויך אין מצרים גופא. זיך בעשעפטיגענדיג כסדר מיט מעדיצינישער
פראקטיק, ווערט דער רמב"ם אין גיכען (1170—71 בערך) בעשטימט
אלס אפיציעלער רב און ראש בית דין פון קאירא, און פון די
ווייטסטע קהלות ווענדעט מען זיך צו איהם, ווי צו א אנערקענטען אוי-
טאריטעט, מיט פערשיעדענע שאלות פונ'ם רעליגיעזען און געזעלשאפט-
ליכען לעבען. אין דער צייט האט דער רמב"ם געארבייט איבער א
צוויים קאלאסאל ווערק, וואס האט ארויסגערופען די הייסע בעוואונדע-
רונג פון דער גאנצער יודישער וועלט: די משנה-תורה. דאס איז
א פאלשטענדיגער רעליגיאנס-קאדעקס, וואס נעהמט ארום אלע גע-
ביעטען פון דעם מענשליכען לעבען. דער עקסטראקט, דער תמצית
פון דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג מיט איהר אונגעווענליך-
פערוויקעלטער דיאלעקטיק, ווערט דא איינגעפאסט אין קלארע, אבגע-
שלאסענע פאראגראפען, און דער יודישער יחיד בעקומט פאר זיך א
מוסטערהאפטען האנדבוך מיט פארטיגע, בעשטימטע לעבענס-רעגעלן,
וואס נארמירען נישט בלויז זיינע מעשים, נאר אויך זיינע געדאנקען
און געפיהלען. פון דעם תלמודישען לאבירינט, אין וועלכען די
גרעסטע קעפ האבען זיך נישט לייכט געפונען, האט דער רמב"ם גע-
שאפען א פלאנמעסיגען בנין מיט בעשטימטע אינוועניגסטע און זייטיגע
חדרים, אין וועלכע ס'קען זיך אפילו א פרעמדער לייכט אריענטירען.
„איך וואלט וועלן, — זאגט דער רמב"ם אין דער הקדמה צום משנה
תורה (האט זיך גערופען אויך יד החזקה) — אז דאס דאזיגע ווערק
זאל דיענען פאר א פאלשטענדיגער זאמלונג פון דער גאנצער תורה
שבעל פה מיט אלע איהרע תקנות, מנהגים און געזעצען, וואס האבען
זיך אנגעזאמעלט פון דער צייט פון משה רבינו ביז דער אבשליסונג
פון תלמוד. איך האב אנגערופען דעם ספר משנה תורה (ווידער-
האלונג פון דער תורה) גלויבענדיג, אז יעדער מענש, וואס איז שוין
בעקאנט מיט די הייליגע שריפטען, וועט אימשטאנד זיין גלייך צוצו-
טרעטען צו דער זאמלונג, אין וועלכער ער וועט זיך בעקאנען מיטן
אינהאלט פון דער גאנצער תורה שבעל פה".

געשריבען איז דאס ווערק אין א רייכער העבראישער שפראך,
און טיילט זיך אויף פיערצעהן חלקים, פון וועלכע דער ערשטער
(ספר המדע) איז איינגאנצען געווידמעט די פילאזאפישע עיקרים פון
יודענטום. דא ווערן סיסטעמאטיש און אויף א ראציאנאליסטישען אופן
בעלויכטען די דאגמען פון דער יודישער אמונה, ווי אויך די יודישע

עמיק, די לעהרע פון דער יודישער מאראל, און וועלכער ער שליעסט אין א רייהע דינים איבער היגיענע. דאן נעהען די איבריגע ספרים, וואס בעהאנדלען אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען און בירגערליכען לעבען.

מיט זיין קאדעקס האט דער רמב״ם אויף אזא אופן דערגרייכט א דאפעלע ווירקונג; פון איין זייט זאט ער אריינגעבראכט א געוויסען קריטישען עלעמענט אין דער בעציהונג צו א סך הנחות פון די בעלי התלמוד, און פון דער צווייטער זייט האט ער אלץ אבגעשלאסען, בעשטימט און בעפעסטיגט, אזוי אז דער פרייער געדאנק האט פאר זיך מעהר נישט געהאט קיין פלאץ, זיך צו בעוועגען. דערביי איז דער רמב״ם זעהר הארב געווען, און אנגעבענדיג די שטעלן, וואס דער תלמוד אליין לאזט זיי אפען. פאר בעשטימטע הלכות, לעגט ער זיי כמעט שטענדיג אין דער ריכטונג פון פערבאטען (לחומרא).

דער רושם פון דעם נייעם קאדעקס אין דער יודישער וועלט איז געווען א אונגעוועהנליכער. ווי נאר דאס ווערק איז פערעפענטליכט געווארען, האט זיך עס גלייך אין טויזענדער איבערגעשריבענע עקזעמפליארען פערשפרייט איבער די קהלות פון אראביען, פאלעסטינא, אפריקא, שפאניען, דרום-פראנקרייך און איטאליען, און צוזאמען מיט איהם האט זיך פונאנדערגעטראגען איבער די אלע לענדער אויך דער נאמען פון דעם גרויסען יודישען געלעהרטען. נישט אומעטום אבער האט מען זיך גלייך בעצויגען צו דער ארבייט פון דעם קאאירישען פילאזאף; עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען, ערשטענס, מורא געהאט דערפאר, דער נייער, פערקירצטער תלמוד זאל נישט ארויסשטופען דעם אלטען, ארגינעלען; דערצו האבען די שטרענג-ראציאנאליסטישע בעגרינדונגען פון די יודישע עיקרים אויך נישט געקענט בעפריעדיגען אינגאנצען דעם גייסט פון די מעהר תמימות'דיגע מאמינים. פון אנאנדער זייט וויעדער האט מען סתם אנגעהויבען אבשלאגען דעם רמב״ם'ס אייגענע הלכי'שע אויפטועכצען, און אט דער גאנצער „צרי" פון די אונצופריעדענע האט זיך דערוויל גרופירט ארום דעם מעכטיגען באגדאדער ראש ישיבה ר' שמואל בן עלי.

אונטער דער צייט איז דעם רמב״ם'ס לאגע אין קאאירא אלץ פעסטער געווארען; ער האט בעקומען א שטארקען צוטריט צום קאליפישען הויף, און דארטין האט מען איהם אנגעהויבען שטארק צו שעצען פאר זיינע רייכע קענטענישען אין מעדיצין און פילאזאפיע. אראבישע

ריכטער האָבען בעזונגען די גרויסקייט פון דעם איבעראַל געשעצטען מוזא אִבּן-מײַמוני, און זײַן נאָמען אַלס ארצט איז אַזוי פּאָפּולער געוואָרען, אַז דער גרויסער ריכארד לײַבּענהאַרץ, די נשמה פון דעם דריטען קרײַץ-צוג, האָט איהם געוואָלט מאַכען פאַר זײַן לײַב-דאָקטאָר; דער יודישער געלעהרטער האָט זיך אָבער דערפון אָבּגעזאָגט. און ניכען האָט דער קאַליפישער הויף בעשטימט דעם רמב״ם פאַר אַ נגיד איבער אַלע יודען פון דעם עגיפּטישען קאַליפאַט, און דער טיטול איז איבערגעגאַנגען אין דער מײַמונישער משפחה בירושה ביז'ן פיערצעהנטען יאָהרהונדערט. די דאָזיגע הויכע לאַגע האָט דער רמב״ם אויסגענוצט, אום אויסצופּועלען פערשידענע הנחות פאַר די יודישע קהלות פון די ווײַטערע פּראָווינצען, און ווען דער קאַליף סאַלאַדין האָט אָבּגענומען ירושלים פון די קריסטליכע הענד, האָט ער ערלויבט יודען, זיך אומצוקעהרען אַהין און צו וואוינען דאָרטין אונגעשטערט.

בײַ זײַן גאַנצער אָנגעשטרענגטער טעטיגקייט אַלס ארצט און פאָלקס-ריכטער, האָט בן מײַמון דאָך נישט פערלאָזען זײַן ליעבלינגס-שטודיום, דעם שטודיום פון דער פילאָזאָפיע, און די פרוכט פון דער ארבײַט איז געווען אַ נײַ, איבעראַשענד ווערק אויף דעם געביעט פון דער יודישער רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע, מיט'ן אראַבּישען נאָמען „דאַלאַלאַט אַל-האַאירין״ — אין דער העבּרעאישער איבערזעצונג: מורה נבוכים (דער לעהרער פון די בלאָנזשענדע). בעשטימט לכתחילה נישט פאַר'ן המון, נאָר פאַר די העכערע יחידי סגולה, וואָס האָבען שוין פון פריהער געהאַט טיעפע קענטעניִשען אין פילאָזאָפיע, — איז די בעדײַטונג פון דעם ספר זעהר גרויס נישט בלויז פאַר דער אויסבּילדונג פון יודענטום, נאָר אויך פאַר דער געשיכטע פון דעם מיטעלאַלטערליכען דענקען בכלל. דאָ האָט דער רמב״ם געוואָלט זיך אַליין קלאָר מאַכען זײַן בעציהונג צו אַלע פראַגען פון וועלט און לעבען און אין דער זעלביגער צײַט אויך בעשטימען גענוי דעם פּלאַץ, וואָס דאָס יודענטום פערנעהמט אין דער אַלגעמײַנער פילאָזאָפיע; דערבײַ האָט ער זיך צוריק אומגעקעהרט צו דעם סיסטעם פון צונויפבינדען דאָס יודענטום מיט'ן העלעניזם, אים געגענזאַץ צו דעם אויפטו פון ר' יהודה הלוי, וועלכער האָט די יודישע „ענטפלעקונג״ נישט געוואָלט אונטערוואַרפען קײנע אַנדערע וועלטליכע אמת'ען.

די סבה דערפון איז געווען דאָס, וואָס דער רמב״ם פערזענליך האָט געגלויבט אין צוויי געטליכע ענטפלעקונגען: אײנע אַ

רעליגיעזע, אין דער יודישער תורה און די צווייטע א פילאזאפישע אין דער תורה פון אריסטו, און ווי די אלטע יודעא-העלענישע דענקער האט ער אויך געזוכט צו שאפען א ארגאנישע פערבינדונג צווישען אט די ביידע התגלות'ען. נאר אין איין זאך איז ער זיך פונאנדערגעגאנגען מיט אלע יודישע רעליגיאנס-פילאזאפען פאר איהם: ער האט אוועקגעשטעלט אלס אונבעריהרבארען יסוד נ י ש ט די התגלות פון דער תורה, נאר די פילאזאפישע התגלות פון דעם גריכישען דענקער, און דארט וואו איהם איז אויסגעקומען אנטקעגענצושטעלען די ביידע אמת'ען, האט ער די יודישע הנחות גאנץ אפט א י ב ע ר ג ע וו א ל ט אונטערגעווארפען די הנחות פון אריסטו'ס מעטאפיזישער לעהרע.

דער יסוד פון רמב״ם'ס אלע חקירות איז דער „ערשטער בעוועגער" (המניע הראשון), וואס האט אריינגעבראכט לעבען אין דער גאנצער יצירה. אהן דער מציאות פון דעם דאזיגען אייביגען „בעוועגער" וואס איז אליין דאך נישט בעוועגבאר", קענען מיר זיך נישט פארשטעלען דעם קיום פון דער וועלט און די בעהעפטונג פון איהרע איינצעלנע טיילען. אט דעם העכסטען וועזען און בעשעפער, ג א ט, טאר מען קיינע מענשליכע איינענשאפטען נישט צושרייבען — יעדע איינענשאפט פון א צוזאמענגעשטעלטען און בעגרענעצטען וועזען גראבט אונטער די פארשטעלונג פון גאט'ס אבסאלוטער גאנצקייט און אונענדליכקייט. מיר קענען נאר משיג זיין די ווירקונגען פון דער געטליכקייט, און די פארשטעלונג פון גאט איז בלויז די פארשטעלונג פון זיינע ו ו י ר ק ו נ ג ע ן. און אזוי ווי קיין מציאות קען זיך נישט פערגלייכען מיט דער גאטהייט, מוז מען שוין אננעהמען, אז דער גאנצער וועלטאל, וואס איז בעשאפען געווארען פון גארנישט דורך גאטס ווילען, איז נ י ש ט א ו נ ע נ ד ל י ך, ווארום אים פערקעהרטען פאל, וואלט דאך די י צ י ר ה (בעשאפונג) גלייך געווען מיט'ן י ו צ ר (בעשעפער *). דא נעהמט דער רמב״ם איבער צו דעם אריסטאטעלישען „לייטער פון דער יצירה" (סולם היצירה), וואס אנערקענט די מציאות פון עטליכע

*) אין דער הינזיכט געהט דער רמב״ם געגען אריסטו'ס לעהרע, וואס אנערקענט דעם וועלטאל נישט פאר א י צ י ר ה פ ו ן ג א ט, נאר פאר א ט י י ל פ ו ן ד ע ר ג א ט ה י י ט ג ו פ א, וואס איז נישט אונטערגעווארפען קיין אנהויב און קיין סוף און קיין פערענדערליכקייט (קדמות העולם).

קאָמענטאַריעס רײן-גײסטיגע וועזענס (שכלים נפרדים) אָדער מלאכים צווישען גאָט און דעם עולם התחתון (די אונטערשטע, פּשוט'ע וועלט).

דאָס שלעכטס, וואָס בעמערקט זיך אין דער ניעדריגער וועלט, שטאַמט נישט פון דער גאָטהײט אַלײן — גאָט, דער מקור פון גוטס און פאָלקאָמענהײט, האָט נישט געקענט שאַפען קײן שלעכטס; דאָס איז ענטשטאַנען ערשט אַ דאַנק דער גראָבער מאַטעריע, וואָס האָט פערדאָרבען די גוטע השפעה פון דער גאָטהײט. פון דער זעלביגער גראָבער מאַטעריע, נאָר אין אַ העכערער פאָרם, איז אויך בעשאַפען דער מענש, וועלכער טראָגט אויף אַזאַ אופן גלײך אין זיך די עלעמענטען פון שלעכטס; דערפאַר האָט דעם מענשענס נשמה אין זיך אַ טײל פון דעם רײן-גײסטיגען, געטליכען, פונ'ם „שכל הנפרד”. דער מענש איז אָלוּאָ בכח, זיך אויפצוהויבען צו דער מדרגה פון אַ מלאך, איבער-ווינדענדיג אײנגאַנצען דאָס לײבליכע, קערפּערליכע אין איהם. אום צו קענען דערגרײכען אָט די מדרגה איז דעם מענשען געגעבען געוואָרען די פולע פרײהײט: דער מענש קען אונגעשטערט זיך אַלײן פערוואַנד-לען אין אַ איבערערדישען וועזען און ווערן אונשטערבליך — אַלס אַ טײל פון דעם אײביגען וועלט-גײסט

מיט דער הויכער טעטיגקײט פון זײן פאָרשונגס-גײסט קען דער מענש דערגרײכען נאָך אַ העכערע מדרגה: ער קען זיך ערווערבען אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקײט פון דער געטליכער השגחה; ער קען זאָגאַר מיט זײן אידעאַלען לעבען, מיט זײן שטענדיגען דענקען וועגען דער גאָטהײט און אויסאיבען גאָט'ס מעשים — ענטוויקלען אין זיך אַ אַנלאַגע צו דעם העכסטען מענשליכען גליק, צו דער נבואה, וואָס ערשײנט אין דער געשטאַלט פון אַ געטליכען חלום. ס'פערשטעהט זיך, אַז אין דער נבואה גופא זענען אויך פערהאַן פערשידענע מדרגות, און דער גרעסטער פון אַלע נביאים איז געוועזען משה רבינו; ער האָט אַראָבגעריסען אַלע שלײערן, וואָס פערדעקען דאָס אויג פון דעם מענשליכען גײסט, און איז צוגעטרעטען ביז דעם העכסטען מקור פון אמת. אָט די העכסטע ענטפּלעקונג האָט ער אַראָבגעגעבען דעם יודישען פאָלק אין דער געשטאַלט פון דער תורה, — די פון גאָט שטאַמענדע לעהרע, וועלכע איז פאָלקאָמען, אײביג-גילטיג און אונפערענדערליך. זי ענטהאַלט נישט בלויז געזעצען, נאָר אויך אידעען, גלויבענס-בעגריפען; זי זוכט צו בעפרידיגען דעם הויכען מענשליכען גײסט און אויך

צו לייטערן דאס לייבליכע אינ'ם מענשען דורך זיטליכקייט און ריינע מעשים.

די ערשיינונג פון „מורה נבוכים" האט ארויסגערופען אין די יודישע קרייזען נאך א גרעסערן טומעל, ווי די ערשיינונג פון רמב"ם'ס פריהערדיגע ווערק. אזוי פיעל אינטעלעקטועלע עשירות, אזא שטארקע לאגישע קראפט האט נאך קיין יודישער דענקער פאר איהם נישט ארויסגעוויזען. און די אלע, וואס האבען זיך ביז אהער געוואקעלט צווישען אריסטו'ס לאגישע הנחות און די בעגריפען פון יודענטום, האבען זיך אנגעהאפט אן דער בריק צווישען די ביידע ברעגעס, וועלכער דער רמב"ם האט פאר זיי אוועקגעלעגט. דאס ווערק איז אין א קורצער צייט פערשפרייט געווארען אין די ווייטסטע יודישע קהלות, און אין גיכען האבען אויך די נישט-יודישע געלעהרטע זיך שטארק מיט איהם בעשעפטיגט. עטליכע מחמד'נישע שריפטשטעלער האבען זיך אויסגעדריקט וועגען דעם נייעם פילאזאפישען סיסטעם, אז ער וועט פערשפרייטען כפירה און אטעאיזם, און דאגעגען האט אנ'אנדער מחמד'נער געשריעבען א פירוש אויפן „מורה נבוכים". שפעטער איז דאס ווערק — אין א לאטיינישער איבערזעצונג — דערגאנגען אויך צו די קריסטליכע סכאלאסטיקער, און זיי האבען זיך שטארק בענוצט מיט זיינע חקירות אי'ם קאמפף מיט דער אפיקורסות.

א שטארקע אונצופריעדענהייט האט דער „מורה נבוכים" גלייך ארויסגערופען אין די ארטאדאקסישע יודישע קרייזען. די דאזיגע קרייזען האבען זיך אין דעם משך פון הונדערטער דורות צוזאמענגעלעבט מיט דעם הארציגען, נאציאנאלען גאט אין הימעל, וועלכער הערשט איבער דעם גאנצען מענשליכען געשלעכט, קוקט מיט א בעזונדער אויפמערקזאמקייט זיך-צו צו די מעשים פון זיין אויסדערוועהלטען פאלק און בעטייליגט זיך פאקטיש אין דעם גורל פון יעדען יודישען יחיד, — און דא האבען זיי פאר זיך פלוצלינג בעקומען א קאלטען מעטאפיזישען וועזען, וועלכער האט קוים עטוואס א שיכות צו געצעהלטע פילאזאפען, מענשען פון אייביגע טיעפע מחשבות, און קימערט זיך גארנישט וועגען כלל, וועגען די אלע דורכשניטליכע יחידים, וואס זענען יודיש-פרום, גאטספארכטיג און עהרליך, נאר נישט קיין פילאזאפען, נישט קיין חוקרים און נישט קיין „איבערמענשען"; און ווייל אט די געטליכע השגחה איז אין דעם רמב"ם'ס סיסטעם פעראייניגט געווארען מיט א הויך-אבסטראקטער השארת הנפש,

איז אויסגעקימען, אז נאר איינצעלנע אויסדערוועהלטע האבען געקענט האפען אויף א מין ריין-גייסטיגער עולם הבא, וועהרענד דער גאנצער עולם לעבט און שטארבט אהן א שום פערבינדונג מיט די הימלישע ספערען און האט קיין זאך נישט צו ערווארטען. בעזונדער איז דער רמב"ם כמעט אזוי ווי אינגאנצען פערביינעגאנגען דעם עיקר פון תחית המתים, וועלכער האט זיך נישט געלאזען צונויפבינ- דען מיט די הנחות פון דער גריכישער מעטאפיזיק, און דאס האט דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יודישע מאמינים נאך שטארקער אנגע- גריפען.

דאס האט געטריעבען דעם רמב"ם, זיך צו פערטהיידיגען, און ער האט פערעפענטליכט א בעזונדער בריעף וועגען „תחית המתים" (1191). דא ערקלערט ער, אז באמת האט ער טאקי נישט געפונען קיין פילאזאפישע בעגרינדונג פאר דעם עיקר, און ער גלויבט אין איהם נאר, ווי אין א איבערנאטירליכען אויפטו פון דער השגחה. דערביי בעקלאגט זיך דער דענקער אויף די פאלשע כונות, וואס מ'האט אריינגעלעגט אין זיינע רייד, און בכלל ווייזט ער ארויס אין דעם בריעף א שטארקע אויפגערייצטקייט. ער בעקלאגט זיך אויף דעם, וואס איהם קומט אויס זיך צו פערענטפערן פאר „שוטים און אלטע וייבער", וועלכע גלויבען אין אלע איינבילדונגען און קענען זיך אפילו פארשטעלן גאט מיט אויגען און אויערן.

אויף אזא אופן האבען זיך אנגעהויבען אויסבילדען צוויי לאגערן ארום דעם נאמען פון גרויסען דענקער: פון הייסע פערעהרער און פערביטערטע געגנער. צו די ערשטע האבען אנגעהערט אויך די קהלות פון דרום-פראנקרייך; „זינט דער טויט פון די לעצטע בעלי התלמוד איז אזא מענש נישט געווען ביי יודען"; „גאט האט איהם אראבגעשיקט צו בעלעבען זיין אבגעשלאפטען פאלק", — דאס איז געווען די מיינונג פון די דרום-פראנצויזישע יודישע דענקער וועגען דעם נגיד פון קאאירא. דער דיכטער אלחריזי האט איהם צוגעשיקט א לויב-ליעד מיט בעגייסטערטע אויסרופען (א מלאך ביזטו, ביזט אין גאט'ס בילד געשאפען א. א. וו.); די קהלה פון ליונעל, מיט דעם בעריהמטען תלמודישען געלעהרטען ר' יונתן הכהן בראש, האבען זיך געווענדעט צום רמב"ם מיט עטליכע וויסענשאפטליכע שאלות, און אנגעבעטען, ער זאל זיי צושיקען דעם „מורה", פון וועלכען זיי האבען אזוי פיעל געהערט.

אונטער דער צייט איז דער רמב"ם קראנק געווארען. ער איז אבגעלעגען א גאנצען יאהר, און דערצו האבען זיך אין דעם עגיפּטישען הויף (נאך סאלאדינ'ס טויט) אויף אנגעהויבען שארפע סכסוכים, וואס האבען אבגעשוואכט זיין מאכט און איינפלוס. ענדליך איז סאלאדינ'ס עלטסטער זוהן, אלאפדאל, געווארען הערשער פון עגיפּטען, און דער רמב"ם האט ווידער איבערגענומען זיין פּאסטען אלס לייבארצט פון קאליף. פאר דעם לעצטען האט דער רמב"ם פערפאסט א רשימה פון היגיענישע כללים, אין וועלכע ער האט בעזונדער בעטאנט די מעסיגקייט אין טרינקען און אין בעציהונגען מיט פרויען, און בכלל רעקאמענדירט א ריין און פערשטענדיג לעבען.

אין דער צייט האט דער בעריהמטער ר' שמואל אבן תבון געגעבען צו וויסען דעם רמב"ם, אז ער נעהמט זיך איבערזעצען דעם „מורה" פון אראביש אויף העברעאיש. דאס האט דעם קאירישען דענקער פערשאפט א גרויסען פערגניגען, און ער האט זיין פערעהרער געגעבען געניגע אנווייזונגען בנוגע צו דער איבערזעצונג און אפילו רעקאמענדירט געוויסע פילאזאפישע ווערק צום לייענען. ביי דער געלעגענהייט שרייבט דער רמב"ם צו דער קהלה אין לונעל: „איהר, געמיינדע-מיטגליעדער פון לונעל און דער סביבה, זייט די איינציגע, וואס זענט אימשטאנד צו טראגען הויך די פאהן פון משה רבינו און זיך צו פערטיעפען אין די ריד פון רב אשי; אין די איבריגע ערטער (די מזרח-לענדער) ווייסט מען שוין לאנג נישט פון קיין גייסטיגער טעטיגקייט. די גרעסטע קהלות שטארבען אוים, וועניגער — גוסס'ען א. א. וו., און אונזער גאנצע האפנונג איז נאר אויף אייך".

א קורצע צייט נאכ'ן שרייבען דעם דערמאנטען בריעף איז דער רמב"ם געשטארבען (20 טבת ד' תתקס"ה — 1204), אין דער עלטער פון זיעבעציג יאהר. דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער און לעהרער האט ארויסגערופען א טיעפען טרויער אין אלע קהלות פון דער יודישער דיאספארא; אין אלט קאירא גופא איז איינגעארדענט געווארען א עפענטליכער טרויער פון דריי טעג, אין וועלכען ס'האבען זיך בעטייליגט אי די יודען, אי די מחמד'נער פון שטאדט. אין ירושלים איז אויסגערופען געווארען אנ'אלגעמיינער תענית, און דעם קערפער פון גרויסען נפטר האט מען איבערגעפיהרט קיין טבריה — אינ'ם הייליגען לאנד. די לעגענדע דערצעהלט, אז אין וועג זענען

בעדואִינען אַנגעפאַלען אויפ׳ן אָרון מִיט דִי בעגלייטער ; האָבען זיי אָבער דעם אָרון נִישט געקענט אַ ריהר טאָן פון אָרט , און דעמאָלט האָבען זיי זִיך אַלֵיין אויך צוגעשלאָסען צו דִי בעגלייטער פון דעם הייליגען .

דער רמב״ם האָט איבערגעלאָזען נאָך זִיך אֵיין אֵיינציגען זוהן , אבו ל־מעני־אברהם , וועלכער האָט געירשה׳נט פון פאָטער אִי דעם פאָסטען פון אַ לייב־ארצט , אִי דעם טִיטול נגיד איבער דִי יודִישע קהלות פון מצרים .

ניינטעס קאפיטעל

די יידישע לאגע אין מערב-אייראפא און די גרויסע מחלוקת

מיט'ן אבשטארבען פון דעם גרויסען קאאירישען געלעהרטען איז דאס אלוועלטליכע יודענטום געבליעבען אהן א צענטראלע פערזאן, אהן א גייסטיגען פיהרער און וועגווייזער. דעם רמב"ם'ס זוהן ר' אברהם (1183—1267), איז אפילו געווען א מענש מיט בריינטע אלגעמיינע און יודישע קענטעניסען; זיין אויטאריטעט איז אבער דאך נישט גרויס געווען. און נישט בלויז אין מזרח — אויך אין די מערב-לענדער, אין אייראפא, האט זיך נישט געוויזען קיין אויסערגעוועהנליכער, צייט-בעהערשענדער גייסט, וואס זאל אימשטאנד זיין צו קאנצענטרירען ארום זיך די גאנצע אומה.

צו דער דאזיגער גייסטיגער פער'יתום'טקייט זענען צוגעקומען אויך שווערע רדיפות מצד דער קריסטליכער קירך. דער פויפסט אינאצענץ III, וואס האט דער ערשטער איינגעפיהרט די שטראף פון שייטער-הויפענס פאר יענע, וועלכע האבען געוואגט צו צווייפלען אין זיין הייליגער „אונפעהלבארקייט", — אט דער טיראן פון מלכים און פעלקער איז געווען א ביטערער שונא פון יודען און יודישקייט, און ער האט טיפע וואונדען איבערגעלאזען אין דעם יודישען פאלקס-ארגאניזם. דער מעכטיגער פירשט פון וואטיקאן, וועלכער האט גאנץ אייראפא אין דער מורא געהאלטען, האט זיך געפיהלט געקוועלט און געדריקט פון דעם

קליינעם הייפעל יודען, וואס האט מיט זיין קלארען פערשטאנד לויטערן גלויבען און אנגעבוירענער זיטליכקייט געדיענט, ווי א שטילער פראטעסט געגען די שרעקליכע מעשים פון דער קירך און די קירכען־לייט. אין אנהויב פון זיין רעגירונג האט אינאצענץ אפילו געפרובט בעשיצען די יודען פון די אכזריות'ען פון די קרייץ־פאהרער; די לעצטע האבען אויף דעם סמך פון דער מחילה וסליחה, וואס זיי האבען בעקומען פון פויפסטליכען שטוהל, אויסגעאיבט איבער יודען די שרעקליכסטע גזילות און רציחות, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געווענדעט נאך הילף צו דעם העכסטען שופט פון דער קירך, האט ער בעפוילען (1199), אויפצוהערען די אלע רציחות געגען יודען: זיי נישט צו בערויבען, נישט שמד'ען איבער געוואלט, נישט שלאגען און נישט שענדען זייערע טויטע. דערביי האט דער אלערהייליגסטער ערקלערט, אז קריסטען טארען די יודען נישט פערטיליגען, ווייל... זיי, די יודען, מוזען בלייבען פאר די קומענדיגע דורות און דאן דערווייזען דער וועלט דעם אמת פון קריסטענטום, איבערגעהענדיג צו דער הייליגער קירך! —

אט דער גרויסער צוועק האט אבער נישט אויסגעשלאסען קיין דערוויילגע רדיפות. דעם פראנצויזישען צורר היהודים פיליפ אויגוסט מאכט אינאצענץ א שארפען אויסרייד פאר זיין יודענפריינדשאפט (1205): „צו זיינע אויערן איז געקומען", אז אין פראנקרייך מעגען יודען בעזיצען אונבעוועגליכע גיטער, האלטען קריסטליכע דינערשאפט און אפילו אויפבויען נייע שוהלען, וואס זענען העכער פון די שבגי־שע קירכען *). אויסער דעם איז די יודען נישט פערווערט, זיך צו ווייזען אין די גאסען אין די טעג פון פסחא. אין זעלביגען יאהר האט דער הייליגער פיהרער שארף געמוסר'ט פאר זיין צו־ווייכער בעציהונג צו יודען אויך דעם קעניג פון קאסטיליען, אלפאנזא, און שפעטער מיט דריי יאהר האט אזא בריעף בעקומען דער גראף פון נעווערס. די יודען — שרייט דער פויפסט אויס אין דעם בריעף — דארפען פון קריסטליכע פירשטען נישט בעשיצט, נאר פערשקלאפט ווערן; זיי

*) דאס איז געווען אין דער צייט, ווען די יודען זענען ארויסגעטריבען געווארען פון אלע פראנצויזישע פראווינצען, און פיליפ־אויגוסט האט זיי ערלויבט זיך צו בעזעצען אין זיין לאנד, פון וואנען ער אליין האט זיי פריהער פערטריבען

דארפֿען, ווי דער ברודער-מערדער קין, מיט אייביגער שאנד בעדעקט זיין און אייביג ארומוואנדערן פֿון ארט צו ארט. עס איז דעריבער א פֿערברעך, צו לאזען די יודען וואוינען ביי זיך, צו לאזען זיי האנדלען און האבען בעציהונגען מיט קריסטען און נישט צו נעהמען פֿון זיי קיין מעשר (צעהנט-חלק פֿון פֿערדיענסט) פֿאר די דיענער פֿון דער קירך.

אין דעם פֿערביטערטען צארן פֿון אינאצענץ III געגען יודען איז געוועזען א געוויסער קערן פֿון שרעק פֿאר זייער שעדליכער ווירקונג בנוגע צו דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער הינזיכט האט איהם זיין אינסטינקט נישט אינגאנצען אפגענארט. יודען האבען באמת געווירקט אויף זייערע קריסטליכע שכנים און געוועקט אין זיי פֿערשידענע געדאנקען, און אין דער שטארקער בעוועגונג געגען פֿויפּסט פֿון די „אפיקורס'ישע" *אלביגנעזער* האט דער יודישער איינפֿלוס געשפּיעלט נישט קיין קליינע ראליע. א סך פֿון אט די דרום-פֿראנצויזישע „אפיקורסים" האבען אפילו אפען געזאגט: „דאס געזעץ פֿון די יודען איז העכער און פֿאלקאמער, איידער דאס געזעץ פֿון די קריסטען". אינאצענץ האט דעריבער די יודען פֿון דרום-פֿראנקרייך געראדפ'ט צוזאמען מיט זיינע געגנער, און ווען ער האט ענדליך בעזיעגט אלע פֿירשטען פֿון די פֿראנצויזישע פּראווינצען, האט ער זיי, אונטער די שרעקליכסטע שטראפֿען, געצוואונגען צו שווערן, אז זיי וועלען די יודען קיינע פֿרייהייטען נישט געבען.

איינער פֿון די דאזיגע בעזיעגטע הערשער איז געוועזען אויך דער גראף ראגער פֿון בעזיער, וועלכער האט ארויסגעוויזען יודען פֿערשידענע חסדים און איז אויך געוועזען פֿערדעכטיג אין סימפּאטיע צו די אלביגנעזער. דא האט די קרייץ-מחנה פֿון דעם היילינען פֿאטער, אונטער דער אנפֿיהרונג פֿון דעם בלוט-דורשטיגען נזיר *ארנאלד*, איינגעריכטעט א אמת'ע בלוט-באד. „מיר האבען נישט געשוינט — שרייבט דער אכזריות'דיגער נזיר אין זיין בעריכט צום פֿויפּסט — קיין שטאנד, קיין געשלעכט, קיין עלטער — כמעט *צוואנציג טויזענד* מענשען זענען אומגעקומען פֿון אונזער שווערד. נאך דער גרויסער שחיטה איז די שטאדט אויסגערויבט און פֿערברענט געווארען און די געטליכע נקמה האט זיך דא ארויסגעוויזען אויף א וואונדערבארען אופֿן", אין דער שחיטה זענען נישט געשוינט געווארען אפילו רעכט-גלויביגע קאטויליקען, און אויף דער פֿראגע פֿון די קרייץ-סאלדאטען, ווי אזוי זיי זאלען אונטערשיידען צווישען א רעכט-גלויביגען און א'נ-

אפיקורס (א אלבינגנזער), האט זיי ארנאלד געענטפערט: „איהר
הרג'עט כסדר — גאט וועט זיך שוין די זייניגע ארויסגעפינען". בײ
אזא בעציהונג צו מענשליכע לעבענס בכלל האט שוין, נאטירליך,
חענען שוינען די יודען קיין רייר ניט געקענט זײן: ביז צוויי הונדערט
יודען זענען געטויט געווארען, און מאסען האבען די בלוט-מענשען
געפאנגען און פערקויפט.

נאך די אלע נצחונות פון דער פויפסטליכער הייליגקייט האט
זיך אנגעהויבען א אלגעמיינע אויסראטונג פון דער אפיקורסות: יעדער
שפור פון פרייען געדאנק איז דערשטיקט געווארען — דאס דענקען
בכלל איז געווארען א זינדיגע זאך; די תלמידים פון דעם אפיקורס,
וואס האט געלייקענט אין דער הייליגקייט פון רוים און פון פויפסט,
האט מען לעבעדיגערהייד פירבערענט. אויף אלערליי פילאזאפישע
שריפטען, וואס האבען זיך געפונען אין דעם אוצר פון דער קריסטלי-
כער סכאלאסטיק — צווישען זיי אויך די ווערק פון ר' שלמה בן
גבירול — איז ארויפגעלעגט געווארען א שווערער חרם, און די יודען
פון שפאניען און דרום פראנקרייך זענען געבליבען כמעט די איינציגע
טרעגער פון ליכט און וויסען פאר גאנץ אייראפא. די קירך האט זיי
אבער ניט אבגעלאזען. אויף דעם קירכען-קאנגרעס אין אוויניאן
(1209) זענען ווידער אויסגעארבייט געווארען נייע גזירות פאר יודען:
לויט איינער פון זיי האבען יודען ניט געטארט ארבייטען אום זונטאג
און אין די קריסטליכע יום-טובים און אין די קריסטליכע פאסט-טעג
האבען זיי ניט געטארט עסען קיין פלייש. —

אין ענגלאנד זענען די יודען צו יענער צייט אויך געווען ארומ-
געריגגעלט פון אלע זייטען מיט שונאים, און אט די אלגעמיינע ארומי-
גע רדיפות האבען בעוואויגען גאנצע דרייהונדערט רבנים פון פערשיע-
דענע שטעדט אין פראנקרייך און ענגלאנד, אויסצעוואנדערן קיין ארץ-
ישראל (1212). דארט זענען זיי פריינדליך אויפגענומען געווארען פון
סולטאן אלאדיל, און זיי האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען מזרח
א נעץ פון ישיבות, וואו זיי האבען פערפלאנצט דעם תוספי'סטישען
לעהר-סיסטעם מיט זיין פלפול'דיגער שארפזיניגקייט.

אונטער דער צייט האט זיך פאר די יודען פון אייראפא אנגע-
הויבען א נייער שטורם. דער אלמאהאדישער פירשט מחמד אל-
נזיר פון צפון-מערב אפריקא האט אויסגערופען א הייליגען קריעג פאר
דער אויבער-הערשאפט פון איסלאם איבער דער פירענעאישער האלב-

אינזעל, און אין גיכען האט זיך א האלבער מיליאן מהמר'נישע קריע־
נער שוין געפונען אין אנדאלוזיען. דאס האט ארויסגערופען א נייעם
קרייץ־צוג פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט און די אנגעקומענע צע־
ווילדעטע מחנות, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם אויבען דערמאנטען
ארנאלד האבען זיך קודם כל ארויפגעווארפען אויף די יודען פון דער
רייכער קאסטילישער הויפטשטאדט, טאלעדא (יוני 1212). צום גליק
האט אלפאנסא זיך אנגענומען פאר יודען, און זיי האבען קיין סך
נישט געליטען.

מיט א קורצע צייט שפעטער האט אינאצענץ געלאזען צוזאמענ־
רופען א אויסערגעוועהנליכע קירכען־פערזאמלונג, וואס האט די
מאכט פון רוים נאך פערברייטערט און גאנץ איראפא איינגעשלאסען
אין די ראהמען פון גייסטיגער קנעכטשאפט. יודען האבען פערשטאנען,
אז די פערזאמלונג וועט זיי קיין גוטס נישט ברענגען און געפרובט זיך
משתדל זיין פריהער; דאס האט אבער נישט געהאלפען, און דער
קאנגרעס האט אנגענומען פיער בעשלוסען געגען יודען. די שווערסטע
פון די דאזיגע בעשלוסען זענען געווען די, אז יודען דארפען יעהרליך
איינטראגען א גרויסען שטייער פאר דער קירך, אויסער דעם געוועהנלי־
כען מעשר, און אז זיי טארען זיך נישט קליידען גלייך מיט
די קריסטען, ווייל די גלייכע קליידונג פיהרט צו געמישטע חתונות
צווישען „גלויביגע" מיט „נישט־גלויביגע". אגב, האבען די היילינגע פון
דער קירך זיך דא כלומר'שט אנגענומען פאר דעם געזעץ פון דער
תורה, וואס פערבאט יודען צו זיין אויסערליך גלייך מיט די נישט־יודי־
שע (געצענדינערישע) פעלקער, און דערפון איז ארויסגעקומען דער
רשעות'דיגער אויפטו, אז יודישע קינדער דארפען פון צוועלפ־
טען לעבענס־יאהר אן טראגען אין זייער קליידונג איין
שטיק (לאטע) פון אבעזונדער פארב, די מענער אויף
די היט און די פרויען — אויף די שלייערס (30 נאוועמבער 1215).
דאן האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון שטאנדען־פערזאמלונגען און מי־
ניסטערשע זיצונגען, וואס האבען זיך ספעציעל בעשעפטיגט מיט דעם
ערפינדערישען „יודען־צייכען": בעשטימט זיין פארב, פארם, לענג און
ברייט און אזוי ווייטער.

און די שענדליכע יודענפרעסער האבען זייער צוועק דערגרייכט:
דער „צייכען" האט דעם יודען געמאכט צו שאנד און שפאט אין
די אויגען פון דער גאנצער קריסטליכער בעפעלקערונג; האט זיך א יוד

בעוויעען אין גאס, זענען איהם הונדערטער שקצים בעפאלען, געשלאגט פון איהם, פערוואָרפען איהם מיט בלאָטע, געשלאָגען און אָפּט אויך דער׳הרג׳עט. די קריסטען האָבען זיך בכלל צוגעוועהנט פון דעמאָלט אָן צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידריגע בעשעפעניש׳ען, וואָס פערדינען קיין אכטונג און קיין מיטלייד נישט, און דאָס האָט געווירקט אויך אויף די אונגליקליכע גופא: זיי האָבען פערלוירען יעדען שפור פון זעלבסטאכטונג און נאטירליכען שטאָלץ. פעראכט און בעליידיגט פון אלעמען און אָהן א שום צוטריט צו די העכערע קרייזען פון דער קריסטליכער געזעלשאפט, האָבען די יודען פערנאכלעסיגט זייער אויסערליכען אויסזעהן, פערלוירען יעדען געפיהל פון שענהייט און געשמאַק און בעקומען אינגאנצען א פנים פון טרויעריגע און דערשלאָגענע.

נאטירליך, איז די גזירה נישט אזוי שנעל דורכגעפיהרט געוואָרען און די יודען האָבען זיך מיט אלע מעגליכקייטען געוועהרט געגען דעם געצוואונגענעם שאנדפלעק. בעזונדער האָבען געארבייט אין דעם די קהלות פון שפאניען און דרום-פראנקרייך, וואו יודען האָבען נאָך דערווייל פערנומען פערשידענע אנגעזעהענע פאָסטענס (פון דיפּלאָמאַטען, שאַץ-מייסטער׳ס, לייב-דאָקטוירים א. א. וו.); זיי האָבען זיך דערשלאָגען צו דעם נאכפאָלגער פון אינאָצענץ III, האָנאָריוס III, און ביי איהם געפּועל׳ט, אז די בישאָפען זאָלען קוקען אויף דעם ענין צווישען די פינגער. אין אראגאָניען ווידער האָט זיך וועגען דער גזירה שטאַרק משתדל געווען דער בעריהמטער לייב-דאָקטאָר פון קעניג יצחק בנבנישתי, וועלכער איז געווען שטאַרק געליעבט פון אלעמען און האָט אפילו בעקומען א אייגענהענדטיגען דיפּלאָם פון פּויפּסט; אין זיין זכות האָט מען אלע איבריגע יודען אויך נישט געצוואונגען צו טראָגען דעם שאנד-צייכען. דער זעלביגער פּויפּסט האָנאָריוס האָט, איבריגענס, זיך אויך בעצויגען צו יודען מיט א טיעפען חשד, און ער האָט געזוכט צו ווירקען אויף די קריסטליכע הערשער, זיי זאָלען נישט אָנפערטרויען יודען קיין דיפּלאָמאטישע שליחות׳ען.

אין ענגלאַנד זענען יודען פון דעם שאנד-צייכען נישט בעפרייט געוואָרען — דאָס האָבען זיי געהאט צו פערדאנקען דעם אכזריות׳דיגען ערצבישאָף פון קענטערבורי לאַנגטאָן. ער האָט זאָגאר די רדיפות געגען יודען נאָך פערמעהרט און פערשטאַרקט, און ווי עטליכע היסטאָריקער ווילען האָבען זאָל דאָס האָבען געווען א נקמה פון יודען

דערפאר, וואס אין דעם זעלביגען יאהר האט זיך א דיאקאן מגייר געווען (נאטירליך, איז ער פערברענט געווארען אויפן שייטערהויפען). די דאזיגע רדיפות האבען נישט אויפגעהערט אויך פאר דער צייט פון דעם אויפגעקלערטען און פרייזיניגען קייזער פרידריך II, וועלכער האט געהאט ביי זיך אין הויף יודישע געלעהרטע אלס איבערזעצער פון אראבישע וויסענשאפטליכע ווערק (אויף לאטייניש).

נאך טרויעריגער איז געווען די יודישע לאגע אין דרום-פראנקרייך. דא זענען אבגעפרישט געווארען אלע פערשימעלטע גזירות פון די אלטסטע צייטען, און אין דער גאנצער וואך, למשל, פון פסחא האבען יודען זיך נישט געטארט ווייזען אין גאס. אט די אלע צרות זענען נאך אבער אלץ נישט געווען דאס לעצטע ווארט פון דער קירכליכער ערפינדערישקייט אויף דעם געביעט פון פערביטערן דאס יודישע לעבען. דער גיהנום-קוואל האט זיך געעפענט פאר יודען פון גאנצע פיער זייטען: פון פויפסט גרעגאר IX אין רוים, פון קעניג לודוויג IX (דער הייליגער) אין פראנקרייך, פון קעניג פערדינאנד III אין קאסטיליען און ענדליך פון דעם דאמיניקאנער-גענעראל רײמונד דע פעניאפארטע,*) וועלכער האט דורכאוים געוואלט בעגליקען די נשמות פון אלע יודען און מחמד׳נער.

אין יענער צייט האט זיך די מאכט פון רוים פערשפרייט אויך איבער די לענדער ביי די ברעגעס פון דונײ און טעאיס. אין אונגארן האבען די יודען גאנץ פריה איינגעוואנדערט פון ביזאנטיען און פון דער כאזארישער מלוכה, און הגם די מאדיארען זענען שוין דעמאלט געווען האלבע קריסטען, האבען זיי דאך זיך בעצויגען טאלעראנט צו יודען, ווי צו די געצענדיענער און מחמד׳נער, וואס האבען געלעבט אין דעם לאנד. יודען האבען דא פון די אלטסטע צייטען געהאלטען אין ארענדע פערשיעדענע מלוכה-שטייערן און האבען בכלל פערנומען זעהר אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס. דאס האט זיך געצויגען ביז דער צייט פון פויפסט גרעגאר IX, וועלכער האט געצוואונגען דעם אונגארישען קעניג אנדרעאס, צו דערווייטערן יודען פון יעדען עהרען-פאסטען. אנדרעאס האט געפרובט אין אנהויב זיך נישט

*) דאמיניקאנער און פראנציסקאנער — דאס זענען נעמען פון צוויי אלט-קאטוילישע מאנאכען-ארדענס.

שטארק רעכנען מיט דער גזירה, דאן האט דער פויפסט ארויסגעלעגט אויף איהם א שווערען חרם, און דער קעניג האט געמוזט געבען א פייערליכע הבטחה (1233), אז ער וועט יודען און מחמד'נער נישט צולאזען צו קיין שום אמט, נישט לאזען זיי האבען קריסטליכע לייב־איינענע, חתונה האבען מיט קריסטען און ענדליך אויך — זיי צווינגען צו טראגען דעם שאנד־צייכען. די זעלביגע שבועה האבען געמוזט געבען דער קעניג פון סלאוואניען און אלע איבריגע פירשטען פון לאנד.

אט די אלע רדיפות פון אויסווייניג האבען נישט געקענט בלייבען אהן א טיעפער ווירקונג אויף דעם אינוועניגסטען יודישען לעבען, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין זעהר א שארפער פארם. דאס פערשטארקטע רעליגיעזע געפיהל האט זיך מיט אמאל אנגעהויבען ארומצוימען פון אלע מעגליכע שלעכטע ווירקונגען, און דא האט עס זיך אנגעשטויסען אן דעם נייעם שטראם אין יודענטום, וואס האט זיך געצויגען פון רמב"ם'ס ווערק. דער לעצטער האט, ווי ס'איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, אין א סך הינזיכטען אבגעטרעטען פון דער יודישער מסורה און בכלל פערבויגען נישט ווייניג ביבלישע און תלמודישע שטעלען, וועלכע האבען זיך נישט געלאזען איינפאסען אין די ראהמען פון דער אריסטאטעלישער פילאזאפיע. דאס האט אין די ארטאדאקסיש־רבני'שע קרייזען ארויסגערופען א שטארקען שטורם געגען יעדען מין פילאזאפיע איבערהויפט. אויף דעם באדען איז ענטשטאנען א פערביטערטער קולטור־קאמפף מיט צוויי פיינדליכע לאגערן, וואס האבען זיך קאנצענטרירט ארום דעם נאמען פון פערשטארבענעם דענקער: מיימוניסטען און אנטי־מיימוניסטען. די לעצטע, בעזונדער יענע פון זיי, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם רמב"ם, האבען אפילו נישט געוואגט צו ריידען שלעכטס אויף איהם אליין און צו צווייפלען אין זיין עהרליכקייט און פרומקייט; זיין ווירקונג אבער האבען זיי אנערקענט פאר שעדליך, ווייל די מיינונגען, וואס ווערן ארויסגעזאגט אין זיינע ווערק, זענען סותר די טראדיציאנעלע יסודות פון יודענטום.

אנגעהויבען האט זיך אייגענטליך דער אידעען־קאמפף גלייך נאכ'ן רמב"ם'ס טויט. נאך אין יאהר 1205 האט א געלעהרנטער יונגערמאן פון טאלעדא, מיט'ן נאמען ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיא, אנגעשריבען א עפענטליכען בריעף צו די „חכמי לוניל" (די געלעהרנטע פון לונעל), אין וועלכען ער האט זיי אויפמערקזאם

געמאַכט, אויף די „אפּיקורסי'שע שטעלן אין „ספר המדע" פון רמב"ם'ס „משנה תורה". דער בריעף האָט אָבער קיין ערפאָלג נישט געהאַט, און דער אָנגעזעהענער גדול ר' אהרן בן משולם האָט דעם אָנפאַלער הארב אָבגעענטפערט פאַר דער חוצפה, זיך צו טשעפּען צו אַזאַ ריזע, ווי דער רמב"ם. דער בעריהמטער ר' ששת בנבנישתי פון באַרצעלאָנאַ האָט אויך חוזק געמאַכט פון דעם יונגען פאַנאַטיק, און געשריבען: „מ'רופט איהם בעלייכטער (מאיר), ווערענד ער בלאָנדזשעט גאָר אין דער פינסטער". געוואונען פאַר זיך האָט אבולעפיא נאָר עטליכע רבנים פון צפון פראַנקרייך, צווישען זיי איינער פון די בעלי התוספות, ר' שמשון פון סאַן. דערמיט האָט זיך דערווייל דער טומעל פערענדיגט, און דעם רמב"ם'ס אידעען האָבען זיך פאַר דער צייט שטאַרק פערשפּרייט אין גאַנץ שפּאַניען און דרום פראַנקרייך. כמעט אלע בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייטען אין די לענדער זיינען בעהערשט געוואָרען פון דער ראַציאָנאַליסטישער פאָרשונגס־מעטאָדע, און האָבען אָנגעהויבען זיך בעציהען שטרענג־קריטיש צו אלע דאָגמען און געבאָטען פון יודענטום. נאַטירליך, האָט עס געמוזט פיהרען צו אַ געוויסער קאַלטקייט בנוגע צום אָבהיטען די דאָזיגע געבאָטען, און אַ סך האָבען אָנגעהויבען שטאַרק מקיל זיין אין זאַכען, וואָס זיינען ביז דאַן געווען זעהר פערהייליגט — עס איז זאָגאַר דערגאַנגען ביז חתונה־פערבינדונגען מיט קריסטליכע אָדער מחמד'נישע פרויען.

דאָס האָט ענדליך שטאַרק אויפגעטרייסעלט די אָרטאָדאָקסישע קרייזען, און באַלד האָט זיך צופלאַקערט אַ הייסער און פערביטערטער קאַמפּף. עס האָט זיך געפונען אַ שטרענג־פרומער תלמודישער געלעהרטער, מיט'ן נאָמען ר' שלמה בן אברהם פון מאָנפּעליע, וועלכער האָט דער ערשטער גענומען אויף זיך מקנא צו זיין קנאת ד' צבאות און איינמאָל פאַר אלע מאָל פערניכטען די פערשאָלטענע פילאָזאָפיע. ער האָט צוגענומען צו זיך נאָך צוויי תלמודישע געלעהרנטע, ר' יונה בן אברהם גערונדי און ר' דוד בן שאול, און צוזאַמען האָבען זיי אויסגערופען אַ חרם (אָנהויב 1232) איבער יענע אלע, וועלכע לערנען די פילאָזאָפישע טיילען פון רמב"ם'ס ווערק, בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאַפטליכע חקירות וועגען גאָט און גלויבען און טייטשען בכלל אוים די תורה און דעם תלמוד נישט אין פשטות. אויף דעם חרם האָבען זיך געחתמ'עט נאָך פיעל רבנים פון צפון־פראַנקרייך, צווישען זיי אויך דער בעריהמטער ר' יחיאל פון פאַריז.

דערמיט אָבער האָט זיך דאָס פֿײַער נאָר פֿונאַנדערגעקאַכט. דערוויסענדיג זיך פֿון דעם חרם, האָבען די מײַמוניסטען פֿון דרום־פֿראַנקרײַך אויפֿגעהויבען אַ גאַנצען שטורם. זיי האָבען אין דעם שריט געזעהען אַ שענדליכע בעליידיגונג פֿאַר'ן נאָמען פֿון דעם גרויסען דענקער און געזעצלעהרער, און די געפֿאַהר פֿון אַ שרעקליכער שפּאַלטונג, און די דרײַ גרויסע דרום־פּראָווענצישע קהלות: בעזיער, ליונעל און נאַרבאָנאַ האָבען מבטל געווען דעם חרם פֿון ר' שלמה'ן מיט זײַנע חברים. די קהלה פֿון מאָנפּעליע גופֿא האָט זיך אויך צוטיילט אויף צוויי פּאַרטייען: די געבילדעטע זענען געווען געגען ר' שלמה'ן און דער פֿרומער המון — פֿאַר איהם. דאָ איז עס אַפילו דערגאַנגען צו געשלעגערײַען, און באַלד האָט זיך די מחלוקת פֿונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פֿון קאַטאַלאָניען, אַראַגאָניען און קאַסטיליען. די מחלוקת איז פֿון בײדע זײַטען בעפֿיהרט געוואָרען מיט אַ פֿערביטערטער לײַדענשאַפֿטליכקײט, און דאָס ערגסטע דערבײַ איז געווען דאָס, וואָס בײדע צדדים האָבען זיך געשטיצט אויף אַלטע אויטאָריטעטען.

אין לאַגער פֿון די מײַמוניסטען האָבען זיך בעזונדער אויסגעטיילט די געשטאַלטען פֿון צוויי בעריהמטע פּערזענליכקײטען: ר' דוד קמחי און דער יונגער ר' משה בן נחמן. דער ערשטער, אַלס העברעאישער שפּראַך־פֿאָרשער און ביבעל־ערקלערער, איז געווען איינער פֿון די היציגסטע פֿערעהרער פֿון רמב"ם, און די אַנטי־מײַמוניסטען פֿון צפֿון־פֿראַנקרײַך האָבען אויף איהם אויסגערופֿען אַ בעזונדער חרם — פֿאַר זײַן מײַמוניש־פֿילאָזאָפֿישען פּירוש אויף דער וויזיע פֿון יחזקאל הנביא און פֿאַר זײַן ערקלערונג, אַז ווען משיח וועט קומען, וועט דער תלמוד בטל ווערן. אין דעם קאַמפּף געגען די אַנטי־מײַמוניסטען איז אַלזאָ דער רד"ק פּערזענליך פֿעראינטערעסירט געווען, און ער האָט אַליין אונטערגענומען אַ רײַזע קיין שפּאַניען, כדי צו בעקומען אויף זײַן צד די דאָרטיגע קהלות.

די צווייטע טאָן־געבענדע פּערזענליכקײט אין דעם קאַמפּף, ר' משה בן נחמן (דער רמב"ן, געב. 1125, געשט. 1370) פֿון געראָני, האָט געפּרובט שטילען די צורײַצטע לײַדענשאַפֿטען און רופֿען צו אַ ערנסטער איבערלעגונג. ער אַליין איז שטרענג געשטאַנען אויף דעם באָדען פֿון דער מסורה און יעדער מאמר פֿון תלמוד און אַפילו פֿון די שפּעטערדיגע גאונים (שוין נישט רעדענדיג וועגען די הייליגע שריפֿטען) איז געווען פֿאַר איהם הייליג און אונבעריהרבאַר: לויט דער

שעפטיגונג אַ דאָקטאָר און בכלל אַ מענש מיט ברייטע אַלגעמיינע קענטעניסען, האָט ער דאָך געקוקט מיט פעראַכטונג אויף דער גריכישער פילאָזאָפיע. און אין דער צייט, ווען דער רמב״ם האָט איבערקויפט געזוכט אַלץ קלאָר צו מאַכען אין יודענטום, אַלץ אונטערוואָרפען דער קריטיק פון דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד, — האָט דער רמב״ן גראָד די קבלה גערעכענט פאַר דאָס הייליגסטע און העכסטע פון דער יודישער ענטפלעקונג. דער רמב״ן האָט געגלויבט אויך אין רוחות און שדים, וואָס דער רמב״ם האָט גערעכענט פאַר געצענדיענסט; ביי דעם אַלעם איז אָבער דער רמב״ן דאָך געוועזען פיעל טאָלעראַנטער פון די צפון-פראַנצויזישע רבנים. צו דער צייט, ווען דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען אויף די מיימוניסטען, האָט דער יונגער, נאָר זעהר אָנגעזעהענער גאון פון גערונא (דער רמב״ן) זיך געשטעלט אויפן צד פון די חרם-אויסרופער: ר׳ שלמה פון מאָנפעליע און זיין פעטער ר׳ יונה, און זיך געווענדט מיט אַ בריעף צו די קהלות פון אַראַגאָניען, נאַוואַרא און קאַסטיליען, אין וועלכען ער האָט זיי אויפגעפאָדערט, זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון די „פאַלשע״ מיימוניסטען.

די מעהרסטע קהלות פון שפּאַניען האָבען זיך אָבער יאָ געלאָזען „פערפיהרען״. דער לייב-אַרצט פון אַראַגאָנישען קעניג, בחיאל אבן-אלקאָנסטאַנטיני, זיין ברודער שלמה, מיט נאָך צעהן אָנגעזעהענע פיהרער פון דער קהלה אין סאַראַגאָסאַ האָבען אויפגערופען אַלע אַראַגאָנישע קהלות, זיך צו פעראייניגען מיט זיי אין קאַמפּף געגען יענע, וואָס האָבען געוואַגט אַרויסצוטרעטען געגען דער גרויסקייט פון רמב״ם, „וועלכער האָט אונז אַרויסגעצויגען פונ׳ם תהום פון אונוויסענהייט, פערבלענדעניש און נאַרישקייט״. אויף דעם אויפרוף האָבען זיך אָבגערופען די פיער קהלות: הועסקאַ, מאָנזאָן, קאַלאַטאַיוד און לערידא, וועלכע האָבען זיך פעראייניגט מיט די מיימוניסטען. דער ענטשיידונגס-פונקט פון דעם קאַמפּף איז אָבער געלעגען אין דער טאָנגעבענדער טאָלעדאָ, און גראָד דאָ איז די שטימונג געוועזען מעהר פאַר ר׳ שלמה׳ן, ווי געגען איהם. דער אויבען-דערמאָנטער ר׳ מאיר אַבולעפיא האָט אין זיין בריעף צום רמב״ן פעראויס פערזיכערט, אַז די גדולים פון טאָלעדאָ זענען צופריעדען מיט׳ן חרם, וואָס איז אויסגערופען געוואָרען אויף יענע, „וועלכע שטיצען זיך אויף זייער פערשטאַנד און זאָגען, אַז גאָט פאָדערט גאָרנישט קיין אויסערליכע

מעשים, נאָר בלויז איִנעָרליִכעָ פעָרטיִעפוּנגען איִם גײַסט פון דער פיִלאָזאָפיִעָ״. איִן דעם בריִעף דראָהעט ער זאָגאָר, אז ער מיִט זײַנעָ חברים וועלן זיִך איִנגאַנצען אָבזונדערן פון די פערברעכעריִשעָ מײַמוּניִסטען און מיִט זײ מעהר קײן מגע ומשא ניִשט האָבען, — ווי מיִט אָבגעריִסענעָ טײלען פון דער אומה. דאָס האָט דעם רמב״ן ארויפגעבראַכט אויפן רעיון די מורא פאַר א נײַער שפּאַלטונג איִן יודענטום, און ער האָט פאָרגעלעגט א אויסוועג, וואָס האָט געזאָלט צופריִדענשטעלן בײדעָ צדדים. דער פאָרשלאָג איִז בעשטאַנען איִן דעם, אז דעם חרם פון רמב״ם׳ס הלכי׳שעָ ספרים, צוויִשען זײ אויך דעם עטיִש־פיִלאָזאָפיִשען ספר המדע, זאָל מען אראָבנעהמען, דען „ווער עס שײדט זיִך אָב פון רביִ׳ס (רמב״ם׳ס) ספרים איִז, ווי ער וואָלט זיִך אָבגעשײדען פון לעבען״; דאַגעגען זאָל פערבאָטען ווערן צו לעהרנען „קאָמפאַניעס־ווײַז״ (עפענטליִך) דעם „מורה נבוכים״. און דערבײ זאָל מען אויך קײן זעהר האַבּרעָ מיִטלען ניִשט אַנווענדען, נאָר וויִרקען מיִט גוטען: „ווער ס׳וועט פאָלגען וועט פאָלגען און ווער ניִשט — ניִשט; מ׳קען דאָך ניִשט צוויִנגען אלעָ יודען, זײ זאָלען זײַן חסידים און צדיקיִם״.

די דאָזיִגעָ פשרה האָט קײנעם פון די קעמפּפענדעָ צדדים ניִשט בעפריִעדיִגט — צו טיִעף איִז געווען דער אָבגרונד צוויִשען דעם רמב״ם׳ס יודיִשקײט און דאָס יודיִשקײט פון דער מסורה, אום זײ זאָלען נאָך קענען אויף וועלכען ס׳איִז אופן קומען צוויִשען זיִך צו אַנ׳־אויסגלײַך. אײנער פון די מעהר בעוואוסטזיִניִגעָ צוויִשען די אַנטיִ־מײַמוניִסטען, דער פיִרשט (נשיא) פון קאַסטיִליִשען יודענטום און לײַב־ארצט פון קעניִג ר׳ יהודה בן יוסף אבן אַלפאַכר, האָט דעם געדאַנק זאָגאַר אָפען און דרײַסט אַרויסגעזאָגט. אַלס טאָן־געבענדעָ און אײַנפלוסרײַכעָ פערזענליִכקײט, האָט דער ר׳ יהודה אלפאכר זיִך געהאַלטען די ערשטעָ צײַט פון דער ווײַטען און ניִשט אַרויסגעזאָגט קײן בעשטיִמטעָ מײנונג וועגען דער פראַגעָ; דאַן האָט זיִך דער אַלטער ר׳ דוד קמחי געווענדעט צו איִהם מיִט א הײסען בריִעף (ער האָט זיִך געלאָזען אַלײן פאָהרען צו איִהם פון דרום־פראַנקרײַך, נאָר איִן וועג איִז ער קראַנק געוואָרען), איִן וועלכען ער האָט איִהם אויפגעפאָדערט, ארויסצוזאָגען זײַן מעכטיִג וואָרט וועגען דער ברענעדיִגער מחלוקת און אײנמאָל פאַר אַלעָ מאָל א סוף מאַכען מיִט די וויִלדעָ מעשים פון די פיִנסטערעָ „פאַנאַטיִקער״. און אבן אלפאכר האָט זײַן

וואָרט אַרױסגעזאָגט; דאָס איז אָבער געװעזן אַ האַרטער קלאַפּ ניט פאַר די פאַנאַטיקער, נאָר פאַר די פרײַזיניגע מײַמוניסטען. אין זײַן שאַרפען ענטפער דעם רד״ק שרײַבט ער: בן מײַמון האָט געװאָלט צונױפבינדען די תורה מיט דער גריכישער פילאָזאָפיע און געמײַנט, אַז זײ װעלן בײדע הױזען צוזאַמען; דאָס קען אָבער ניט זײַן — די תורה קען זיך ניט פערבינדען מיט דער פילאָזאָפיע, װאָס שטיצט זיך אָפט אױף סאָפיסטישע פּשט׳לעך. דאָ װײַזט ער אָן אױף אַ סך פאַקטען פון דער תורה, װאָס דער „מורה נבוכים“ ערקלערט זײ „על פי שכל“ אַזױ, אַז מ׳קען זײ יאָ אָננעהמען און ניט אָננעהמען, און קומט צו צו דעם בעשלוס, אַז בײַ דעם גאַנצען כבוד, װאָס ער פיהלט צו דעם גרױסען גײַסט, צו דעם טיפען דענקער און מחבר פון „משנה תורה“, זעהט ער דאָך אַ סך שעדליכעס אין זײַנע פילאָזאָפישע װערק. „אַ תורה האָט אונז געגעבען — שרײַט אױס אבן אלפאַכר — משה (רבינו), און איהר װילט דעם רבי׳ן משה (בן מײַמון) ז״ל אױפהױבען העכער פון די נביאים... אין „מורה“ זײַנען ניט אַלע שטעלען גלײַך: אַנדערע זענען גוט, אַנדערע זענען אָבער שעדליך. הלואי װאָלט דער ספר (מורה נבוכים) אינגאַנצען ניט געשאַפען, ניט איבערזעצט און ניט געלײענט געװאָרען... דער ערשטער שולדיגער איז ר׳ שמואל אבן תבון; ער האָט איהם איבערזעצט אױף העברעאיש און אױף אַזאַ אופן פערשפרײט צװישען המון אַזעלכע מײנונגען, װאָס זענען בעשטימט נאָר פאַר יחידי סגולה...“

נאָך דעם אַלעמען איז די שטימונג פון דער מעהרהײט צװישען פאָלק און די רבנים דאָך געװעזן אױף דער זײַט פון די מײַמוניסטען, און װען דער אױפגערײצטער ר׳ שלמה האָט געזעהען, אַז די צאָהל פון זײַנע מײנונגס-חברים װערט אַלץ קלענער, האָט ער זיך בעשלאָסען אױף אַ שענדליכער עובדא. דאָס איז געװעזן אין דער צײַט, װען גרעגאָר IX האָט אײַנגעאָרדענט אינקװיזיציאָנס-געריכטען אין אַלע גרעסטע שטעדט פון דרום-פראַנקרײַך, צו משפט׳ען די פערדעכטיגע אין אפיקורסות; אַט די בלוט-געריכטען זענען אַװעקגעשטעלט געװאָרען אונטער דער השגחה פון די אכזריות׳דיגע דאָמיניקאַנער און צו זײ האָט זיך דער צוהיצטער קנאי געװענדעט נאָך הילף אים קאַמפּף מיט די מײַמוניסטען. ר׳ שלמה מיט זײַן חבר ר׳ יונה זענען געקומען צו די דאָמיניקאַנער און האָבען געזאָגט צו זײ: איהר פערברענט אײַערע אפיקורסים, פערפאָלגט־ױשע אױך אונזערע. די מעהרסטע יודען פון פּראָװאַנס (דרום-פראַנקרײַך)

זענען אָנגעשטעקט מיט די אַפּיקורסישע ווערק פון ר׳ משה בן מיימון. ווען איהר וועט אַט די ווערק עפנטליך און פייערליך פערברענען, וועט דאָס די יודען אָבשרעקען". דערביי האָבען זיי פאָרגעלייענט פאַר די דאָמיניקאַנער געוויסע שטעלען פון ספר המדע און מורה נבוכים, פון וועלכע די בעגרענעצטע מאָנאַכען זענען פערציטערט געוואָרען, און דאָס איז, נאַטירליך, גענוג געווען פאַר די היילינע דיענער פון דער קירך, זיך אָנצוכאַפּען אָן דעם פאָרשלאָג. די שרעק פון דער קירך איז נאָך גרעסער געווען דערפאַר, וואָס דער „מורה" איז שוין דעמאָלט געווען איבערזעצט אויך אויף לאַטייניש, און דאָס האָט דעם גורל פון די „שעדליכע" ווערק נאָך צוגעאיילט: די שלוחים פון דער אינקוויזיציע האָבען זיך גלייך אַרויסגעלאָזען איבער אַלע יודישע הייזער פון מאָנפּעליע, און אַלע געפונענע עקזעמפּליאַרען פון „ספר המדע" און „מורה" זענען דערנאָך עפענטליך פערברענט געוואָרען. אויף ר׳ יונה׳ס פערלאַנג איז דאָס זעלבע פאָרגעקומען אויך אין פּאַריז: אויך דאָ האָט מען דעם רמב״ם׳ס ספרים צונויפגעזאַמעלט אין גאַס און אָנגעצונדען — ביי אַ אַלטאַר-ליכט פון אַ דערביי־איגער קירך.

אַט די שענדליכע מסירה האָט אַרויסגערופען אַ געוואַלדיגע אויפרעגונג אין אַלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. אין גאַנץ דרום־פראַנקרייך און שפּאַניען האָט אויסגעבראָכען אַ שטורם פון צאָרן און כעס נעגען דעם אונגעלומפּערט-פערברעכערישען קנאי מיט זיינע חברים, וואָס האָט פעראייניגט די פריהערדיגע געגנער און אָנהענגער. פון אַלע זייטען האָבען זיך געשאָטען קללות און זלזולים אויף די קעפּ פון די „מוסרים", און די פריהערדיגע הייסע אָנהענגער פון ר׳ שלמה׳ן (אויך ר׳ מאיר אבולעפיא) זענען פון חרפה אינגאַנצען אַנטשוויגען געוואָרען. די מיימוניסטען וויעדער האָבען איצט אין איין אָטעם גע־וואָרפען פיילען פון פייערדיגע בריעף און ניפטיגע סאַטירען אין די רייהען פון די בעשולדיגטע, און דאָס האָט ווייטער געבראַכט צו עקס־צעסען פון דער צווייטער זייט: עטליכע איינפלוסרייכע מיטגליעדער פון דעם מיימוניסטישען צד האָבען פאַר דעם זעלביגען אינקוויזיציאָנס־געריכט בעשולדיגט די קנאים אין פאַלש עדות־זאָגען נעגען רמב״ם׳ס ווערק און דאָס געריכט האָט ביז צעהן אָנגעקלאָגטע געלאָזען אויס־שניידען די צינגער פון מויל (איינער פון די דעמאָלטיגע סאַטיריקער האָט געלייענט איבער די בעשטראָפטע דעם פסוק: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ד. ה. זיי האָבען געווענדעט זייערע מיילער

נענען הימעל, איצט וואלגערט זיך זייער צונג אויף דר'ערד.

געענדיגט האט זיך דער קאמפף מיט'ן פאלשטענדיגען נצחון פון די מיימוניסטען. וואס מיט ר' שלמה'ן איז געווארען — איז נישט בע־קאנט; דאגעגען האט ר' יונה עפענטליך אויסגעדריקט א טיעפע חרטה איבער זיינע מעשים; ער האט גענומען אויף זיך א שווערע תשובה, און וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט, האט ער זיך אומעטום מתודה געווען און פאר אלע אויסגערופען: „משה (בן מיימון) איז אמת און זיין תורה איז אמת, נאר מיר זענען פאלש". — צווישען די קעמפ־פענדע צדדים האבען זיך, איבריגענס, געפונען אויך אזעלכע, וואס האבען געזוכט צו פערהיטען די שלעכטע ווירקונג פון רמב"ם'ס חקירות מיט אנ'אנדער, פונקט אנטקעגענגעזעצטער ווירקונג; אזוינער איז געווען דער אנגעזעהענער תוספ'יסט ר' משה פון קוצי. א בעריהמטער און טיעף־געלעהרגטער תלמודישער געזעצקענער (ער האט מחבר געווען א מין קאדעקס לויט'ן זין פון דער מסורה, מיט'ן נאמען „ספר מצוות גדול", קורץ: סמ"ג), האט ער זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אלס בעליעבטער דרשן, און דאס האט ער אויסגענוצט אויף צו פער־שטארקען דעם יודישען רעליגיעזען געפיהל. ער איז ארומגעפאהרען פון שטאדט צו שטאדט איבער גאנץ דרום־פראנקרייך און שפאניען, און מיט זיינע הארציגע דרשות געפלאנצט אין די יודישע הערצער פרום־קייט, עהרליכקייט און גוטע מענשליכע מדות. אונטער דער ווירקונג פון די דאזיגע דרשות האבען א סך לייכטזיניגע און לייכטגלויביגע יודען אנגעהויבען שטרענגער אבצוהיטען די געבאטען פון דער תורה און פיעל האבען זיך אפילו אבגעטיילט פון זייערע קריסטליכע אדער מהמד'נישע פרויען.

ר' משה איז געשטארבען אין יאהר 1260; זיין צייט־חבר ר' יצחק פון קארבייל האט ארויסגעגעבען א פערקירצטע אויסגאבע פון דעם גרויסען ספר מצוות (סמ"ג), אום איהם צו מאכען מעהר צוגענגליך פאר די ברייטע שיכטען פון פאלק. אט די פערקירצטע אויסגאבע האט בעקומען דעם נאמען „ספר מצוות קטן" אדער אבגעקירצט סמ"ק.

יודישע טיפּען פון מיטעלאַלטער

צעהנטעס קאַפּיטעל

די אויפבליהונג פון דער קבלה

צו די כאַראַקטעריסטישע ערשײַנונגען אין׳ם יודישען גײַסטיגען לעבען פון יענער צײַט דאַרף מען צורעכנען אויך די שטאַרקע אויפבליהונג פונ׳ם יודישען מיסטיציזם, פון דער קבלה. דאָס איז געווען ווי אַ מין רעאַקציע נעגען דער ממשלה פונ׳ם טרוקענעם ראַציאָנאַליזם, וועלכען אַלערלײַ יודישע און נישט־יודישע פילאָזאָפען האָבען אַרײַנגעפיהרט אין די ספערען פון יודישען שאַפען און דענקען. דער סיסטעם פון חקרה׳נען זיך, פון צונליעדערן יעדער זאַך מיט׳ן קאַלטען שכל, האָט איבערהויפּט „נישט בעפריעדיגט דאָס רעליגיעזע געוויסען פון יענע האַרציג־גלויביגע, וועלכע האָבען געזוכט אין יודענטום נעהרונג נישט פאַר׳ן פערשטאַנד, נאָר פאַר׳ן געפיהל, וועלכע האָבען געזוכט זעלבסטפערגעסונג און נישט זעלבסטבעוואוסטזײַן"; געטריבען פון די „אויפגעקלעהרטע" מײַמוניסטען, זיך צו פערטיעפען אין די אייביגע פראַגען פון גאָט און וועלט, האָבען אָט די עקזאַלטירטע און מיסטישגעשטימטע נאַטורען דעריבער געשאַפען פאַר זיך אַ גאַנץ בעזונדערע טעאָזאָפיע (גאָט־קלוגהײַט, גאָט־לעהרע) — אַזעלכע, וואָס שטיצט זיך נישט אויף קײן לאָגישע הנחות, נאָר אויף פאַנטאַסטישע בילדער און פאָרשטעלונגען. דערבײַ האָבען זיך די פאָרשטעהער פון דער לעהרע נישט אָבגעריסען פון דער טראַדיציע, נאָר פערקעהרט: אײַנגעפאַסט

אַלע זײַערע מיסטישע בעגריפען אין פסוקים פון די הײליגע שריפטען *)
אגדות פון תלמוד און מדרש און איבערהויפט אין די טעקסטען פון
עטליכע קבלה-ספרים (ספר יצירה א. ג. א.), וואָס האָבען זיך שוין
געפונען אין דער יודישער רעליגיעזער ליטעראַטור.

די קבלי'סטישע טעאָזאָפיע אין אָנהויב פון דרײַצעהנטען יאָהר-
הונדערט האָט אַרויסגעשטעלט דעם פאָלגענדען אידעען-גאַנג: גאָט איז
העכער פון אַלץ — אַפילו אויך פון זײַן און דענקען. זאָגען פון דער
גאָטהײַט, אַז זי רעדט, דענקט, וויל, טוט, בעוועגט זיך און אַזוי
ווײַטער, הײַסט בעגרענעצען איהר מהות און זי איז פאַקטיש אונבע-
גרענעצט, ווײַל — פאָלקאָם. אויב עס לאָזט זיך יאָ מיט עפּעס
בעשטימען דער מהות פון גאָט, איז עס בלויז דערמיט גופא, אַז ער
איז אונבעגרענעצט, אַז ער איז אַ „אין סוף" (אונענדליך) ד. ה.
אַ וועזען אָהן שום ממשות'דיגע אײַגענשאַפטען, וואָס איז פערהוילען פון
דעם מענשליכען גײַסט און לאָזט זיך בעצם נישט בעגרײַפען. ווי אַזוי-
זשע איז צו אונז אויף אַזאַ אופן דערגאַנגען די מציאות פון דער
גאָטהײַט? דורך דער יצירה; דורך דעם, וואָס איז דאָ, וואָס עקסיס-
טירט — דורך דער וועלט. אָט די נידעריגע, מאַטעריעלע וועלט מיט
אַלע איהרע שלעכטקײַטען און חסרונות האָט אָבער פון דעם „אין סוף"
אַלײַן נישט געקענט בעשאַפען ווערן — דאָס אונבעגרענעצטע, אַבסאָלוט-
פאָלקאָמע האָט נישט געקענט אונמיטעלבאַר אַרויסברענגען אַ יצירה,
וואָס איז בעגרענעצט און נישט פאָלקאָם. וואָס דען? דער אין סוף,
דאָס אונענדליכע ליכטפולע וועזען האָט אויסגעשטראַהלט פון זיך אײַן
גײַסטיגען מהות, אײַן כח (קראַפט), און איהם מיטגעגעבען אַ טײל
פון זײַן פאָלקאָמער אונענדליכקײַט. אָט די אויסגעשטראַהלטע קראַפט
איז, הײַסט עס, נישט גלײַך צו דעם אין סוף, נאָר עהנליך צו
איהם, ד. ה. זי האָט צוזאַמען מיט איהר אונבעגרענעצקײַט אויך אײַן

*) עס האָט געהײסען, אַז יעדער פסוק פון דער תורה קען אויסגעטײַטשט
ווערן אויפן פשוט'ען אופן (פשט), אויפן אופן פון אײַדעלע אָנדײַטונגען (רמז),
דורך צונויפפלעכטען מיט תלמודישע הלכות אָדער אגדות (דרש), און דורך דער
העכסטער פאָרם, וואָס ווערט איבערגעגעבען מונדליך נאָר געצעהלטע הײליגע אין
יעדען דור, — די פאָרם פון סוד, פון געהײמע בילדער, צונויפשטעלונגען און
בעגריפען (צרופים).

בעגרעניצטע זײט. אזוי איז ענטשטאנען די ערשטע ספירה (לויט דער טערמינאלאגיע פון די מקובלים; פון לשון ספר־צעהלען אדער פון דעם גריכישען ווארט ספערע), וועלכע האט פון זיך ווידער אויסגעשטראהלט א צווייטע, די צווייטע — א דריטע און אזוי כסדר ביז צעהן ספירות.

די דאזיגע צעהן כחות בילדען אי צווישען זיך, אי בנוגע צום אין סוף איין שטרענגע איינהייט, זיי שטעלן נאר פאר פערשידענע זייטען (פרצופים, געשטאלטען) פון איין און דעם זעלבינגען וועזען. אזוי ווי דאס פייער, למשל, ווייזט זיך ארויס אין פלאם, ליכטיגקייט און פונקען. די צעהן ספירות, וועלכע שיידען זיך אונטער איינע פון דער אנדערער, ווי די פערשידענע קאלירען פון איין פייער, קענען אויף אזוי פיעל אונענדליך ווירקען, אויף וויפיעל דער אין סוף איז משפיע אויף זיי פון זיין אונענדליכקייט. די אלע שטעלן פון דער תורה, וועלכע שילדערן גאט, ווי א וועזען, וואס בעוועגט זיך, רעדט, פיהלט דעם ריח פון קרבנות א. א. וו., בעציהען זיך אלזא נישט אויף דעם אין סוף אליין, נאר אויף די ספירות. די לעצטע, וועלכע האבען אין זיך עטוואס קערפערליכעס, האבען, לויט'ן ווילען פון אין סוף, בעשאפען די קערפערליכע וועלט און פיהרען זי; אלע זאכען, נישט בלויז די ארטען (מינים), נאר אויך די איינצעלנע זאכען אין דער נידעריגער וועלט האבען דעריבער זייער פארבילד, זייער טיפוס אין די העכערע וועלטען און בעזיצען ממילא שוין אויך הויכע בעדייטונגען.

לויט זייערע ווירקונגען ווערן די צעהן ספירות איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס. די ערשטע, העכסטע, ווירקט אויף דער וועלט פון גייסט (עולם האצילות). אין איהר געהען ארײן די ספירות: קרוין (כתר), חכמה (די שאפענדע, רײנע) און פערשטאנד (בינה); פון די דריי ספירות קומען ארויס: די געטליכע קראפט, די העכסטע ערקענטנישען, די תורה, די מלאכים און די נבואה. אין דער צווייטער קאטעגאריע געהען ארײן די ספירות: גנאד (חסד), געזעץ (דין) און שענקייט (תפארת); זיי זענען משפיע אויף די נשמות און האבען אין זייער רשות די מאראלישע הנהגה פון דער בריאה. די דריטע קאטעגאריע איז שוין משפיע אויף דער פאקטישער, ממשות'דיגער וועלט; זי נעהמט ארײן די ספירות: איינביגע־שטארקייט (נצח), פראכט (הוד), פונדאמענט און הערשאפט (יסוד). די

צעהנטע ספירה איז די השגחה (מלכות), די שכינה, וואס רוהט אויף דעם יודישען פאלק און בעשיצט איהם. א דאנק די ספירות ווערט רער אין סוף צוגענגליך פאר אונזערע חושים, און דורך די אונזיכט־בארע „צנורות" (קאנאלען), וועלכע ציהען זיך פון זיי, האבען מיר אויף דער וועלט דאס אלץ, וואס מיר זעהען.

זעהר א הויכע בעדייטונג האט די מענשליכע נשמה—זי שטאמט פון די העכסטע וועלטען און שטעהט אין א אונמיטעלבארער פערבינ־דונג מיט אלע ספירות. דאס גיט איהר די מעגליכקייט אויסצופועל' פאר זיך א גרויסען שכר, אויב זי איז ריין און הייליג, און פערקעהרט אויך, ארויפצוציהען אויף זיך א גרויסע שטראף. אין דער גאנצער וועלט־ארדנונג ווידער בכלל פערנעהמט די יודישע אומה א בעזונדער פלאץ; זי ציהט אראב אויף דער וועלט אלע צנורות פון גנאד און גייסט און בארימהערציגקייט. דאס טוט זי אויף מיט איהר ענטפלע־קונג, מיט איהרע תרי"ג (613) מצוות, וועלכע בילדען אויף אזא אופן דעם איינציגען וואונדער־מיטעל צו דערהאלטען די וועלט און האבען א טיעף־מיסטישע בעדייטונג. אזא בעדייטונג האבען געהאט די קרבנות אין בית המקדש — זיי האבען לעבעדיג געהאלטען די פער־בינדונג צווישען דער נידריגער וועלט מיט די העכערע ספערען, מיט די ספירות. דעם זעלבינגען צוועק האבען אויך די תפילות: יעדעס ווארט, יעדער אות פון דער תפילה איז בעשטימט פאר אנ'אנדער ספירה, און יעדע בעוועגונג ריהרט אן אנ'אנדער פונקט אין די „עולמות העליונים" (העכערע וועלטען).

אויסער די דאזיגע אלע הנחות, וואס האבען געמוזט פערשטאר־קען דעם פרעסטיזש פון דער קבלה אין די קרייזען פון דער יודישער ארטאדאקסיע, האט די נייע מיסטישע טעאזאפיע ארייגעבראכט אין יודענטום נאך א איבערגענומענעם אבערגלויבען פון די מזרח־פעלקער, די אמונה אין גלגולים. אין דער צייט, ווען די ריינע נשמות שוועבען גלייך נאכ'ן מענשענ'ס טויט אוועק אין די געטליכע הויכע וועלטען, בלייבט די נשמה פון דעם זינדיגען געשטארבענעם אויף דר'ערד, וואנדערט ארום א לאנגע צייט, בעזעצט זיך אין קערפער פון אנ'אנדער מענשען (אדער א חיה, א בהמה א. א. וו.) און האט נישט קיין „תקון" פריהער, איידער זי קויפט נישט אוים איהרע זינד.

אזוי האט די קבלה ארומגענומען אלע זייטען פונ'ם רעליגיעזען

שטפען און אויף אלץ געגעבען א אויספיהרליכע, האט נישט קיין קלארע, תשובה. דער ערשטער פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דרייצעהנטען יאהרהונדערט זאל האבען געוועזען א געוויסער ר׳ עזריאל פון גערונא, דאס קליינע ארגאנישע שטעדטיל, וואס איז איבערהויפט געווארען ווי א מין נעסט פאר דער קבלה אויף א לאנגער צייט. אט דער ר׳ עזריאל האט נאך געפרובט זיך צוחנפה׳נען צו דער פילאזאפיע און זי געווינען פאר זיך, דאגעגען האט אנ׳אנדער קבלי׳סט, מיט׳ן נאמען ר׳ יעקב בן ששת גירונדי, אויך פון גערונא (1243), שוין פערהאסט די גאנצע פילאזאפיע און זי פערשאלטען.

כדי צוצוגעבען זייערע מיסטישע אידעען א גרעסערן אויטאריטעט אין די אויגען פון דעם יודישען עולם, האבען די קבלים׳טען פון דער עפאכע זיך בענוצט מיט דער אמאליגער פסעווידאגראפיע: זיי האבען אויף זייערע ווערק ארויפגעשטעלט נעמען פון פערזאנען, וועלכע זענען שוין פון פארצייטיגע יאהרען פערהייליגט געוועזען ביי יודען. אזוי האט איין מקובל פון דער צייט אנגעשריבען א קבלי׳שען ספר, אונטערן נאמען „הבהיר״ (גלאנץ), און איהם צוגעשריבען דעם אויטאריטעט תנא ר׳ נחוניא בן הקנה. אומזיסט האבען אזעלכע תלמודי׳שע גדולים, ווי ר׳ מאיר בן שמעון פון נארבאנא און ר׳ משולם בן משה פון בעזיער געווארענט זייערע קהלות פון די פאלשע איינבילדונגען, וואס די קבלים׳טען פון גערונא פערשפרייטען אונטער פערהייליגטע נעמען, — אט די פאלשע איינבילדונגען האבען בעפריעדיגט א דרינגענדע בעדערפניש פון טויזענדער יודישע געמיטער, און די קונציג-געשאפענע נייע ווערק פון כלומר׳שט אלטע מחברים זענען פון טאג צו טאג מעהר פערשפרייט און פערהייליגט געווארען.

א שטארקער נצחון פאר דער נייער לעהרע איז געוועזען דאס, וואס זי האט געוואונען פאר זיך דעם רמב״ן. אט דער קלארער שארפער גייסט, וואס האט ארייגעבראכט אזוי פיעל ליכט און קלארקייט אין די פערדונקעלטע שטעלן פון דער תלמודישער דיאלעקטיק, — האט זיך איינגאנצען אריינגעווארפען אינ׳ם תהום פון דער פאנטאסטישער הימעל-וועלט, און דאס האט שוין צוגעצויגען אויף דער זייט פון די מקובלים נאך פיעל אנדערע אנגעזעהענע חכמים און רבנים, וועלכע האבען זיך נישט געקענט אנטקעגענשטעלן דעם אויטאריטעט פון גרויסען רמב״ן.

אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען גאנצע דריי פארטייען אין

יודענטום: פילאָזאָפיש-אויפגעקלעהרטע, תלמודיסטען און קבלי׳סטען. די ערשטע האָבען זיך געהאַלטען ביים רמב״ם׳ס ווערק און זענען אפילו אוועק נאָך פיעל ווייטער פון איהם בנוגע צו א סך אַנגענומענע בעגריפען פון דער יודישער מסורה; די תלמודיסטען האָבען זיך אינגאַנצען דערווייטערט פון אלע חקירות וועגען „מה למעלה און מה למטה״ (וואָס אויבען און וואָס אונטען, מעטאפיזיק), זיך פערנומען מיט דעם הלכי׳שען טייל פון תלמוד אָדער מיט די תלמוד׳ישע אגדות, אין וועלכע זיי האָבען אויך אַריינגעלעגט געוויסע כונות — אויף זייער שטייגער; דאַן ענדליך די קבלי׳סטען, וועלכע האָבען צום סוף פון דרייצעהנטען יאָהרהונדערט שוין אויסגעמאַכט א בעדייטענדע פּאַרטיי; צווישען זיי מיט די תלמודיסטען זענען אין אָנהויב קיין גרויסע רייבונגען נישט פאָרגעקומען, שפּעטער איז אָבער דער תהום צווישען די צוויי פּאַרטייען זיך אויך שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסען, און די ביידע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען נעגען די אפּיקורסים-מיימוניסטען.

ווענינער פרוכטבאַר איז געווען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון דעם יודישען גייסט אויף דעם געביעט פון דער פּאָעזיע. די סאַטירישע ליעדלעך און עפּיגראַמען, מיט וועלכע די מיימוניסטען און די אַנטי-מיימוניסטען האָבען זיך איינע די אַנדערע דורכגעווערטעלט, זענען געווען די לעצטע שטראַהלען פון דער נייע-העבּרעאישער פּאָעזיע, וואָס איז געוואַקסען און האָט זיך ענטוויקעלט אין׳ם משך פון גאַנצע דריי הונדערט יאָהר. אין די דאָזיגע גערייםטע פונקען האָט זיך נאָך זעלטען געפיהלט דער הויך פון עלט-דיכטערישער שענקייט, און די פערפאַסער אליין האָבען שוין אויך געקוקט אויף זיך בלויז, ווי אויף איבערגעבליעבענע זכרונות פון „די גוטע אַלטע צייטען״. צו די דאָזיגע לעצטע פערטרעטער פון דער נייע-העבּרעאישער פּאָעזיע האָבען אָנגעהערט ר׳ יהודה אלחריזי, ר׳ יוסף בן סבארה און ר׳ יהודה בן שבתי. זייערע שאַפונגען טראָגען אלע אויף זיך כמעט איין און דעם זעלבּיגען שטעמפּעל; דאָס זענען סאַטירישע ראָמאַנען אויסגעמישט מיט רעטאָרישע איבערטרייבונגען און אלגעמיינע חקירות. אלחריזי האָט איבערזעצט א בעדייטענדע צאָהל רעליגיעז-פילאָזאָפישע און עטישע ווערק פון אַראַביש אויף העבּרעאיש און דערצו האָט ער געשאַפען אויך עטליכע אייגענע, מעהר וועלטליכע ספרים, פון וועלכע דער בעריהמטסטער איז דער „תחכמוני״, א פליסיגע שילדערונג פון אלערליי לעבענס-בילדער און געשעהענישען אין גערייםטער פּראָזא,

שהנליך צום „תחכמוני" איז דער ראמאן „ש ע ש ו ע י ם" (אונטערהאל-
טונג) פון ר' יוסף בן סבארה. דער דריטער, ר' יהודה בן שבתי,
האט אנגעשריבען א וכוח צווישען חכמה און עשירות און א סאטירי-
שען ראמאן, אונטערן נאמען „דער ווייבער-פיינד". נאהנט צו די דריי
איז געשטאנען ר' א ב ר ה ם ב ן ח ס ד א י פון בארצעלאנא, דער
זייער אנהענגער פון בילדונג און אויפקלעהרונג, וועלכער האט צו
דעם צוועק איבערזעצט פון אראביש א רעליגיעז-מאראלישען שמועס,
מיט'ן נאמען „ב ן ה מ ל ך ו ה נ ז י ר" (דער פרינץ און דער דערוויש).

מעהר איבערזעצער, ווי אריגינעלער דיכטער איז געווען אויך
ר' ב ר כ י ה ב ן נ ט ר ו נ א י ה נ ק ד ן פון דרום-פראנקרייך. ער האט
געוואלט אויפלעבען די אלט-העברעאישע פאבעל-דיכטונג, און אזוי ווי
ער אליין איז נישט אימשטאנד געווען צו שאפען אייגענע דראמאטישע
טיער-געשפרעכען, האט ער איבערגעזעצט א מאסע משלים פון דעם
אינדישען בידפיי, דעם גריכישען עזאפוס און דעם אראבישען לוקמאן;
אט די שען געפארמטע פאבעלן האט ער ארויסגעגעבען אין איין זאמ-
לונג, אונטערן נאמען „משלי שועלים". ר' ברכיה האט זיך בעשעפ-
טיגט אויך מיט פילאזאפישע פראגען און איבערגעלאזען א פערקירצטע
איבערזעצונג פון ר' סעדיה גאונ'ס „האמונות והדעות".

אנ'אנדער פאבעל-דיכטער, ר' י צ ח ק א ב ן - ס א ה ו ל א פון צפון
שפאניען, האט אנגעשריבען א ווערק, מיט'ן נאמען „מ ש ל ה ק ד מ ו נ י",
וואו ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אז די העברעאישע פאעזיע איז
נישט ארימער פון דער אראבישער. די לעצטע האט, איבריגענס,
איינגעשלונגען אויך נישט וועניג י ו ד י ש ע כחות, און איינער פון די
בעריהמטעסטע אראבישע ליעבעס-דיכטער אין דער עפאכע איז געווען
א ב ו - א י ס ח א ק א י ב ר א ה י ם א י ב ן - ס א ה א ל פון סעווי-
לא (1211 — 1250). די אראבער האבען זיך נישט געקענט אב-
לויבען פון זיינע הארציגע שענע ליעדער, און אין דער צייט, ווען
פאר'ן קאראן האט מען געצאהלט צעהן גאלד-רענדליך, האט מען
פאר אנ'עקזעמפליאר פון איבן-סאהאל'ס ליעדער-זאמלונג געצאהלט
צוועלף די זעלביגע מטבעות. דער בעריהמטער אראבישער דיכטער
איז געווען אויך פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין סעווילא,
און ווי אייניגע היסטאריקער ווילען האבען, איז ער געווען פון די,
וואס האבען אנגענומען דעם איסלאם אין דער צייט פון די אלמאהא-
דישע שמד-רדיפות.

צוזאמען מיט'ן אונטערגאנג פון דער העברעאישער פאעזיע זענען אנגעקומען די לעצטע צייטען אויך פאר דער שפראך- און ביבעל-פארשונג. ר' דוד קמחי איז געוועזען דער לעצטער פערטרעטער פון די פשוט'ע ביבעל-ערקלערער און גראמאטיקער. דער רמב"ן האט אפילו אויך געשריעבען א פירוש אויף דער תורה און דא ארויסגעוויעזען א שטארקען שפראך-געפיהל, דאס איז אבער געוועזען פאר איהם נישט קיין צוועק פאר זיך, נאר א מיטעל אבצושלאגען די אויסטייטשונגען פון אנדערע.

עלפֿטעס קאַפּיטעל

די שרעקליכע רדיפֿות און די וכּוחים איבערן תלמוד

אין דער צײַט פֿון די אינוועניגסטע ארומרײַסענישען צווישען די פֿערשידענע שטרעמונגען אין יודענטום האָבען די יודען־פֿערפֿאָלגונגען מצד דער קירך אָנגענומען אַ שרעקליכען כאַראַקטער. ווי אַ אָנשטעקענדע קראַנקהײַט האָט זיך די שנאה צו יודען איבערגעטראָגען פֿון איין אָרט אין אַנדערן, און פֿון יאָהר צו יאָהר איז זי געוואָרען בלוטיגער און אכזריות'דיגער. אינאָצענץ האָט געוואָלט אַראָבדריקען די יודען ביז דער סאַמע ניעדריגסטער שטופֿע; ער האָט געוואָלט, אַז זיי זאָלען טראָגען אויף זיך די לאַסט פֿון אַלע געזעלשאַפֿטליכע שטאַנדען. פֿירשטען, גײַסטליכע, בירגער און פּויערן — אַלע זאָלען מיט זייער משא צוזאַמענפּרעסען דעם הײַפֿעל יודען און איהם אויף אַזאַ אופֿן פֿערמאוס'ען, דערדריקען. דאָס פּראָסטע פֿאָלק האָט אָבער פֿון קיינע גרענעצען נישט געוואוסט; אַז די אַליין פֿעראַכטע און געפּלאָגטע האָבען מעהר נישט געדאַרפֿט, ווי בעקומען אַ גאַנצען קלאַס מענשען טיעף אונטער זיך. פֿאַר דעם המון איז דער יוד געוואָרען אַ ווילדע בעשעפֿעניש, וואָס קיינער נעהמט זיך דערפֿאַר נישט אָן און מ'קען עס אָהן שום געוויסענסביסע בע'עולה'ן און דערשלאָגען. די שענדליכסטע פֿערברעכענס זענען אַרויפֿגעוואָרפֿען געוואָרען אויף יודישע קעפּ, און דער צעווילדעטער המון האָט שטענדיג געגלויבט און געפֿונען זײַנע קרבנות. דער בלוט־בלבול איז וואָס ווײַטער געוואָרען אַלץ אָפֿטער און זיכערער, און מיט דער צײַט האָבען שוין אָנגעהויבען גלויבען אין

איהם אפילו דִי מעהר גֶעבִּילדעטע קרײַזען. צװִישען לוידא און בִּישאָפּס־
הײַם (אין באדען) האָט מען גֶעפונען דעם קערפּער פון אַ גֶעהרג'עטען
קרִיסט. װער־זשע איז דער מערדער געװען? פערשטעהט זיך: יודען,
און הונדערטער יודִישע מענער, פרויען און קינדער װערן אָהן אַ שום
חקירה ודרישה גֶעטויט פון קרִיסטלִיכע הענד. דערנאָך ערשט פער־
פִיהרט מען כלומר'שט אַ פּראָצעס גֶעגען אַלט אַנגֶעזעהענע גֶעלעהרטע
יודען און מ'פערמשפּט זײ צום פערברענען (3—2 יאַנואַר 1285);
דערבּײַ זענען נאַטירלִיך נאָכמעהר יודִישע הײַזער צורויבט און צושטערט
גֶעװאָרען. דִי אונגלִיקלִיכע פון דִי שבני'שע ערטער לויפען צום פּויפּסט
בעטען רחמים, און ער לאָזט אַרויס אַ בּוללע (הײלִיגען בעפעהל).
װאָס פערבאָט צו־אכזריות'דִיגע ארויסטרעטונגען גֶעגען יודען (8 מײַ
1235); דאָס פאָלק גלויבּט אָבער דעם פערטרעטער פון הִימעל אויך
נִישט: אויב ער שטעלט זיך אײַן פאַר דִי „פערשאָלטענע" יודען,
מסתמא האָבען זײ איהם אונטערגֶעקויפט מִיט גֶעלד. אַזוי איז דִי
אונמענשלִיכע בעצִיהונג צו דעם „גאָט־פערשאָלטענעם" שטאַם בִּיסלִיכ־
װײַז אײַנגֶעזוּיגען געװאָרען אִי'ם בּלוּט פון דער גאַנצער קרִיסטלִיכער
װעלט, און אפילו דִי בעסטע און אײדעלסטע נאַטורען האָבען זיך פון
דעם עלעמענטאַרען גֶעפִיהל נִישט גֶעקענט בעפרײַען. און דאָס איז אין
דער צײַט געװען, װען יודען זענען געװען כמעט דִי אײנצִיגע פערטרע־
טער פון גײַסט און האַנדעל אין גאַנץ אײראָפּאַ; װען נאָר זײ אַלײן
האָבען גֶעפּפלעגט און ענטװיקעלט פערשידענע גֶעבִּיעטען פון דער
װיסענשאַפט (בעזונדער פִּילאָזאָפִּיע און מעדִיצִין) און זײ
צוגענגלִיך גֶעמאַכט פאַר דער קרִיסטלִיכער װעלט; װען זײ דִי אײנצִיגע
האָבען פערזעהען דִי האַנדעלס־פלעצער מִיט סחורה און דעם בִּיכער־
מאַרק מִיט דִי שענסטע שאַפונגען פון דעם מענשלִיכען גײַסט!

דִי בעצִיהונג פון דער מִיטעלאַלטערלִיכער װעלט צו יודען לאָזט
זיך בעזונדער בּולט אילוסטרִירען מִיט דעם פערהאַלטען זיך צו זײ פון
דעם גֶעבִּילדעטען דײַטש־רוימִישען קײזער פרִידרִיך II, דער גֶעניאַל־
סטער און פערהעלטנִיסמעסִיג פרײַזִינִיגסטער מאָנאַרך פון יענעם יאָהר־
הונדערט. מעהר סִיצִיליאַנער, װי גערמאַנער, האָט ער לִיעב גֶעהאַט
דִי װיסענשאַפט און מִיט אַ ברײטער האַנד גֶעשטִיצט איהרע טרעגער.
גרינדענדִיג דִי אוניװערזִיטעט אין נעאַפּאָל האָט ער גֶעלאָזען איבּערזע־
צען פון אַראַבִּיש מאַסען פִּילאָזאָפִּישע און אַסטראָנאָמִישע װערק, און
זיך דערבּײַ בענוצט מִיט יודִישע גֶעלעהרטע. מִיט דעם בערִיהמטען

געלעהרטען ר׳ יהודה בן שלמה אבן-מתקה פון טאלעדא איז דעו קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אויף זיין פערלאנג איז אבן-מתקה זאגאר געקומען קיין איטאליען. אנ׳אנדער יודישע בעריהמטהייט, ר׳ יעקב אנאטאלי׳ פון דרום-פראנקרייך האט פרידריך אראבגעבראכט ספעציעל קיין נעאפאל און איהם בעשטימט א פירשטליכע יעהרליכע פענסיע, אום ער זאל קענען אונגעשטערט ארבייטען איבער דער איבערזעצונג פון פערשידענע ווערק. פרידריך האט זאגאר אליין שטארק ליעב געהאט דעם רמב״ם „מורה נבוכים״ און איהם מיט פערגניגען געלעהרנט.

ביי אזא פערהאלטען זיך צו יודישע וויסענשאפטליכע כחות וואלט דאך נאטירליך זיין, ווען דער קייזער וואלט זיין נישט שלעכט געשטימט אויך צו יודען אין אלגעמיין; דאס איז אבער דער פאל נישט געוועזען. א פערביטערטער גענגער פון קריסטענטום און בעזונדער פון דער פויפסטליכער הייליגקייט, איז פרידריך פון דעסטוועגען געוועזען נישט ווייניגער יודענפיינד, ווי לודוויג „דער הייליגער״. אין זיין הויפטשטאדט פאלערמא האט ער די יודען פערשפארט אין א געטא, און אין אלגעמיין האט ער בנוגע צו יודען אפגעהיט אלע קירכליכע בעגרענעצונגען און גזירות.

עטוואס בעסער איז געווען די יודישע לאגע אין עסטרייך. דא האט די ממשלה אנערקענט די בעדייטונג פון דעם יודישען האנדעל פאר׳ן וואוילשטאנד פון לאנד, און בעשטימט זאגאר יודען פאר הויכע מלוכה-בעאמטע. לויט א בעפעהל פון עסטרייכישען הערצאג פרידריך I (1244) איז די קריסטען אונטער טויט-שטראף פערבאטען געווארען צו טויטען א יודען; דערביי האט דער הערשער בעשטעטיגט דעם געזעץ, אז קיין פראצעס קען נישט פערפיהרט ווערן נעגען א יודען אויף דעם סמך פון בלויזע קריסטליכע עדות; יודען האבען דא אפילו בעקומען אייגענע געריכטען, און זייערע שוהלען און בית-עולם׳ס זענען געשיצט געווארען אויך פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס פראצענט נעהמען איז יא בעגרענעצט געווארען, דערפאר האט אבער דער הערצאג געגעבען יודען א סך הנחות אין מסחר און שטארק בעווארנט זייערע תביעות; מיט צוויי צעהנדליג יאהר שפעטער האבען די אלע הנחות נעגאלטען אויך פאר אונגארן, בעהמען, גרויספוילען, מעהרען, טהירינגען און דערנאך אויך פאר שלעזיען.

אַז די יורענפֿריינדליכע מלוכה־פֿירונג פֿון דעם קלײנעם עסט־רײַכישען הערצאָג האָט שטאַרק בעאונרוהיגט דעם מעכטיגען קייזער (פֿרידריך II), און ער האָט בעפֿוילען דעם ערשטען, צו דערווייטערן יודען פֿון אַלע מלוכה־פּאָסטענס און בכלל זיך צו בעגעהן מיט זיי שטרענג לויט די קאַנאָנישע געזעצען. מיט אַ בעזונדער בעפֿריערינג בעטאָנט דער פֿרייזיניגער מאָנאַרך דעם זאַץ, אַז די יודען דאַרפֿען אומעטום בעהאַנדעלט ווערן, ווי קאַמער־קנעכט פֿון קייזער, און אין דער צייט, ווען אין שפּאַניען האָט די מאַכט זיך נישט ווייטעגדיג גע־מאַכט פֿון דעם שאַנד־צייכען און פֿערגעסען אָן איהם, האָט פֿרידריך געצוואונגען אַלע יודען פֿון זיין מלוכה איהם צו טראָגען. צו די גזירות זיינען נאָך צוגעקומען אונגעוועהנליך שווערע שטייערן, וואָס יודען האָבען געהאַט בעזונדער צו צאָהלען, און דאָס האָט אויך נישט ווייניג מיטגעווירקט, צו פֿערשטאַרקען אין דער בעפֿעלקערונג די פֿעראַכטונג צום יודישען מיטבירגער.

דאָס איז געווען אין רוהיגע צייטען; אין אונרוהיגע, ווען די בלוטיגע אינסטינקטען האָבען זיך צושפּילט, האָבען יודישע לעבענס אינגאַנצען קיין ווערט נישט געהאַט. די מחנות פֿון דעם נייעם קרייץ־צוג האָבען זיך, ווי צוריי״צטע וועלף, אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף די יודישע קהלות אין פֿראַנקרייך; אנזשו, פּאָאַטו, באָרדאָ, אַנגולעם און נאָך אַנדערע שטעדט—אומעטום זיינען די יודען געצוואונגען געוואָרען צום שמד; און ווען די „ווילדע עקשנים״ האָבען זיך אויך דאָס מאָל אָבגע־זאָגט פֿון דעם „אמת'ען גלויבען״, האָבען די קרייץ־פֿאָהרער זיי צוטרע־טען מיט זייערע פֿערד, אויפֿגעשניטען די בייכער פֿון זייערע פֿרויען, דערהרג'עט זייערע ברוסט־קינדער, נישט געלאָזען בעגראָבען זייערע הרוגים, פֿערברענט זייערע הייזער, צורויבט דאָס האָב און גוטס, חרוב געמאַכט די שוהלען און געשענדעט די הייליגסטע ספרים. מעהר ווי דריי טויזענד יודישע נפשות זיינען אין דעם זומער אומגעקו־מען (1236) און איבער פֿינף הונדערט האָבען זיך געשמד'ט.

די איבערגעבליבענע קהלות האָבען ווידער געפּרובט בעטען רחמים ביים פּויפּסט, און ער האָט ווידער צושיקט אַ ערקלערונג, אַז די קירך הייסט נישט פֿערטיליגען די יודען און נישט אָבשמד'ען זיי איבער געוואַלט (סעפּטעמבער 1236); אַזעלכע ערקלערונגען האָבען אָבער קיינעם נישט איבערצייגט — האָט דאָך די זעלביגע קירך אַרויס־בעגעבען אַלערליי גזירות און בעגרענצונגען כאַר די „גאָט־פֿערשאָלטענע״

יודען! פאר יודען איז נאר איין איינציג מיטעל געבליעבען, זיך צו ראטעווען פון די פאנאטישע בלוט-מענשען — דאס געלד. דערמיט האבען די יודען פון ענגלאנד אונטערגעקויפט דעם קעניג היינריך III און געפועל'ט ביי איהם, ער זאל דורך ספעציעלע העראלדען אנזאגען אין אלע זייטע לענדער, אז קיינער זאל די יודען נישט טשעפען און נישט בעעולה'ן. דאס דאזיגע מיטעל איז אבער געווען א צוויישנייטיגער מעסער; כדי צו קענען אויסהאלטען די שווערע שטייערן, האבען די יודען געמוזט ארויספרעסען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג זעהר גרויסע פראצענטען, און דאס האט, נאטירליך, ווידער פערגרעסערט די אייביגע שנאה צו יודען און געבראכט צו נייע ווילדע אויסברוכען. לודוויג IX האט אפילו בעגרענעצט דעם פראצענט-מסחר און נאכן אפט האט ער הונדערטער יודישע חובות פון קריסטען איננאנצען קאסירט; ווען דער זעלביגער קעניג האט אבער געפרובט איינגאנצען פערבאטען פראצענט, האבען די צונויפגערופענע בארא‌נען ערקלערט, אז די פויערן און סוחרים קענען פאר קיין פאל נישט אויסקומען אהן הלוואות, און אויב שוין יא דולדען פראצענטניקעס איז שוין בעסער יודישע, ווארום די קריסטליכע זענען נאכמעהר אכזריות'דיג און פרעסען ארויס פון זייערע בעלי חובות נאך גרעסערע פראצענטען.

ביי אזא פערראכטונג פון דער גאנצער ארומיגער וועלט און ביי אזעלכע העלישע פערפאלגונגען איז נאך פון דעסטוועגען געבליבען איין ווינקעל, וואו דער יוד האט זיך געפיהלט פריי און געהויבען, וואו ער האט פערגעסען אן אלע צרות — דער בית מדרש. פערטיעפט אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד אדער אין זייני הארציג-קינדישע אגדות, האט דא דער יוד זיך ארויסגעטאן פון דער חאלעדינער וועלט, מיט איהר גיפטיגער רשעות, מיט איהרע גיהנם-יסורים. פרינצען, אויסדערוועהלטע קינדער פון א אויסדערוועהלטען שטאם, מענשען פון גייסט און געדאנק — אזעלכע זענען אין די פיערוענט פון בית-מדרש געווארען די אייביג-בעליידיגטע, אייביג-געדרודפ'טע. לערנען א שווערע שטעלע אין תלמוד, בעלייכטען עטוואס אדער אויפטאן עטוואס נייעס — דאס איז גליק געווען, און דאס וויכטיגסטע, הייליגסטע און ליעבסטע פון אלע בעשעפטיגונגען איז געווען לערנען תורה, לערנען תלמוד (גמרא). ווי דאס קינד האט נאר אנגעהויבען פלאפלען, האט מען עס גלייך (מיט ארומגעוויקעלטע אויגען — עס זאל נישט זעהען קיין אונרייניגע זאך) אוועקגעפיהרט אין בית

מדרש אָדער אין חדר, און דער טאָג, ווען דאָס קינד האָט אָנגעהויבען לערנען חומש אָדער גמרא, איז אַ פייער-טאָג געוועזען פאַר דער גאַנצער משפחה. דער אָנגעזעהענסטער שטאַנד איז געוועזען דער פון די „לומדים" (תלמודיש געלעהרנטע), און אויב די לעהרע איז אפילו געוועזען זעהר איינזייטיג, האָט זי אָבער דערפאַר געהאַט אין זיך אַ סך הייליגעס, אידעאַלעס.

אין דעם ווינקעל האָט מען אָבער די יודען אויך נישט געלאָזען רוהיג לעבען, אויך פון דאַנען האָט מען זיי געוואָלט פערטרייבען. די אינקוויזיציאָנס-טריבונאַל האָט געשטאַמט פון א געטויפטען יודען, דאָנין, וועלכער האָט אויפגערייצט אי די וועלטליכע, אי די גייסטליכע מאַכט געגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. ער האָט אַלס תלמודישער געלעהרטער (אין לאַראָשעל, צפון פראַנקרייך) זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען געוויסע תלמודישע שטעלן און געגען דער מסורה בכלל; דאָס האָט אויף איהם אַרויפגעצויגען דעם כעס פון די יודישע גדולים, און זיי האָבען אויסגערופען אויף איהם אַ חרם. דאַן האָט זיך דאָנין גע-שמד'ט און אָנגענומען דעם נאָמען ניקאָלאַי; דאָס איז איהם אָבער ווייניג געווען. ער האָט זיך דורכאויס געוואָלט נוקם זיין אי אין תלמוד, אי אין די רבנים, און נאָכדעם ווי זיין יודענפיינדליכע אַגיטאַציע האָט שוין געבראַכט צו אכזריות'דיגע יודישע שחיטות, האָט ער זיך אוועק-בעלאָזען צום פויפסט גרעגאָר IX און פער'מסר'ט פאַר איהם דעם תלמוד. דער נייער קריסט האָט ערקלערט דעם פאָטער פון דער קירך, אַז דער תלמוד איז פול מיט פאַלשקייטען, גאָט-לעסטערונגען און בע-זונדער בעליידיגענדע שטעלן געגען דעם נוצרי און זיין מוטער. אַזעלכע תלמודישע מאמרים געגען קריסטענטום אָדער געגען קריסטען האָט ניקאָלאַי-דאָנין צוזאַמענגעקליבען ביז פינף-און-דרייסיג, און אויף דעם יסוד איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ שווערער בעשולדיגונגס-אַקט נישט בלויז געגען תלמוד, נאָר געגען אַלע יודען. דער פויפסט האָט גלייך פונאַנדערגעשיקט בריעף צו די בישאָפען פון פראַנקרייך, ענגלאַנד, קאַסטיליען, אַראַגאָניען און פּאָרטוגאַל און זיי בעפוילען, צו בעפאַלען די יודען אין אַ בעשטימטען שבת'דיגען פריהמאָרגען, ווען זיי זענען אַלע פערזאַמעלט אין די שוהלען, און קאָנפיסקירען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד. די קאָנפיסקירטע עקזעמפּליאַרען האָבען געדאַרפט צוגע-שטעלט ווערן די דאָמיניקאַנער און פראַנציסקאַנער, — די זעלביגע, וועלכע

האבען געהאט אין זייער מאכט די אינקוויזיציע איבער ביכער און איבערציינגונגען ; זיי האבען געדארפט נאכזעהען די אנגעגעבענע שטעלן — און אים פאל, אויב די בעשולדיגונג וועט זיך בעשטעטיגען, — פערברענגען די עקזעמפליארען אויף א עפענטליכען שייטערהויפען.

אין שפאניען און ענגלאנד האט מען זיך מיט דעם בעפעהל גארנישט גערעכענט ; נאר אין פראנקרייך, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון „הייליגען" לודוויג IX, האבען די גייסטליכע זיך אנגעהאפט אן דעם נייעם אויפטו. עס איז פערפיהרט געווארען א פראצעס געגען תלמוד, און אויפן בעפעהל פון קעניג איז פארגעקומען א עפענטליכער וכוח איבער די אנגעגעבענע ציטאטען צווישען ניקאליי־דאנין און פיער רבנים. די רבנים זענען געווען ר' יחיאל פון פאריז, ר' משה פון קוצי, ר' יהודה בן דוד פון מעלון און ר' שמואל בן שלמה פון שאטא טיערי ; פון זיי איז ר' יחיאל געווען דער הויפט־רעדנער. דער וכוח איז פארגעקומען אין דער לאטיינישער שפראך, אין קעניגליכען הויף, ביי דער אנוועזענהייט פון א מאסע בישאפען, דאמיניקאנער און דער קעניגין־מוטער בלאנש (25 יוני 1240).

דאנין, ווי א געוועזענער תוספי'סט, האט געפאדערט א שבועה פון ר' יחיאל'ן, אז ער וועט ענטפערן לויט זיין פערשטאנד און געוויסען און נישט מיט קיין צווייזייטיגע פלפול'דיגע פשט'לעך ; אויף דעם האט ר' יחיאל געענטפערט, אז ער האט נאך אין זיין לעבען נישט געשוואוירען און ער וויל איצט אויך נישט דערמאנען אומזיסט גאט'ס נאמען. דערנאך האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, און ר' יחיאל האט, ערשטענס, ערקלערט, אז דער תלמוד איז די נשמה פון דער יודישער אומה און צ' וועט זיך אפילו לאזען אומברענגען פאר איהם ; דאן וואס ס'געהערט צו די אנגעגעבענע שטעלן, בעציהען זיי זיך אינגאנצען נישט צו קריסטען און צום נוצרי, ווארום עס זענען דאך געווען שוין א סך קריסטליכע געלעהרטע, וואס האבען גוט געקענט דעם תלמוד און קיינער פון זיי האט אין איהם קיין בעליידיגונג פאר'ן קריסטענטום נישט געפונען. אט די טענות האבען אין א געוויסער מאס געווירקט אויף איינעם פון די איינפלוסרייכע בישאפען, און די עקזעמפליארען האבען שוין געזאלט אומגעקעהרט ווערן צוריק ; איז אבער צום אונגליק אט דער בישאף געשטארבען גלייך נאכדעם, און זיינע איבערגעבליבענע חברים האבען דאס אויסגעטייטשט, ווי א שטראף פון גאט

פאר זיין יודענפריינדשאפט. דאן האט מען לויט א בעפעהל פון קעניג צונויפגענומען אלע קאנפיסקירטע תלמוד-עקזעמפליארען, זיי אוועקגעפיהרט (אויף פיער און צוואנציג וועגענער) אויף א אפענעם פלאץ אין פאריז און פערברענט (1242). דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר דער גאנצער אומה, און צוויי יונגע געלעהרטע האבען געשאפען הארצרייסענדע קינות איבער דעם פאלקס-אונגליק.

נאטירליך, האבען זיך געצעהלטע עקזעמפליארען פון תלמוד פארט דערהאלטען ביי די פראנצויזישע יודען, און זיי האבען געפרובט לעהרנען אין זיי בגנבה. דאס האט ארויסגערופען נייע רעפרעסיעס און אין עטליכע יאהר ארום איז ווידער איינגעארדענט געווארען א שייטערהויפען פאר'ן פעראורטיילטען תלמוד.

אזוי האבען די גזירות מיט די פערפאלגונגען נישט אבגעלאזען אפילו אויף א קורצער צייט די אונגליקליכע קינדער פון דעם אויסדערוועהלטען שטאם. בעזונדער האבען זיך די רדיפות פערשטארקט אין דייטשלאנד; ווען די מאנגאלישע און טאטארישע מחנות האבען זיך אריינגעריסען אין אייראפא און פערשקלאפט רוסלאנד מיט פוילען, האט מען די יודען אין דייטשלאנד בעשולדיגט, אז זיי האבען געשטיצט די ווילדע אנפאלער, כדי זיך נוקם צו זיין אן די קריסטען. ס'זענען, אמת, געווען יודישע קריעגער אין די רייהען פון די מאנגאלען, די אונאבהענגיגע יודישע שבטים פון לאנד כאראזאן אדער די יודען פון הינטער די קאספישע בערג; יעדענפאלס אבער האבען די אייראפעאישע יודען מיט זיי קיינע פערבינדונגען נישט געהאט, און דא האט דער המון זיך שוין נוקם געווען אן די כלומר'שטע „פעררעטער“.

נישט גערוהט האט אין דער צייט אויך די קירך אליין. זי האט געווארפען אב'אויג אויף דעם לעצטען בכבוד'יגען ווינקעל, וואס איז פאר יודען געבליבען אין דער קריסטליכער געזעלשאפט, — די מעדיצין. כמעט יעדער פירשט האט געהאט זיין יודישען לייב-דאקטאר, וועלכער האט געקענט מעהר אדער וועניגער ווירקען אויף איהם לטובת די פערפאלגטע און גערודפ'טע. דאס האבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט געקענט פערטראגען, און אויף זייער פערזאמלונג אין בעזיער (1246) איז אנגענומען געווארען א בעשלום, אז קיין קריסט טאר זיך נישט לאזען היילען פון א יודישען דאקטאר. דאס איז געווען דער דאנק פון די קריסטליכע איידעל-לייט פאר דער עשירות, וואס יודען האבען אריינגעבראכט אין דער דעמאלטיגער מעדיצין-ליטעראטור; פאר אלץ,

וואס זיי האבען אויף דעם געביעט אויפגעטאן. צום גליק פון די יודישע מעדיקער, האט די בעשטימונג זיך נישט אזוי לייכט געלאזען דורכפיהרען אין לעבען. דער פינסטערסטער קריסט האט אויך פערגעסען אן אלע פרומקייטען, ווען עס האט זיך געהאנדעלט נישט וועגען דער נשמה, נאר וועגען זיין לייב, און דעם „הייליגען" לודוויג'ס ברודער אפילו, גראף פון פאאטו און טולוז, ווען ער האט געליטען אויף די אויגען, האט ער זיך כמעט איינגעבעטען ביי דעם יודען אברהם פון ארגאניען, ער זאל קומען איהם היילען. אין מאנפעליע פלעגען יודען שטענדיג גערופען ווערן אלס פערהערער ביי דעם מעדיצינישען עקזאמען און אנדערע פון זיי האבען פערנומען אויך פראפעסאר-שטוהלען.

שרעקליך איז געוועזען אין דער צייט די לאגע פון די יודען אין ענגלאנד; דער קעניג, היינריך III, האט אפילו ערלויבט יודען פון אנדערע לענדער, זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד און בעשטימט פאר אלע קהלות איין רב הכולל מיט ברייטע פאלמאכטען; דער לעצטער איז אבער פאקטיש נישט געוועזען מעהר, ווי א שטייער-אויפזעהער פון קעניג. ער האט געמוזט אנפילען די קאסע פון דעם לייכטזיניגען און פערשווענדערישען הערשער — פון יודישע אבצאהלונגען. יודען זענען געוועזען פאר דעם קעניג, ווי א אפענע קאסע, וואס נעהמט זיך קיינמאל נישט אויס. און איינמאל האט ער זאגאר געלאזען צונויפרופען א ספעציעלען יודישען פארלאמענט, וואס האט געהאט אויסצוגעפינען נייע קוועלען פאר א אונגעהויערער סומע געלד. און דאס געלד האט געמוזט איינגעטראגען ווערן — פאר דעם זענען די אנגעזעהענסטע יודען פעראנטווארטליך געוועזען מיט זייערע ווייבער און קינדער. שפעטער, ווען די קהלות זענען פון דעם רויבערישען קעניג שוין אינגאנצען אויסגעזויגט געווארען, האט ער זיי ערשט פערקויפט זיין ברודער, וועלכער האט זיי ווידער געדריקט און ארויסגעפרעסט פון זיי דעם לעצטען גראשען. צו די רויבערישע אפעטיטען פון די וועלטליכע הערשער זענען נאך צוגעקומען די גייסטליכע מיט זייערע קירכליכע רדיפות. זיי האבען אויסגעפועל'ט ביים קעניג א געזעץ, אז די יודען טארען נישט אויפשטעלען קיין נייע שוהלען און בתי-מדרשים, טארען נישט צו הויך שרייען בעת'ן דאווענען און מוזען אהן א שום תירוץ טראגען דעם „יודענצייכען".

אט די דאפעלע אכזריות'ען האבען אויף אזוי פיעל פערביטערט דאס לעבען פון די ענגלישע יודען, אז איינער פון די הויפט-רבנים מיט נאך עטליכע פערטרעטער פון די קהלות האבען זיך געערובט

װענדען צום קעניג א״ם נאָמען פון די לעצטע און איהם בעטען, ער זאָל ערלױבען די יודען אױסצעװאנדערן פון לאנד. די בקשה איז אָבער נישט אָנגענומען געװאָרען, און די אונגליקליכע האָבען געמוזט פערבלײַבען אין זײַער גיהנם, אָבגעבען דעם לעצטען פערהאָרעװעטען גראָשען און װאַכּערן, כדי כסדר אָנצופילען דעם אױסגעפרעסטען שװאָם. אין אַ משך פון זיבען יאָהר האָבען די ענגלישע יודען אײַנגעטראָגן אין הײַנריך׳ס קאסע איבער 422,000 (פיער־הונדערט־צװײ־און־צװאנציג טױזענד) פונט שטערלינג, און דער אײנציגער אהרן פון יאָרק האָט דעם קעניג אין דער צײַט איבערגעגעבען בײַ דרײַסיג טױזענד זילבער־מארקען און דער קעניגין צװײ־הונדערט גאָלד־רענדלעך.

װען מ׳בעטראַכט די אלע צרות און פערפאָלגונגען, װאָס יודען האָבען געהאַט אױסצושטעהן אין ענגלאנד, פראַנקרײַך און דײַטשלאנד, מוז מען אָנערקענען די לאגע פון די שפּאַנישע יודען פאַר אַ גליקליכע. אין קאַסטיליען האָט דעמאָלט געהערשט אלפאָנזאָ X (1284 — 1225), װעלכער האָט װירקליך ליעב געהאַט די װיסענשאַפט און דערצו אױך פערשטאַנען אָבצושאַצען די יודישע פערדיענסטען פאַר דער מלוכה. װען ער האָט זיך געשלאָגען פאַר סעװילא, האָבען זיך אין זײַן מחנה געפונען אַ סך יודען, און נאָכדעם װי ער האָט דאָס לאנד אײַנגענומען, האָט ער די יודישע קריגער אװעקגעשענקט אַ גרױסע שטרעקע ערד, װאָס האָט בעקומען דעם נאָמען יודישער דאָרף (אלדעא דע לאָס יודיאָס). אין סעװילא גופא האָט אלפאָנזאָ איבערגעגעבען די יודען דרײַ מחומד׳נישע מאָשעען, װעלכע זײ האָבען איבערגעמאַכט פאַר שוהלען, און אַ גרױסער טײל פון שטאָדט, ארומגעצױמט מיט אַ געמױערטער װאַנט, האָט אָנגעהערט אינגאַנצען צו יודען.

אױס דאַנקבאַרקײַט פאַר די בעװיזענע חסדים האָט די קהלה פון סעװילא אונטערגעטראָגן דעם קעניג אַ קאָסטבאַרען, קינסטליך אױסגעאַרבײַטען שליסעל מיט אַ אױפשריפט אױף העברעאיש און שפּאַניש: מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא (דער מלך איבער אלע מלכים װעט עפנען. דער מלך פון לאַנד װעט אַרײַנטרעטען). אלפאָנזאָ האָט יודען אָנפערטרױט די פעראַנטװאָרטליכסטע פאָסטענס פון דער מלוכה; זײַן פינאַנץ־מיניסטער איז געװען דער געבילדעטער און תלמודיש־געלערנטער דון מאיר דע מאַליאַה, פון װעלכען דער פאָסטען מיט׳ן טיטול „אלמאָקסאַריף“ איז איבערגעגאַנגען בירושה צום

זהן דון צאג (יצחק). די פינאנץ-פערוואלטונג איז בכלל א לאנגע צייט געלעגען אין יודישע הענד, און דערצו זענען די יודען דא אויך פוי אומעטום, געזעסען די איינציגע פערמיטלער אויף די געביעטען פון מעדיצין, אסטראנאמיע און פילאזאפיע. אלפאנזא האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, דון יהודה בן משה הכהן, וועלכער איז צוגלייך געוועזען אויך אסטראנאם און אסטראלאג פון קעניגליכען הויף. אנאנדער בעריהמטער יודישער אסטראנאם, דער שוהל-חזן דון צאג (יצחק) איבן-סעיד, האט אויפן קעניג'ס פערלאנג צונויפגעשטעלט די בעריהמטע טאבעלן (אלפאנזינישע טאבעלן), מיט וועלכע די פאלמעגער האבען זיך בענוצט ביז די אסטראנאמישע ענטדעקונגען פון דער נייער צייט. אין אלפאנזא'ס הויף האט זיך געפונען נאך א יודישער נאטור-פארשער, מיט'ן נאמען שמואל הלוי, וועלכער האט ערפונדען דעם וואסער-זייגער. נאטירליך, האבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט אזוי לייכט געקענט פערטראגען אזא בעציהונג צו יודישע געלעהרטע און דער פויפסט ניקאלאי III האט דעם קעניג אריינגעשיקט א שארפען מוסר-בריעף.

נאך דעם אלעמען וואלט פון דעסטוועגען דאך נישט ריכטיג זיין צוצושרייבען דעם קעניג אלפאנזא בעזונדער פריינדליכע געפיהלען צום יודישען כלל. אין דעם בעריהמטען קאדעקס פאר אלע פעלקער פון זיין מלוכה, וואס ער האט געשאפען אין דער קאסטילישער שפראך (1257 — 66), פערנעהמען די יודען א בעזונדער קאפיטעל, און דארטין שטעהט געשריבען: „חאטש די יודען גלויבען נישט אין קריסטוס'ען, ווערן זיי דאך געדולדעט אין אלע קריסטליכע לענדער, כדי צו דיענען אלס איביגע עראינערונג אן יענעם שטאם, וואס האט קריסטוס'ען געקרייציגט”. אין דעם קאדעקס זענען אריינגענומען געווארען אלע בעשרענקונגען פאר יודען נאך פון די אמאליגע ביזאנטינער און וועסטגאטען, און אפילו דער „יודענצייכען” איז דא אויך נישט אויסען געבליבען. עס האט געהייסען, אז יעדער יוד (אויך פרויען) מוז טראגען אויף דער קאפ-בעדעקונג א לאטע פון א בעשטימטער פארב, אונטער דער שטראף פון צעהן שמיץ פאר די, וואס וועלן עובר זיין אויף דעם געבאט. יודען האבען אויסער דעם נישט געטארט עסען מיט קריסטען צוזאמען, זיך ווייזען אין גאס אינ'ם הייליגען פריי-טאג און אויך קיינעם נישט קרייציגען אין דעם טאג — דער „קלוגער” הערשער האט פעסט געגלויבט, אז די יודען קרייציגען

יעדעס יאהר א קריסטליך קינד און טרינקען זיין בלוט, האטש דער פויפסט אליין, אינאצענץ IV, האט דעם בלבול אבגעלייקענט.

דאס איינציגע, וואס אלפאנזא'ס קארעקס האט די יודען איבערגעלאזען, איז געוועזען דער פערבאט, נישט צו שענדען יודישע שוהלען און אנדערע הייליגקייטען, נישט אבצושמד'ען קיין יודען איבער געוואלט, נישט צוצוציהען א יודען צום געריכט אין די יודישע פייערטעג און צו לאזען די יודען שווערען ביי א ספר תורה אהן די בעלייד־יגענדע צערעמאניעס, וועלכע זיי האבען געהאט דערביי אויסצואיבען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער.

די אלע אויפטועכצען פון דעם זיעבענטייליגען קארעקס האבען נאך דערווייל אייגענטליך קיין פראקטישע בעדייטונג נישט געהאט, און אלפאנזא אליין האט בנוגע צו יודען עובר געוועזען אויף א סך פון זיינע פערארדנונגען; וואס וויי טער אבער איז די נייע געזעצען־זאמלונג אלץ מעהר איינגעפיהרט געווארען אין לעבען, און אין דער שפאנישער אמעריקא האבען די דאזיגע רשעות'דיגע געזעצען געגאלטען ביז דער נייעסטער צייט.

אין דעם שכני'שען אראגאניען איז די יודישע לאגע נאך פיעל ערגער געוועזען. דא האבען יודען געהאט א סך צו ליידען פון די דאמיניקאנער, וועלכע האבען דורכאויס געוואלט אבשמד'ען אלע יודיש־און מחמד'ניש־גלויביגע פון לאנד. צו דעם צוועק האט מען אין די דאמיניקאנישע שולען געלערנט העברעאיש און אראביש, און באלד איז פון די שולען אויסגעוואקסען איין תלמיד, וואס האט די דאזיגע גרויסע ישועה פאר'ן קריסטענטום געגלויבט צו דערגעהנטערן מיט זיינע דרשות. דאס איז געוועזען דער דאמיניקאנער פאבלא חריסטיאני, א געשמד'טער יוד, וועלכער האט דער ערשטער גענומען פיהרען א מיסיאנערישע אגיטאציע צווישען יודען. ער איז ארומגעפאהרען פון קהלה צו קהלה און אומעטום אויפגעפאדערט די יודען, זיי זאלען זיך מיט איהם מתוכח זיין וועגען דעם קריסטליכען משיח. נאטירליך האבען יודען זיך נישט זעהר געאיילט צו דערפילען זיין מיסיאנערישען פערלאנג און די אגיטאציאנס־רייזע האט קיין גרויסע נוצען נישט געבראכט. דאן איז דער דאמיניקאנער־גענעראל פעניאפארטע געפאלען אויף אנ'אנדער מיטעל; ער האט געצוואונגען עטליכע יודישע גדולים ארויסצוטרעטען אין א עפענטליכען ויכוח וועגען קריסטענטום מיט דעם משומד כריסטיאני, גלויבענדיג, אז ווען אזא אויטאריטעט, ווי דער

רמב״ן, למשל, וועט זיך אבשמד'ען, וועלן איהם אלע יודען נאכטאן און ענדליך דאך בעגליקען זייערע „פערבלאנזשעטע" נשמות. אזוי זענען די אנגעזעהענסטע יודישע קעפ פון אראגאניען, מיט'ן רמב״ן בראש, גערופען געווארען צום קעניג קיין בארצעלאנא, וואו ס'איז פארגעקומען דער פייערליכער ויכוח. דער רמב״ן האט פאראויס ערקלערט, אז ער פאדערט פאר זיך פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט, וואס דער קעניג האט איהם געגעבען, און ווען פעניאפארטע האט דערביי בעמערקט, אז אט די געשענקטע רעדע-פרייהייט ערלויבט נאך נישט צו לעסטערן דאס קריסטענטום, האט דער רמב״ן זיך שטאלץ ארויסגערופען: „איך ווייס אויך, וואס טאקט איז". דאן האט זיך אנגעהויבען דער ויכוח, וואס האט געדויערט פיער טאג (פון 20-טען יולי אן) אין דער אנוועזענהייט פון גאנצען הויף, פיעל הויכע גייסטליכע, ריטער, פאלקסמאסען און יודען. דער רמב״ן האט גלייך אין אנהויב קאנצענטרירט דעם ויכוח אויף איהם אוועקגעשטעלט אויף דריי הויפט-פונקטען, וועלכע ער האט איינציגווייז בעהאנדעלט. ווען חריסטיאני האט געפרובט בעווייזען פון תלמודי'שע אגדות די הייליגקייט פון דעם קריסטליכען משיח, האט דער רמב״ן איהם שארף ערקלערט, אז די אגדות זענען נישט מעהר ווי פרייע שאפונגען, אין וועלכע יודען זענען נישט מחויב צו גלויבען. חריסטיאני האט זיך אבער שטארק געהאלטען ביי זיינע אגדות; דאן האט דער רמב״ן פשוט ערקלערט: אלע נביאים האבען אונז פארגעזאגט, אז נאך משיח'ס קומען וועט זיך אנהויבען א צייט פון הויכער מאראל און געהויבענער מענשליכקייט; אז דעמאלט וועלן אלע קריעגערייען אויפהערן און קיין בלוט-פערגיעסען וועט מעהר נישט געדראכט ווערן, און דא זעהען מיר, אז זינט קריסטום איז ערשיענען איז די וועלט, פערקעהרט גאר, פול געווארען מיט גזילות און רציחות און מלחמות. —

די שטאלצע און פרייע האלטונג פון רמב״ן האט ארויסגעהאלפען א שרעק אויף די יודען. זיי האבען איהם געבעטען, ער זאל איבעררייסען דעם ויכוח אינמיטען און נישט אויפרייצען מעהר די שוין אזוי אויך אויפגערייצטע קריסטען; דער קעניג האט אבער דורכאויס פערלאנגט, דער ויכוח זאל געענדיגט ווערן, און דאן האט ער זיך אין א פריוואט-געשפרעך אויסגעדריקט וועגען רמב״ן, אז ער האט נאך קיינמאל נישט געזעהען א מענשען פערטיידיגען א אונגערעכטע זאך מיט אזוי פיעל גייסט. דעם קומענדיגען שבת איז פעניאפארטע צוזאמען מיט'ן קעניג

געקומען אין דער יודישער שוהל און ווידער בעניט דעם וכוח מיט'ן רמב"ן; אויך דאס מאל אבער האט דער רמב"ן בעזיעגט זיינע געגנער און דער קעניג האט איהם אפילו געשענקט א עהרען-צייכען.

פעניאפארטע האט פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט פערלוירען זיין האפנונג אבצושמד'ען די יודען, און ער האט ווידער ארויסגעשיקט א גאנצע מחנה מיסיאנערען, וועלכע האבען זיך אומעטום אריינגעלאזען אין וכוחים מיט יודען. דאס איז פאר די לעצטע א נייע גזירה געוועזען: זיי האבען לויט א בעפעהל פון קעניג געמוזט אויסהערען די „דרשנים", געבען זיי די ספרים, וואס זיי האבען פערלאנגט און אפילו דעקען די קאסטען פון די דאזיגע וכוחים. ווען אט די אלע מיטלען האבען ווידער נישט געווירקט, האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צום תלמוד אויפן שטייגער פון דעם בעריהמטען דאנין. זיי האבען זיך בעווענדעט צום פויפסט קלעמענס IV מיט א מסירה אויפן תלמוד, און ער האט בעפוילען צו קאנפיסקירען אלע תלמוד-עקזעמפליארען און זיי פערברענען; דער קעניג האט אבער די גזירה פערלייכטערט. ער האט בעהייסען נאכזוכען די אנגעגעבענע בעליידיגענדע שטעלן פון תלמוד און אויב זיי זענען ווירקליך בעליידיגענד פאר'ן קריסטענטום — זיי אויסמעקען. דאס איז געווען די ערשטע דאמיניקאנישע צענזור איבערן תלמוד אין שפאניען.

די שנאה פון די פערביטערטע דאמיניקאנער האט געטראפען אויך דעם רמב"ן פערזענליך. דער לעצטער האט פערעפענטליכט א העברעאישען בעריכט פון דעם וכוח אין בארצעלאנא, וואו ער האט אויספיהרליך איבערגעגעבען זיינע תשובות אויף די טענות פון די געגנער. דאס האט די בעזיעגטע דאמיניקאנער אויפגעקאכט, און זיי האבען איהם פערמסר'ט פאר'ן קעניג, אז ער פערשפרייט שלעכטע מיינונגען וועגען קריסטענטום. דער קעניג האט דאן צונויפגערופען א אויסערגעוועהנליכע קאמיסיע, וואס האט ארויסגעפאדערט דעם אנגעקלאגטען זיך צו פערטיידיגען. דער רמב"ן האט מודה געווען, אז אין זיין בעריכט געפינען זיך ווירקליך שטעלן געגען דער קריסטליכער אמונה, אבער נישט מעהר און נישט קיין אנדערע, ווי יענע, וואס ער האט עפענטליך אויסגעדריקט בעת'ן וכוח אין דער אנוועזענהייט פון קעניג און אלע זיינע איצטיגע שופטים. אט די טענה האט די קאמיסיע אין א געוויסער מאס אנגענומען, און זי האט פערמשפ'ט דאס ווערק צום פערברענען און דעם רמב"ן אליין בלויז אויף צוויי יאהר

גלות פון ארעגאָניען. די דאָמיניקאנער האָבען זיך אָבער מיט דעם אורטייל נישט בעפרידיגט, און זעהענדיג, אז דער קעניג איז צום רמב"ן בכלל גוט געשטימט, האָבען זיי זיך געווענדעט וועגען דעם מיט א אנקלאגע צום פויפסט. און דאָס האָט געווירקט: דער קעניג האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם הארבען מוסר פון פויפסט, און דער זיעבעציג־יעהריגער רמב"ן האָט געמוזט פערלאָזען אַראַגאָניען אויף אייביג. אויסגעוואַנדערט האָט ער קיין ארץ ישראל, וואוהין עס האָט איהם שוין לאנג געצויגען, און אנקומענדיג אהין האָט ער דאָרט געפונען א שרעקליכען חורבן. דאָס איז געווען עטליכע יאָהר נאָך די ווילדע אָנפאַלען פון די מאָנגאָלען און טאַטאַרען אויפ'ן גאַנצען מזרח (1260), פון וועלכע דאָס הייליגע לאַנד האָט אַמשטאַרקסטען געליטען. „וואָס הייליגער א אָרט איז, שרייבט דער רמב"ן אין זיין בריעף פון ארץ ישראל, אַלץ גרעסער איז זיין חורבן; ירושלים איז מעהר פערוויסט פון די שכני'שע שטעדט און די — פון גליל". ווען די מאָנגאָלען זענען פערטריעבען געוואָרען פון פאַלעסטינא האָבען זיך אין ירושלים געפונען צוויי טויזענד מחמד'נער און עטליכע הונדערט קריסטען, און יודען בלויז צוויי אָדער דריי משפחות, — די איבריגע זענען אַלע אויסגעטויט געוואָרען.

דער רמב"ן איז אָבער נישט פערצווייפעלט געבליעבען; ער האָט זיך גענומען שאַפען צוריק א יודישען כלל־לעבען אינ'ם לאַנד פון דער יודישער פערגאַנגענהייט. ער האָט אָרגאַניזירט קהלות, אויפגעבויט שוהלען און געגרינדעט א בעדייטענדע ישיבה, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרען א אָנגעזעהענער גייסטיגער צענטר פאַר'ן גאַנצען מזרח. עס האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט הונדערטער תלמידים אַרום דעם פערטריעבענעם שפאַנישען גדול און ער האָט פאַר זיי נייע האָריזאָנטען געעפענט, נייע געביעטען פון דענקען און שאַפען.

אין דער צייט איז דעם רמב"ן'ס השפעה פאָרטגעזעצט געוואָרען אויך אין דעם לאַנד, פון וואַנען ער איז געקומען, א דאַנק דער טעטיגקייט פון זיינע דאָרטיגע תלמידים. זיי זענען פעסט געשטאַנען אויף דער וואַך פון דעם יודישען גייסט, פון דער יודישער קולטור, אין דער צייט, ווען די מאַטעריעלע יודישע לאַגע איז וואָס ווייטער געוואָרען אַלץ ערגער און פינסטערער. יודען זענען געוואָרען דער „שעיר לעזאזל" פאַר אַלעמענס זינד און האָבען מיט זייער בלוט דורכגענעצט די ערד פון גאַנץ אייראָפא. בעת דער אַנאַרכיע, וואָס האָט

אויסגעבראָכען אין דײַטשלאַנד נאָכ'ן טויט פון קייזער פרידריך II, וועגען
טויזענדער יודען געפאַלען, און ס'האָבען זיך געפונען הונדערטער דײַטש-
קריסטליכע פאַמיליעס מיט דעם שטאָלצען טיטול יודענברעטער
(יודענבראַטער), צום אָנדענקען פון די „גאָט-פערשאָלטענע", וועלכע
זיי האָבען אין שפּאַס פערברענט. און די קירכע פון איהר זייט האָט
אויך נישט געשוויגען — זי האָט ערקלערט, אז די יודען-לאַטע
איז ווייניג, נאָר יעדער יוד מוז טראָגען אַבעזונדער מין הוט
(מיט שפּיצען און הערנער), וועלכען די גאָסען-שקצים זאָלען לחלוטין
נישט קענען רוהיג פערבייגעהן (אויפן וויענער קירכען-קאָנגרעס,
1264). —

א געזעץ אין דעם זעלביגען זין האָט ארויסגעגעבען אויך לודוויג
דער הייליגער. ער האָט בעפוילען, אז יעדער יוד זאָל טראָגען אויפן
אויבער-מאַנטעל א געלע טוכענע אָדער לעדערנע לאַטע אין דער גע-
שטאַלט פון א ראָד אי אויפן ברוסט, אי אויפן פּלייצע, „כדי די פער-
שלעכטעטע זאָלען דערקאָנט ווערן פון אלע זייטען".

אין אַנ'אַנדער לאַנדע האָבען זיך געפונען די יודען אין אונגאַרן
און פּוילען. די דאָזיגע האַלב-ווילדע קריגערישע פעלקער האָבען אָהן
יודען פשוט נישט געקענט אויסקומען; די לעצטע, מיט זייערע אינדוס-
טריעלע פעהיגקייטען און פּראַקטישער געשיקליכקייט, האָבען פערשטאַ-
נען אויסצונוצען די אונגעהויערע נאַטירליכע עשירות פון די לענדער
ארום דונאַי און ווייכסעל און פון ביידע זייטען קאַרפּאַטען, און דאָס
האָט די לענדער גרויס און שטאַרק געמאַכט. די אלע השתדלות'ען
מצד דער קירכע ארויסצורייסען פון יודישע הענד די העכערע מלוכה-
פּאָסטענס און די ארענדע פון פערשידענע שטייערן, — האָבען דאָ
דעריבער קיין ערפאָלג נישט געהאַט, ווייל די מלוכה האָט איינפאַך
נישט געהאַט, מיט וועמען צו פערבייטען די אָבגעזאָגטע יודען,
נישט ברענגענדיג דערביי דאָס לאַנד צו א פאַלשטענדיגער ירידה.
דער אונגאַרישער קעניג בעלא IV האָט כמעט אלע שטייערן פון לאַנד
איבערגעגעבען יודישע ארענדאַטאָרען נאָכדעם, ווי דאָס לאַנד איז
שרעקליך פעראָרימט געוואָרען צוליעב דעם אָנפאַל פון די מאָנגאָלען.
דער זעלביגער קעניג האָט איינגעפיהרט פאַר די יודען פון זיין לאַנד
די געזעצען פון דעם עסטרייכישען הערצאָג פרידריך I, וועלכע האָבען
נישט בלויז געשיצט די יודישע רעכטען, נאָר אפילו זיי פערברייטערט
און פערגרעסערט. דאָס טלץ האָט שטאַרק בעאונרוהיגט דעם פּאַטער

פון דער קירך, און ער האט אראבגעשיקט אין די קארפאטען-לענדער א גאנצע מחנה ראמיניקאנער און פראנציסקאנער, וועלכע האבען „ערצויגען“ די דארטיגע פעלקער און איינגעפלאנצט אין זיי אלע שענע מדות פון דעם ריינעם גלויבען. נאטירליך, האבען די יודען איצט שוין נישט געקענט מעהר בלייבען אהן א בעזונדער השגחה, און די צוזאמענגערופענע קירכען-פערזאמלונג, אונטער'ן פארזיץ פון פויפסט-ליכען שליח, האט אויסגעארבייט א גאנצע רייהע בעגרענעצונגען פאר יודען אין אונגארן, פוילען, דאלמאציען, קראאטיען, סלאוואניען, לאדאמעריען און גאליציען. זיי איז פערבאטען געווארען יעדער מין ארענדע פון שטייערן, „ווייל ס'איז געפעהרליך, אז יודען זאלען וואוינען צוזאמען מיט קריסטליכע פאמיליעס און פערקעהרען מיט זיי פריינדליך אין די הויפען און די הייזער“, אויך די געלע לאטע האבען די הייליגע נישט פערגעסען ארויפצופרעסען אויף דער יודישער ברוסט — טאמער וועט מען, חס ושלום, דעם יודען נישט דערקאנען.

צום גליק פון די אונגארישע און פוילישע יודען האבען די דאזיגע געשריבענע פערארדנונגען דערווייל קיין גרויסען בעדייטונג נישט געהאט, און די הערשענדע בעפעלקערונגען האבען א לאנגע צייט נאך זיך אבגעזאגט צו פערשטיהן דעם טיעפען שכל פון די קירכליכע קדושים, לויט וועלכען מ'טאר קיין טרונק וואסער נישט געבען א יודען, וואס האט נישט קיין געלע לאטע אויפ'ן מאנטעל, — אין קליין פוילען האבען יודען, אויסער די גייסטליכע, געהאט געגען זיך אויך די ארבייטער-צעכען און מאגיסטראטען, וועלכע זענען בעשטאנען פון איינגעוואנדערטע דייטשען. די לעצטע, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט מסחר און מלאכה, האבען געזעהען אין יודען געפעהרליכע קאנקורענטען און געוואלט פון זיי פריי ווערען; די מלכים פון לאנד האבען אבער געשיצט די יודען און זיי ערקלערט פאר א פריווילעגירטען געזעלשאפטליכען שטאנד, וואס געפינט זיך אונטער דער בעזונדער השגחה פון מלך אליין, אזוי אז נישט די גייסטליכע, נישט די וועלטליכע מאכט האט דאס רעכט יודען צו משפט'ען אדער צו בעשטראפען.

דער ערשטער פון די פוילישע מושלים, וואס האט זיך אזוי בעצויגען צו יודען, איז געוועזען באלעסלאוו דער פרומער, דער דוכס פון קאליש, אין זיין צייט האבען קיין פוילען איינגעוואנדערט מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער, וואו עס האבען געווילדעוועט

די קרייץ-פאהרער און אלערליי אנדערע בלוט-מענשען ; דאס האט געבראכט צו פערשידענע רייבונגען צווישען דער יודישער און דער ארטיגער בעפעלקערונג , און דער דוכס האט זיך גלייך געהאפט אויף דעם , אז די בעציהונגען פון יודען צו דער מלוכה און צו די איבריגע איינוואוינער זאָלען קלאר און גענוי רעגולירט ווערן. דאן האט ער ארויסגעגעבען פאר די יודען פון זיין מלוכה א ספעציעלען סטאטוט, וואס האט זיי אוועקגעשטעלט אין א פריווילעגירטער לאגע מיט א פאלשטענדיגער אינערליכער זעלבסט-פערוואלטונג (1264).

א עהנליכע ערשיינונג איז פארגעקומען אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל. דא איז די קירך אויך הינטערשטעליג געבליבען מיט איהרע גזירות און רדיפות צוליעב דעם, וואס די בעפעלקערונג איז געווען געמישט פון קריסטען, מחמד'נער און יודען. דערצו איז דא נאך צוגעקומען דער פאקט, וואס די יודען האבען פערנומען כמעט דעם אנגעזעהענסטען פלאץ אינ'ם קולטור-לעבען פון לאנד און געקענט לייכט אנטקעגענווירקען אלע אנפאלען מצד די קירכליכע פאנאטיקער. אלפאנס („דער קלוגער") אליין, חאטש ער האט זיי אין זיין קארעקס אויסגעשלאסען פון יעדען קולטורעלען און געזעלשאפטליכען פאסטען, האט דערוויל כמעט די בעדייטענדסטע פונקציעס פון זיין מלוכה אנגעפערטרויט יודען. נאר איין מאל האט זיך דער קעניג פערבייזערט אויף זיין יודישען אלמאקסאריף און דערביי האט ער זיין צארן אויסגעגאסען אויף אלע יודען פון זיין מלוכה. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: דער אינפאנט (קרוין-פרינץ) דאן סאנטשא איז געווען פיינדליך געשטימט געגען קעניג, און איינמאל האט ער דעם יודישען שאצמייסטער דון צאג געצוואונגען, איהם ארויסצוגעבען די עפענטליכע געלדער. פאר דער שוואכקייט האט אלפאנס געלאזען דון צאג'ן שמידען אין קייטען און איהם פייניגען דעם פרינץ אין די אויגען. דער לעצטער האט געבעטען רחמים ביים פאטער פאר דעם אונשולדיגען שאץ-מייסטער; דאס האט דעם צורייצטען הערשער נאכמעהר אויפגעבראכט און דעם פיינדליכען זוהן אויף צו-להכעיס, האט ער געהייסען טויטען דעם פערמשפט'ען און קאנפיסקירען זיין פערמעגען (1280). נאכדעם האט ער געלאזען איינשליסען אין געפענגניש אלע קאסטילישע יודען און אויף אזא אופן ארויסגעפרעסט פון זיי א גרויסע סומע געלד.

אט די געוואלט-מעשים האבען אלע שיכטען פון פאלק אוועקגעשטעלט אויף דער זייט פון קרוין-פרינץ , און אין גיכען איז ער גע-

הארען הערשער פון לאנד. דער נייער קעניג האט רעגולירט די יודישע שטייערן; ער האט אנשטאט דעם קאפ-שטייער, וואס יעדער יוד האט ביז אהער געמוזט אבצאהלען צום אנדענקען פון ישו׳ס טויט, בעשטימט איין אלגעמיינע סומע פאר יעדער פראווינץ, און די יודישע פארשטעהער האבען שוין די סומע אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות. בסך הכל האבען די אכט הונדערט און פופציג טויזענד יודען פון קעניגרייך קאסטיליען געהאט אריינצוטראגען יעהרליך אין דער מלוכה-קאסע 2,780,000 מאראוועדי׳ס (ארום 2 מיליאן רובעל). אויף דעם זענען געוועזען אכציג יודישע קהלות, פון וועלכע די בעדייטענדסטע איז געוועזען טאלעדא מיט איהרע צוויי און זיעבעציג טויזענד יודען.

נישט שלעכט האט זיך יודען דערמאלט געלעבט אויך אין קעניגרייך פארטוגאל, אונטער אלפאנזא III און דיניז. יודען זענען דא פריי געוועזען פון דעם מעשר פאר דער קירך און פון דעם שענדליכען „צייכען“ און די אנגעזעהענע פון זיי האבען פערנומען בעדייטענדע פאסטענס. דאס האט געבראכט צו שארפע סכסוכים צווישען דער וועלטליכער און דער קירכליכער מאכט, און געענדיגט האט זיך עס דערמיט, אז דיניז האט כלומר׳שט איינגעפיהרט די קירכליכע געזעצען, אבער נישט מעהר, ווי אויפ׳ן פאפיר

צוועלפטעס קאפיטעל

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה

אויב די מאטעריעלע לאגע פון די שפאנישע יודען איז בכלל נישט פיעל בעסער געוועזן פון דער יודישער לאגע אין עטליכע אנדערע לענדער (פוילען, אונגארן), זענען זיי אבער קולטורעל נאך אלץ געשטאנען בראש פון גאנצען יודענטום. דא האט נאך אלץ אמשטארקסטען פולסירט דאס גייסטיגע לעבען, און די בעדייטענדסטען אויסדריקען פון דעם יודישען שאפען און דענקען זענען פון דאנען פונאנדערגעטראגען געווארען אין אלע טיילען פון דער דיאספארא.

די בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון שפאנישען יודענטום פאר ער עפאכע איז געוועזן ר׳ שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא (1245—1310) אדער, ווי ער איז בעקאנט אונטער דעם פערקירצטען נאמען: דער רשב״א. א מענש מיט א שארפען און קלארען פערשטאנד און מיט א טיעף אינערליכען, פעסטען גלויבען, האט ער זיין גאנצע טעטיגקייט געווידמעט דעם שטודיום פון תלמוד; ער האט זיך ערווארבען א אונגעוועהנליכע בקיאות אין דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג, און בעהערשענדיג דעם ראזיגען אונגעהויער-פערוויקעלטען מאטעריאל מיט זיין גאונישען קאפ, האט ער אין איהם אריינגעבראכט ליכט און לעבען. ווי א תלמיד פון רמב״ן איז ר׳ שלמה נישט זייט געוועזן אינגאנצען פון דער אויבערפלעכליכער פילאזאפיע, און אויך די קבלה האט ער שטארק פערהיילינט; ער האט אבער געראטען,

צו זײַן זעהר פאָרזיכטיג מיט די אַלע למודים און זײ נישט צו פער־שפרײַטען צווישען המון.

פיערציג יאָהר האָט דער רשב"א פערנומען דעם רבנות-שטוהל אין באַרצעלאָנא, און פאר דער צײַט איז זײַן אויטאָריטעט איבערגע־וואַקסען נישט בלויז די גרענעצען פון שפּאַניען, נאָר פון גאַנץ אײראָ־פּאַ, אזיען און אפריקא. די קהלות פון דײַטשלאַנד און פון ארץ ישראל, א פערוואָרפען שטעדטיל ג'ין צפון אפריקא און די גרעסטע געמײַנדע פון בעהמען און איטאַליען, — אַלע האָבען זיך מיט זײערע שאלות געווענדעט צו דעם גרויסען געזעצלעהרער אין שפּאַניען, און ער האָט קײן אײנציגע שאלה נישט געלאָזען אָהן א קלאָרען ענטפער.

אלס תלמודישער געלעהרטער איז דער רשב"א געווען נישט אײנער אין זײַן צײַט; אין שפּאַניען גופא האָט געלעבט ר' אהרן הלוי, וועלכער האָט אויך געהאַט גרויסע פערדיענסטען פאַר זײַנע טעטיגקײַט אויף דעם געביעט פון דער יודישער הלכה. דער מנהיג הדור איז אָבער געווען דער רב פון באַרצעלאָנא, ווײַל ער האָט מעהר פון אַלע זײַנע צײַט-חברים זיך אײַנגעשטעלט פאַר'ן יודענטום און עס געשיצט געגען יעדען אָנגריף פון אינווענינ, ווי פון אויסווענינ. דער רשב"א האָט אָפט געפיהרט וכוחים מיט קריסטליכע טעאָלאָגען וועגען די יסודות פון דער קריסטליכער אמונה און ווען דער געלעהרנטער דאָמיניקאַנער ריימונד מארטין האָט אָנגעשריעבען צוויי ביכער געגען יודענטום, האָט דער רשב"א איהם אָבגעענטפערט מיט א קלײנער בראָשור, אין וועלכער ער האָט אײנס נאָך אײנס אָבגעשלאָגען אַלע טענות פון די יודישע געגנער.

זײן דער צײַט האָט צוריק אויפגעלעבט דער אלטער קאַמפף צווישען בילדונג און פרומקײַט, און דאָס מאָל האָבען שוין די קבל'יס־טען אויך זייער וואָרט געזאָגט. עס האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט די אלטע פראַגע וועגען רמבמ'ס פילאָזאָפישע ווערק, צי זענען זײ שעדליך פאַר דער אמונה, צי נישט, נאָר אָנשטאָט שפּאַניען און פראַנקרײַך, זענען איצט אַרויסגעטרעטען די קהלות פון דײַטשלאַנד און איטאַליען. די דײַטשע יודען, וועלכע האָבען ביז אַהער קײן אהנונג נישט געהאַט פון די אַלע פילאָזאָפישע חקירות און פשט'לעך וועגען גאָט און וועלט, זײַענדיג אינגאַנצען פערזונקען אין דעם שטודיום פון דער יודישער הלכה, — האָבען איצט איבערגעלעבט דאָס אײגענע, וואָס די פראַנ־צויזישע תוספי'סטען מיט פופציג יאָהר צוריק. נערופ'ס'ט און געפּײַניגט

פאַר דער אמונה, האָבען די גדולים פון דײַטשען יודענטום אָנגעהויבען קרום צו קוקען אויף אַלע יודישע פילאָזאָפען און אויף דער פילאָזאָפיע בכלל, וואָס זוכט צו ערקלערען יעדער זאַך „על פי שכל" און גראָבט דערמיט ממילא אונטער די יסודות פון דער אמונה. אַט די שטילע אונצופֿריעדענהייט איז שטאַרק פונאַנדערגעבלאָזען געוואָרען פון א הייסען מקובל און תלמודיסט, מיט'ן נאָמען ר' שלמה פעטיט. אַליין א פערביסענער שונא פון יעדער מין בילדונג און חקירה, האָט דער דאָזיגער קנאי געוואָלט דורכאויס פערטרייבען דעם רמב״ם פון דער יודישער גאַס, און צו דעם צוועק איז ער געפאָהרען פון לאַנד צו לאַנד און פון קהלה צו קהלה קלייבען חתימות פון גדולים אויף א נייעם חרם. אויף אַזא אופן האָט דער אייראָפעאישער מקובל זיך דערשלאָגען קיין ארץ ישראל, און דאָרט (אין עכו) איז איהם ענדליך געלונגען צו פערווירקליכען זיין אידעאַל: די רבנים פון ארץ ישראל האָבען אויך איינגעזעהען די שעדליכקייט פון דער געפעהרליכער פילאָזאָפיע און דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען. עס האָבען זיך זאָגאַר געפונען פאַנאַטיקער, וועלכע האָבען אויפן רמב״ם'ס מצבה אויפגעקריצט די ווערטער: „משה בן מיימון איז אַן אפיקורס און ליגט אין חרם".

מיט די מעשים האָט זיך די מחלוקת ערשט פונאַנדערגעקאָכט. ווען דעם רמב"ם'ס אייניקעל ר' דוד, דער נגיד פון עגיפטען האָט זיך דערוואוסט פון דער באַליידיגענדער אַגיטאַציע געגען דעם נאָמען פון זיין גרויסען זיידען, האָט ער צונויפגענומען ארום זיך די אָנגעזעהענסטע פאָרשטעהער פונ'ם מזרח'ישען יודענטום און זיי האָבען אויסגערופען א געגען-חרם איבער אַלע, וואָס שענדען דעם נאָמען פון גרעסטען יודישען דענקער אָדער פון זיינע ווערק. ר' שלמה האָט זיך דעמאָלט ווידער אַוועקגעלאָזען קיין אייראָפּא און בעטייט אין די רבני'שע קרייזען זיין שאַרפע אַגיטאַציע געגען רמב"ם. איצט האָט זיך איהם ווידער איינגעגעבען צו בעקומען אויף זיין צד כמעט אַלע יודישע גדולים פון דײַטשלאַנד, און ער האָט זיך געלאָזען צוריק קיין פאַלעסטינאַ דורך איטאַליען; דאָ האָט ער אָבער בעגעגענט א שטאַרקען ווידערשטאַנד. די איטאַליענישע קהלות האָבען דעמאָלט גראָד אָנגעהויבען אויפבליהען און אויפלעבען נאָכדעם, ווי זיי האָבען אין דעם משך פון עטליכע יאָהרהונדערט נישט ארויסגעוויזען קיין שפור פון א גייסטיגען לעבען. עס איז געווען, ווי א מין איראָניע פון דער געשיכטע: די נאָהנטסטע שכנים פון פעטרוס'עס שטוהל, די יודען אין די איטאַליענישע פראָווינצען, האָבען נישט געוואוסט פון קיינע קאַנאָנישע גזירות

און בעגרעבצונגען! דער קעניג פון סיציליען האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, פאראדזש איבן-שלמה, וועלכער איז אלס גע־געלעהרטער (אונטערן נאמען פאראגוט) געוועזען בעריהמט אויך אין די קריסטליכע קרייזען; דער פויפסט אליין זאגאר האט עובר געוועזען אויף דער קירכליכער גזירה, זיך נישט צו לאזען היילען פון א יודען, און האט זיין אייגענעם הייליגען גוף אנפערטרויט דעם יודישען דאקטאר יצחק בן מרדכי, וועלכער האט געטראגען דעם טיטול מאעס־טרא גאיא. יודען האבען זיך דא בכלל זעהר היימיש געפיהלט אין דעם לעבעדיגען האנדעל, ווי אין דער בליהענדער קולטור פון לאנד, און זייערע גייסטיגע פיהרער זענען גאנץ וויט געוועזען פון רעליגיעזען פאנאטיזם.

איינע פון די טאן-געבענדע יודישע פערזענליכקייטען איז דא גע־וועזען דער דאקטאר הלל פון ווערא‌נא. ער האט זיך בעזונדער ווארים איינגעשטעלט פאר'ן רמבמ'ס כבוד און פארגעלעגט צונויפצורופען א ספעציעלען רבנים-צוזאמענפאהר פון גאנצען מזרח, וואס זאל ארויס־טראגען א בעשטימטען און שארפען אורטייל וועגען אלע מעשים פון ר' שלמה'ס צד. דאס איז אבער שוין נישט נויטיג געוועזען נאכדעם שארפען חרם, וואס די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון די מזרח-לענדער האבען אויסגערופען אויף די בעליידיגער פון רמב"ם.

אין יענער צייט האבען די יודישע קהלות אין דייטשלאנד געהאט אויסצושטעהן שווערע רדיפות און פערפאלגונגען. דא האבען זיך איבערגעחזר'ט די צרות פון די ענגלישע יודען אין די צייטען פון היינריך III, נאר מיט מעהר גראבקייט און אכזריות. דער פלוצלינג אויפגעקומענער קייזער רודאלף פון האבסבורג האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען די מאכט פון זיין דינאסטיע, און דאס האט ער אהן א אויפהער ארויסגעפרעסט פון זיינע יודישע אונטערטאנען — אמאל פאר דעם פרייז פון געוויסע הנחות און אמאל אונטער דער מורא פון שווערע גזירות און בעשולדיגונגען. רודאלף האט בעשטעטיגט פאר די רעגענסבורגער יודען א גאנצע רייהע פון זייערע אלטע פריווילעגיעס, און אין א קורצער צייט ארום האט ער פערבאטען יודען זיך צו בעוויזען אין גאס אין די טעג פון פסחא, „אום נישט צו בעליידיגען דעם קריסטליכען גלויבען”. פאר די עסט־רייכישע יודען האט רודאלף בעפעסטיגט דעם בעריהמטען סטאטוט פון הערצאג פרידריך I, וואס האט די יודען געשיצט פון יעדער מין

נגישה מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זיי געשענקט א סך פריווילעגיעס; דאגעגען האט ער עפענטליך פערבאטען צו בעשטימען יודען אויף וועלכען ס'איז פאסטען. רודאלף האט עטליכע מאל בעשטעטיגט די פויפסטליכע בוללעס וועגען דער פאלשקייט פון „עלילת דם", און בכלל אוועקגעשטעלט די יודען אונטער זיין פערזענליכער שוץ; פון דעסטוועגען איז די צייט פון זיין הערשען נישט אריבער אהן פאגראמען און יודען-שחיטות. ביי איינעם אזא פאגראם, וואס איז ארויסגערופען געווארען א דאנק דעם זעלבינגען אבגעלייקענטען בלוט-בלבול, זענען צעהן יודען געטויט און א מאסע יודישע הייזער צורויבט געווארען (מיינץ 1283). אין דעם זעלבינגען טאג זענען אין באכראך אומגעקומען פון דעם צעווילדעטען המון נאך זעקס און צוואנציג יודען, און מיט איינע צוויי יאהר שפעטער האט די מינכענער יודישע קהלה מקריב געווען נאך א גרעסערע צאהל לעבענס. דא האט זיך דער המון אויך צעבושעוועט איבער א בלוט-בלבול און דערשלאגען צעהנדליגער יודען, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געפרובט פערקלאפען אין א שוהל, האבען די פערשכורט'ע מערדער געבראכט ברען-מאטעריאל און פערברענט די שוהל מיט הונדערט אכציג לעבעדיגע נפשות. אזא בלוטיגע סצענע האט זיך אבגעשפיעלט אויך אין אבערוועזעל, וואו איבער פיערציג יודען זענען אומגעקומען (1280).

אט די אונערטרעגליכע לאגע האט געבראכט דערצו, אז גאנצע קהלות האבען בעשלאסען אויסצעוואנדערן פון דעם פערשאלטענעם לאנד. בראש פון די אויסוואנדערנדע קהלות איז געשטאנען דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר' מאיר פון ראטענבורג (מהר"ם מרוטנבורג, 1220—1286), וועלכער איז געווען פעררעכענט פאר א קדוש. די אונגליקליכע האבען זיך געלאזען קיין ארץ-ישראל, פערפיהרט פון עפעס א פאלשער האפנונג וועגען א משיח, וואס זאל האבען דארט ערשיענען אויסצולייזען דאס פאלק ישראל,

און אינ'ם מורח איז פאר יענער צייט ווירקליך פארגעקומען עטוואס בעזונדערעס, מערקווירדיגעס, חאטש עס לאזט זיך דערביי, נאטירליך, גאנץ ווייניג רעדען וועגען א משיח. די מאנגאלען האבען געגרינדעט א גרויסע מלוכה אין פערסיען, וואס האט זיך געצויגען פון טייך פרת ביז'ן קאספישען ים, און אט האט איינער פון די מאנגאלישע הערשער שטארק דערהויבען זיין יודישען לייב-ארצט סעד אבדולא. דער לעצטער איז געווען א מענש מיט ברייטע קענטעניסען, מיט א

קלאָרען פּאָליטישען פערשטאַנד און מיט זעהר אַ שענער געשטאַלט; ער האָט דעריבער שטאַרק נושא חן געווען ביים גרויס-כאַן, וועלכער האָט איהם געמאַכט פאַרן פּאַקטישען פיהרער פון דער גאַנצער מלוכה.

עס קען אַלזאָ זיין, אַז די פערנעבעלטע ידיעות וועגען דעם „גרויסען שר" האָבען עס אויפגעמונטערט די דערשלאָגענע דייטשע יודען צו פערלאָזען זייער פאָטער-לאַנד. עס האָט זיך אָבער געפונען אַ משומד, וואָס האָט פערמסר'ט דעם גרויסען ר' מאיר מיט דער גאַנצער מחנה אויסוואַנדערער, און רודאָלף האָט אַלס שטראָף פאַר דער שלעכטער כונה געלאָזען אַריינזעצען דעם פערהייליגטען גאון אי'ם שלאָס-טורעם פון ענזיסהיים (ענזאַס, 4 תמוז 1286). אין געפענגע-ניש האָט מען ר' מאיר'ן גאַנץ ווייך בעהאַנדעלט, ווייל פּאַקטיש איז ער געזעסען בלויז אַלס משכון פאַר די קייזערליכע „קאַמער-קנעכט", זיי זאָל נישט איינפאַלען נאָכאַמאָל זיך צו וועלן אַרויסגנב'נען פון לאַנד און צונעהמען דערמיט ביים קייזער אַ בעדייטענדע הכנסה. ר' מאיר'ס געפענגעניש איז געווען נישט מעהר, ווי אַ מין הויז-אַרעסט; ער האָט געמעגט אַננעהמען, וועמען ער האָט געוואָלט, לערנען מיט די תלמידים און בכלל אויסאיבען אַלע רבני'שע פונקציעס, נאָר דעם אָרט נישט בייטען. די הייזער און פלעצער וויעדער פון די אויסגעוואַנדערטע יודען האָט דער קייזער פאַר זיך צוגענומען, אַלס אַ ירושה פון זיינע קאַמער-קנעכט.

די דייטשע יודען האָבען געפּרובט אַנווענדען דאָס אַלטע מיטעל. זיי האָבען דעם קעניג געגעבען צוואַנציג טויזענד מאַרק און דערפאַר געוואָלט אויספועל'ן ביי איהם עטליכע זייטיגע הנחות און הויפּטזעכליך ר' מאיר'ס פרייהייט; דער יודישער גדול האָט זיך אָבער אָבגעזאָגט פון אַזאַ אויסלייזונג, כדי נישט צו ווייזען קיין וועג פון אַרויספּרעסען ביי יודען געלד דורך אַזעלכע מיטלען. ער איז אַלזאָ פערבליבען זיצען אין געפענגעניש ביז זיין טויט, און אויך דעמאָלט האָט רודאָלפ'ס נאָכפאָלגער נישט געוואָלט אַרויסגעבען דעם קערפּער פון גרויסען נפטר אינ'ם משך פון אַ לאַנגער צייט. דאַן האָט זיך געפונען אַ רייכער פראַנק-פורטער יוד, ר' אַלעקסאַנדער זיסקינד ווימפּפען, וועלכער האָט בעצאָהלט דעם קייזער אַ אונגעהויערע סומע געלד, און דער מהר"ם איז געבראַכט געוואָרען צו קבורה (אין מיינץ).

נאָך אונגליקליכער פון די דייטשע יודען זענען געווען אין דער צייט די יודען אין ענגלאַנד. די ערשטע יאָהרען פון עדוואַרד דעם

ערשטענ׳ם ממשלה זענען אריבערגעגאנגען געוויסערמאסען בשלום, און די יודישע בעפעלקערונג האט געליטען בלויז פון שווערע שטייערן אליין. דאן איז אבער פארגעקומען א פאל, וואס האט אינגאנצען אונמעגליך געמאכט דאס יודישע לעבען אין דעם לאנד. ראבערט רעדדינגזש, א איינפלוסרייכער בעריהמטער דאמיניקאנישער דרשן, וועלכער האט א לענגערע צייט געשטודירט די העברעאישע שפראך און איהר ליטעראטור, כדי צו קענען בעסער קעמפפען מיט דער יודישער „עקשנות״, — איז אליין „אראב פון וועג״. ער האט אויף אזוי וויט ליעב בעקומען דאס יודענטום, אז נישט קוקענדיג אויף דער אכזריות׳דיגער שטראף, וואס האט איהם געדראהעט, האט ער זיך מגייר געווען און החתונה געהאט כדת משה וישראל מיט א יודישער טאכטער (1275). אט דער פאקט האט די דאמיניקאנער אינגאנצען ווילד געמאכט און זיי האבען אויסגעלאזען זייער גאנצען כעס צו די יודען פון לאנד. עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון שענדליכע בלוטיגע רדיפות געגען די „פערשאלטענע פערפיהרער״, אין וועלכע די הויפט-ראליע האט געשפיעלט נישט דער קעניג, נאר די קעניגין-מוטער עלעאנארא. בעאיינפלוסט פון דער קעניגין מיט איהרע דאמיניקאנישע יועצים האט דער פארלאמענט ארויסגעגעבען א סטאטוט וועגען יודען, וואס האט זיי — ווי ס׳דריקט זיך אויס א ענגלישער שריפטשטעלער פון יענער צייט — אוועקגעשטעלט כמעט אין איין לאגע מיט די יודען אינ׳ם אמאליגען מצרים, נאר אנשטאט די ציגעל, וואס יענע האבען געדארפט אויסארבייטען פאר פרעה׳ס פאלאצען, האבען די ענגלישע „קאמער-קנעכט״ געמוזט ברענגען — גאלד.

דערצו האט זיך די פערביטערטע יודענפיינד באלד געמאכט א געלעגענהייט, ארויסצוטרעטען מיט א שווערער בעשולדיגונג געגען די ענגלישע יודען. עס האבען צירקולירט אין ענגלאנד פאלשע מטבעות, וואס פלעגען אריינגעפיהרט ווערן פון אויסלאנד אדער פאבריצירט ווערן בגנבה אין לאנד גופא; האט מען די בעשולדיגונג ארויפגעווארפען אויף די אייביגע „שולדיגע״, און אין איין טאג (17 נאוועמבער 1278) זענען אלע יודען פון ענגלאנד מיט די פרויען און קינדער אריינגעזעצט געווארען אין געפענגניש. ביים משפט האט זיך ארויסגעשטעלט, אז אויסער א געוויסער צאהל יודען, זענען אין דעם ענין פערמישט אויך מאסען קריסטען און אפילו עטליכע לאנדאנער אריסטאקראטען, דאס האט אבער די לאגע נישט געענדערט; הונדערטער

יודען זענען פערמשפט געווארען צום הענגען און צו אנדערע אכזריות׳ען, וועהרענד די קריסטען זענען אבגעקומען מיט געלד-שטראפען. דער אויסגאנג פון דעם משפט איז געווען אזוי שרעקליך פאר יודען, אז נאך א צייט לאנג פלעגען די שכני׳שע קריסטען דראהען די יודען מיט פער׳מסר׳ן און אויף אזא אופן ארויספרעסען פון די אונגליקליכע דעם לעצטען גראשען. די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קעניג, און ער האט בעפוילען, נישט אנצונעהמען מעהר קיינע בעשולדיגונגען געגען יודען פאר פאלש-מינצעריי.

אינ׳ם זעלבען יאהר האבען די דאמיניקאנער אויסגענוצט נאך עטליכע „געלעגענהייטען". אין נאטהאמפטאן האבען יודען, ווי ס׳האט געהייסען, „געקרייציגט" א קריסטליך קינד, און צעהנדליגער יודען זענען געטויט געווארען מיט מיתות משונות (2 אפריל 1279); מיט עטליכע חדשים שפעטער איז ארוים א קלאנג, אז יודען האבען געלעסטערט די קריסטליכע הייליגקייטען, און ווידער זענען יודען געטויט און געפייניגט געווארען: דערנאך האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צו זייערע פריהערדיגע דרשות"; די יודען זענען פון אלע זייטען ארומגערינגעלט געווארען מיט אלערליי מיסיאנערען און האבען געמוזט מיט זיי זיך מתוכח זיין; דער קעניג האט זאגאר געלאזען אויפשטעלען א ספעציעלען בנין פאר יודישע משומדים, און ווען דאס אלץ האט נישט געהאלפען, האט דער בעריהמטער פראנציסקאנישער געלעהרטער דונס סקאטוס פארגעלעגט דעם קעניג, ער זאל בעפוילען איבער געוואלט אבצורייסען די יודישע קינדער פון זייערע עלטערן און זיי ערציהען אין קריסטליכען גלויבען. פון די זעלביגע קרייזען איז אוועקגעשיקט געווארען אויך א מסירה צום פויפסט אין רוים (האנאריוס IV), אז די יודען בענעהען זיך שלעכט מיט קריסטען, בענוצען זיך מיט שבת-גוים נויטען זיי, צו קניען פאר דער תורה און צווינגען די משומדים זיך צוריק אומצוקעהרען צום יודענטום. אויף דער מסירה האט זיך דער פויפסט אבגערופען מיט א שטרענגען בריעף, וואס האט ארויסגערופען נייע רדיפות און בעגרענעצונגען (1286).

מיט א יאהר שפעטער האט די קירכען-פערזאמלונג אין עקסעטער בעשטעטיגט אלע ביזהעריגע גזירות פאר יודען, און אין פירצעהן טאג ארום האט דער קעניג ווידער געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש אלע ענגלישע יודען מיט די ווייבער און קינדער, בעפרייענדיג זיי שפעטער פאר א אונגעהויערע סומע אויסליי-געלד. די פארשטעהער

פון דער קירך האבען זיך אבער נאך אלץ נישט בעפריעדיגט, און אין יאהר 1290 האט דער קעניג בעפוילען ארויסצוטרייבען אלע יודען פון לאנד. זיי איז געגעבען געווארען א קורצער טערמין, צו פערקויפען זייער האב-און גוטס און אבצוגעבען אלע קריסטליכע משכנות, וואס האבען זיך ביי זיי געפונען, און נאך דעם טערמין האט קיין איינציגער יוד — אונטער טויט-שטראף — נישט געטארט זיך געפינען אין די גרענעצען פון ענגלאנד. די אונגליקליכע האבען אפילו נישט אויסגעווארט די גאנצע צייט: זיי (16,511) האבען פערלאזען ענגלאנד נאך פאר'ן בעשטימטען טערמין, איבערלאזענדיג הייזער און פלעצער, וואס האבען הונדערטער יאהרען אנגעהערט צו זייערע זיידעס און עלטער-זיידעס. די אכזריות האט שוין נאכ'ן אויסוואנדערן אויך נישט אויפגעהערט; איין שיפס-קאפיטאן האט הונדערטער פאמיליעס פון די אונגליקליכע צוגעפיהרט צו א זאמד-באנק און זיי דארט איבערגעלאזען פאר די חוואליעס פון ים, שרייענדיג פון זיין שיף אראב, אז משה וועט פאר זיי שפאלטען דאס וואסער און פיהרען דורך דער טריקעניש. — ווען דער קעניג האט זיך דערנאך דערוואוסט פון דער רציחה, האט ער דעם קאפיטאן געלאזען אויפהענגען; וויפיעל אבער אזעלכע רציחות זענען נישט ענטדעקט געווארען?

צוזאמען מיט די ענגלישע יודען האבען געמוזט אויסוואנדערן פון לאנד אויך די יודען פון גאסקאניע, וואס האט אנגעהערט צו דער ענגלישער קרוין. די דאזיגע יודען האבען געפרובט זיך בעזעצען אין פראנקרייך; זיי זענען אבער באלד פון דארטען אויך פערטריעבען געווארען (1291).

אין דעם זעלביגען יאהר האבען אויך די יודען פון די מזרח-לענדער בעקומען א שטארקען קלאפ. א לאנגע צייט האבען זיך דא יודען געפיהלט זיכער און פעסט, א דאנק דער שטיצע פון סעד אבדאולאה, דעם מעכטיגען יודישען פיהרער פון דער גרויסער מאנגאלישער מלוכה. דער יודישער שטאאטסמאן האט איינגעפיהרט געזעצליכקייט און ארדנונג אין דער האלב-ווילדע אימפעריע פון חאן ארגון, פערפלאנצט דארטען קולטור און וויסענשאפט און אפילו פערקניפט בעציהונגען מיט אייראפא. דערביי האט ער יודען, נאטירליך, בעזונדערע טובות געטאן און זיי איבערגעגעבען די בעדייטענדסטע אמטען, וועהרענד די ארטיגע מחמד'נישע בעפעלקערונג, צו וועלכער דער האן אליין איז אויך געווען פיינדליך געשטימט, איז דערווייטערט

געוואָרען פון יעדען אָנטהײל אין דער מלוכה־פיהרונג. דאָס האָט אַרויס־גערופען אַ שטאַרקען צאָרן נעגען דעם יודישען שני למלך און נאָכ'ן האַן'ס טויט האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד, בעת וועלכען סער אַבדאולאַה איז געטויט געוואָרען. דער מחמד'נישער המון האָט זיך אויך נוקם געווען אָן די יודישע בעדריקער און אין באַנדאַד איז עס געקומען צו אַ בעוואָפענטען קאַמפף צווישען יודען און מחמד'נער.

די צווײטע העלפט פון XII-טען יאָהרהונדערט, וואָס איז אַזוי רײך געווען אין פערגאָסען יודיש בלוט און ביטערע יודישע טרערען, האָט אַ שטאַרקען שטויס געטאָן פאָראויס די לעהרע פון דער ק ב ל ה. די לעצטע האָט איצט שוין בעהערשט די אַנגעזעהענסטע פערזענליכ־קײטען פון דער יודישער אינטעליגענץ און פון דעם קלײנעם שטעד־טיל געראָנאַ האָט זי זיך אַריבערגעקליבען אין דער אַריסטאָקראַטיש־רײכער ט אָ ל ע ד אַ. דאָ האָט זי געוואונען פאַר זיך דעם טאָן־געבער פון יודישען געזעלשאַפטליכען און גײַסטיגען לעבען אין גאַנץ קאַסטיל־יען ר' ט ו ד ר ו ס ב ן י ו ס ף ה ל ו י א ב ו ל פ י אַ (1234—1305) און דערמיט איז איהר פּאָזיציע נאָך פעסטער און שטאַרקער געוואָרען. אַ ב ו ל פ י אַ האָט פערנומען אַ אָנגעזעהענעם פּאָסטען אין קעניגליכען הויף, וואו ער איז שטאַרק בעליעבט געווען, און די יודען האָבען געקוקט אויף איהם, ווי אויף זײער נ ש י אַ. ווען דאָס שפּאַנישע קעניגס־פּאָר איז געפאָהרען זיך טרעפען מיט'ן קעניג פון פראַנקרײך (לודוויג דער שענער), האָט זיך אַבולפיאַ געפונען אין זײער סוויטע און די דרום־פּראָנצויזישע יודען האָבען דעם יודישען ש ר פײערליך בעגריסט. אַט דער געשעצטער אַריסטאָקראַט און בעגאַבטער שטאַאַטסמאַן איז אָבער געווען אַ ביטערער שונא פון יעדער מין חקירה און פילאָזאָפיע. ער האָט דעם רמב"ם נישט געקענט מוחל זײַן זײַנע לײַכטקײַטען בנוגע צו שדים און רוחות און נאָך אַזעלכעס, און דאַנעגען האָט ער אין דער קבלה געזעהען אַ געטליכע חכמה. די זעלביגע בעציהונג צו דער קבלה האָבען אַרויסגעוויזען אויך אַבולפיאַ'ס צוויי זיהן ל ו י און י ו ס ף, און באַלד האָבען זיך אַרום דער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע גרופּירט די דרײַ בעדײַטענדסטע קבליס'טען פון דער עפּאָכע: ר' י צ ח ק א ב ן ־ ל אַ ט י ף, ר' א ב ר ה ם אַ ב ו ל פ י אַ און ר' מ ש ה ד ע ־ ל ע אָ ן.

ר׳ יצחק אבן־לאַטיף (אָדער א ל ל א ט י ף) איז אַליין נאָך געשטאַנען אויף דעם באָדען פון דער פילאָזאָפיע, און ווי אַלע סכאָלאַסטיקער פון יענער צייט האָט ער אויך געזוכט צונויפצובינדען די לאָגישע חקירות מיט די סודות פון דער קבלה. גאַנץ אַנדערש איז געוועזען זיין צייט־חבר ר׳ א ב ר ה ם א ב ו ל פ י א פון סאַראַגאָסאַ (1260 — 1291). דאָס איז געוועזען אַ עקסצענטרישער קאָפּ פול מיט ווילדע פאַנטאַזיעס, און דערצו אַ אומגעוועהנליך ריהרעווידיגע, בעוועגליכע נאַטור. דאָס גאַנצע לעבען פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען גייסט איז געוועזען אַ קייט פון אויפפאַלענדע געשעהענישען און איבערראַשענדע אַרויסטרעטונגען. צו צוואַנציג יאָהר האָט זיך אַבולפיאַ אַוועקגעלאָזען זוכען דעם לעגענדאַרישען טייך ס מ ב ט י ו ן, וואו ס׳האָבען זיך געזאָלט געפינען די אַלטע עשרת השבטים. אַזוי איז ער געקומען קיין פּאַלעסטינאַ און פון דאָרט קיין גריכענלאַנד, וואו ער האָט זיך פערליעבט אין אַ מעדעל, גלייך מיט איהר חתונה געהאַט און גלייך טאַקי... איבערגעלאָזען אויף גאָט׳ס בעראָט. ערשט אויפען דרייסיגסטען יאָהר קומט אַבולפיאַ צוריק קיין שפּאַניען און פערטיעפט זיך מיט אַ אומגעוועהנליכער התמדה אין די קוועלן פון דער קבלה. דאָס האָט זיין פאַנטאַזיע אינגאַנצען צושרויפט, און ווי ער אַליין דריקט זיך אויס, איז ער פון דאַן אָן גאַנצע פופצעהן יאָהר אַרומגעגאַנגען אַ צוטראָגענער, ווי אין אַ וועלט פון כאַאָטישע בילדער און געשטאַלטען. איינם נאָר איז איהם קלאָר געוואָרען, אַז די פילאָזאָפיע, מיט וועלכער ער האָט זיך פריהער אַ סך בעשעפטיגט, איז נישט אימשטאַנד צו בעפריעדיגען דעם דאָרשט נאָך אַ קלאָרען, אַלזייטיגען אמת. איהם איז די עלעמענטאַרע קבלה אויך ווייניג געוועזען — ער האָט געבענקט נאָך אַ נ ב ו א ה ־ ל י כ ט י ג ק י י ט, וואָס זאָל איהם פאַר איין מאָל אַ ל ץ בעלייכטען. און נאָך אַ רייהע יאָהרען פון אָנגעשטרענגטער געהירנאַרבייט און פאַנטאַסטישע געדאַנקען־בילדער האָט ער ענדליך אַליין אָנגעהויבען גלויבען אין זיינע כלומר׳שט־נביאי׳שע ענטפלעקונגען. דערביי האָט ער ערפונדען אַ מין העכערע קבלה, וואָס שטיצט זיך אויף געהיימע צונויפשטעלונגען פון די ביבלישע אותיות (צ ר ו פ י ם) און זייער צאָהל (ג מ ט ר י ו ת) און נאָך אַנדערע הייליגע פאָרמולעס.

פון דער „ע נ ט פ ל ע ק ו נ ג“ בעגייסטערט און פול מיט כאַאָטישע פּלענער און געדאַנקען, פערלאָזט אַבולפיאַ ווידער זיין פאַטערלאַנד און פאָהרט קיין איטאַליען. דאַ פּרובט ער אַן

פערשיעדענע פארמען ארום מיט זיין „ענטפלעקונג" (1279). און ענדליך פאלט איהם נאך איין א משוגע'נער געדאנק: ער וועט געהן צום פויפסט, מארטין IV, און איהם מאכען פאר א יודען. פאר דעם אויפטו איז ער אריינגעפאלען אין געפענגעניש און איהם האט געדראהעט טויט-שטראף; סוף כל סוף האט ער זיך אבער פון דאנען אויך ווי ס'איז ארויסגעדרעהט און איז אוועק קיין סיציליען. וואו ער האט זיך שוין אנגעגעבען נישט בלויז פאר א נביא, נאר אויך פאר א משיח. לויט זיין בשורה האט די גאולה געדארפט קומען אין יאהר 1290, און ס'האבען זיך געפונען נישט ווייניג אזעלכע, וואס האבען געגלויבט אין דעם הייליגען אסקעט און זענען גרייט געווען, זיך צו לאזען מיט איהם קיין ארץ-ישראל. די פיהרער פון די קהלות זענען אבער געווען פיעל פארזיכטיגער; זיי האבען אוועקגעשיקט א בריעף צום בעריהמטען ר' שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא און איהם אנגעפרעגט וועגען דעם שפאנישען משיח. דער רשב"א האט, נאטירליך, געווארנט די סיציליאנישע יודען פון אבולפיא'ס חלומות, און דער לעצטער האט געגען דעם זיך שטארק געוועהרט. מיט צארן און ביטערקייט שרייט אוים דער נישט אנערקענטער נביא און משיח: „די יודען זענען אונגלויביג; אנשטאט צו בערעכנען די אותיות פון גאט'ס נאמען, רעכנען זיי בעסער, וויפיעל געלד זיי האבען". פון סיציליען איז אבולפיא אוועק ערגעץ אין א שכני'שען לאנד, און מעהר זענען צו אונז פון איהם קיינע ידיעות נישט דערגאנגען.

אין דער זעלביגער צייט — און אפשר אונטער דעם איינפלוס פון דעם זעלביגען אבולפיא — זענען אין שפאניען אויך אויפגעטרעטען צוויי מיסטישע משיח-טרוימער, וואס האבען ארויסגערופען נישט קיין קליינעם טומעל. דאס זענען געווען צוויי יונגע לייט פון אילאן און אווילא, וועלכע האבען פלוצלינג אנגעהויבען צו זאגען נביאות וועגען דער נאהנטער גאולה. דאס האט ארויסגערופען א שטארקען גערודער אין די ביידע קהלות, און די מעהר געלאסענע האבען זיך ווידער געווענדעט צום רשב"א. דער לעצטער האט דאן ערקלערט, אז די ערשיינונג גופא איז פאר איהם אויך א אונערקלערבאר רעטעניש; פון דעסטוועגען געפינט ער דאך נישט פאר מעגליך צו אנערקענען די „וואהרזאגער" פאר אמת'ע געטליכע נביאים. אט די ווארנונג האט די נביאים נישט איבערגעשראקען און זיי האבען בעשטימט דעם טאג פון

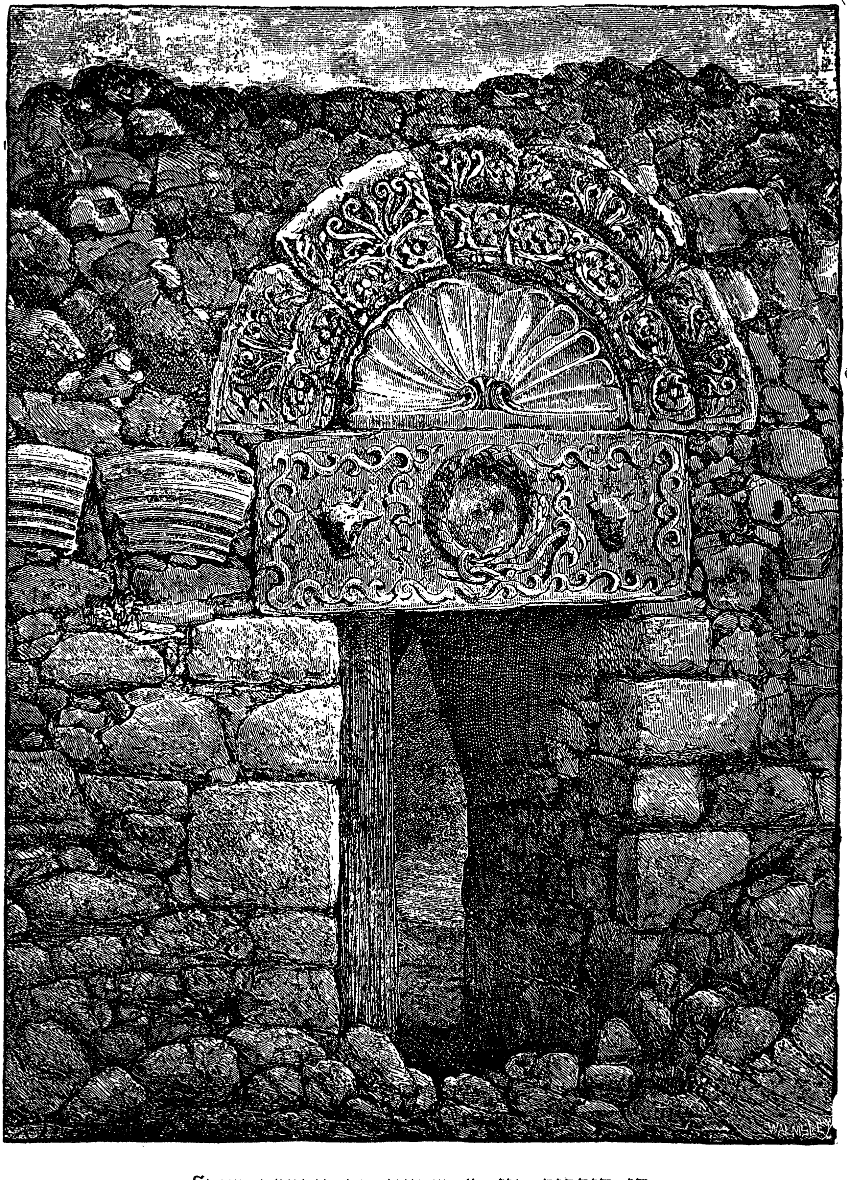

די חורבות פון ר׳ שמעון בר יוחאי׳ס שוהל

דער גאולה אין יאהר 1295. און דער המון האט געגלויבט: א סך האבען געפאסט, תשובה געטאן, צדקות געטיילט און זיך ריין געוואשען פון אלע זינד צו דעם גרויסען טאג פון דער אויסלייזונג. אין בעשטימטען טאג האבען זיך די גלויביגע, יום כפור'דיג געקליידט, פערזאמעלט אין שוהל און געווארט אויפן שופר של משיח; נאטירליך, איז קיין זאך נישט געשעהען, און ווי די לעגענדע דערצעהלט, זאלען די אבגענארטע, ארויסגעהענדיג פון שוהל, האבען בעמערקט אויף די קליידער קליינע צלמים'לעך. דאס האט אויף זיי שטארק געווירקט: א סך האבען זיך געשמד'ט און א סך זענען פון זינען אראפ. וואס מיט די צוויי נביאים איז געווארען — איז נישט בעוואוסט.

מיט א ווייטערער ווירקונג אויף די קומענדיגע דורות און מיט א רייכערער גייסטיגער ירושה איז געווען די טעטיגקייט פון דעם דריטען פון די טעארעטישע קבל'יסטען אין יענער צייט, ר' משה בן שם-טוב דע-לעאן (1250—1305). עס איז שווער צו זאגען עטוואס בעשטימטעס וועגען דער דאזיגער מערקווירדיגער פערזענליכקייט; זיכער איז בלויז דאס, אז ער האט אין א גרויסער מאס בעזעסען די קונסט פון אויסדריקען — אדער, ריכטיגער געזאגט, פון נישט אויסדריקען — געדאנקען אין א שענער, עטוואס פערנעבעלטער פארם. א געבוירענער א שפאניער האט ער זיין גאנצען לעבען געוואנדערט אין דעם לאנד פון קהלה צו קהלה און זיך מפרנס געווען פון זיינע חבורים. אזעלכע זענען געווען דער „ספר הרמון", „ספר המשכל", „שקל הקודש" און „ספר הסודות", וואו ער פאלעמיזירט מיט דער פילאזאפיע און מאלט וואס ווייטער אלץ מעהר ארייין אינ'ם טאן פון דער זעהר גאנגבארער קבלה. צוויי פון די ספרים ווידמעט ער די רייכע אבולפיא'ס און ווערט דערפאר פון זיי שטארק געשטיצט. דאס איז אבער דעלעאנ'ען ווייניג און ער פאלט אויף דעם זעלביגען מיטעל, אויף וועלכען עס איז שוין געפאלען איין מקובל פאר איהם: ער לאזט ארויס א גרויס ווערק, א מין קבל'יסטישען מדרש אדער א פירוש אויף דער תורה, וואס איז צוזאמענגעשטעלט פון קונציגע, מיסטיש-איינגעהילטע מאמרים און בילדער, אונטערן נאמען זהר (גלאנץ, שיין), און שרייבט איהם צו דעם פערהייליגטען תנא ר' שמעון בן יוחאי. דער לעצטער זאל אט דעם הייליגען ספר האבען געשאפען אין די דרייצעהן יאהר, ווען ער איז געווען בעהאלטען אין א פערבארגענער מערה, דעריבער איז די שפראך פון דעם ספר נישט העברעאיש, נאר

כאלדעאיש (אראמ׳יש). אויף דער פראגע: פון וואנען האט זיך עס פלוצלינג גענומען אזא הייליג ווערק און פארוואס האט מען ביז אהער נארנישט געוואוסט פון איהם? — האט דער געשיקטער מחבר געענטפערט מיט דעם קלאנג, וואס ער האט ארויסגעלאזען, אז דער רמב״ן, זייענדיג אין ארץ־ישראל, האט דארטין געפונען דעם הייליגען כתב־יד און איהם איבערגעשיקט קיין שפאניען, וואו ער, דע־לעאן, האט זוכה געוועזן איהם צו בעקומען, כדי צו פערשפרייטען אין דער יודישער וועלט. די דאזיגע אלע עפעקטען האט דע־לעאן אזוי קונציג ארומגעארבייט, אז נאר וועניגע האבען געפועל׳ט ביי זיך צו צווייפלען אין זייער ריכטיגקייט, און כדי זיך איינגאנצען צו פערזיכערן האט דע־לעאן נאך איין קלייניגקייט אויפגעטאן: ער האט געלאזען דעם הייליגען תנא אליין (אין „זהר״ גופא) פארזאגען, אז זיין געטליכע שאפונג וועט ענטפלעקט ווערן אין אנהויב פון זעקסטען טויזענד ד. ה. נאכ׳ן יאהר 1240 לויט דער קריסטליכער צייט־רעכנונג.

דער כלומר׳שטער מחבר פון זהר, בן יוחאי, טרעט דא ארויס, ווי א מין „הייליגע ליכט״, וואס בעקומט דירעקטע ענטפלעקונגען פון די סאמע העכסטע הימעל־ספערען וועגען מענש, וועלט און לעבען. אין איין ארט פון זהר שרייבט בן יוחאי אויס: „איך נעהם פאר עדות די הייליגע הימלען און די הייליגע ערד, אז מיר איז איצט ענטפלעקט געווארען דאס, וואס איז קיין שטערבליכען נישט ענטפלעקט געווארען, זינט משה איז צום צווייטען מאל אראב אויפ׳ן בארג סיני; מיין ענטפלעקונג איז זאגאר נאך גרעסער, דען משה האט נישט געוואוסט, אז זיין געזיכט שטראהלט און איך ווייס דאס יא״.

בנוגע צו דער יודישער מסורה איז די שטעלונג פון „זהר״ א צווייזייטיגע: ער גיט צו דעם מינדסטען יודישען מנהג א מיסטישע, וועלט־ענדערנדע בעדייטונג, און פון דער צווייטער זייט בעציהט ער זיך גרינגשעציג צום תלמוד און צו דער גאנצער הלכי׳שער לעהרע, — נאטירליך, אין זעהר פערשטעלטע אנדייטונגען און רמזים. דער זהר פערגלייכט דעם תלמוד מיט א נידריגער שקלאפין אדער מיט א הארטען פעלזען, פון וועלכען ס׳לאזט זיך קיין זאך נישט ארויספרעסען, וועהרענד די הארינטע קבלה איז עהנליך צו א רייכפליסענדען קוואל, פון וועלכען עס גיסט זיך לעבען, טוי און פרישקייט.

די ערשיינונג פון „זהר״ האט ארויסגערופען שטוינען און איבערראשונג אין די קבלי׳סטישע קרייזען. פון אלע זייטען האט מען זיך

געווענדעט צו דעם גליקליכען בעזיצער פון דעם הייליגען אוצר און געפאָדערט קאָפּיעס, פאר וועלכע מ'האָט איהם גוט בעצאָהלט,—וואָס ס'איז אפשר געווען זיין איינציגע כונה. איינמאָל איז אפילו פאָרגעקומען אַ אינצידענט, וואָס האָט ענטדעקט דעם גאַנצען שווינדעל: ווען דער מקובל ר' יצחק פון עכו (ארץ ישראל) איז געקומען קיין שפּאַניען און געזעהען דעם הייליגען ספר פון ר' שמעון בן יוחאי, וועלכען דער רמב"ן זאָל כלומר'שט האָבען ענטדעקט אין דער וועלט־בּעקאַנט... — איז ער נבהל ונשתומם געוואָרען. דען אויסער דעם, וואָס ער איז דאָרטין געבּוירען און ערצויגען געוואָרען, איז ער געווען אויך פון רמבּן'ס נאָהנטסטע תלמידים, און ביי דעם אַלעם האָט ער פון אַזאַ מין „מציאה" קיינמאָל נישט געהערט. אַזוי צונגע־דריקט צום וואַנט, האָט דע־לעאָן פּייערליך געשוואוירען, אַז ער האָט ביי זיך אין דערהיים דעם אָריגינעלען כתב־יד פון ר' שמעון בן יוחאי אליין, פון וועלכען ער מאַכט די קאָפּיעס. און אַ קורצער צייט אַרום איז ער געשטאָרבּען; דאַן האָבען זיך געפונען עטליכע בעלנים, וועלכע האָבען פאָרגעלעגט דער אָרימער אלמנה גרויסע סומען געלד פאַר דעם אמת'ען כתב־יד און זי האָט בתמימות ערקלערט, אַז איהר מאַן האָט אַזאַ מין כתב־יד קיינמאָל נישט געהאַט און דעם „זהר" האָט ער אליין אויפגעשריבען „פון קאָפּ". אָט די ענטדעקונג האָט אַרויסגערופען אַ שטיקעל גערודער אין אַ ענגערן קרייז, וואו מ'האָט וועגען דעם נישט ווייניג גערעדט; בכלל אָבער איז די רעפּוטאַציע פון „זהר" שוין גענוג פעסט געווען און ער איז אויך אויף ווייטער פערבּליבען הייליג און פערגעטערט, ווי אַ גבאי'שע ענטפּלעקונג פון אַ געטליכען קדמון. אַזוי האָט זיך אין דער געדאַנקען־וועלט פון יודענטום אַריינגעגנב'עט אַ נייע ווערק, וואָס איז געוואָרען די ביבעל פון דער קבלה און איהר וועג־ווייזער. אַ שטיקעל מעלה האָט דער „זהר" געהאַט: ער האָט אין אַ געוויסער מאָס אָבּגעשוואַכט די טרוקענקייט פון דעם הלכי'שען שטודיום און איהם צונגעגעבען פאַנטאַזיע, ליריש‌ע ווייכקייט, האַרציגקייט; דערפאַר האָט ער אָבער אויך פערפינסטערט דעם יודישען פערשטאַנד, איהם אַרומגערינגעלט מיט אַלערליי שדים און רוחות און אין אַלגעמיין פערצויגען די ווירקליכע וועלט מיט אַ מיסטישען נעבעל.

נאַטירליך, האָט דער אַנדערער צד זיך נישט אַזוי שנעל אונטערגעגעבען, און אויף וויפיעל די קבלי'סטען זענען ווייט פערגאַנגע

אין זייערע מיסטישע שווערטערייען, אויף אזוי פיעל און נאך ווייטער זענען די מיימוני'סטישע ראציאנאליסטען אוועק אין זייער פרייהייט בנוגע צו די בעגריפען פון דער מסורה. אנשטאט די סודות, כונות און צרופים פון די מיסטיקער, האבען די פילאזאפען אריינגעלעגט פילאזאפישע חקירות און געדאנקען אין די הייליגע שריפטען און אין תלמוד, און דערמיט לחלוטין אונטערגעגראבען די בעדייטונג פון אלע מצוות און געבאטען; ווארום אויב די דאזיגע געבאטען זענען נישט מעהר ווי פארשטעלונגען פון א געוויסען געדאנק, איז דאך שוין נישט וויכטיג די אויסאיבונג פון דעם געבאט גופא, קיים איז דער געדאנק אליין קלאר און פעסט. אנדערע פון די ראציאנאליסטען האבען אפילו אבגעלייקענט די נבואה פון משה רבינו און איהם אוועקגעשטעלט אויף איין מדרגה מיט די געזעצגעבער פון אלע איבריגע פעלקער.

דער טאן-געבער פון די חוקרים איז געווען א געוויסער ר' לוי בן חיים פון ווילפראנוש (1305 — 1240). ער האט אין יעדען ווארט פון דער יודיש-רעליגיעזער ליטעראטור אריינגעלעגט אן אנדער פילאזאפישען פשט'ל, אויף דעם שטייגער פון די אמאליגע אלעקסאנדרינישע העלעניסטען. זייענדיג אליין זעהר ארים האט ר' לוי זיך געזוכט שוץ אין דעם דעראייביגען שטעדטיל פערפיניאן ביים דארטיגען גביר און למדן דון שמואל הסולמי אדער סען עסקאליטא, וועלכער איז זעהר געריהמט געווארען פאר זיין לומדות און פאר זיינע גוטע מדות. אין פערפיניאן האט דאן געלעבט אלס רב פון שטאדט דער גייסטרייכער תלמודישער געלעהרטער דון ווידאל מנחם בן שלמה המאירי, וועלכער איז אויך געווען א שטארקער ליבהאבער פון פילאזאפישע חקירות, חאטש פון די אלעגאריעס אליין האט ער נישט קיין סך געהאלטען.

נישט אומעטום אבער האט מען זיך אזוי רוהיג בעצויגען צו די פרייזיניגע חקירות. אין מאנפעליעה, די פראנצויזישע היימאט פון פשוט'ען ארטאדאקסישען יודענטום, האט זיך ווידער אנגעהויבען רודערן געגען די פילאזאפען מיט זייערע חקירות, און ס'איז באלד געקומען דערצו, עס זאל זיך ווידער פונאנדערקאכען א פייערדיגע מחלוקת. דער פארשטעהער פון די איצטיגע קנאים איז געווען ר' אבא מרי בן משה, מיט זיין אלגעמיינעם נאמען: דאן אסטרוק דע ליונעל, א מענש פון אנגעזעהענעם יחוס, וועלכער האט געשפיעט א גרויסע ראליע אין זיין שטאדט (מאנפעליעה). ער האט

זיך גענוענדעט מיט א בריעף צום אויטאָריטעטען רשב״א פון באַר־צעלאָנא, אין וועלכען ער האָט איהם געשילדערט די גאַנצע שעדליכקייט פון די חקרני׳שע און אלעגאָרישע ביבעל־אויסטייטשונגען און איהם אויפגעפאָדערט, שאַרף ארויסצוטרעטען געגען דער ערשיינונג. בן אדרת האָט זיך אפילו אין אנהויב אבגעזאָגט אריינצומישען אין ענינים פון פרעמדע קהלות; ביסליכווייז איז ער אָבער דאָך אריינגעצויגען געוואָרען אין דעם אלגעמיינעם טומעל און אויף זיין פערלאַנג האָט דון שמואל הסולמי אויפגעהערט צו שטיצען דעם „אפיקורס״ לוי בן חיים. דאָס איז אָבער די קנאים חעניג געווען: זיי האָבען געוואָלט מיט א חרם פערבאָטען בכלל צו לערנען וויסענשאַפטליכע ספרים (אויסער מעדיצינישע) אלע יונגע לייט, יונגער פון דרייסיג יאָהר. צו דעם צוועק האָט ר׳ אבא מרי געוואָלט געווינען פאַר זיך אויך דעם אנגעזעהענעם ר׳ יעקב בן מכיר אבן־תבון פון מאָנפעליעה, וועלכער איז שטאַרק געשעצט געווען אין די יודישע, ווי אין די קריסטליכע קרייזען (זיין פאַך־וויסענשאַפט איז געווען מעדיצין; דערצו איז ער געווען טיעף געלערנט אויך אין מאַטע־מאַטיק און אסטראָנאָמיע, און גוט געוואוסט די יודישע ליטעראַטור). דער לעצטער איז, האָטש א דעקאַן אין אוניווערזיטעט, דאָך געשטאַנען אינגאַנצען אויף דעם באָדען פון דער יודישער מסורה, און ר׳ אבא מרי האָט איהם געפרובט פאָרלעגען, ער זאָל זיך אויך אונטער־שרייבען אויף דעם דערמאָנטען חרם, אויף וועלכען עס זענען שוין געווען די חתימות כמעט פון אלע דרום־פראַנצויזישע גדולים. דער אַלטער בן מכיר (מיט׳ן אלגעמיינעם נאָמען דאָן פראָפיאט) האָט אָבער שאַרף פראָטעסטירט געגען אזא ווילדער בעגרענעצונג פאַר דער וויסענשאַפט, און באַלד האָבען זיך ארום איהם גרופירט אלע פרייערע עלעמענטען, וואָס האָבען דעריבער בעקומען דעם נאָמען תבוני׳דען. די פאַרטיי האָט געפאָדערט פרייהייט פאַר דעם מענשליכען פאָר־שונגס־גייסט און דערביי האָט זי בעטאָנט, אז זי האָט נישט קיינע שלעכטע כונות געגען דער תורה. „אויב מ׳האָט אייך געזאָגט, — שרייבט ר׳ יעקב בן מכיר אין זיין פראָטעסט־בריעף צום רשב״א — אז ס׳זענען פערהאַן צווישען אונז אזוינע, וואָס לייקענען אין די עקרים, האָט איהר געדאַרפט די זאַך גוט נאָכפאָרשען און נישט זיך פערלאָזען אויף איין עדות״.

דער באַרצעלאָנא׳ער גאון איז אָבער געווען מעהר געניטיגט צום

צווייטען צד, צום צד פון די קנאים, צו וועלכען עס זיינען פאר דער צייט שוין געהאט צוגעשטאנען די קהלות ארגענטיער, עה, אוויניאן און ליונעל. אין פערפיניאן האבען ביידע צדדים געוואלט בעקומען פאר זיך די חתימה פון דעם זעהר אנגעזעהענעם ר' קלונימוס בן טודרוס, און ענדליך איז ער אריבער אויף דער זייט פון די קנאים. דערווייל איז ווידער די צאהל פון די תבוני'דען אויך געוואקסען און דאס האט געבראכט דערצו, אז דער רשב"א האט זיך נישט געאיילט מיט'ן חרם: ער האט געפאדערט פריהער נישט ווייניגער ווי צוואנציג חתימות פון גרויסע קהלות. און עס וואלטען זיך אפשר אזוי פיעל קנאי'שע קהלות נישט געפונען, ווען נישט די נייע פערזענליכקייט, וואס האט זיך אין דער צייט בעוויזען אויף דעם האריזאנט פון מערב-אייראפעאישען יודענטום.

דאס איז געוועזען ר' אשר בן יחיאל פון דייטשלאנד (געב. 1250, געשט. 1327). א תלמיד פון דעם בעריהמטען מהר"ם מרוטנבורג (ר' מאיר פון ראטענבורג), האט ר' אשר (דער רא"ש) זיך איינגעאיבט אין דעם שארפזיניגען לעהר-סיסטעם פון די תוספות'טען; דערביי האט ער געהאט מעהר זין פאר ארדנונג און קלארקייט. נאך ר' מאיר'ס טראגישען טויט (אין געפענגעניש) איז ר' אשר אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דייטשען יודענטום; די שרעקליכע רציחות און רדיפות האבען איהם אבער נישט געלאזען ענטוויקלען קיין טעטיגקייט. נאך די איבערגעלעבטע רציחות פון די קרייץ-צוגען האט זיך אין לאנד פונאנדערגעקאכט א בלוטיגער בירגער-קריעג, וואס האט ווידער איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות. אינ'ם שטעדטיל רעטינגען האט מען יודען בעשולדיגט אין שענדען די האסטיע און דאס האט געבראכט צו א נייעם קרייץ-צוג געגען די יודען פון אלע ארומיגע שטעדט, שוין נישט רעדענדיג וועגען רעטינגען גופא. דא זיינען אלע מיטגליעדער פון דער קהלה פערברענט געווארען (אפריל 1298); דעם זעלביגען גורל האט געהאט ווירצבורג (יולי). אין נירנבערג האבען די יודען זיך געפרובט ראטעווען אין א פעסטונגס-שלאס און אפילו זיך שלאגען מיט געוועהר; זיי זיינען אבער דאך בעזיעגט און ביז איינעם אויסגעטויט געווארען (אויגוסט). בעת דער שחיטה איז אומגעקומען דער גאון ר' מרדכי בן הלל מיט זיין פרוי און פינף קינדער, און א סך פון די, וועלכע האבען מורא געהאט פאר זייערע קינדער, טאמער

וועלן זיי דעסנסיון נישט בייסשטעהן, — האבען פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעווארפען און דערנאך זיך.

פון פראנקען און בייערן האבען זיך די צעווילדעטע בלוט־מחנות אריבערגעטראגען קיין עסטרייך, וואו זיי האבען פערניכטעט איבער הונדערט און פיערציג יודישע קהלות מיט א בעפעלקערונג פון מעהר ווי הונדערט טויזענד נפשות. די בלוטיגע באנדע וואלט זיכער פערטיליגט דאס גאנצע דייטשע און עסטרייכישע יודענטום, ווען דער בירגער־קריעג וואלט זיך דערווייל נישט ענדיגען. דער אויסגעוועהלטער קייזער האט זיך גענומען צוריק אויפשטעלן די ארד־נונג אין לאנד און די אלע, וואס האבען זיך בעטייליגט אין די שחיטות פון זיינע „קאמער־קנעכט", זענען הארט בעשטראפט געווארען. דער קייזער האט אפילו ערלויבט די געצעהלטע יודען, וואס האבען זיך געשמד'ט אונטער דער שרעק פון טויט, איבערצוגעהן עפענטליך צום יודענטום.

נאך די דאזיגע שחיטות און הריגות האט זיך דער רא"ש גע־פיהלט נישט גוט אין דייטשלאנד, און ווי ס'ווערט דערצעהלט האט דער קייזער גאר געפאדערט פון איהם די סומע אויסלייז־געלד פאר'ן מיטען קערפער פון מהר"ם מרוטנבורג, פאר וועלכער ער האט ערב געווען. דאס האט געבראכט דעם רא"ש צו פערלאזען דייטשלאנד (1808) און ער האט א לאנגע צייט געוואנדערט מיט זיין ווייב און קינדער פון לאנד צו לאנד ביז ער האט זיך ענדליך דערשלאגען קיין טאלעדא (1805), וואו ער איז מיט פרייד און כבוד אויפגענומען געווארען פאר א רב.

דאס איז געווען נאך פאר דעם קולטור־קאמפף, וואס האט דער־נאך אויסגעבראכען אין שפאניען און דרום־פראנקרייך. שוין דעמאלט אבער האט ער ארויסגעוויזען זיין שארפע התנגדות צו אלע מיני וועלטליכע למודים. דער פשוט גלויבענדער צדיק און תלמודישער גאון האט לחלוטין נישט פערשטאנען, ווי אזוי א פרומער יוד קען אבגעבען צייט און מוח אויף צו ערלערנען „חכמות חצוניות" אין דער צייט, ווען עס איז פערהאן אזא גרויסער תלמוד מיט אזוי פיעל נאך אנדערע הלכי'שע קוועלן. שפעטער, ווען דער קאמפף האט אויס־געבראכען, איז דער רא"ש נאטירליך צוגעשטאנען צו די קנאים; ער איז אבער אוועק נאך ווייטער פון זיי: פאר איהם איז וועניג געווען דער פערבאט זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאפט ביז

דרײַסיג יאָהר, און שפּעטער, און נאָך דרײַסיג יאָהר. מעג דען א יוד זיך אַוועקזעצען און עוסק זיין אין דברים בטלים: זיין פּלאַן איז דעריבער געווען, צונויפצורופען א גרויסע אספה פון רבנים, וואָס זאָל בעפעהלען אַלע יודען צו לערנען אויסשליסליך נאָר תורה און תלמוד, ווי דער פּסוק זאָגט אָן: והגית בו יומם ולילה (דו זאָלסט דיך פאַרטיפען אין איהר (אין דער תורה) בײַטאָג און בײַנאַכט); וויל־זשע איינער דורכאויס זיך פאַרנעהמען מיט חכמות חצוניות אויך, זאָל ער עס טאָן, „ווען ס'איז נישט טאָג און נישט נאַכט".

מיט די פעסטע אמונה פון דעם דײַטשען גאון האָט געמאַכט א שטאַרקען אײַנדרוק אויף די געמיטער פון די שפּאַנישע יודען. דער רשב"א אַליין אפילו, וועלכער האָט זיך ביז אַהער אַביסעל געוואַקעלט אין דער דעה, האָט מיט אַמאָל ערקלערט, אַז ער איז גרייט אויסצורופען דעם פּראָיעקטירטען חרם, און אין'ם „שבת חזון" (23 יולי 1305) איז אונטער פײַערליכע צערעמאָניעס געלייענט געוואָרען די שרעקליכע תוכחה געגען אַלע יונגערע פון פינף און צוואַנציג יאָהר, וואָס לייענען וויסענשאַפטליכע ספרים, אין אָריגינאַל אָדער אין א העברעאישער איבערזעצונג. אין דעם חרם זענען אַרײַנגענומען געוואָרען אויך אַלע יענע, וואָס טײַטשען אויס די תורה על פי שכל אָדער לייגען אַרײַן אין איהר וועלכע ס'איז פילאָזאָפישע חקירות און כונות. א אויסנאַהם איז געמאַכט געוואָרען נאָר פאַר דער מעדיצין, ווײַל דער תלמוד אַליין האָט גאָרנישט געגען דעם. דער טעקסט פון חרם, וואָס איז אויסגערופען געוואָרען אויף פופציג יאָהר, איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען (מיט דער חתימה פון רשב"א און נאָך זעקס און דרײַסיג פאָרשטעהער פון דער באַרצעלאָנא'ער געמיינדע) אין אַלע יודישע קהלות פון שפּאַניען, דרום־פראַנקרײַך, צפון פראַנקרײַך און דײַטשלאַנד.

דערמיט האָט זיך אָבער דער שטרײַט נאָך נישט געענדיגט. די תבוני'רען האָבען זיך פריהער דערוואוסט פון דעם שריט, וואָס דער רשב"א קלויבט זיך צו מאַכען, און זיי האָבען זיך מקדים געווען. דער אַלטער ר' יעקב בן מכיר מיט נאָך פיעל אַנגעזעהענע פּערזענליכקייטען פון מאָנפּעליעה האָבען אויסגערופען א געגען־חרם געגען יענע, וועלכע שטערן זייערע קינדער, זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאַפט; בעליידיגען דעם אָנדענקען פון גרויסען רמב"ם און לעסטערן בכלל א

גלויביגען מחבר פאר זיינע פילאָזאָפישע איבערצייגונגען. דער חרם איז אויך אויסגערופען געוואָרען זעהר פייערליך אין דער שטאָדטישער שוהל, אין דער אַנוועזענהייט פון דער גאַנצער קהלה.

די אַנהענגער פון קולטור און וויסענשאַפט האָבען בעקומען פאר זיך נאָך א שטאַרקע קראַפט אין דער פּערזאָן פון ר׳ ידעיה הבדרשי (פון בעזיער, 1340—1280). ער האָט פערעפענטליכט א שענע זאַמלונג פון עטיש-פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען אין דער געשטאַלט פון ספר קהלת, אונטערן נאָמען „בחינת עולם״, וואָס איז זעהר בעליעבט געוואָרען, און אַלס הייסער פערעהרער פון רמב״ם און אבן-עזרא האָט איהם דעם רשבא״ם חרם שטאַרק אויפגעקאָכט. ער האָט זיך דעריבער געוועגדעט מיט א שאַרפען בריעף צו דעם באַרצעלאָנע׳ער גאון, וואָס לייענט זיך, ווי א שווערער בעשולדיגונגס-אַקט. ר׳ ידעיה ערקלערט דרייסט, אז ער נעהמט זיך אָן נישט פאַר׳ן כבוד פון דער בעליידיגטער וויסענשאַפט — זי איז געטליך און שרעקט זיך פאר קיין חרם נישט אָב; איהם אַרט נאָר דער כבוד פון די דרום-פראַנצויזישע קהלות, אויף וועלכע מ׳האָט אַרויפגעוואָרפען פאַלשע בעשולדיגונגען. זייער איינציגע זינד איז די וויסענשאַפט, מיט וועלכער זיי גיעבען זיך אָב, און זי איז נישט קיין פרעמדע אין יודענטום, מיט איהר האָבען זיך בעשעפטיגט אַלע יודישע גדולים פון שפּאַניען און פּראָוואַנס אינ׳ם משך פון פינף הונדערט יאָהר, ווייל זי איז בעצם א נויטיגער טייל פון יודענטום גופא. און ווי קורצזיכטיג איז דער אויסנאַהם פאַר מעדיצין! ערשטענס, קען מען מעדיצין נישט גרינדליך ערלערנען אָהן די איבריגע חכמות, און צווייטענס, קען די מעדיצין אַליין אויך ברענגען צו כפירה און אפיקורסות. און ר׳ ידעיה ענדיגט זיין בריעף מיט דער פאָדערונג, אָבצורופען צוריק דעם חרם אויף דער וויסענשאַפט און איהרע ווערק, דען עס וועט נישט העלפען; יודען וועלען זיך פון דער וויסענשאַפט נישט שיידען „אַזוי לאַנג, ווי עס וועלען נאָר זיין נשמות אין זייערע קערפער׳ם; און ווען אפילו עס וואָלט קומען יהושע בן נון און דאָס זאָגען מיט זיין אייגענעם מויל וואָלטען זיי איהם אויך נישט געפאָלגט, ווייל זיי האָבען פאַר זיך דעם גרויסען לעהרער (רמב״ם) מיט זיינע ספרים; פאַר זיין כבוד זענען זיי גרייט צו קעמפּפען און פאַר זיין לעהרע וועלען זיי זייער געלד און זייער לעבען מקריב זיין״.

דער פייערדיגער בריעף האָט געמאַכט א געוואַלדיגען איינדריק אויפ׳ן רשב״א מיט זיינע יועצים, און זיי האָבען אָנגעהויבען רופען צו

שלום און צו אחדות. „הערט אויף, רבותי, זיך ארומצוקריגען, — בעט זיך דער רשב״א אין זיינע בריעף פון דער צייט — הערט אויף צו זידלען, צו דערוויטערן און צו אסר׳ן — אונז (בארצעלאנא׳ער) וועט נארנישט ארען, ווען מ׳וועט זיך מיט אונזער בעשטימונג (חרם) נישט שטארק רעכנען״. עס איז שוין אבער צו שפעט געוועזן; די ליידענשאפטען האבען זיך פונאנדערגעקאכט, פון ביידע זייטען זענען געווען בעליידיגטע, וואס האבען אויף זייער כבוד נישט געוואלט מוחל זיין און אין דער לופטען האט זיך געטראגען די געפאהר פון א שרעקליכער מחלוקת, װאס וואלט זיך געווים געענדיגט מיט א שארפער שפאלטונג אין יודענטום, — ווען עס וואלט נישט אנקומען פלוצלינג א גרויס אונגליק אויף די פראנצויזישע יודען.

דרייצעהנטעס קאפיטעל

דער גירוש פון פראנקרייך

גלייכצייטיג מיט דעם קולטור-קאמפף אין יודענטום האבען אויסגעבראכען שארפע סכסוכים צווישען דעם קעניג פיליפ (דער שענער) IV פון פראנקרייך און דעם פויפסט באניפאציוס VIII; עס האט זיך געהאנדעלט וועגען מאכט און געלד, מיט וועלכע די ביידע הערשער האבען זיך נישט געקענט איינטיילען. דאס האט נאך יודען נישט שטארק נוגע געווען און זיי האבען דערפון נישט געליטען; דאן האט אבער אויסגעבראכען א צווייטער סכסוך צווישען פיליפ'ן מיט'ן דייטשען קייזער אלברעכט, און דאס מאל האט עס געבראכט צו א שרעקליכען קלאפ פאר'ן גאנצע פראנצויזישע יודענטום; פיליפ האט אין שטרענגסטען סעקרעט בעפוילען זיינע בעאמטע, צו בעפאלען פלוצלינג אלע יודען פון דער פראנצויזישער מלוכה און זיי מיט די ווייבער און קינדער איינצוזעצען אין געפענגעניש (תשעה באב 1306). דארט האט מען די אונגליקליכע מודיע געווען, אז אין א חודש ארום טאר קיין איינציגער פון זיי נישט איבערבלייבען אויף דער פראנצויזישער ערד און אלץ, וואס זיי בעזיצען און פערמאגען (אויך די חובות פון קריסטען), געהט איבער צום קעניג.

די סיבה פון דער אונגעוועהנליכער אכזריות איז געווען נישט די שנאה צו יודען, נאר די שטארקע ליעבע צו זייער פערמעגען, וואס איז דעם קעניג גראד זעהר נויטיג געווען. פיליפ'ס ארימקייט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז „קיין הון אין טאפ", ווי ס'האט זיך געזוונגען

אין אַ פֿאָלקסלידעל, איז נישט זילבער געװען פֿון קעניג׳ס געפֿעל״. דערצו איז אָבער צוגעקומען נאָך אַ אומשטאַנד, װאָס האָט איהם געבראַכט צו דעם בעשלוס; דער דײַטשער קײזער אַלבּרעכט, װעלכער האָט מיט פֿיליפּ׳ן געהאַט פֿערשידענע חשבונות, האָט איהם פּלוצלינג אַרױסגעשטעלט דרײַ שאַרפֿע פֿאָדערונגען: ער זאָל אָװעקגעבען דער דײַטשער קרױן די פּראָװינץ אַרל, ער זאָל איבערגעבען דײַטשלאַנד דעם דערנער־קראַנץ פֿון ישו הנוצרי, װאָס געפֿינט זיך אין אַ פֿראַנצױזישער קירך און... די פֿראַנצױזישע י ו ד ע ן זאָל ער איהם, אַלבּרעכטען, אָבגעבען, װײַל זײ זענען ז ײַ נ ע, זײ געהערן נאָר א י ה ם אַלײן, אַלס נאָכפֿאָלגער פֿון די רױמישע מלכים. נאַטירליך, האָט אַלבּרעכט נישט פֿערלאַנגט די יודען אַלײן, נאָר זײַן טײל פֿון זײערע הכנסות, און דאָס האָט פֿיליפּ׳ן שטאַרק געקרענקט. ער האָט געפּרובט נאָכפֿאָרשען פֿריהער, צי די טענה פֿון דעם דײַטשען קײזער איז יורידיש אױסגעהאַלטען, און װען זײַנע יוריסטען האָבען אָנערקענט, אַז די יודישע „קאַמער־קנעכט״ געהערן װירקליך צו דעם יורש פֿון די רױמישע מלכים, איז פֿיליפּ געפֿאַלען אױף דעם שכל, אװעקצונעהמען בײַ זײַנע יודען אַלץ, װאָס זײ פֿערמאָגען, און דאַן זײ, נאַקעט און בּלױז, אָבגעבען אַלבּרעכטען. און דער אױפֿטו האָט זיך פֿאָלשטענדיג אײַנגעגעבען: פֿיליפּ׳ס משרתים האָבען אָהן רחמנות אװעקגענומען בײַ די אונגליקליכע נישט בּלױז זײער געלד און זײערע נחלאות, נאָר אפֿילו — די קלײדער פֿון לײַב. גאַנצע װעגענער מיט יודיש גאָלד, זילבער, עדעלשטײנער און אַנדערע קאָסטבּאַרקײטען האָבען זיך פֿון אַלע עקען לאַנד געצױגען אין פֿיליפּ׳ס פּאַלאַץ, און די קלײדער און איבּריגע קלײניגקײטען זענען פֿערקױפֿט געװאָרען פֿאַר גראָשענס. פֿון דעם גאָלד האָבען די אונגליקליכע געפֿאַנגענע בּעקומען אַלע גלײַך צו אַ בּעשטימטער צאָהל מטבעות — אױף אײן טאָג צום לעבען.

צום בּעשטימטען טערמין (סעפּטעמבּער 1806) האָבען איבּער הונדערט טױזענד יודישע נפֿשות פֿערלאָזען דאָס לאַנד, װאו זײערע אור־אור־עלטערן האָבען זיך בּעזעצט נאָך אַ צײַט לאַנג פֿאַר דער רױמישער רעפּובּליק, ד. ה. אײדער די פֿראַנקען מיט׳ן קריסטענטום צוזאַמען זענען אַרײַנגעדרונגען אין פֿראַנקרײַך. די בּעריהמטע פּלעצער, װאו ס׳איז אַמאָל אַזױ פֿיעל גײַסט ענטװיקעלט געװאָרען, די ישיבות פֿון רש״י און די בּעלי התוספֿות, די היסטאָרישע שוהלען

און בתּי מדרשים, — אַלץ איז פֿערקױפֿט אָדער אװעקגעשענקט געװאָרען דעם ערשטען און בעסטען, און קײנעם איז גאָרנישט אײַנגעפֿאַלען זיך צו רעכֿנען מיט דער הײליגקײַט פֿון די בנינים. אײן פֿאַריזער שוהל האָט פֿיליפּ אװעקגעשענקט — זײַן קוטשער, און װיפֿיעל ס'האָבען אײַנגעבראַכֿט די פֿערקױפֿטע יודישע נחלאות איז צו זעהן דערפֿון, װאָס אין דער פּראָװינץ אָרלעאַן אַלײן האָט דער קעניג פֿאַר זײ בעקומען 337,000 פֿראַנק.

דער שרעקליכֿער גירוש איז נישט אַריבער אױך אָהן נאָכֿװעהענישען: פֿיעל האָבען זיך געשמד'ט, פֿיעל האָבען בלױז צוגעזאָגט זיך צו שמד'ען און האָבען דערנאָך דערפֿאַר אױפֿן שײַטערהױפֿען מיט זײער לעבען בעצאָהלט. די פֿערטריעבענע װיעדער האָבען זיך צושטרײַט איבער דער גאַנצער װעלט; אַנדערע האָבען זיך אװעקגעלאָזען קײן ארץ ישראל, די מעהרסטע אָבער זענען פֿערבליעבען נעהנטער צו די גרענעצען פֿון זײער ליעבער פֿראַנקרײַך: אין די פּראָװינץ־שטעדט, װאָס האָבען זיך געפֿונען אונטער דער אױבערהערשאַפֿט פֿון דײַטשלאַנד און אין דער פּראָװינץ רוסיליאָן, װאָס האָט אָנגעהערט צום אַראַגאָנישען קעניג. די אונגליקליכֿע האָבען געװאָלט אָבװאַרטען אױף בעסערע צײַטען, און זײ האָבען זיך װירקליך נישט גענאַרט; דער זעלביגער פֿיליפּ איז באַלד װײכֿער געװאָרען און האָט ערלױבט געװיסע קאַטעגאָריעס יודען זיך אומצוקעהרען אין לאַנד.

חאַראַקטעריסטיש איז דער פֿאַקט, װאָס דער שטרײַט צװישען די אױפֿגעקלעהרטע און די אָרטאָדאָקסען האָט זיך איבערגעטראָגען צוזאַמען מיט די פֿערטריעבענע אין יענע ערטער, װאו דער טרױעריגער גורל האָט זײ פֿערװאָרפֿען. אַ טײל פֿון די תבוני'דען האָט זיך בעזעצט אין פּערפּיניאַן, װאָס האָט זיך געפֿונען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון דעם נישט זעהר יודענפֿרײַנדליכֿען מאַלאָרקי'שען קעניג, און װען טהין איז אָנגעקומען אױך דער בערימטער ר' אבא מרי, כּדי זיך דאָרט צו בעזעצען, האָבען די משכּילים אָנגעװענדעט זײער גאַנצען אײַנפֿלוס אין די הױכֿע ספֿערען, אום דאָס צו שטערן. דערפֿון האָט זיך דאָס פֿײַער פֿונ'ם נײַ פֿונאַנדערגעקאַכֿט און װיעדער האָבען די שפּאַנישע גדולים, דער רשב"א מיט'ן רא"ש, זיך געמוזט אַרײַנמישען אין דעם ענין. פֿון זײ האָט דער לעצטער, ר' אשר, איצט נאָכֿמעהר צאָרן אַרױסגעװיזען געגען די משכּילים, װעלכֿע זענען נישט בעסער געװאָרען אַפֿילו נאָך די שרעקליכֿע צרות, און

אזוי ווי דער רשב״א איז אין גיכען געשטארבען (1310) איז ער געבליבען דער איינציגער אויטאריטעט אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען פאר גאנץ מערב אייראפא. צום רא״ש זענען צוגעקומען זיינע זיהן און תלמידים, וועלכע זענען מיט איהם צוזאמען געקומען פונ׳ם פינסטערן דייטשלאנד, און זיי האבען בּיסליכווייז ארויפגעלעגט זייער שטעמפּעל — דעם שטעמפּעל פון פיינליך-פרומער, אייגזייטיג-עהרליכער יודישקייט — אויף אלע יורען פון דער לעבענס-לוסטיגער, ליכטיגער פּירענעאישער האלב-אינזעל. דער תלמוד האט אלעמען בעהערשט און אלע אנדערע חכמות פערדונקעלט; אלט און יונג האט זיך פערזונקען אין דעם פערוויקעלטען לאבּירינט פון דער תלמודישער הלכה, און דער גרויסער רא״ש האט געלערנט געפיהרט און דעם וועג געוויזען.

אין דער צייט איז די מאטעריעלע לאגע פון שפּאנישען יודענטום געוועזען נישט קיין שלעכטע. דער קעניג פערדינאנד IV (1295—1312) האט געהאט א יודישען שאצמייסטער מיט׳ן נאמען שמואל, וועלכער האט איהם געדינט אויך פאר א דיפּלאמאטישען יועץ; צוליעב די סכסוכים צווישען קעניג און זיין מוטער איז אבער שמואל שטארק פערהאסט געוועזען פון דער לעצטער און זי האט זאגאר אונטערגעשיקט איינעם, וואס האט דעם שאצמייסטער געוואלט טויטען. שפּעטער, ווען די זעלבּיגע קעניגין האט איבּערגענומען די הנהגה פון דער מלוכה, האט זי אויך געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער (ר׳ משה 1312—1329). די לאגע האט זיך נישט געענדערט אויך פאר דער צייט פון רעגענט דאן יואן עמנואל (1319—1325), וועלכער איז אליין געוועזען א בערייטענדער שריפטשטעלער און דיכטער; זיין יודישער ליעבּלינג און יועץ איז געוועזען ר׳ יהודה בן יצחק אבן-וואקאר, וועלכער איז גאנץ וועניג אבגעשטאנען פון רא״ש אליין בנוגע צו פאנאטישער פרומקייט. די וועלטליכע מיט דער גייסטליכער מאכט האבען דא אויף אזא אופן געבּילדעט איין הארמאנישע שטימונג און דאס האט די אטמאספערע פון שפּאנישען יודענטום נאכמעהר פערפינסטערט און פערווילדעט. אבן-וואקאר האט, למשל, פערמשפּט א יודישען גאט-לעסטערער, איהם אויסצושניידען די צונג און א יודיש מעדעל, וואס האט געהאט קערפּערליכע בעציהונגען מיט א קריסט, איהר אבּצושניידען די נאז, — שטראפען, וואס האבען זיך גאנץ זעלטען פּראקטיצירט אין דער בּיז-דעמאלטיגער יודישער געזעצ-

געבונג. און דער ראש האט די משפטים נישט נאר בעשטעטיגט — ער האט ר' יהודה'ן פאר זיי קאמפלימענטען געמאכט און געדאנקט. —

ערגער האט זיך יודען געלעבט אין צפון-שפאניען און אין דרום-פראנקרייך. די יודען האבען אין אנהויב א געוויסע טרייסט געפיהלט, ווען לודוויג X האט מבטל געווען זיין פאטער'ס גזירה און זיי געבעטען, זיי זאלען זיך צוריק בעזעצען אין פראנקרייך. די פריהערדיגע (מיט ניין יאהר צוריק) ארויסגעטריבענע האבען זיך ערלויבט אפילו בעדינגונ-גען צו שטעלען: לודוויג האט זיי געמוזט פערזיכערן, אז קיינער וועט זיי נישט שטערן זיך צו בעזעצען, וואז זיי האבען געוואוינט פאר'ן גירוש; אז מ'וועט זיי אומקעהרען זייערע שוהלען, בית-עולם'ס און ספרים אדער שענקען פלעצער אויף דעם, און ענדליך, אז זיי וועלן קע-נען אויפמאהנען זייערע אלטע חובות פון די קריסטען. פון זייער זייט ווידער האבען די יודען מסכים געווען צו טראגען דעם „ציילען" פון א בעשטימטער פארב, און אזוי איז געשלאסען געווארען א פארמע-לער אבמאך צווישען די יודען און דעם קעניג אויף צוועלף יאהר, ד. ה. אז אויב ער וועט נאך דעם טערמין זיי ווידער וועלן ארויס-טרייבען פון לאנד מעג ער עס טאן, נאר ער פערפליכטעט זיך, זיי וועגען דעם מודיע צו זיין מיט א יאהר פריהער. דאן האט לודוויג ארויסגע-לאזען א דעקרעט, אין וועלכען ער האט ערקלערט, אז זיין פאטער האט ארויסגעטריבען די יודען פון לאנד, ווייל ער איז פערפיהרט געווארען פון שלעכטע יועצים; און אזוי ווי די אלגעמיינע שטים פון פאלק פערלאנגט, אז די יודען זאלען זיך צוריק אומקעהרען אין לאנד, טוט ער נאך זיין גרויסען ווילען, וועלכער האט אויך פריהער פער-טריבען די יודען און דערנאך זיי צוריק אויפגענומען. דער הערשער נאך איהם, פיליפ V, האט די יודישע פריווילעגיעס נאך פערמעהרט און בעפעסטיגט; אינדירעקט האט ער אבער ארויסגערופען נייע אכזריות'ען און שרעקליכע יודען-שחיטות.

פיליפ'ן איז איינגעפאלען צו ארגאניזירען א נייעם קרייץ-צוג, כדי ענדליך פארט ארויסצורייסען דאס הייליגע לאנד פון די הענד פון די אונגלויביגע. די העלערע קרייזען האבען זיך פון דעם פלאן אויסגע-לאכט און אפילו דער פויפסט אליין, יאהאן XXII, האט זיך ארויס-געזאגט געגען איהם. דערפאר האט אבער דער המון זיך אויפגעקאכט ביי דעם געדאנק פון געהן קעמפפען געגען די אונגלויביגע. עס האט זיך בעפונען א יונגער פאסטוך מיט א צוהיצטער פאנטאזיע, וואס האט ערקלערט

אז די הייליגע יונגפרוי האט זיך צו איהם באוויזען און געהייסען זאמלען קרייץ-טרעגער. אט די „ענטפלעקונג" איז פון געוויסע גייסטליכע שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען און אין גיכען האט זיך א מחנה פון איבער פיערציג טויזענד פאסטוכער געלאזען מיט געזאנג און הייליגע פאהנען — אויסלייזען דעם הייליגען קבר (1320). דאס פאלק האט אין אנהויב מיט באגייסטערונג געקוקט אויף דער אונגעוועהנליכער פראצעסיע, וואס האט זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט, און ארויסגעוויזען די העלדען א שטארקע ליבע; דאן האבען זיך אבער צוגעשלאסען צו זיי אויך אלערליי גנבים און רוצחים און עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון יודישע שחיטות. אויפן גאנצען וועג פון אגען ביז טולוז האבען די פאסטוכער קיין איינציגען יודען נישט לעבען געלאזען; פינף הונדערט יודען האבען זיך פערבאריקאדירט אין דער פעסטונג ווערדון, און ווען זיי האבען געזעהן, אז זיי וועלען נישט אויסהאלטען דעם שטורם פון דער שטארקער מחנה, האבען זיי זיך איינע די אנדערע אויסגע'שחט'ען, כדי נישט אריינצופאלען אין די הענד פון דער צעווילדעטער באנדע. דערביי איז פארגעקומען א אינטערעסאנטער אינצידענט: די אונגליקליכע האבען אויסגעוועהלט דעם עלטסטען און אנגעזעהענסטען פון זיך פאר'ן „שוחט"; ער איז אבער צו שוואך געווען דערצו, און האט גענומען א יונגען מיטהעלפער, וועלכער האט ווירקליך אלע אויסגעשחט'ען, אויך דעם אלטען אליין; נאר אויף זיך אליין האט ער זיין האנד נישט געוואלט אויפהויבען — ער איז ארויס צו די זיעגער און זיי פארגעלעגט, זיך צו לאזען אבשמד'ען. יענע זענען אבער געראכטער געווען און זיי האבען דעם פעררעטער אויף שטיקער צוריסען.

אין טולוז האט זיך די אדמיניסטראציע אנגענומען פאר יודען און אפילו ארעסטירט א סך פון דער מחנה פאר זייערע פריהערדיגע רציחות; דאס האט אבער נאר אויפגערייצט דעם קריסטליכען המון, וועלכער האט זיך אנגענומען פאר די „קדושים", און דערביי איז די גאנצע יודישע קהלה אומגעקומען. סך הכל זענען פון דעם פאסטוכער-צוג חרוב געווארען איבער הונדערט און צוואנציג יודישע קהלות אין פראנקרייך און צפון-שפאניען, און די איבערגעבליבענע זענען אויך צורויבט און שטארק פעראריםט געווארען.

מיט איין יאהר שפעטער האט אנ'אנדער אונגליק איינגעשלונגען [illegible] טויזענדער יודישע לעבענס. דאס מאל האט זיך עס אנגע-

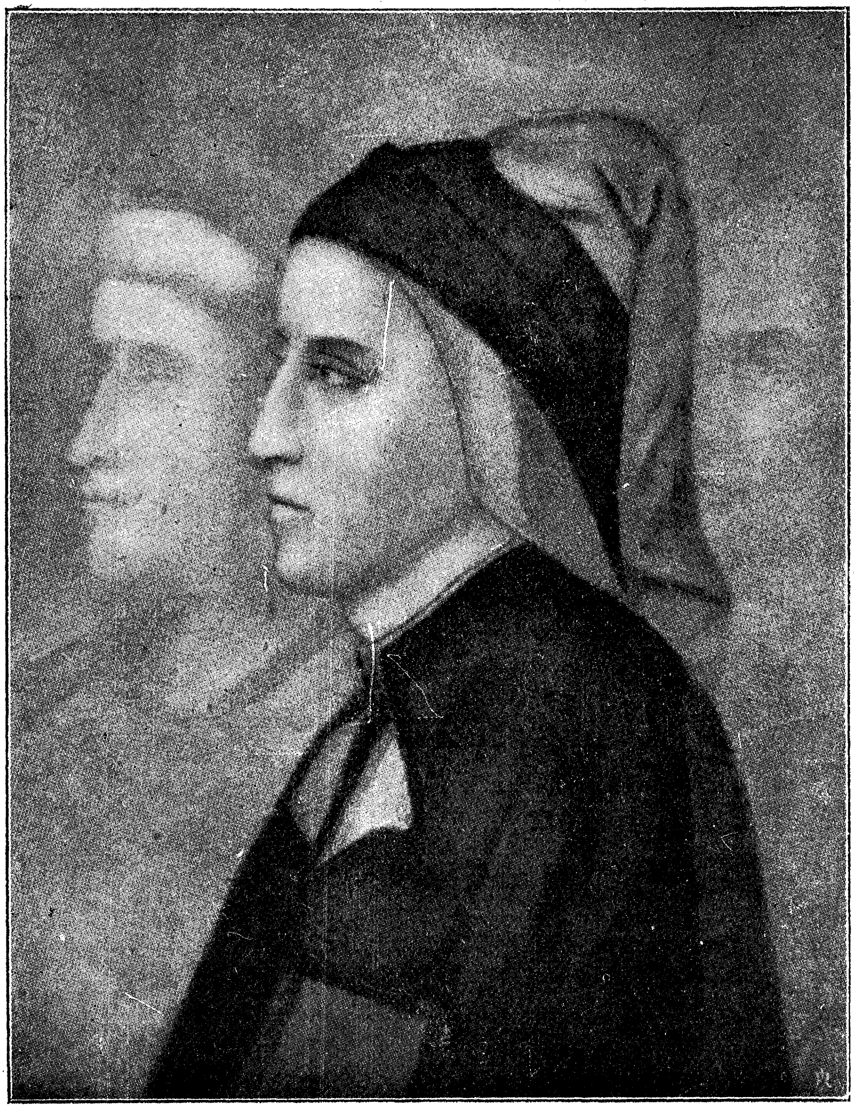

גיאָטאָ — דאַנטע אַליגערי

איטאַליענישער דיכטער (1265—1321) האָט בעאײנפלוסט
די העברעאישע פּאָעזיע

הויבען מיט א שענדליכען בלבול פון מ צ ו ר ע י ם (קרעציגע); די לעצטע פלעגען אין מיטעלאלטער בעהאנדעלט ווערן, ווי לעבעדיגע טויטע, און האבען געמוזט אויסשטעהן אונמענשליכע יסורים. דאס דאס עטליכע פון זיי שטארק פערביטערט נעגען די געזונדטע און זיי האבען פערגיפטעט דאס וואסער פון אלע שטאדטישע ברונעמס, פון דאס עס זענען פיעל מענשען געשטארבען (1325). נאטירליך איז מען די זאך דערגאנגען און די בעשולדיגטע שרעקליך געפייניגט; דאן זענען זיי געפאלען אויף א אריגינעלען געדאנק: זיי האבען ערקלערט, א י ו ד ע ן האבען זיי אנגערעדט צו פערגיפטען די ברונעמס.

און דאס איז געלונגען: אין פאלק האבען גלייך אנגעהויבען ארומגעהן פערשיעדענע ע ר ק ל ע ר ו נ ג ע ן צו דער משונה'דיגער בעשולדיגונג (אז יודען האבען זיך געוואלט נוקם זיין פאר זייערע קרבנות פון דעם פאסטוכער־צוג א. ג. א.) און געענדיגט האט זיך עס — מיט שחיטות און שייטערהויפענס. אין שינאן האט מען אנגעפילט א טיפע גרוב מיט פייער און ארייגעווארפען אהין אלט יודישע מענער און פרויען, וועלכע האבען זיך ז י נ ג ע נ ד י ג איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס; כדי נישט איבערצולאזען די קינדער אונטער דער געפאהר פון שמד, האבען די מוטער'ס פריהער ז י י אין די פלאמען ארייגעווארפען, און אזוי זענען דעמאלט צוזאמען ביז פינף טויזענד יודישע נפשות פערברענט אדער דערשטאכען געווארען. דאס איז אבער נאך וועניג געוועזן. פיליפ האט געוואלט אויך זיין קאסע אנפילען אויף דעם סמך פון דער בעשולדיגונג, חאטש ער האט שוין דעמאלט געוואוסט, אז זי האט לחלוטין קיין שום גרונד נישט געהאט. ער האט דעריבער ארויפגעלעגט אויף די פראנצויזישע יודען א מין קאנטריבוציע פון 150,000 פונט, וועלכע זיי האבען אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות.

אינ'ם זעלביגען יאהר איז פארגעשטאנען א גרויסע געפאהר דער עלטסטער יודישע קהלה אין אייראפא, און דאס איז אויך געקומען אנערוואַרטעט. יודען האט זיך אין ר ו י ם געלעבט זעהר רוהיג זייט עטליכע יאהרהונדערטער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס פון ד א נ ע ן האט זיך די יודישע שנאה פערשפרייט איבער דער גאנצער קריסטליכער וועלט. דא איז בכלל די גאנצע פינסטערניש פון מיטעלאלטערליכען קריסטענטום קיינמאל נישט אזוי געדיכט געוועזן, ווי אין די איבריגע לענדער. און דערצו האבען אין איטאליען פאר

דער צייט (אין אנהויב פון פירצעהנטען יאהרהונדערט) אנגעהויבען נייע ווינטען צו בלאזען — ווינטען פון גייסט, שענהייט און ליעבע; עס האבען זיך אנגעהויבען הערן די ערשטע קלאנגען פון א נייער מוזיק — פון דער מוזיק, וואס האט זיך שפעטער פונאנדערגעשפילט איבער גאנץ אייראפא און צושמעטערט אלע קייטען פון מענשליכער קנעכטשאפט און גייסטיגער פינסטערניש.

די יודען זענען נאטירליך נישט אבגעשטאנען פון דער אלגעמיינער שטימונג און עטליכע פון זיי האבען אפילו געשפילט נישט קיין אונבעדייטענדע ראליע אין דער אזוי גערופענער „אויפלעבונג“. זיי האבען קודם כל אריינגעבראכט די יודישע גייסטיגע אוצרות אין די קרייזען פון דער גייסט-דורשטיגער קריסטליכער אינטעליגענץ, און דערביי האבען זיי אליין אויך ארויסגעוויזען א שטארקע עמפפינדליכקייט פאר די נייע שטרעמונגען און בעגריפען. דער קעניג פון נעאפאל האט געהאט ביי זיך א יודישען לעהרער, ביי וועלכען ער האט געלערנט די ביבעל אין אריגינאל, און זייענדיג אין דרום-פראנקרייך האט ער פון דארטין מיטגעבראכט מיט זיך א הויך געבילדעטען יודישען סאטיריקער, מיט'ן נאמען ר' קלונימוס בן קלונימוס (1284—1337). ער האט געקענט די אראבישע שפראך און אין דער יוגענד שוין איבערזעצט אין העברעאיש מעדיצינישע, אסטראנאמישע און פילאזאפישע ווערק. אין די שפעטערדיגע יאהרען האט ער געשריבען עטליכע אריגינעלע ווערק איבער פראגען פון מאראל אין דער פארם פון סאטירישע שילדערונגען. די אלגעמיינע שטימונג פון דער דאזיגער סאטירע איז מעהר א לייכטע, פרייזיניגע; דער דיכטער שילדערט, למשל, ווי גוט איהם וואלט געווען, ווען ער וואלט געבוירען ווערן א פרויענצימער: ער וואלט פערשפארט צו לערנען אזוי פיעל גמרות, פוסקים, חכמות און וואלט אויך פטור געווען פון דעם גאנצען בארג מצוות און דינים און חומרות און סיגים. דער לעזער קען אבער נישט אנווייזען די אמת'ע כונה פון דיכטער, איבער דעם צווייטיגען טאן. דאס זעלבע איז אויך מיט זיין שפאס „מסכת פורים“, וואס איז א קינסטלערישע פאראדיע אויפן תלמוד.

מעהר דיכטעריש און בעגאבט איז געווען זיין עלטערער פריינד און פערעהרער ר' עמנואל בן שלמה הרומי (1265—1330), וועלכער האט געהאט דאס גליק אויפגענומען צו ווערן אינ'ם קרייז פון דעם בערימטען דאנטע. ר' עמנואל איז געווען די ערשטע

ו ע ל ט ל י כ ע פערזענליכקייט אין דער יודישער ליטעראטור פאר דער צייט פון גאנצען מיטעל-אלטער. גייסטרייך, שארפזיניג און לעבעדיגליכט, האט ר׳ עמנואל „פערוואנדעלט דער צניעות׳דיגער, טיעף-פערדעקטער יונגפרוי פון דער העברעאישער מוזע אין א לייכט-אומגעהילטער טענצערין, וואס ווארפט כסדר בליקען ארום זיך און מאכט חנ׳דלעך". ר׳ עמנואל איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון זיין גרויסען איטאליענישען צייט-חבר, דאנטע, און האט איינגעפיהרט די איטאליענישע קונסט-פארם אין דער העברעאישער פאעזיע. ער האט אנגעשריעבען א מאסע קליינע נאוועלען, עראטישע ליעדער, דיאלאגען און הומאריסטישע לויב-דרשות. אין איינער פון די נאוועלען שילדערט עמנואל א סצענע מיט א העברעאישען גראמאטיקער. דער לעצטער, א שרעקליכער פעדאנט, פיהרט מיט זיך א יונג שען ווייבעל, און דער דיכטער לאזט זיך אריין מיט׳ן מאן אין א טיעפען וכוח וועגען דער גראמאטיק, כדי צו קענען דערווייל בעסער בעטראכטען די בליהענדע שענהייט. און דער וכוח ענדיגט זיך מיט׳ן דיכטער׳ס דורכפאל אין דער גראמאטיק, דערפאר אבער מיט זיין נצחון אין דער — ליעבע. עמנואל האט אפילו געפרובט נאכאהמען דעם גרויסען דאנטע און אויך אנגעשריעבען א פאנטאסטישע שילדערונג פון גיהנם און גן עדן; ער איז אבער דא אויך געבליעבען בלויז סאטיריקער, און וועהרענד דאנטע האט געשאפען א געניאלע „ג ע ט ל י כ ע ק א מ ע ד י ע", איז זיין שילדערונג נישט מעהר, ווי א געוועהנליכע דיכטערישע הלצה איבער אלע פאלשקייטען און קאמישע זייטען אינ׳ם לעבען פון דער מענשליכער (בעזונדער: יודישער) געזעלשאפט. זיך אליין לאזט עמנואל מיט גרויס פאראד אריינפיהרען אין גן-עדן; דערביי לויפען אלע אבות, נביאים, חכמים און צדיקים איהם אנטקעגען און רופען אויס בעגייסטערט: „א באלד וועט פ ר ע ה ל י ך ווערן — ע מ נ ו א ל איז געקומען!"

אזוי האבען די יודען א לאנגע צייט רוהיג געלעבט אויף דער איטאליענישער ערד און אונגעשטערט זיך בעטייליגט אין אלע צווייגען פון איהר געזעלשאפטליכען און קולטורעלען לעבען; איצט איז אבער אט די יודישע מנוחה איבערגעריסען געווארען און זיי האבען מיט אמאל דא אויך דערפיהלט אויף זיך די אייזערנע הערשאפט פון דער קירך מיט איהרע דיענער. אויפן פערלאנג פון זיין שוועסטער, וועלכע האט ארויסגעלאזען א קלאנג, אז יודען האבען בעליידיגט א הייליגע פראצעסיע, — האט דער פויפסט יאהאן XXIII בעפוילען, ארויסצוטרייבען

אלע יודען פון דעם רוימישען געביעט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע צורודערונג אין די יודישע קרייזען און זיי האבען געשיקט א דעפוטאציע צום פויפסט קיין אוויניאן און צום קעניג פון נעאפאל; דער לעצטער האט דאן די יודען א טובה געטאן, און נאכדעם ווי דער פויפסט מיט זיין שוועסטער האבען בעקומען 20,000 דוקאטען, איז די בעשולדיגונג געגען יודען צוריקגעצויגען געווארען און צוזאמען מיט איהר אויך די גזירה.

דער איינציגער פונקט אין אייראפא, וואו יודען האט זיך פאר דער צייט אינגאנצען רוהיג און גליקליך געלעבט, איז נאך דערוויילע געוועזען — שפאניען. יודען האבען דא נישט בלויז זיך בעטייליגט, נאר אפילו אויך בעהערשט אין א געוויסען זין דאס קולטורלעבען פון לאנד, און אנשטאט די יודישע איינגעבויגענע רוקענס מיט דער שענדליכער לאטע אויפ׳ן פלייצע, וואס זענען שוין לאנג געווארען א געוועהנליכע ערשיינונג אין די אנדערע אייראפעאישע לענדער, האבען דא געלעבט שטאלצע, רייכע יודען מיט אריסטאקראטישע מאניערן, וואס האבען זיך געקליידט אין גאלד און זייד.

אין א פיעל ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין ארגאניען, וואס איז דעמאלט געוועזען פעראייניגט מיט מאלארקא און סיציליען. אין נאווארא, וואס האט אנגעהערט צו דער פראנצויזישער קרוין, האט זיך צו יענער צייט אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג געגען דער פראנצויזישער איבער-הערשאפט, און געענדיגט האט זיך דאס מיט ווילדע פאגראמען, בעת וועלכע איבער זעקס טויזענד יודען זענען געטויט געווארען אויף אנ׳אכזריות׳דיגען אופן

דער דאזיגער המוני׳שער צארן געגען יודען האט זיך, איבריגענס, שוין אנגעהויבען ארויסווייזען דאן אויך אינ׳ם גליקליכען קאסטיליען. אזוי איז פארגעקומען, אז דער שאצמייסטער און פריוואט-סעקרעטאר פון קעניג דון יוסף בן אפרים בנבנישתי הלוי איז בעפאלען געווארען פון צעווילדעטען המון, וועלכער האט איהם דורכאויס געוואלט טויטען, און נאר דער קעניג אליין, וואס איז געקומען צולויפען אויפן פלאץ מיט א מחנה ריטער, האט איהם געראטעוועט פון דער געפאהר. דער צווייטער יודישער שר אין אלפאנזא׳ס הויף איז געוועזען דער אויבענדערמאנטער דון שמואל אבן-וואקאר, וועלכער האט דארט פערנומען די פאסטענס פון א לייב-ארצט און א אסטראנאם. ער האט בעקומען פון קעניג אויך

די ארענדעס פונ'ם גרעסטען טייל שטייערן, נישט קוקענדיג אויף דעם וואס די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך עטליכע מאל אפען ארויסגעזאגט געגען יודישע שאצמייסטער'ס און שטייער-ארענדאטארען. דאס האט געדיענט פאר א גוטען מאטעריאל אין די הענד פון פערשיעדענע יודענפיינד, וועלכע האבען אויפגערייצט דעם פאלק און איהם אנגעוויזען אויף די יודישע מוכס'ניקעס און פראצענטניקעס, ווי אויף די איינציגע שולדיגע אין אלע זיינע צרות. אין אט דער יודענפיינדליכער אגיטאציע האבען, ווי אלע מאל, די הויפט-ראליע געשפיעלט די פארשטעהער פון דער קירך, און צווישען זיי האט זיך ביי דער ארבייט בעזונדער אויסגעצייכענט דער משומד אבנר (מיט'ן קריסטליכען נאמען: אלפאנזא בורגענזיס דע וואלאדאליד), פון וועלכען יודען האבען מיט דער צייט געהאט אויסצושטעהן שרעקליכע צרות. דאס איז געוועזען א מענש מיט ברייטע יודישע און אלגעמיינע קענטעגישען (לויט דער פראפעסיע א דאקטאר), וואס האט פון לעבען א סך געפאדערט און זיך נישט בעפריעדיגט מיט זיין ארימער לאגע. צו דעם צוועק האט ער זיך געשמד'ט און אנגעהויבען נישט געהן, נאר ל ו י פ ע ן אויף דעם לייטער פון דער קירכליכער היערארכיע, וואס האט צו יענער צייט געגעבען אי עשירות, אי מאכט. געהאלפען דערביי האט איהם זיין געלערנטקייט אין דער יודישער ליטעראטור און זיין אנגעבוירענע פעסטקייט, און כדי נאך מעהר צו פערשטארקען זיין פאזיציע אלס קירכען-זייל האט ער אנגעהויבען מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות פערפאלגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. אלפאנזא האט אנגעשריעבען עטליכע ווערק מיט שארפע זלזולים געגען יודענטום און זיי ארייננעשיקט זיין געוועזענעם פריינד ר׳ י צ ח ק פ ו ל ג א ר; דער לעצטער איז דאן ארויס מיט א בייסענדער סאטירע געגען דעם געוויסענלאזען משומד און פון אלע זייטען האט מען איהם גענומען ענטפערן אויף זיינע זלזולים. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען א פערביטערטע פאלעמיק צווישען יודענטום און קריסטענטום, און דער סוף איז געווען, אז אלפאנזא האט פשוט פ ע ר מ ס ר ׳ ט דעם יודישען גלויבען. ער האט ערקלערט דעם קעניג, אז די יודען לעסטערן אין זייערע תפילות דעם נוצרי און שילטען זיינע אנהענגער, און נאך א עפענטליכען וכוח, וואס איז פארגעקומען וועגען דעם אין קעניג'ס געגענווארט צווישען דעם משומד און יודישע פערטרעטער, האט דער קעניג בעפוילען, אויסצומעקען די אנגעגעבענע תפילות (1336). אזוי

אין די יודענפיינד געלונגען צו געווינען אויף זייער זייט דעם יודענפריינדליכען קעניג.

דאן איז עס שוין געגאנגען כסדר. די יודישע הויף־לייט זענען אין גיכען פערהאסט געווארען פון זייער פריהערדיגען בעשיצער, און ער האט זיי געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש און פייניגען. עס איז אפילו געשטעלט געווארען די פראגע וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון קאסטיליען, כדי ארויסצופרעסען פון זיי — אויפן שטייגער פון לודוויג דעם פראנצויזישען — די הוצאות אויף דער מלחמה מיט גראנאדא, נאר די בעראטונג ביים קעניג האט איינגעפונען, אז עס איז נישט פראקטיש, ארויסצולאזען פון די הענד א שטענדיגע הכנסה צוליעב א חיי־שעה.

צום גליק פון די קאסטילישע יודען, איז דער הויפט־אויפטוער פון די אלע יודישע רדיפות, גאנצאלא מארטינעז, אין גיכען געטויט געווארען פאר פערראט, און די פערפאלגטע האבען ווידער עטוואס פרייער אבגעאטעמט. עס זענען ווידער אוועק א רייהע יאהרען פון מנוחה און רייכטום פאר דאס קאסטילישע יודענטום; עס איז שוין אבער גייסטיג פעראריכט געוועזען, און אויסער אויף דעם געביעט פון דער תלמוד'ישער הלכה האבען די קאסטילישע יודען מעהר קיין זאך נישט געשאפען פאר די קומענדיגע דורות. איבער דער יודישער גאס האט זיך דא א שווערע פינסטערניש פערצויגען, אזוי אז קוים האט זיך יא געפונען א יוד מיט גייסט און געפיהל, האט ער שוין מעהר ביי יודען גופא קיין ארט נישט געהאט און געמוזט איבערגעהן צו דער אלגעמיינער קולטור פון לאנד.

אין דער הלכה דאגעגען האבען די קאסטילישע יודען בעדייטענדעס געשאפען. דער רא"ש מיט זיינע אכט זיהן, קרובים און תלמידים, האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען לאנד א נעץ פון ישיבות, וואו ס'איז געלערנט געווארען בלויז תלמוד, און באלד האבען זיך אויף דעם געביעט בעוויזען גרויסע שאפונגען, וואס דערמאנען די קלאסישע צייט פון דער תלמוד'ישער לעהרע.

דער בעדייטענדסטער פון רא"ש'ס זיהן איז געוועזען ר' יעקב (1280—1340). ער האט אריינגעבראכט א געוויסע ארדנונג אין דעם הלכ'ישען לאבירינט פון תלמוד, און זיך בענוצענדיג מיט אלע קוועלען, וואס ער האט געפונען פאר זיך פון פריהער (אלפס, רמב"ם א. א.) האט ער געשאפען א צווייטען אבגעשלאסענעם רעליגיאנס־

קאָדעקס (אין פיער אָבטהיילונגען, טורים, ארום 1340). אין דעם קאָדעקס האָט ר׳ יעקב אריינגענומען נישט בלויז די מסקנות פון תלמוד, נאָר אויך אלע רבני׳שע אויפטועלצען, מנהגים און בעגריפען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען אינ׳ם דייטשען יודענטום פאַר די לעצטע יאָהרהונדערטער. לויט דער פאָרם און דעם סטיל זענען ר׳ יעקב׳ס „טורים״ פיעל ניעדריגער פון רמבמ׳ס יד־החזקה; דאָך זענען זיי גלייך אָנגענומען געוואָרען פון אלע תלמודישע אויטאָריטעטען און אין אלע קהילות האָט מען זיך אָנגעהויבען צו בענוצען מיט זיי, ווי מיט פראַקטישע געזעצביכער. דער צווייטער זוהן נאָך ר׳ יעקב׳ן (דעם „בעל הטורים״) איז געווען ר׳ יהודה. ער האָט איבערגענומען פון פאָטער די רבנות אין טאָלעדאָ און איז פון אלעמען זעהר געשעצט געוואָרען; איהם איז אָבער שפּאַניען נישט געווען צום הארצען, און זיינע זיהן האָט ער אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך אומקעהרען קיין דייטשלאנד, די היימאט פון זייער פאמיליע.

יודען מיט מעהר זין פאַר אלגעמיינע פראַגען זענען פערבליבען נאָר געצעהלטע, און דאָס אויך מעהר אין דרום־פראַנקרייך, ווי אין שפּאַניען. דער בעדייטענדסטער צווישען די יחידים איז געווען ר׳ לוי בן גרשון (לעאָן דע באָנאָלס, 1345 — 1288). דאָס איז געווען א פיעלזייטיגער און גרינדליכער גייסט, וואָס האָט נישט פערטראָגען קיין האלבקייט און אויבערפלעכליכקייט. זיך בעשעפטיגענדיג מיט אסטראָנאָמיע, האָט ער ערפונדען א ספּעציעלען אפּאַראַט, כדי צו קענען מאַכען גענויע בעאָבאַכטונגען; איבערגעהענדיג צו מעדיצין האָט ער אויך ערפונדען נייע היילמיטלען, און אין דער תלמוד־לעהרע אפילו האָט ער אויך אריינגעבראַכט א בעשטימטען סיסטעם (אין זיין מעטאָדאָלאָגישען פירוש אויף דער משנה); אָט די אלע אויפטועכצען האָבען אָבער נישט אזא שטאַרקען רושם געמאַכט, ווי זיין רעליגיעז־פילאָזאָפישער „מלחמות ד״ מיט די פרייע מעטאַפיזישע געדאנקען, וואָס ווערן דאָרט ארויסגעזאָגט. דער זעלבסטשטענדיגער שאַרפער דענקער וויל נישט וויסען נישט פון רעליגיעזע כונות און נישט פון פילאָזאָפישע אויטאָריטעטען; אלץ מוז דורכגעהן דורך דער קריטיק פון זיין איינענעם פערשטאַנד, וואָס אורטהיילט מיט איין און דער זעלביגער פילאָזאָפישער רוהיגקייט וועגען די פסוקים פון דער תורה, ווי וועגען די הנחות פון אריסטו און רמב״ם. ביי דעם

אלעמען האט דער רלב״ג דאך כמעט קיין איינפלוס נישט געהאט אויף דער יודישער געדאנקען-וועלט; די ארטאדאקסישע קרייזען האבען איהם גלייך ערקלערט פאר אנ׳אפיקורס און זיין ספר „מלחמות פון גאט" (מלחמות ד׳) האבען זיי אנגערופען „מלחמות געגען גאט". דאגעגען האט מען אין דער קריסטליכער וועלט יא אבגעשאצט די בעדייטונג פון רלב״ג און עטליכע פון זיינע ווערק זענען נאך פאר זיין לעבען איבערגעזעצט געווארען אין לאטייניש (1342).

עהנליך אין א געוויסען זין צום רלב״ג איז געווען ר׳ משה בן יהושע פון נארבאנא (הנרבוני) אדער, ווי מ׳האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, מאעסטרא ווידאל. ער האט געשריבען פירושים צו פערשיעדענע פילאזאפישע ווערק, בעזונדער צו די פון רמב״ם און אבן-רשד. ער האט אויך פיעל געררייזט און מיט א אונגעוועהנליכער רוהיגקייט בעאבאכטעט די פערשיעדענסטע לעבענס-ערשיינונגען; דערביי איז ער אבער נישט אזוי ארגינעל געווען, ווי דער רלב״ג און זיינע „אפיקורסישע" געדאנקען האט ער אויך ארויסגעזאגט נישט דרייסט און פערשטעלט. געשטארבען איז ר׳ משה אין סאריא, צו דרום-זייט פון די פירענעען, וואו ער האט זיך געקליבען אומצוקעהרען אין זיין געבורטס-לאנד.

פיערצעהנטעס קאפיטעל

דער „שווארצער טויט" און די שרעקליכע יודען-שחיטות

די גליקליכע לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען פאר דער צייט פון אלפאנזא XI האט געבראכט צו איין אלגעמיינעם ווילדען אויסברוך געגען יודען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, — צו אנאויסברוך, וואס האט איבערגעשטיגען אלע ביזהעריגע יודישע שחיטות מיט זיין סטיכישער גרויזאמקייט. עס האט זיך ווי א שרעקליכער בלוט-שטורם אראבגעלאזען אויפ'ן קאפ פון דער גאנצער יודישער אומה און געוואלט זי דערשטיקען, מיט די חוואליעס איינשלינגען און פייניגען, פייניגען ביז משוגעת, ביז אונמענשליכער ווילדקייט.

געעפענט אט דעם טויט-טאנץ האט דייטשלאנד. דער קייזער לודוויג פון בייערן האט קודם כל געווארפען אנ'אויג אויפ'ן יודישען פערמעגען און געזוכט ארויסצופרעסען פון זיינע „קאמער-קנעכט" וואס מעהר געלד. צו דעם צוועק האט ער זיי בעלעסטיגט מיט די שווערסטע שטייערן און דערצו ארויפגעלעגט אויף זיי א ספעציעלען לייב-אבצאהל פון א גולדען א יאהר — א זכר פון דעם קאפ-שטייער, וואס די יודען האבען אמאל געמוזט צאהלען וועספאסיאנ'ען און טיטוס'ען, די פאטער'ס פון דער איצטיגער דייטש-רוימישער אימפעריע. דאס איז אבער נאך נישט דאס שרעקליכסטע געווען; דער המון האט נאך אליין געקוקט אויף די פערשאלטענע יודען, ווי אויף א פריווילעגירטען שטאנד, וואס פועל'ט אויס ביים קייזער אלערליי הנחות אויף זיין חשבון,

און באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען איבערצוחזר'ן די אַלטע ערשײַנונגען.
בעת דעם בירגער-קריעג, וואָס האָט אויסגעבראָכען אין לאַנד, האָבען
צוויי יאָהר דורכאַנאַנד געבושעוועט פאַלשטענדיג אָרגאַניזירטע פויערן-
מחנות, אונטערן נאָמען „יודענשלעגער", וואָס האָבען כּלומר'שט
בעקומען אַ בעפעהל פון אויבען, זיך נוקם צו זיין אָן די יודען פאַר'ן
טויט פון דעם געקרייציגטען משיח. אַזוי האָבען פינף טויזענד פויערן,
בעוואָפענט מיט העק, זעגען, שנייד-מעסער'ס און שפּיזען, זיך אוועק-
געלאָזען איבער די געגענדען אַרום רהיין און אומגעבראַכט טויזענדער
יודישע לעבענס. די אונגליקליכע האָבען שוין גאָרנישט געוואָרט
אויפן טויט פון שונא — זיי האָבען זיך אַליין צוקוילעט איינער דעם
אַנדערן און אין די פלאַמען געוואָרפען. דער קייזער איז אַפילו גע-
שטאַנען אויף דער זייט פון די יודען און געפּרובט זיי שיצען; עס איז
שוין אָבער צו שפּעט געוועזן. דערפאַר האָט ער איינעם פון די אָנ-
פיהרער פון די מחנות, דעם ריטער אַרמלעדער, בעשטראָפט
מיט'ן טויט.

אין דער זעלביגער צייט האָט אין אַן'אַנדער דייטשער פּראָווינץ
אויך נישט ווייניגער יודיש בלוט געשטראָמט. דער מאַגיסטראַט פון
דער שטאָדט דעקענדאָרף אין בייערן האָט געוואָלט זיך און די קריסט-
ליכע בירגער פריי מאַכען פון די יודישע חובות; דאָס איז געווען גע-
ווען, אום עס זאָל איבערגע'חזר'ט ווערן די לעגענדע וועגען שענדען
די קירכליכע הייליגקייטען מיט אַלע איהרע פאָלגען. לויט אַ גענוי-
אויסגעאַרבייטען פּלאַן, ביי סיגנאַלען פון קירכען-גלאָקען און אין אַ
בעשטימטען טאָג, האָט זיך דער המון, אונטער דער אָנפיהרונג פון
ריטער, אַרויפגעוואָרפען אויף די אונבעוואָפענטע יודען און גערויבט,
געבריענט און געטויט. צום אָנדענקען פון דעם גרויסען נס, וואָס איז
דאָ געשעהען מיט דער פון יודען דורכגעשטאָכענער האָסטיע, איז
זאָגאַר אויפגעשטעלט געוואָרען אַ ספּעציעלע קירך, וואו די „געשענדעטע
האָסטיע גופא האַלט זיך אויף נאָך ביז הייטיגען טאָג.

פון דאַנען האָבען זיך די שרעקליכע יודען-שחיטות איבערגע-
טראָגען קיין בעהמען, מעהרען און עסטרייך. טויזענדער יודען זענען
אויף די אַכזריות'דיגסטע אופנים געטויט און געפּייניגט געוואָרען; נאָר
די בירגער פון ווין און רעגענסבורג האָבען זיך אָנגענומען פאַר זייערע
יודישע שכנים. דער פּויפּסט האָט אַפילו געשריבען די בישאָפען, זיי זאָ-
לען מאַכען אַ חקירה ודרישה וועגען דעם כּלומר'שטען פאַקט מיט דער

האָסטיגע און שטרענג בעשטראָפען די שולדיגע, אויב עס וועט זיך ארויסווייַזען, אז די בעשולדיגונג איז פאלש געוועזען, — וואָס ס'האָט זיך ווירקליך ארויסגעוויזען. די ווילדקייט פונ'ם דעמאָלטיגען קריסטליכען המון איז שוין אָבער לאנג אריבערגעוואקסען אָט די אלע נאָרמען פון רעכט און גערעכטיגקייט, און זי האָט אפילו דער קירך אליין נישט אָנערקענט דאָרט, וואו ס'האָט זיך געהאנדעלט וועגען די „פערשאָלטענע" יודען. — און טאָמער האָבען זיך געפונען עטליכע יודען, וואָס זענען אין דעם נאָך נישט איבערצייַגט געווען, האָבען זיי דאָס באלד געזעהען בחוש. עס האָט זיך אָנגעהויבען די שווערהאפטע עפידעמיע („די שווארצע מגפה"), וואָס האָט אין א משך פון גאנצע פיער יאָהר (1348 — 1352) כסדר געשניטען מענשליכע לעבענס, ווי מ'שנייַדט אונטער זאנגען אין פעלד. זיך פערשפרייטענדיג פון חינא איבער גאנץ אייראָפּאַ, האָט די קאטאסטראָפע איינגעשלונגען אין דער צייט א פיערטעל פון דער דעמאָלטיגער מענשהייט (25,000,000), נישט שוינענדיג קיין שטאנד, קיין פאלק און קיין עלטער.

און דאָ איז געשעהען עטוואָס אונגלויבליכעס: די פערווילדעטע קריסטליכע מאסען האָבען אויך אָט דעם אונגעהויערן נאטור-אויסברוך צונויפגעבונדען מיט יודען. עס האָט געהייסען, אז יודען האָבען געבראַכט די מגפה אויף דער וועלט (דורך פערגיפטען די לופט און אלע וואסערן), כדי אויף אַזא אופן איינמאָל פאר אלע מאָל פטור צו ווערן פון זייערע אייביגע שונאים, די קריסטען; והראיה: ערשטענס, פאלען יודישע קרבנות א סך וועניגער פון קריסטליכע (דאָס איז גיכער געווען א רעזולטאט פון דעם יודישען מעסיגען לעבען); און צווייטענס — פון וועלכער אמונה אויף דער וועלט האָבען יודען נאָך אזוי פיעל צרות געליטען, ווי פון דער קריסטליכער!?... ווי אזוי אָבער האָבען עס די יודען אַזא גרויסע זאַך געקענט א דורכפיהרען? ווער האָט זיי אין דעם געהאָלפען? גאנץ פשוט: די שפּאַנישע יודען, וועלכע זענען אזוי רייַך און אזוי געבילדעט, זיי האָבען אויסגעקלערט דעם טייוולאָנישען פלאַן צו פערטיליגען פאר איין מאָל אלע קריסטען. זיי האָבען פונאנדערגעשיקט אומעטום דעם סם, און די יודען אין גאנץ אייראָפּאַ האָבען געפאָלגט — זיי האָבען מורא געהאַט פאר'ן חרם פון די מעכטיגע ספרדים. און באלד זענען אויך געמען אויסגעוואקסען: יעקב א פּאַסקאַטע פון טאָלעדאָ האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם גיפט

קיין שאמבערי, און פון דאנען פונאנדערגעשיקט גאנצע שארען יודישע גיפטמישער אין אלע שטעדט און לענדער.

אזעלכע אונגעלומפערט-נארישע לעגענדעס, וועלכע זענען פון דער צוהיצטער פאנטאזיע נאך פיעלפאכיג פערגרעסערט און איבערטריעבען געווארען, האבען בעשעפטיגט נישט בלויז דעם המון; גאנצע געריכטס-קאלעגיום'ס זענען געזעסען און געפארשט די בעשולדיגטע, — נאטירליך מיט אלערליי פייג- און צוואנגס-מיטלען; דאס איבריגע האט שוין דאס פאלק אליין געטאן. אין איין דרום-פראנצויזישער שטאדט זענען אלע יודישע מענער, פרויען און קינדער פערברענט געווארען אינאיינעם מיט די הייליגע ספרים (מאי 1398). פון דאנען האט זיך דער שטורם אריבערגעטראגען קיין קאטאלאניען און אראגאניען, נאר דא האט דער אדעל זיך איינגעשטעלט פאר יודען, און זיי זענען אפגעקומען מיט עטליכע צעהנדליג קרבנות. דער פויפסט אליין אפילו האט צושיקט א שטרענגען בעפעהל, נישט שלעכטס צו טאן קיין יודען אהן א געריכטליכער אויספארשונג; דער בעפעהל איז אבער געבליבען כמעט אהן א שום בעדייטונג אין די איבריגע קריסטליכע לענדער, אויסער פראנקרייך און שפאניען. אין דער געגענד פון גענף זענען הונדערטער יודען געפאנגען און געפייניגט געווארען אלס פערדעכטיגע אין דער פערגיפטונג, און דער סוף איז געוועזען, אז עטליכע האבען די יסורים נישט געקענט אריבערטראגען און אנגעגעבען כלומר'שט בעשטימטע שטעדט, וואו זיי האבען דעם גיפט אוועקגעלעגט. אויף דעם סמך זענען אלע יודען פון דער געגענד פערברענט געווארען. פון גענף האט זיך די געריכטליכע „ענטפלעקונג" פונאנדערגעטראגען איבער גאנץ שווייצאריען און באלד האבען זיך דא אויך אפגעשפיעלט די זעלביגע סצענעס פון גריבער און שייטער-הויפענס. דער פויפסט האט זיך איצט נאכאמאל געווענדעט צו דער קאטוילישער וועלט און פשוט אריינגעלעגט אין חרם יענע, וואס פערמשפט'ען אדער טויטען א יודען פאר דער פאלשער בעשולדיגונג. אבער אומזיסט! דאס קינד איז איבערגעוואקסען זיין ערציהער, דער פויפסט איז מעהר קיין אויטאריטעט נישט געוועזען.

נאכמעהר ווילד און אכזריות'דיג איז צוגעגאנגען די יודישע פערטילגונג אין דער הייליגער רוימיש-דייטשער מלוכה. דא האט אויך דער קייזער בפירוש בעפוילען נישט צו לאזען פאלען אפילו איין האר פון זיינע „קאמער-קנעכט"; ווער קען זיך עס אבער רעכנען מיט „פעהלען" דארט, וואו עס האנדעלט זיך וועגען מענשען, וואס האבען

פערניכטעט אלע ים׳ען, טייכען, קוואלען, ברונעמס, פעלדער, לאנקעס און אפילו — די לופט!! בלויז געצעהלטע איינצעלנע קריסטען האבען זיך געפונען, וועלכע זענען געוועזען גענוג ניכטער און קלאר, אום צו פערשטעהן די גאנצע לעכערליכקייט פון אזא מין בעשולדיגונג. אזעלכע האבען זיך געפונען אין יעדער שטאדט און זיי האבען ווירקליך געשיצט מיט אלע כחות די אונגליקליכע און נישט געלאזען זיי שלעכטס טאן.

אין בענפעלדען (עלזאס) האט די בעראטונג וועגען יודען בעשלאסען, זיי, אמת, נישט צו פערברענען, נאר צו פערטרייבען פון לאנד; עס איז אבער דאך דערביי נישט געבליעבען און דער גרעסטער טייל יודען פון באזעל, פרייבורג און אנדערע רהיין-שטעדט זענען פערברענט אדער אזוי געטויט געווארען. אין שטראסבורג איז די גאנצע קהלה — צוויי טויזענד נפשות — איינגעזעצט געווארען אין געפענגניש און גלייך אויף צומארגענס האט מען די אונגליקליכע אוועקגעפיהרט אופ׳ן יודישען בית עולם; דארט איז אויפגעשטעלט געווארען א הילצערנע געביידע, אין וועלכער זיי האבען אלע געמוזט אריינגעהן, און דאן האט מען זי אונטערגעצונדען. נאכדעם איז דאס יודישע פערמעגען צוטיילט געווארען צווישען די בירגער, און דער מאגיסטראט האט בעשלאסען, אז אין א משך פון הונדערט יאהר זאל זיך אין שטראסבורג קיין איינציגער יוד נישט געפינען.

דאן איז אנגעקומען די רייהע צו דער עלטסטער יודישער קהלה אין דייטשלאנד, צו ווארמס (ווירמייזא). דא האבען די יודען גארנישט געקענט האפען אפילו אויף א שוץ פון קייזער, ווייל ער האט זיי נאך פריהער „אוועקגעשענקט“ דער שטאדט און די בירגער; די לעצטע האבען אויף אזא אופן געקענט טאן מיט „זייערע“ יודען אלץ, וואס זייער הארץ האט געגלוסט, אהן א שום פעראנטווארטליכקייט, און זיי האבען אהן גרויסע שהיות בעשלאסען נאכצוטאן זייערע חברים פון שטראסבורג. די יודען האבען אבער נישט געווארט אויף די תלינים — זיי האבען אליין אונטערגעצונדען זייערע הייזער און זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. דאס איינענע איז פארגעקומען אויך אין אפענהיים און פראנקפורט-אם-מיין.

אט די טויזענדער יודישע קרבנות האבען נאך נישט געשטילט אינגאנצען דעם פייערדיגען בלוט-דורשט, וואס האט זיך פונאנדערגעקאכט אין די קריסטליכע מאסען, און קוים איז די כלומר׳שטע בעשולדיגונג פון גיפטמישעריי עטוואס אבגעשוואכט געווארען איז ענטשטאנען

א נייע בעוועגונג מיט נייע לאָזונגען, וואָס האָט ווידער זיך אויסגע-
לאָזען צו יודישע קעפּ. די מגפה האָט אַרויפגעוואָרפען א פּחד אויף
די גלויביגע קריסטען און זיי האָבען אָנגעהויבען זיך צו פערנעהמען
מיט תשובה און פּייניגונגען. אין דייטשלאַנד האָבען זיך געצויגען פון
שטאָדט צו שטאָדט גאַנצע שאַרען פון האַלב-נאַקעטע אַסקעטען, וואָס
האָבען, ווי די אַמאָליגע כהנים פון אָבגאָט בעל, זיך געשלאָגען ביז
צו בלוט און אין אַלגעמיין געפּייניגט דעם קערפּער מיט אַלערליי
ענויים. די דאָזיגע ווילדע פּראָצעסיעס האָבען שטאַרק גע-
ווירקט אויפ'ן פּראָסטען פאָלק און צוקאָכט אין איהם דעם
רעליגיעזען פאַנאַטיזם, פאַר וועלכען די זעלביגע „גיפטמישער"
זענען ווידער אויסגעוואַקסען אין דער געשטאַלט פון „אונגלויביגע",
פון „משיח-פּייניגער". פון די הייליגע בעלי-תשובות אַליין זענען אויך
געוועזען א סך, וואָס האָבען זיך מיט שטאָלץ אָנגערופען „יודענשלעגער",
און די גרויסע יודען-שחיטה אין פראַנקפורט איז כמעט אינגאַנצען זייער
אַרבייט געוועזען. פון פראַנקפורט האָבען זיך די הייליגע געלאָזען קיין
מיינץ, דאָ איז אָבער זייער פּלאַן עטוואָס געענדערט געוואָרען. די
מיינצער יודען האָבען בעשלאָסען נישט אוועקצוגעבען זייערע לעבענס
אומזיסט, און בעגעגנענדיג דער ווילדער מחנה מיט געוועהר אין די
הענד, האָבען זיי פון איהר אויסגעטויט ביז צוויי הונדערט מאַן. אַט די
„חוצפּה" האָט, נאַטירליך, נאָכמעהר אויפגערייצט דער קריסטליכער
בעפעלקערונג, און עס האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט א בלוטיגער קאַמפּף
אויף לעבען און טויט, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט'ן נצחון פון די
קריסטען. דעמאָלט ערשט האָבען די בעזיגטע — זעקס טויזענד
נפשות — זיך פערמאַכט אין זייערע הייזער און זיי אונטערגעצונדען.
אינ'ם זעלביגען טאָג איז אויך קעלן בעפאַלען געוואָרען, און נישט
קוקענדיג אויף דער שטיצע פון בירגער-מייסטער זענען אַלע יודען פון
שטאָדט אומגעקומען. אין שוואַבען און ביירן זענען אויף דעם זעלבי-
גען אופן חרוב געוואָרען כמעט אַלע יודישע קהלות.

אויסער דייטשלאַנד זענען די אויסברוכען געוועזען פערהעלטניס-
מעסיג מענשליכער. דער אונגאַרישער קעניג, לודוויג, האָט אין דער
זעלביגער צייט אַרויסגעטריבען די יודען פון זיין לאַנד, אמת, נישט
אַלס גיפטמישער, נאָר אַלס אונגלויביגע. אין פּוילען, וואו די מגפה
האָט אויך שטאַרק געבושעוועט, האָבען די יודען כמעט נישט גע-
מאוסט פון קיינע פערפאָלגונגען, ווייל דער דעמאָלטיגער קעניג,

קאזימיר דער גרויסער, האט זײ געשיצט. קאזימיר האט בעשטעטיגט פאר יודען די פריװילעגיעס, װאס זײ האבען בעקומען פון באלעסלאװ דעם פרומען, און בכלל ארויסגעגעבען פאר זײ זעהר גינסטיגע געזעצען. דער גרויסער „הערשער פון די פויערן און ארימע לייט" האט געקוקט אויף יודען, װי אויף א לעבעדיגען מלוכה-קאפיטאל, װאס פערדיענט נישט בלויז שוץ, נאר אויך אכטונג. „יודען — זאגט זיך אין איין ערקלערונג פון זיין סטאטוט — מוזען זיין די געלד-מענשען און אלס אייגענטום פון דער מלוכה, דארפען זײ איהר שטיצען מיט געלד, װען זי נויטיגט זיך אין דעם". װעגען דעם זעלביגען קעניג דערצעהלט זיך, אז ער האט זיך פערליעבט אין א יודיש מעדעל פון אפאטשנא (נעבען סאנדאמירוש), מיט נאמען אסתר, צוליעב װעלכער ער האט פערלאזען זיין פריהערדיגער בעהמישער געליעבטער. אסתר זאל האבען געלעבט פריהער אין איהר געבורטסשטאדט און דערנאך אין דעם שלאס לאבזאװא ביי קראקא, װאו זי האט דעם קעניג געבוירען צװײ זיהן מיט צװײ טעכטער.

אויף דער מערב-זייט פון דייטשלאנד, אין בעלגיען, זענען די יודען בעת דער שװארצער מגפה שטארק פערפאלגט געװארען. אין ברימעל זענען די אנגעקומענע „קדושים" בעפאלען אלע יודישע הייזער, ארויסגעטריעבען די איינװאוינער אין גאס און דארט זײ אלע (ביז פינפהונדערט מאן) אויסגעטויט. די געליטענע קהלות זענען אבער אויך נישט זיכער געװעזען פון א צװייטען איבערפאל, און דאס האט זײ געצװאונגען צו טראכטען װעגען אנגעהמען מיטלען. אין ארגאניען, למשל, האבען די יודען געזאלט צונויפזאמלען אנ'אלגעמיינעם געלד-פאנד אויפן פאל פון א פאלקס-אונגליק; זײ האבען געװאלט אויספועלן א זיכערע שטיצע פון קעניג און פון פויפסט. פון די פלענער איז אבער גארנישט געװארען און די יודען זענען, װי ביז אהער, אויך װייטער געבליעבען הענגען צװישען שרעק און האפנונג.

אונטער דער צייט איז אין די לענדער, װאו די ערד איז נאך פייכט געװעזען פונ'ם פערגאסענעם יודישען בלוט, פארגעקומען עטװאס מערקװירדיגעס: מ'האט אנגעהויבען זוכען יודען און זיך רייסען פאר זײ. די דריי הונדערט שטעדט, װאס האבען זייערע יודען פערברענט און זיך פערשװאירען אויף הונדערטער יאהרען, נישט אריינצולאזען מעהר ביי זיך קיין איינציגען פון דער פערשאלטענער אומה, — האבען זיך מיט אמאל ארומגעזעהען.

או זיי קענען אהן די דאזיגע „פערשאלטענע" יודען נישט אויסקומען. די יודישע פערניכטונג האט אויך דאס לעבען פון לאנד אבגעשטעלט: עס איז אבגעשטארבען דער האנדעל, קיינע אונטערנעהמונגען האבען נישט געקענט אויסגעפיהרט ווערן צוליעב מאנגעל אין געלד און דערצו האבען זיך שטארק פערקלענערט די מלוכה-אבצאהלען. דאן האט זיך אנגעהויבען א קאמפף צווישען די פירשטען, מאגיסטראטען און בישאפען: יעדערער האט געוואלט „האבען יודען", האבען ביי זיך וואס מעהר פון דעם מענשען-קאפיטאל, וואס ברענגט אזוי פיעל הכנסה. דער בישאף פון אויגסבורג האט זיך משתדל געוועזען ביים קייזער קארל IV, ער זאל איהם ערלויבען „צו האלטען יודען און זיי אויפצונעהמען". דאס זעלבע האבען געטאן אויך די קורפירשטען, נאר אנשטאט זיך משתדל צו זיין, האבען זיי פעסט געפאדערט דאס רעכט, דאס רעכט, וואס האט ביז אהער צו קענען בעזיצען „קאמער-קנעכט",—דאס רעכט, וואס האט ביז אהער געהערט בלויז צום קייזער אליין. און קארל האט געמוזט נאכגעבען: ער האט אין דער בעריהמטער „גאלדענער בולле" פון יאהר 1355 נאכגעגעבען די פאדערונג פון זיעבען דייטשע קורפירשטען, צו מעגען עקספלאאטירען די נאטירליכע אוצרות פון זייער ערד (גאלד-, זילבער- און אנדערע מינעס) און אויך „צו האלטען יודען". צו די מעטאל-גריבער און אנדערע נאטור-אוצרות האט זיי דער קעניג, הייסט עס, צוגעגעבען נאך א מקור פון עשירות: יודען. די קלענערע פירשטען, דאגעגען, און די מאגיסטראטען האבען דאס רעכט נישט געהאט: „זייערע" יודען זענען, ווי פריהער, געבליעבען „קאמער-קנעכט" פון קייזער.

דאס איינענע איז פארגעקומען אויך אין פראנקרייך. אויך דא האבען די הערשער געזוכט אריינצוברענגען די יודען צוריק אינ'ם לאנד, אום עס צו ראטעווען פון א שרעקליכען קריזיס. די יאהרען-לאנג דויערנדע מלחמות מיט ענגלאנד האבען פעראריםט דער מלוכה-קאסע און דא איז נאך דער קעניג אליין (יאהאן) געפאנגען געווארען פון די ענגלענדער. ביי אזא לאגע איז גאנץ נאטירליך, אז דער יונגער רעגענט האט זיך אנגעהאפט אן יודען, ווי אן די איינציגע רעטער. ער האט געפונען א יודען מיט'ן נאמען מנשה (מאנעסיע) דע וועזו, וועלכער האט איהם געהאלפען אנפילען צוריק די פראנצויזישע שטעדט מיט יודישע איינוואוינער, — די זעלביגע שטעדט, פון וועלכע יודען זענען אין איינע פופציג יאהר פערטריעבען, צוריקגערופען און וויעדער פער-

אַ זייט פון אַ אַלטע הגדה (שטאַמט פון שפּאַניען 14-טער י״ה)

פריבען געווארען. איצט איז דער אבמאך געשלאסען געווארען אויף צוואנציג יאהר; יודען האבען געמעגט זיך בעזעצען, וואו זיי ווילען, בעזיצען אייגענע נחלאות, האנדלען און זיך פריי בעוועגען איבערן גאנצען לאנד. נאר צאהלען האבען זיי געדארפט א סך צאהלען: אויסער דעם שטייער (14 גולדען פון פאטער און צו איין גולדען פון יעדען פאמיליענגליעד) ביים אנקומען, האט נאך יעדע פאמיליע געהאט צו צאהלען אויך א יעהרליכען קאפ-שטייער. דערפאר זענען זיי נישט געשטאנען אונטער דעם ווילקיר פון די אלגעמיינע געריכטען, נאר געהאט א אייגענעם הויפט-שופט — א פרינץ פון דער קעניגליכער פאמיליע. די קלענערע משפטים זענען פארגעקומען פאר א יודישען בית-דין פון עטליכע דיינים מיט עטליכע בייזיצענדע. די יודען זענען גאראנטירט געווארען פון געוואלט-מעשים אויך מצד דעם אדעל און די גייסטליכע; קיינער האט נישט געטארט טשעפען זיך צו זייערע ספרים און אויך נישט צווינגען זיי, אויסצוהערן זיינע מיסיאנערישע דרשות. בעזונדער זענען געשעצט געווארען די יודישע רעכט אין האנדעל: זיי האבען געמעגט פערלייהען געלד ביז אויף **אכציג פראצענט**, נעהמען משכנות און בכלל מאכען אלערליי געלד-אפעראציעס.

נאטירליך, האבען די דאזיגע פריווילעגיעס גופא שוין געשאפען א באדען פאר אלערליי רייבונגען און פיינדשאפטען מצד די פערשידענסטע שיכטען פון פאלק, און די מלוכה האט געפרובט עטליכע מאל אבנעהמען איינציגע פון די יודישע זכיות; נאר ווען קארל V איז ארויף אויף דעם פראנצויזישען טראן, האט ער פערלענגערט דעם טערמין פון יודישען וואוין-רעכט אין פראנקרייך און ביי דער געלעגענהייט ווידער בעפעסטיגט אלע זייערע פריהערדיגע פריווילעגיעס. ער האט זיך זאגאר אפען געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען **געגען דער קירך**, און אין דער צייט, ווען די גייסטליכע האבען אריינגעלעגט אין חרם יעדען קריסט, וואס גיט א יודען א טרונק וואסער אדער פערקויפט איהם עפעס, — האט קארל בעפוילען זיינע בעאמטע שטרענג צו בעשטראפען יעדען, וואס ועט א יודען בעליידיגען אדער שלעכטס טאן.

אזוי האבען די יודען אין דייטשלאנד און פראנקרייך אויפגעלעבט עטוואס נאך דעם נאר-וואס איבערגעלעבטען חורבן. זייער גייסט איז אבער נאך אלץ טויט געוועזן; אין פראנקרייך זענען געוועזען בלויז געצעהלטע רבנים, וועלכע זענען איבערגעוואקסען די גרענעצען פון

ייערע קהלות. פון זיי איז דער בערייטענדסטער געווען ר' מתתיהו בן יוסף הפרובנסי. ער איז פון קעניג אזוי געאכט געווען, אז איהם מיט זיין גאנצער פאמיליע איז ערלויבט געווען, זיך צו קלייידען אהן דעם בעשטימטען יודען-צייכען. ר' מתתיהו האט א סך אויפגעטאן פאר'ן פראנצויזישען יודענטום; ער האט געגרינדעט א ישיבה אין פאריז, וואו ס'זענען ערצויגען געווארען רבנים פאר אלע קהלות פון לאנד, און דערצו האט ער געלאזען פונ'ם ניי קאפירען א גרויסע צאהל עקזעמפליארען פון תלמוד, וואס איז, איבער די אפטע קאנפיסקאציעס, שוין געווארען א יקר המציאות. פאר די פערדיענסטען איז ער מיט דער צייט בעשטימט געווארען אלס רב הכולל פון גאנץ פראנקרייך.

אין דייטשלאנד האבען די שרעקליכע שחיטות אויך צוגענומען די בעסטע גייסטיגע קרעפטען פון דעם יודישען קבוץ. עס איז נישט געבליעבען כמעט קיין איינציגער, וואס זאל קענען דיענען פאר אן אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם רעליגיעזען לעבען, און אזוי ווי די צייט האט איצט גראד ארויסגערופען א סך זעהר פערוויקעלטע שאלות (וועגען די איבערגעבליבענע עגונות א. ג. א.), האבען די רבנים ארגאניזירט א צוזאמענפאהר, וואס האט בעשטעטיגט איעל בעשטימונגען פון די פריהערדיגע צייטען און ארויסגעגעבען נייע (תקנות שו"ם, 1381). די זעלביגע גייסטיגע ארימקייט פון דייטשען יודענטום האט געבראכט אויך צו דער תקנה פון דעם וויענער ר' מאיר בן ברוך הלוי (געשט. 1390), אז קיינער טאר נישט אויסאיבען די פונקציעס פון א רב (פסק'נען שאלות, מסדר זיין קדושין און גט'ין א. א. וו.) איידער ער בעקומט סמיכה — מיט'ן טיטול מורנו — פון א אנערקענטען גדול.

מיט ווייניגער צרות ווי אומעטום איז דער שווארצער טויט אריבער פאר די יודען פון שפאניען; געבילדעטער און פון אלטע יאהרען ענג צוזאמענגעלעבט מיט יודען, איז דא דער בעפעלקערונג נארנישט איינגעפאלען אפילו חושד צו זיין די יודישע מיטבירגער אין אזא שענדליך-נארישען פערברעך. דערפאר האט דא די מגפה גופא צוגענומען פיעל אנגעזעהענע יודישע קרבנות, צווישען זיי אויך די פאמיליעס אבולפיא, אבן-שושן און אשרי (די אייניקלעך פון רא"ש).

א קרבן פון דער מגפה איז געווען אויך דער קאסטילישער

קעניג, אלפאנס XI, און אונטער דער הערשאפט פון זיין יורש דאן פעדראָ (1350—1360) איז דער יודישער איינפלוס נאָך גרעסער געוואָרען. דאָן פעדראָ האָט געהאַט געגען זיך דעם פאַטער'ס אונגע־זעצליכע פרוי מיט איהרע צוויי זיהן, וועלכע האָבען איהם מיט זיין מוטער שטארק געראָדפ'ט; ער האָט דעריבער געמוזט אָנווענדען געגען זיי שארפע מיטלען און דערפאר האָט ער בעקומען ביטערע שונאים אין די קרייזען פון שפאנישען אדעל און אויך דעם ביינאָמען „דער גרויזאמער". די יודען, דאגעגען, צוזאמען מיט די בריטע מאסען פון פאָלק זענען געווען מיט לייב און זעעל איבערגעגעבען דעם געביל־דעטען הערשער, חאָטש זיי איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו ליידען דערפאר.

דאָן פעדראָ'ס לעהרער אין דער שפאנישער פאָעזיע איז געווען דער יודישער דיכטער שם טוב (סאנטאָס) דע קאריאָן (1300—1350). דאָס איז געווען אַ שענגייסטיגער און בעגאבטער דיכטער, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ רייכע ירושה אין דער שפאנישער ליריק פון יענער עפאָכע. דער צווייטער אָנגעזעהענער יוד אין הויף איז געווען דער שאצמייסטער און פריוואַט־סעקרעטאר פון קעניג דאָן שמואל בן מאיר הלוי פון די אבולפיא'ס. ער האָט זיך בעטייליגט אין די וויכטיגסטע בעראטונגען וועגען אַלערליי מלוכה־פראגען און צו זיין מיינונג האָט מען זיך שטענדיג צוגעהערט. דאָן פעדראָ האָט געהאַט אויך אַ יודישען לייב־ארצט און אסטראָלאָג, אברהם אבן־צרצל, און בכלל איז ער געווען ארומגערינגעלט פון אזוי פיעל יודען, אז די שונאים האָבען חוזק געמאכט פון זיין „יודישען" הויף. און אפשר אונטער דעם איינפלוס טאקע פון די יודישע מקורבים האָט דער קעניג ארויסגעוויזען יודען אַ בעזונדער הארציגע פריינדשאַפט. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געעפענט דעם אדעלס־פארלאמענט (קאָרטעס) אין וואלאדאליד (מאי 1351), האָבען די דעפוטאטען פון איהם פערלאנגט, ער זאָל אונטערדריקען די יודישע געריכטען און נישט לאָזען זיי מעהר בעשטימען קיין אייגענע שופטים; אויף דעם האָט דאָן פעדראָ געענט־פערט, אז די יודען, אלס אַ שוואכע קליינע אומה, מוזען האָבען אַ בעזונדער שוץ: די קריסטליכע ריכטער וועלען זיי נישט יושר'דיג משפט'ען אָדער פערשלעפען זייערע פראָצעסען.

דאָן איז פארגעקומען אַ סכסוך איבער דעם קעניג'ס שדוך, וואָס האָט בעדייטענד פערערגערט די לאגע פון דער יודישער בעפעלקערונג.

די אריסטאקראטען פון הויף האבען דעם יונגען קעניג דורכאויס נעהאלט פערבינדען מיט דער פראנצויזישער הערצאגין בלאנקא. און אין דער צייט האט זיך דער קעניג אליין שטארק פערליעבט אין א שפאנישער אדעל-פרוילין מאריא דע פאדילא. דער פערליעבטער קעניג האט אין אנהויב זיך אונטערגעגעבען דער פאליטיק און חתונה געהאט מיט דער פראנצויזישער הערצאגין; ער האט אבער מעהר ווי צוויי טעג נישט געקענט מיט איהר זיין. דאן האט אויסגעבראכען א שארפער פארטיי-קאמפף: איינע האבען געהאלטען פאר דער פערשטויסענער קעניגין און די אנדערע פאר מאריא דע פאדילא. דערביי זענען די יודען געשטאנען אויפן צד פון דער לעצטער, ווייל זיי האבען זיך דערוואוסט, אז אין דער קורצער צייט, וואס די פראנצויזישע הערצאגין האט פערבראכט אינ'ם שפאנישען הויף, האט זי זיך פעראייניגט מיט די יודענפיינד און אפילו שוין געטראכט וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון שפאניען. די יודישע הויף-לייט האבען אלזא אלע זיך פעראייניגט מיט'ן קעניג, און בעזונדער האט דא געשפיעלט א גרויסע ראליע דון שמואל הלוי. ער האט בעקומען אין זיין רשות כמעט די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה און נישט פערלאזען דעם קעניג אין די גוטע, ווי אין די שלעכטע צייטען. איינמאל האבען די שונאים פערנארט דעם קעניג מיט זיין יודישען יועץ אין א פעסטונג און זיי דארטין געדראהעט צו טויטען; דון שמואל'ן איז אבער געלונגען ארויסצוראטעווען זיך מיט זיין הערשער פון דער געפאנגענשאפט, און ווען עס האט דערנאך אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט טאלעדא מיט זייערע לעצטע כחות און אויף אזא אופן דערהאלטען פאר דאן פעדרא דעם קאסטילישען טראן. דאס האט דעם קעניג נאכמעהר פערפליכטעט נעגען זיין יודישען פריינד און ער האט איהם אויפגעהויבען איבער אלע שפאנישע גראנדען הן אין יחוס, הן אין עשירות.

וואס ס'געהערט ספעציעל צו יודען, האט דער דאזיגער נשיא קיין שטארקע וויטזיכטיגקייט נישט ארויסגעוויזען. ער האט בעשיצט די יודישע זכיות און זיי איבערגעגעבען פערשיעדענע מלוכה-פאסטענס, קיין נייע קולטור-צענטערן האט ער אבער נישט געגרינדעט און בכלל זיך וועניג אינטערעסירט מיט פראגען פון גייסט. דאס איינציגע

וואָס דון שמואל האָט געלאָזען נאָך זיך פאר דאָס קאסטיליִשע יורענטום, איז געווען א נעץ פון ניַיע שענע שוהלען. די פּרעכטיגע שוהל אין טאָלעדאָ, וואָס איז נאָך ביז היַינטיגען טאָג א ציַערונג פאר דער שטאָדט (אַלס קירך), איז געבויט האַלב אין גאָטישען, האַלב אין מוירישען סטיל, ווי די מעהרסטע שפּאַנישע קירכען פון יענער עפּאָכע. הינטער פיַינגעשניצטע אראַבעסקען איז אויף איַין גרינער וואַנט אויסגעקריצט מיט וויַיסע, בולט'ע אותיות דאָס גאַנצע אַכציגסטע קאַפּיטעל פון תהלים, און די דרום- און צפון-ויַיטען זענען פול מיט קונציגע אויפשריפטען, וואָס פעראיַיביגען די פערדינסטען פון דעם נשיא דון שמואל בן מאיר הלוי. די קהלה דאַנקט אין די אויפשריפטען דעם „אלמעכטיגען גאָט, וואָס האָט נישט אָבגעטאָן קיַין גנאָד פון זיַין פאָלק און אויפגעשטעלט גרויסע מענער, וואָס זענען איהם מציל פון פיַינדליכע הענד. אויב ישראל האָט נישט מעהר קיַין קעניג, האָט גאָט דאָך אויסדערוועהלט איַינעם פון זיַין פאָלק, איהם געגעבען ליַיטזעליגקיַיט אין די אויגען פון קעניג דאָן פעדראָ (מיט גרויסע בוכשטאבען), וועלכער האָט איהם איבער אַלע גרויסע דערהויבען, געמאַכט פאר'ן יועץ פון זיַין מלוכה און אָבגעגעבען כמעט אַ קעניגליכען כבוד". צום סוף ווערט דאָ אויסגעדריקט דער וואונש, אַז דער גרויסער שר דון שמואל זאָל זוכה זיַין צו דערלעבען די ערוואַרטעטע אויפבויאונג פון בית המקדש און דאָרט מיט זיַינע זיהן בעדינען די כהנים ביַי דער עבודה (אַלס לוים).

די לעצטע ברכה האָט אַ שטיקעל שיכות צו די פערשיערענע נאָהנטע קצים, וואָס זענען אין יענער ציַיט אויסגערעכענט געוואָרען: כמעט יעדער מקובל האָט ענטפּלעקט אַ ניַיעם קץ *), און זיך געשטיצט דערביַי אויף אַנאַנדער פסוק אָדער אויף אַנאַנדער רעכנונג. די מעהר וויַיטזיכטיגע גדולים האָבען פערשטאַנען, אַז אַזעלכע משיח-חשבונות קענען ברענגען צו טרויעריגע פאָלגען, און בעזונדער איז געגען די מחשבי-קצין (קץ-רעכ'נער) ארויסגעטרעטען דער תלמודישער גאון ר' נסים בן ראובן גערונדי פון באַרצעלאָנאַ (דער ר"ן, 1340—1380). ער האָט אָנגעוויזען אויף דעם, אַז די ענטטוישונג נאָך די אַלע

---

*) קץ—ענדע, משיח'ס ציַיטען. אַ מעהר דיַיטליכער רמז אויפ'ן קץ געפינט זיך אין'ם ביבלישען ספר דניאל און אויף דעם האָבען זיך בעצויגען אַלע חשבונות.

חשבונות, אויב זיי וועלן זיך נישט פערווירקליכען, קען ברענגען צו פאלשטענדיגער כפירה און פערצווייפלונג.

און פון די האפנונגען איז ווירקליך גארנישט געבליבען—דער שטערן פון דעם גרויסען שר איז אויך באלד אויסגעלאשען געווארען. דעם קעניג'ס ברידער, די קעניגין בלאנקא און דער גאנצער אדעל—אלע האבען זיך פעראייניגט אין קאמפף געגען דעם יודישען קאנצלער, און זיי האבען מיט זייערע מסירות די זאך אזוי וויים געבראכט, אז דאן פעדרא האט געלאזען איינזעצען שמואל'ן אין געפענגעניש און קאנפיסקירען דאס גאנצע פערמעגען פון איהם מיט זיינע קרובים, וואס האט בעטראפען א אונגעהויערע סומע. כדי ארויסצובעקומען פון שמואל'ן ידיעות וועגען זיינע בעהאלטענע געלדער, האט מען איהם אין געפענגעניש שטארק געפייניגט און דערפון איז ער געשטארבען.

די בעציהונג פון קעניג צו די יודען פון לאנד איז פון דעסטוועגען געבליבען נישט געענדערט, און די גרעסערע פון זיי האבען ווידער בעקומען גרויסע אויסצייכנונגען. דאס האט די יודענפיינד ווידער אויפגערייצט געגען קעניג און זיי האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען, איהם צו בעזייטיגען. אונטער דער צייט איז דאן פעדרא'ן איינגעפאלען, צו לאזען טויטען דער קעניגין בלאנקא און דאס האט גלייך אויסגענוצט זיין נישט-כשר'ער ברודער, הענריך דע טראסטאמארא. ער איז אוועק קיין פראנקרייך און בעקומען אויף זיין צד דעם פראנצויזישען קעניג מיט די בורבאנען. דאן האט ער געוואוגען פאר זיך אויך דעם פויפסט, פאר וועלכען ער האט ערקלערט, אז מאריא דע פאדילא איז א יודישע טאכטער, אז דאן פעדרא אליין שטאמט אויך פון יודען און אז ער האט די גאנצע מלוכה איבערגעגעבען יודען.

אזוי האט הענריך בעפעסטיגט זיין פאזיציע פון אלע זייטען און ענדליך איז ער מיט א געדונגענער מחנה אריבער די שפאנישע גרענעץ און איינגענומען דעם שפאנישען טראן. בעת דעם בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט „זייער" קעניג מיט געלד און בלוט; דערפאר האט זיי הענריך איצט בעשטראפט מיט א גרויסער סומע געלד. אין א קורצער צייט ארום האט זיך דער העלדענמוטיגער פרינץ פון וועלס איינגעשטעלט פאר'ן פערטריבענעם געזעצליכען קעניג און איהם צוריק אומגעקעהרט די שפאנישע קרוין (1867). באלד האט אבער הענריך זיך ווידער אריינגעריסען אין לאנד און די

מלחמה האָט זיך פונ׳ם ניי פונאַנדערגעקאָכט. און ווידער האָבען די יודען זיך אָנגענומען פאַר זייער הערשער: זיי זענען איהם ביז דער לעצטער מינוט טריי געבליעבען, וועהרענד די קריסטליכע בירגער פלעגען מיט פרייד עפענען פאַר הענריך׳ן די טויערן פון זייערע שטעדט.

ווען דער קריעג האָט זיך געענדיגט, האָט הענריך נאָכאַמאָל אויפגעלעגט אַ אונגעהויערע קאָנטריבוציע אויף די יודישע קהלות, און די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט זיך מיט דעם נישט בעגניגענט. זי האָט פערלאַנגט פון קעניג, ער זאָל קיין איינציגען יודען נישט בעשטימען אויף וועלכען ס׳איז אַנשטענדיגען פּאָסטען, אפילו אויך נישט פאַר קיין לייב-דאָקטאָר. הענריך האָט אָבער מורא געהאַט אַזאַ שריט צו מאַכען; ער האָט נאָר צוגעזאָגט, אַז ער וועט די יודישע בעאַמטע נישט געבען צופיעל מאַכט אין הויף.

אונטער דער צייט האָט דאָן פּעדראָ אויך נישט גערוהט. ער האָט געוואוסט, אַז ער האָט נאָך אין לאַנד אַ שטאַרקען צד פאַר זיך אין דער יודישער בעפעלקערונג, און נאָכדעם ווי דער פּרינץ פון אועלס (דער שוואַרצער פּרינץ) האָט איהם געלאָזען אין שטיך, האָט ער זיך פערבונדען מיט׳ן מחמד׳נישען הערשער פון גראַנאַדאַ. אַט די לאַנגע אַרומרייסענישען האָבען דער יודישער בירגערשאַפט פון קאַסטיליען אוועקגעשטעלט צווישען צוויי פייערן. דאָן פּעדראָ׳ס שטיצער האָבען געקוקט אויף די יודען, ווי אויף הענריך׳ס הפקר-בירגער און הענריך׳ס סאָלדאַטען — ווי אויף איבערגעגעבענע פריינד פון דאָן פּעדראָ. אַזוי האָבען די ענגלענדער חרוב געמאַכט עטליכע יודישע קהלות (ווילאַ-דיעגאָ און אַגולאַר), די מחמד׳נער האָבען דריי הונדערט יודישע פאַמיליעס אוועקגעפיהרט אַלס געפאַנגענע קיין גראַנאַדאַ, און בעת דער בעלאַגערונג פון טאָלעדאַ איז די יודישע קהלה כמעט אינגאַנצען פערניכטעט געוואָרען פון הונגער און קריעגס-אונגליקען.

געענדיגט האָט זיך דער ברודער-קאַמפף מיט דאָן-פּעדראָ׳ס טויט. איהם האָט הענריך געטראָפען און אין פּנים געשליידערט די בעליידיגונג: „וואו איז ער דער יוד, דער זוהן פון אַ שאַנד-פרוי, וואָס רופט זיך קעניג פון קאַסטיליען!״ די ברידער האָבען זיך דאַן גענומען ראַנגלען איינער מיט׳ן אַנדערן און הענריך איז אַרויס דער זיעגער. ווען דער פּויפּסט (אורבאַן V) האָט בעקומען די ידיעה וועגען דאָן-פּעדראָ׳ס טויט, האָט ער מיט פרייד אויסגערופען: „די קירך דאַרף זיך פרעהען איבער דעם טויט פון אַזאַ טיראַן, פון אַזאַ רעוואָלוציאָנער נעגען

קריסטענטום און בעשיצער פון יודען און מחמר'נער". די קירך האט זיך ווירקליך געמענט פרעהען: די קאסטילישע יודען האבען מיט דאן־פעדרא'ס טויט פערלוירען זייער אנזעהען און פון דער צייט הויבט זיך אייגענטליך אן זייער ירידה.

דערווייל האט הענריך איבערגענומען די ממשלה איבערן לאנד און די יודען האבען זיך געפונען אין א שווערער לאגע. טויזענדער פון זיי זענען אומגעקומען בעת דעם לאנגיעהריגען קריעג און די איבער־געבליבענע זענען געווען שרעקליך פעראריימט; דערצו האבען זיי שטארק מורא געהאט פאר דעם נייעם הערשער: צי וועט ער זיך איצט נישט נוקם זיין אן זיי פאר זייער קעמפפען געגען איהם? און ער האט דאך דעם פויפסט אזוי פיעל הבטחות געגעבען, צו בעהאנדלען יודען לויט די קאנאנישע געזעצען. די מורא האט זיך אבער ארויסגעוויעזען פאר נישט בעגרינדעט; נאך די אלע הבטחות, וואס הענריך האט געגעבען, האט ער דאך נישט געקענט אויסקומען אהן יודען, אזוי ווי עס האבען נישט געקענט אויסקומען אהן זיי די דייטשע און פראנצויזי־שע מלכים. די יודישע פינאנץ־פערוואלטער, ווי די יודישע קאפיטא־ליסטען בכלל, זענען געווען כמעט די איינציגע שטיצע פון דעם דעמאלטיגען מלוכה־מעכאניזם, און הענריך האט זיך אין זיי נאך מעהר גענויטיגט, ווי אלע איבריגע הערשער. ער האט די גאנצע צייט געהאלטען א נעדוונגענע מחנה, וואס האט איהם אריינגעצויגען אין אונגעהויערע חובות, דאס לאנד איז שרעקליך פעראריימט געווארען. קיין רעגעלמעסיגע הכנסות זענען נישט געווען, — ווער־זשע דען, אויב נישט יודען, האבען איהם דא געקענט העלפען? הענריך האט זיעריבער גלייך געענדערט זיין טאקטיק, און אנשטאט זיך צו טשעפען צו די בעזיעגטע יודען, האט ער זיי כלומר'שט נעחנפה'ט פאר דער נאבע־לער איבערגעגעבענקייט, וואס זיי האבען ארויסגעוויעזען בנוגע צו זייער קעניג. דאן האט ער אויך בעשטימט צוויי יודען פון סעווילא אויף הויכע מלוכה־פאסטענס, און איינעם פון זיי, דון יוסף פיכון, געמאכט פאר'ן אויבער־שטייער־אויפנעהמער פון לאנד. צו די צוויי גרויסע שרים זענען באלד צוגעקומען נאך פיעל קלענערע בעאמטע. חאס האבען ווידער פול געמאכט דעם הויף און די גאנצע ארמיניס־טראציע, און דאס האט ארויסגערופען א שטארקען צארן מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג. די פאלקס־פערזאמלונג אין טארא (1371) האט זיך בעקלאגט פאר'ן קעניג אויף דעם „שלעכטען און חוצפה'דיגען

שטאם", אויף די פײַנר פון גאָט און קריסטענטום, װעלכע פערנעהמען אלע אמטען, האָבען איין זייערע הענד די אַרענדע פון אלע שטײַערן און האַלטען אויף אַזאַ אופן די קריסטען אין אָבהענגיגקייט און מורא. אויף דעם סמך האָבען זיי געפאָדערט, אַז די יודען זאָלען ניט צוגעלאָזען װערן צו קיין אמט, נישט װאוינען מיט קריסטען צוזאַמען, נישט רײַטען אויף מויל-אײזלען, נישט אָנרופען זיך מיט קריסטליכע נעמען און דורכאויס טראָגען דעם בעשטימטען „צייכען".

פון די פאָרגעלעגטע בעשרענקונגען האָט הענריך אָנגענומען נאָר צוויי: די קאַסטילישע יודען האָבען געמוזט אָנהויבען טראָגען די שענדליכע „לאַטע" און פון די קריסטליכע נעמען האָבען זיי זיך געמוזט אָבזאָגען. דאָס איז געוועזען נישט אַזוי װײַט א מאַטעריעלער, װי א מאָראַלישער קלאַפּ; די שטאָלצע יודישע גראַנדען זענען געוואָרען ביזגער פון צוויטען ראַנג, און צוגלײַך מיט אלע יודען אין די קריסטליכע לענדער האָבען זיי אויך געמוזט טראָגען אויף זיך א אויסערליכען שאַנד-צייכען.

הענריך האָט געמאַכט דער קירך נאָך פיל אַנדערע הנחות. לויט זײַן בעפעהל האָבען די יודען זיך נישט געטאָרט אָבזאָגען צו דיספּוטירען מיט קריסטליכע מיסיאָנערען, װען יענע האָבען עס פערלאַנגט, און צוויי געשמד'טע יודען האָבען באַלד גענומען אײַנאָרדנען די דאָזיגע געצוואונגענע רעליגיאָנס-געשפּרעכען אין פערשידענע קאַסטילישע שטעדט. װען די געשפּרעכען האָבען קיינע נוצען נישט געבראַכט, האָבען די משומדים אַרויסגעפאָדערט יודען אויף א עפענטליכען ויכוח אין אווילא (1375), וואוהין עס זענען זיך צונויפגעקומען פיעל קריסטען און מחמר'נער. דאָס מאָל איז דער פאָרשטעהער פונ'ם יודישען צד געוועזען דער דאָקטאָר ר' משה הכהן דע טאָרדעסילאַס, — דער זעלביגער, װעלכער איז בעת דעם בירגער-קריעג בערויבט און פערוואונדעט געוואָרען פון א קריסטליכער באַנדע. ער האָט זיך אָבער געהאַלטען זעהר רוהיג און מיט קורצע תשובות אָבגעשלאָגען די טענות פונ'ם משומד יאָהאַן (פון װאַלאַדאָליד), װעלכער האָט פון דער תורה דערוויזען די דאָגמען פון קריסטענטום. דאָס אײגענע איז געוועזען אויך מיט'ן צווייטען, װעלכער האָט די זעלביגע דאָגמען דערוויזען פון תלמוד. שפּעטער האָט ר' משה פערעפענטליכט זײַנע תשובות אין א בעזונדער ספר און בײַ דער געלעגענהייט זאָגט ער אָן, מ'זאָל זײַן זעהר פאָרזיכטיג בײַ אַזעלכע פאַלען און זיך נישט אַרויסחאַפּען מיט קיין צו-שאַרפע אויסדריקען, װײַל די קריסטען קענען

מיט׳ן פויסט צווינגען, אנצונעהמען זייערע אמת׳ען.

כמעט אין איין צייט מיט ר׳ משה הכהן האט אנאנדער שפאני־שער יוד, ר׳ שם טוב בן יצחק שפרוט, אויך פערפאסט א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום. אין דעם ספר האט ר׳ שם טוב אויפגע־טאן א וויכטיגע זאך: כדי די יודען זאלען נישט פרעמד זיין פון די קריסטליכע יסודות און וויסען, מיט וואס זיי אבצושלאגען, האט ער איבערזעצט אויף העברעאיש די מעהר בעדייטענדע שטעלען פון עוואנ־געליום, און צוגעגעבען צו זיי בעלייכטענדע בעמערקונגען. אט די ווערק האבען עס געזאלט אויספילען דעם פלאץ פון מענשען, פון גייסטרייכע פערזאנען, וואס זאלען קענען אליין זיך אנ׳עצה געבען מיט אזעלכע וכוחים און זיין געניט בעוואפענט דערצו מיט וויסען און פעהיג־קייטען. ווארום גרויסע מענשען זענען צו יענער צייט געווען אין שפאניען גאנץ וועניג, און די תלמודישע גדולים האבען זיך נישט פערנומען מיט קיינע חקירות.

פופצעהנטעס קאפיטעל

די ירידה פון שפאנישען יודענטום

מיט דער צווייטער העלפט פון XIV-טען יאהרהונדערט הויבט אן דאס שפאנישע יודענטום צו פאלען אלץ נידעריגער און נידעריגער. די מאטעריעלע, אויסערליכע לאגע פון די שפאנישע יודען איז נאך דערווייל כמעט, ווי געווען: זיי ווערן צוגעלאזען צום הויף, פערנעהמען אלערליי מלוכה-פאסטענס, האבען א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג און ווייסען נישט פון קיין ממשות׳דיגע בעגרענצונגען; דערפאר הויבען זיך אבער אן צו בעמערקען אין זיי שטארקע סמנים פון אינערליכער צופוילטקייט, פון גייסטיגער געפאלענקייט. ווען די קריסטען האבען בעשולדיגט די יודישע גראנדען אין אונעהרליכקייט און שרייענדיגער חוצפה, איז דאס געוועז נישט אינגאנצען פאלש, און אויך אין יודישע קרייזען האט מען וועגען די אריסטאקראטען קיין בעסערע מיינונג נישט געהאט. די דרשנים און מאראליסטען פון יענער צייט קלאגען אלע איבער דער פערדארבענקייט פון די גבירים און שילדערן זיי מיט זעהר פינסטערע פארבען. „אין אלע (פאלקס-) אונגליקען — שרייבט איינער — זענען די יודישע פירשטען, אריסטאקראטען און גבירים אממעהרסטען שולדיג; זיי טראכטען נאר וועגען אוצרות און וועגען זייער כבוד, און נאט׳ס אנזעהען נעהט זיי גארנישט אן”. אנ׳אנדער דרשן שילדערט די לאגע פיעל אויספיהרליכער; „די מעהרסטע יודישע גדולים, — שרייבט ער — וועלכע האבען א צוטריט צום קעניגליכען הויף און בעזיצען די שליסלען פון דער מלוכה-קאסע,

האלטען זיך גרויס מיט זייער עשירות און הויכע פאסטענס און טראכטען גארנישט וועגען די ארימע לייט. זיי בויען זיך פאלאצען, פאהרען אין פראכט-עקיפאזשען און בעציערען זייערע ווייבער און טעכטער, ווי פירשטינס, מיט גאלד, פערעל און עדעלשטיינער. זיי זענען קאלט אין גלויבען, פעראכטען די בעשיידענקייט, האסען יעדער מלאכה און האבען פערגניגען פון ליידיג-געהן; זיי האבען ליעב טענץ און מוזיק, קליידען זיך ווי די קריסטען און געהען מיט צוגעקעמטע בערד; זיי פילען אן זייער לייב מיט אלע גוטע מאכלים, וועהרענד די תלמידים פון די ישיבות האבען קוים ברויט מיט וואסער (דעריבער זענען די רבנים אזוי פעראכט, און די ברייטע קלאסען פון פאלק מאכען זייערע קינדער ליעבער פאר בעלי מלאכות, איידער פאר געזעצלעהרער...) אין יעדער שטאדט רייסען זיי זיך ארום איבער ניעדריגע ענינים און ברענגען צו מחלוקת... נאך ערגער איז די קנאה-שנאה, וואס הערשט צווישען זיי: איינער פערגינט נישט דעם צווייטען און פערמסר'ט איהם פאר'ן קעניג".

די מסירות זענען ווירקליך געווארען א אפטע ערשיינונג אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען פון שפאנישען יודענטום, און די רבנים האבען זיך גענומען קעמפפען געגען דער ערשיינונג מיט די שטרענגסטע מיטלען פון יודישען געזעץ. אזוי ווי די בית דין'ס אין שפאניען האבען געמעגט משפט'ן אויך דיני-נפשות, פלעגען זיי די מוסרים פשוט פערמשפט'ען צום טויט און אויסבעטען ביים קעניג א בעשטעטיגונג אויף דעם אורטהייל; די אינערליכע צופוילטקייט איז אבער דערגאנגען אויך ביז די בית דין'ס גופא, און אויך דא זענען אבגעטאן געווארען שרעקליכע מעשים. ווייטיגע מענשען האבען אנגעהויבען זיך בענוצען מיט די בית דין'ס, אום אבצורוימען פון וועג זייערע קאנקורענטען אדער שונאים, און איינמאל האט אזא מין רציחה געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר'ם גאנצע שפאנישע יודענטום.

עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם אויבענדערמאנטען דון יוסף פיכון פון סעווילא, וועלכער האט פערנומען ביים קאסטילישען קעניג דעם פאסטען פון א אויבער-שטייער-אויפנעהמער און זיך ערווארבען א אונגעהויערע עשירות. דעם דאזיגען שר האבען זיינע שונאים פערמסר'ט פאר'ן קעניג, און ער איז איינגעזעצט געווארען אין געפענגניש. דערנאך האט ער געמוזט בעצאהלען דעם קעניג א גרויסע

מומע געלד. אָט די מסירה האָט דון יוסף נישט געקענט מוחל זײַן, און נאָכדעם ווי ער איז בעפרײַט געוואָרען פון תפיסה, האָט ער ווידער אײנעם פון זײַנע מוסרים פערוויקעלט אין אַ שווערען פראָצעס. דערווײַל איז דער קעניג, העינריך, געשטאָרבען און דעם טראָן האָט גע'ירשה'נט זײַן זוהן יואַן (1379); האָבען די רבנים אויסגענוצט דעם טומעל פון דער קאָראָנאַציע און אויף ניק פערמשפט דון יוסף'ן צום טויט — נאָר אָהן זײַן וויסען און אונטער די אויגען. דערבײַ האָבען זײַנע שונאים פאַר געלד ארויסבעקומען די נויטיגע פאָרמאַליטעטען — אויך דעם קעניגס אונטערשריפט — און דער אורטייל איז אויסגעפיהרט געוואָרען נאָך איידער אימיצער האָט צײַט געהאַט, זיך ארומצוקוקען. לאַנג האָט אָבער די זאַך נישט געקענט בלײַבען פערשוויגען, און ווען דער יונגער קעניג האָט זיך דערוואוסט, אז מ'האָט אויסגענאַרט בײַ איהם זײַן אונטערשריפט אויף אַ אונגערעכטען טויט-אורטייל, האָט ער געלאָזען טויטען די עקזעקוטאָר'ס פון דעם יודישען געריכט, וואָס האָבען דעם אורטייל אויסגעפיהרט, אײנעם פון די רבנים-ריכטער און דעם פאָרשטעהער פון דער מאַכט, וואָס האָט געהאָלפען ארויסבעקומען די נויטיגע פאַפּירען. חוץ דעם האָט דער קעניג אָבגענומען פון די יודישע געריכטען דאָס רעכט צו משפט'ען דיני נפשות, און בכלל אָנגעהויבען שטאַרק נאָכצוקוקען און צו קאָנטראָלירען די אינוועניגסטע יודישע אָנגעלעגענהײַטען.

אָט די יודענפײַנדליכע שטימונג פון קעניג איז באַלד אויסגענוצט געוואָרען פון דער קריסטליכער קאַסטילישער בעפעלקערונג, וועלכע איז אויך געוועזען שטאַרק אויפגעבראַכט איבער דער רציחה פון דעם יודישען בית דין, און די קאָרטעס'ען (פאָלקס-, אדעלס-פערזאַמלונגען) אין וואַלאַדאָליד האָבען פאָרגעלעגט דער רעגירונגס-מאַכט, אײנצופיהרען פאַר יודען דעם קאָדעקס פון די אַמאָליגע וועסטגאָטישע מלכים. און דאָן יואַן האָט ווירקליך בעשטעטיגט אַ גרויסען טייל פון דעם קאָדעקס; יודען איז אונטער אַ שטרענגער שטראָף פערבאָטען געוואָרען צו וואוינען אינאײנעם מיט קריסטען, צו האַלטען קריסטליכע אַמ'ען פאַר זײַערע קינדער און מגייר צו זײַן אַ מחמד'נער אָדער ווען ס'איז פון אַנ'אַנדער גלויבען. שפּעטער האָט דער זעלביגער העררשער דערווײַטערט יודען כמעט פון אַלע מלוכה-פּאָסטענס.

אין דער צײַט האָבען זיך געשטאַרקט די רדיפות נעגען יודען אויך מצד דער קירך. דאָס קאַטוילישע קריסטענטום האָט אין

פֿירצעהנטען יאָהרהונדערט דערגרייכט די העכסטע שטופֿע פֿון מיטעלאַלטערישען באַרבאַריזם, און דערצו זענען נאָך צוגעקומען די ליידענשאַפֿטליכע ארומרייסעניִשען און מחלוקת׳ען אין די רייהען פֿון דער קירכע גופא, וואָס האָבען די גיפֿטיגע יודען-שנאה נאָכמעהר פֿונאַנדערגעקאָכט. אין פּראָג האָבען די גייסטליכע אויפֿגעהעצט דער בעפֿעלקערונג צו אַ שרעקליכען פּאָגראָם: עס זענען טויזענדער יודען געטויט געוואָרען און דערצו האָבען די רוצחים געשענדעט אַלע יודישע הייליגקייטען (1389). נישט פֿיעל מעהר מענשליכקייט בנוגע צו יודען האָבען ארויסגעוויזען די גייסטליכע אין פֿראַנקרייך; מיט יעדען טאָג זענען ארויסגעשטעלט געוואָרען נייע בעשולדיגונגען נעגען די „אונגלויביגע“, פֿון וועלכע זיי האָבען קיין מעגליכקייט נישט געהאַט, זיך ריין צו וואַשען, ווייל יענע, וואָס האָבען די בעשולדיגונגען ארויסגעשטעלט, זענען אַליין אויך איבערצייגט געוועזען אין זייער נישטיגקייט. ביי אַזאַ לאַגע איז דאָס לעבען פֿון די אונגליקליכע פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ אייביגען גיהנם, און דערצו האָבען זיי שטענדיג געמוזט גרייט האַלטען דעם וואַנדער-שטעקען; דען פֿראַנקרייך האָט זיך געשפּיעלט מיט איהרע יודישע געמיינדעס, ווי מיט אַ הויפֿען שוצלאָזע, פֿעראַכטעטע [ציגיינער: אין אַ משך פֿון עטליכע צעהנדליג יאָהר האָט זי די יודען פֿערטריבען, צוריקגערופֿען און ווידער פֿערטריבען, אָבהענגיג פֿון די קאַפּריזען פֿון איהרע קירכליכע טאָ-נעבער.

און ביי די קאַפּריזען אַליין האָט זיך די קירכע נישט אָבגעשטעלט. די רעליגיע פֿון דער גרויסער ליעבע האָט זיך פֿערבענקט נאָך מענשען-בלוט, נאָך פֿאַקעל-צונגען פֿון מענשליכע לייבער, און באַלד האָט זיך אויף דער פּירענעאישער האַלב-אינזעל אָנגעהויבען די ארגיע פֿון דער אינקוויזיציע מיט איהרע אויטאָ-דאַ-פֿע׳ס, — די ארגיע, וואָס האָט מיט פֿייער און בלוט בעפֿעסטיגט דעם שטראַהלען-קראַנץ אויפֿ׳ן קאָפּ פֿונ׳ם אייביגען מערטירער, אייביגען וואַנדערער, אייביגען יודען. —

אינהאַלט פון פינפטען באַנד

די עפּאָכע פון די גאונים

זייט

ערשטעס קאַפּיטעל: יודען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם 3

צווייטעס קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די
וועסטגאָטען און אַראַבער 11

דריטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום
אין די לענדער פון איסלאַם 16

פיערטעס קאַפּיטעל: די קאַראַימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס 23

פינפטעס קאַפּיטעל: יודען אין מזרח- און מערב-אייראָפּאַ . 30

זעקסטעס קאַפּיטעל: דאָס יודענטום אין בבל; דער
אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט 42

די יודען אין מערב-אייראָפּא

ערשטעס קאַפּיטעל: נייע קולטור-צענטרען אין מערב-אייראָפּא 57

צווייטעס קאַפּיטעל: יודען אין די מזרח-לענדער און די
דערוויילגע ישיבות אין אַפריקא 74

דריטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון
שפּאַנישען יודענטום 80

פיערטעס קאַפּיטעל: דער ערשטער קרייץ-צוג. . . 100

פינפטעס קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די
אַלמאָראַווידען 109

זעקסטעס קאַפּיטעל: דער צווייטער קרייץ-צוג; די שמד-גזירות
אין די מחמדנישע לענדער 120

זיעבעטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע
פון רמב"ם 136

אַכטעס קאַפּיטעל: ר' משה בן מיימון (רמב"ם) . . 153

ניינטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּאַ
און די גרויסע מחלוקת 169

צעהנטעס קאַפּיטעל: די אויפבליהונג פון דער קבלה. . 184

עלפטעס קאַפּיטעל: די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים
איבער'ן תלמוד 194

צוועלפטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה 213

דרייצעהנטעס קאַפּיטעל: דער גירוש פון פראַנקרייך. . 235

פיערצעהנטעס קאַפּיטעל: דער שוואַרצער טויט און די
שרעקליכע יודען-שחיטות 249

פופצעהנטעס קאַפּיטעל: די ירידה פון שפּאַנישען יודענטום . 267